

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Yoksulları Ne Yapmalı?

Zafer Yılmaz

Yoksulları Ne Yapmalı?

Zafer Yılmaz

*dipnot

Zafer Yılmaz
YOKSULLARI NE YAPMALI?

Zafer Yılmaz: 1977 yılında Erzincan'da doğdu. 2001 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. 2004 yılında aynı bölümde yüksek lisans tezini tamamladı. 2002 yılından itibaren Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyasal Düşünceler Tarihi Kürsüsü'nde görev yapmaktadır. Doktora çalışmasını aynı bölümde 2011 yılında tamamlamıştır. Başlıca çalışma alanları, siyaset teorisi, sosyal politika ve siyasal düşünceler tarihidir.

Yoksulları Ne Yapmalı?

© Dipnot Yayınları, 2012

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

ISBN: 978-605-4412-54-9

Sertifika No: 14999

Dipnot Yayınları 144

Siyasal Düşünmek: 5

1. Baskı 2012/Ankara

Düzeltili: Bülent Duru

Kapak Tasarımı: Sinan Demirkaya

Kapak Resmi: Picasso'nun *Trajedî* adlı tablosu

Baskı Öncesi Hazırlık: Dipnot Bas. Yay. Ltd.Şti.

Baskı: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ltd. Şti.

Adakale Sok. No 32/27 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 433 23 10

Dipnot yayınları

Selânik Cad. No: 82/24 Kızılay / Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32

eposta: dipnotkitabevi@yahoo.com

www.dipnotkitap.com

Zafer Yılmaz

Yoksulları Ne Yapmalı?

Sosyal Sorunun Yönetimi, Belirsizliğin Keşfi ve Yarınsızlık

*** dipnot yayınları**

**Belirsizliğin ağırlığını varlıklarıyla hafifleten
Sevgili Anneme
ve
Ablalarım Selma ile Semra'ya**

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	17

I. BÖLÜM

BELİRSİZLİĞİN SAYISALLAŞTIRILMASI: BİR DENETİM ARACI OLARAK RİSK KAVRAMI, GÜVENLİK VE YÖNETİMSELLİK	45
Risk Kavramına Temel Oluşturan Zaman ve Olasılık Anlayışı: Potansiyelin Denetimi	47
Liberal Güvenlik Sorunsalı, Sosyal Sorun ve Emek	75
Yönetimsellik, Risk ve Yurttaşlık:.....	92

II. BÖLÜM

BELİRSİZLİĞİN ZAPTEDİLMESİ: VİKTORYA DÖNEMİ İNGİLTERE'SİNDE İLK YOKSULLUKARAŞTIRMALARI VE SOSYAL SORUNUN KURULUŞU	107
Klasik Liberalizmin ve Yoksulluğun Yönetimi: Faydacılık ve Yoksulu Disipline Etmek	115
İstatistiğin Doğuşu, Devlet İktidarı ve Nüfusun Yönetimi .	138
İstatistik, Kategorileştirme, Kamu Siyasası ve Tehlike	173
Britanya'da 1840'ların Sosyal İstatistikleri ve Genel Sicil Ofisi: Sosyal Riskin Sayılarla Fethi ve Tehlikenin Kamusal Bir Sorun Olarak Doğuşu	192

Ayrıştırma ve Bütünleştirme Kısacasında Yoksullar: Charles Booth'un Doğu Londra Araştırması ve Tehlikenin Yoksulluk Sınırlarıyla Islahı	225
---	-----

III. BÖLÜM

BELİRSİZLİĞİN KARŞI KONULMAZ ÇEKİCİLİĞİ: BELİRSİZLİĞİ YÖNETME SANATI OLARAK NEO- LİBERALİZM VE YENİ SOSYAL SORUN	239
Neo-Liberalizmin Yönetim ve Güvenlik Sorunsalı Bağlamında Yeni Sosyal Sorun, Biyo-politika ve Yoksulluk	245
Neo-liberal Risk Yönetiminin Temel Unsurları, Bir Fırsatlar Toplamı Olarak Belirsizlik ve Neo-liberal Refah Yönetimi	272
Neo-liberal Dönemde Belirsizlik Üretimi ve Yeni Kontrol Biçiminin Genelleşmesi: Esneklik-Katılık İkileminde Yarınsızlaşan Emek	283

IV. BÖLÜM

BELİRSİZLİĞİN KESİNLİĞİ: DÜNYA BANKASI TARAFINDAN YENİ SOSYAL SORUNUN KÜRESEL ÖLÇEKTE İNŞASI VE SOSYAL RİSK YÖNETİMİ	301
Dünya Bankası ve Yeni Sosyal Sorunun Küresel Ölçekte İnşası	307
Sosyal Riskleri ve Refahı Yönetiminin Yeni Çerçevesi: Banka'nın Yönetişim Kavramı	321
Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları: Yoksulluğu Küresel Olarak Yönetmek	336
Dünya Bankası'nın Sosyal Koruma ve Sosyal Risk Yönetimi Politikaları: Geç Kapitalistleşen Ülkelerde Yoksulların Kontrolü.....	347
"Sürdürülebilir" Bir Küresel Kriz için Yeni Küresel Yoksulluk Siyaseti: Şartlı Nakit Transferleri	368

SONUÇ: BELİRSİZLİĞİN SİYASAL VE EKONOMİK TAHAKKÜMÜ: KORUNMA-TABİİYET AÇMAZINDA YOKSULLAR, RİSK VE YURTTAŞLIK.....	377
KAYNAKÇA	401

ÖNSÖZ

Yoksulları ne yapmalı? 19. yüzyıldan beri sosyal araştırmacısından devlet görevlisine, Dünya Bankası çalışanından akademisyenine birçok kişi ve kurum güne bu soruyla başlıyor. Bu kurum, kişi ve kuruluşlar yoksulların gündeminde yer almıyorken, onları sürekli sorun haline getirmek, sürekli olarak yoksulları düşünerek politika belirlemek peki neden? “Yoksulları ne yapmalı?” sorusuna yönelik oluşturulan yanıtlar ve onun peşinden oluşturulan politikalar niçin bu kadar önemli?

Elinizdeki çalışma, bu soru etrafında sayılar aracılığıyla işleyen ve kökleri 19. yüzyıla götürülebilecek bir tertibatın sosyal araştırmalar, kamu siyasaları, yönetim rasyonalliteleri ve devlet kapasitesinin oluşumu içerisindeki kaynaklarının izini sürmektedir. Yoksullar ve yoksulluk, 19. yüzyılın büyük sayısallaştırıcı sosyal araştırma hareketinden beri, sosyal bilimlerin en önemli araştırma konularından biridir. On dokuzuncu yüzyılda yoksullar, düzenlilikler, çıkarımlar ve modellemeler üzerine kurulu bilimsel yasaların oluşturulması adına, bilimsel düşüncenin içerisinde yakalanması, betimlenmesi ve kapatılması gereken tekinsiz öznelere ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar özelinde göreceğimiz gibi durum bugün de pek farklı değildir. Fakat ilerleyen bölümlerde ele alacağımız, kavram ve sorunlardaki bu benzerliğin bazı aldatıcı tarafları vardır. Yoksullarla mücadele etmekte, sürekli yeni yöntemler, siyasalar ve teknikler geliştirilmektedir.

İki yüzyılın bize gösterdiği şey, yoksullarla mücadelenin yoksullukla mücadeleyi her zaman öncelediği ve sayılara dayalı güvenlik politikalarının her daim iş başında olduğudur.

Modern sosyal araştırmalarda yoksulluk, farklı biçimlerde ele alınmakla beraber, hâlâ bir gelir/tüketim, sapma/kontrol ve yoksunluk/refah sorunu olarak ortaya çıkmakta ve yoksulların etrafı sayılarla çevrenmektedir. Özellikle ekonomi ve sosyoloji disiplinlerinden beslenen bu hâkim bakış açısının, dört temel özelliği yoksulluk yazınıni takip eden hemen herkesin gözüne çarpacaktır: İleride kapsamlı bir biçimde değerlendireceğimiz bu yaklaşımlara göre gelir, tüketim eksikliği veya toplumsal normlardan sapma olarak yoksulluk, temelde bir ölçüm sorunu olarak ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda yoksulluğun günümüzde tarihin hiçbir aşamasında olmadığı kadar sayısallaştırıldığına tanık oluyoruz. İkinci olarak bu yaklaşımlar tarafından yoksulluk sorunu ve yoksullar disiplinler ayrıştırmalara katı bir biçimde sadık kalınarak ele alınmaktadır. Üçüncü olarak, bu araştırmalar tarafından yoksullar genel olarak kudret yoksunu, içerisinde yaşadığı koşullara maruz kalan, pasif özneler olarak resmedilmektedir. Son olarak da siyaset ve güç ilişkilerinin oluşumu genelde yoksullukla ilgili tartışmanın dışında tutulmaktadır. Bu dört temel özelliğe bir anlamda meydan okumayı amaçlayan elinizdeki çalışma ise, bu baskın eğilimlere karşı şu tür sorularla yola koyulmaktadır: Yoksulluk niçin sürekli bir sayma ve ölçüm problemi olarak ortaya çıkmaktadır? Yoksulluğun sayısallaştırılması ve onun bir çalışma nesnesi olarak kuruluşu sürecinde, hangi siyasal ve ahlaki amaçlar yürürlüğe konulmakta ve hangileri askıya alınmaktadır? Yoksulluğun bilgisi günümüzde nasıl bir tertibat tarafından üretilmektedir? Sosyal araştırmacılar düşünce kuruluşlarına, üniversite araştırma programlarından yoksulluğun ampirik ve sayısal bilgisini üretmeyi hedefleyen devlet kurumlarına, yoksullar üzerine üre-

tilen söylemlerden, bu alanda bilimsel geçerlilik kazanmış bilme biçimlerine yaygın bir şebekeyi içeren bu tertibatın, bir sorun olarak yoksulluğa yönelimini belirleyen nedenler bütünüünün altında nasıl bir sorunsal yatmaktadır? Yoksulluğun bilgisinin üretilmesinin hâkim biçimi, aynı zamanda nasıl bir siyasal projeyi hayata geçirmektedir?¹

Soru sormak, düşünmenin vazgeçilmez ritüeli olarak kabul edilir. Yola koyulan her sosyal bilimci bazı sorularla yöneleceği coğrafyaya öncü işaretler bırakır. Daha ilk adımda bu işaretler bize olası yanıtların dünyasını haber verecek ve sosyal bilimcinin açıldığı yeni düşünce diyarlarında onun yön gösterme yükünü sırtlanacaklardır. Fakat bu işaretler ile birlikte aynı zamanda sorduğumuz sorular, bizleri konu edindiğimiz düşünsel evrende yeni bir coğrafyaya götürebilecekleri, bizlere sürekli içersinde dolaştığımız coğrafyalarda yeni uzamlar açabilecekleri gibi, bu eski-yeni coğrafyalarda var olanın devam etme tutkusuna teslimiyetimize onay mercii olarak da iş görebilirler. Sonuç olarak bugünlerde sıkça karşılaştığımız gibi, hâkim olan düşünme biçimlerinin ihtiraslarıyla taçlandırılmış olan sorular, yeniyi düşünmek için yola koyulan entelektüeli, “varlığın kesintisiz tekrarına” katılmak için kapısında bekleyeceği akademik kayıt bürosunun önünde bırakabilir. Bu çalışmada bizim ardına düştüğümüz olan sorular ise, bizleri şeylerin devam eden gidişatını kesintiye, doğallaşan halini bozguna uğratmak için donatabilecek ve süregelen teslim olmamak adına bizlere yeni yollar açabilecek türden olanları.

Bu nedenle elinizdeki çalışma, yoksulluğa ilişkin söylemlerden, pratiklerden, kurumlardan, kuramlardan ve onları çevreleyen siyasal amaçlardan meydana gelen geniş ve karmaşık ko-

¹ Bu çalışma ekserinde olmakla beraber, bu tür soruları takiple sayısalın ötesinde bir yoksulluk anlayışını şu yazıda geliştirmeye çalıştım. Bkz. Yılmaz, (2011b).

ridorları dolanırken, kendisine kerteriz olarak yoksulların kurucu kudretini ve bizi disiplinler ayrışmalarının bir adım berisine götürecek türde soruları alıyor. Bu tür sorular, bir anlamda göçebe düşününe biçimlerinin yerleşik yanıtları istila etmesinin önünü açarak, bu istilanın coşkusunda düşünmenin yeni yollarını da kanatlandırabilirler; çünkü bugün hâlâ düşüncenin şenlik ateşini tutuşturacak özgürlüğün tutkusu, bu tür soruların sınırı tanımazlığında, acemiliğinde ve eleştiriye bugün ile buluşturma isteminde kendisine yer bulmaktadır. Yerleşik görüşlere riayeti düstur edinmiş bir düşünürün kulaklarında yeni filizlenmekte olan bu düşüncelerin kanat çırpışları, kuşkusuz bir gürültü olarak yankılanacaktır. Bizim için ise bu sesler, eleştirel düşüncenin utkusunun ilk habercisi ve sadakat göstermemiz gereken yegâne şeyin, bizlere sürekli hatırlatılan prosedürler, ayrımlar veyahut reçeteler değil de, düşününe pratiğinin kendisi olduğunun ilk hatırlatıcısıdır. Bu çalışma elinden geldiği kadar işte bu sesi ve tutkuyu takip etmeye gayret ederken, bu yeni coğrafyalarda fütursuzca dolaşarak “ben buradayım ey yazar, sen neredesin?” diyen okura ulaşmayı amaçlamaktadır.

Elinizdeki çalışma, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümüne sunulmuş olan *Yoksulluk ve Belirsizlik: Yoksulluğun Yönetimi ve Sosyal Sorunun Kuruluşu* başlıklı doktora çalışmasının gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir. Kendi alanında yer tutan önemli düşünürlerle buluşmak, kendi yolunda ilerlerken, bu düşünürlerin açtığı patikalarda bıraktıkları ayak izlerini takip ederek onları selamlamak, akademik bir çalışmanın olmazsa olmazları arasındadır.² Bu çalışma da kendi patikasında yol alırken, Marx’tan Foucault’ya, Neg-

² Çağdaş çalışmalar bu patikaları doğrudan yürümek yerine, sürekli bir biçimde bizleri onları uzaktan, başkalarının eserlerinden takip etmeye sevk etmektedir. Oysaki, “ancak yolu yürüyerek kat eden kişi, buyurabileceği güç hakkında fikir sahibi olabilir” (Benjamin, 2001: 54).

ri'den sosyal politikanın ve risk kavramının siyasal analizini yapan akademisyenlere, geniş bir düşünür grubuyla iletişim ve tartışma içerisinde ilerlemektedir. Alanı önceden bilmeyenler için, takip etmesi belki biraz yorucu olabilecek olan bu karşılaşmaların, okur için de yeni patikalara kapı açmasını umut ediyorum. Sonuçta iyi bir çalışmanın başarısı, sadece verdiği yanıtlarla değil aynı zamanda oluşturulmasına aracılık ettiği yeni araştırma gündemleriyle de ölçülür.

Akademik çalışma, zaman zaman tüketici de olabilecek olan tutkulu bir bağlılığı ve uzun erimli bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu tutkulu bağlılığın ardında sürüklenmek ve kendi dertlerinin ardına düşebilmek ise artık günümüz akademisinde git gide daha da güçleşmektedir. Bu çalışmanın konusu haline getirdiği çalışma ilişkilerinin belirsizleşmesi, kendisini en şiddetli biçimde üniversitenin yapısında dışa vuruyor. Bugün üniversiteler tutkulu bağlılıkları, uzun soluklu tefekküre dayalı düşünsel devinimleri, sebatkâr çalışmaların sonunda gelen mutlu karşılaşmaları değil, hızı, sürekli yayın yapmayı, çalışma alanlarını olabildiğince daraltmayı bir zorunluluk haline getiriyor. Belirsizlik, neo-liberal bir dünyanın içine çekilen üniversitenin günümüzde en temel yapı taşı haline geliyor ve üniversitelerin araştırma programı henüz yolun başında belirliyor. Daha 1918 gibi erken bir tarihte "Meslek Olarak Bilim" isimli konuşmasında Max Weber, "Yeryüzünde hiçbir meslek bilmiyorum ki şans bu kadar etkili olmasın" diyordu (Weber, 1996: 204). Ian Hacking'in terbiye edilmesinin bilimsel hikayesini yazdığı şans ve belirsizlik, akademiye uzun zamandır terbiye etmektedir. İşte bu noktada bu satırların yazarı, her zaman kendisini destekleyen, düşüncenin kolektif etkileşimlerle şekillendiğini her daim kendisine gösteren ve yeni çalışma ve düşünme tarzlarına giden yolların hemdertliklerle geliştiğini gösteren akademik bir orta-

mun içerisinde çalışabildiği ve üretebildiği için kendini oldukça şanslı saymaktadır.

Bir doktora tezi, onu doğru noktalara yönlendiren danışmanlarla, işler içinden çıkılmaz hale geldiği anda kapıyı aralayıp muhabbete davet eden ve değerli fikirlerini cömertçe sunan dostlarla, geri planda bu tür çalışmaların yarattığı külfetleri sırtlanan suskun gizli kahramanlarla varolur. Bu doktora tezi için de bu söylenenlerin hemen hepsi doğrudur. Tez danışmanım Prof. Dr. Filiz Çulha Zabcı, eşine az rastlanır bir sabır ve yetkinlikle, kendi istediğim yolda yürümemi teşvik ettiği gibi, yazdıklarımı titizlikle okuyup yorumlayarak bunu olanaklı da kılmıştır. Tez jürimde bulunan Prof. Dr. Aykut Çelebi, gerek kendisinden almış olduğum dersleri gerekse teze yönelik ufuk açıcı yorumlarıyla yeri patikalarda cesaretle dolaşmamı sağlamıştır. Yine tez jürimde bulunan Doç. Dr. Fethi Açık, çalışma konumda beni destekleyerek kapsını her çaldığımda yorumlarımdan faydalanmamı sağladı. Benim kuşağımın öğrencilerinin çalışma konularını çok yakından etkilemiş olan Doç. Dr. Necmi Erdoğan ve Doç Dr. Galip Yalman, tezi okuyarak çok değerli eleştiri ve yorumlarda bulundular. Hocalarımdan hepsine teşekkür borçluyum. Doktora tez jürimde yer almamakla beraber, bu çalışma da etkili olan bir diğer değerli hocam da Prof. Dr. Ayhan Yalçınkaya'dır. Kendisi öğrencilerini her daim yaratıcı olmaya kışkırtmış ve onların hamuruna biraz da olsa sıra dışı bir düşünce katılabilmek için sürekli çaba sarfetmiştir. Derslerini alan her öğrenci gibi, ben de kendisine en az bir tane sıra dışı düşünce borçluyum. Umarım bu çalışma bu borcu ödemeye yönelik bir ilk adım olur.

Bu çalışmanın önemli bir kısmı da Berlin Freie Universität ve Londra Brunel University'de yaptığım araştırmalar sırasında şekillenmiştir. Berlin Üniversitesi'nden Prof. Dr. Heiner Ganssman, refah devletiyle ilgili kuramlarla tanışmamı sağladı. Prof.

Dr. Mark Neocleous ise, Londra'da geçirdiğim zaman içerisinde sadece tezin yapısına yönelik çok önemli müdahalelerde bulunmakla kalmadı, aynı zamanda yakın bir dostluk da sergiledi. Kuşkusuz sadece hocalarım değil, dostlarım da bu süreçte etkin bir rol oynadılar. Ahmet Murat Aytaç, kapısını çaldığım her seferinde beni teze yönelik yoğun bir muhabbetle karşılamış ve her seferinde beni peşine düşülecek yeni bir fikirle uğurlamıştır. Yine dostum Dinçer Demirkent, tezi titizlikle okuyarak hem düzeltti hem de değerlendirmelerini sundu. Arkadaşlarım Ali Fırkıkoca, Ozan Değer, Ersin Embel, Elçin Aktoprak, Boran Mercan, Özge Özkoç, Özlem Albayrak, Güney Yıldız, Bülent Küçük ve Ali Rıza Güngen, hocalarım Murat Sevinç, Bedriye Poyraz, M.Ali Ağaoğulları, Ömür Sezgin ve bu kitabı okuyarak benim için titizlikle düzelten Bülent Duru, yardımlarını ve muhabbetlerini esirgemeyerek hep cesaretlendirici oldular. Şafak Erten ise günümüzde nadir bulunan bir dostluk, destek ve neşeyle tez yazım sürecini benim için sürdürülebilir hale getirdi. Hülya Ülkümen, nezaket dolu şefkatini bütün doktora sürecim boyunca hissettirerek, zorlu anlarda hep yanımda oldu. Yine Gülfıye Taştan lisans yıllarımdan itibaren bana kişisel destek sağladı. Kendilerine çok teşekkür ediyorum. Son olarak da sevgili annem ve ablalarım, bu çalışmanın yarattığı sosyal ve ruhsal külfeti her zamanki sebatkârlıklarıyla ve suskunlukla üstlendiler. Kendilerine bu uzun dönem boyunca gösterdikleri sabır ve sevgi için ayrıca teşekkür ediyorum.

Bölümlere geçmeden belirtmek istiyorum ki, bu çalışma yoksulluğa ilişkin araştırma gündemlerinin siyasal doğasını bir ölçüde ortaya koyabilir, iktidarın bu alanda işleyişini analiz etmenin ötesinde, yoksulların dünyasında beliren siyasal imkanlara da işaret edebilir ve siyasala çıkardığı basit çağırını okura ulaştırabilirse amaçlarını gerçekleştirmiş olacaktır. Bugün eleştirel düşünürün gösterebileceği basit ama belki de en etkili olabi-

16 | *Yoksulları Ne Yapmalı?*

lecek tutumlardan biri, ele aldığı alanlarda siyasetin gücünü yeniden hatırlatmaktır. Çünkü geleceğin uzun sürdüğünü belirten bir düşünürün dediği gibi, “bugünkü ‘çölden’ çıkacağımıza kayı gibi inanıyorsam, böyle basit bir hatırlatmanın bile, en seçkin zihinleri boğan bu düşünce boşluğu içinde etkisinin on misli artabileceğini düşündüğümde dendir. Boşluğun sessizliğinde yüksek sesle konuşma yürekliliğini gösterirseniz birileri sizi mutlaka duyar” (Althusser, 1996: 240).

GİRİŞ

Picasso'nun Mavi Dönem'inin ürünü *Trajedi* adlı tablosu, trajedinin duyumsanabilir dokusunu, o dokuyu ifade etmeyi ümkânlı kılacak kelimelerin bize anlatabileceğinden farklı bir yolla, imgelerin diliyle aktarmaktadır. *Trajedi*, Picasso tarafından resmedilen kişilerin adeta bedenlerine kazınmış gibidir. Çıplak ayaklı, yoksul giyimli ve elleriyle vücuduna sarınmış olan figürlerin bedeninde hayatın carlılığı, hareket ve sosyal bağlar adeta askıya alınmış gibidir. Kendi iç dünyalarına dönmüş ve tefekkürün içinde kaybolmuş olan karakterler arasındaki toplumsal bağın tek işareti, yaşlı erkeğe eliyle dokunan erkek çocuğunki-dir. *Trajedi*, resmedilen bireyleri, çevreyle, zamanla ve birbirleriyle olan ilişkilerinde, bütünüyle çevirmiştir. Picasso'nun fırça darbelerinde cisimleşen ve karakterlerinin beden dilinde yansıyan ruh hali, trajedinin genel dokusunu bizlere renklerin ve imgelerin diliyle mükemmelen iletmektedir. Paul Hammond'un belirttiği gibi trajik başkalaşım, dramanın merkezi figürünü başka bir varlık biçimine çevirmiştir. Bu dönüşüm, bütünsel benliği çözerek dağıtmakta, kahramarı içinde yaşadığı ülkeye ve yeryüzüne bir anlamda yabancılaştırmaktadır. Yazarın ifadesiyle "trajedi tam da evindelik-yakınlık, benlik ve kökleşmiş olma nosyonunu parçalamaktadır" (Hammond, 2009: 4).

Picasso'nun resminde tam bir yas havası hâkimdir ve karakterler kötü talih tarafından sarmalanmış gibidirler. Ressamın kullandığı mavi rengin tonları da karakterlerin içinde bulunduğu trajik tutulmuşluğu aksettirmeye son derece uygundur.

Resmin bütünü bizi, yoksul oldukları her hallerinden belli olan karakterlerin yaşadığı bu yaşamsal tutulmaya odaklandırır. Figürlerin içinde bulundukları zaman-mekân bir anlamda bu tutulmanın içinde bir geri plan haline gelmiştir. Trajedi kahramanı, artık kendi evinde ikamet etmeyen, bizzat içinde yaşadığı dünya içinde kimliği ve o dünyayı anlamlandırırken kullandığı dili kırılganlaşmış, kendisini çevreleyen sosyal dünyadan kopmuş bir karakterdir. Trajedi, aslında resimde yansıdığı gibi bizleri, zaman olarak olduğu gibi mekân olarak da başka yerlere, bir nevi sınırlara taşımaktadır. Bu yüzden Hammond'a göre trajedi kahramanı, gündelik hayat ile öte hayat arasında bir yerde konumlanan bir eşikte ikamet eder (Hammond, 2009: 6). Picasso'nun resminde yoksulluk ve trajedinin bu buluşması, söz konusu yaşamsal tutulmayı ve mekânsal eşiği imgelerin görsel diliyle etkili bir biçimde canlandırır. İmgesel bir biçimde ifadesini bulan bu buluşmadan yoksulluğun günümüzde ele alınışına ve temsiline ilişkin daha genel sonuçlar çıkarabilir miyiz? Bu resimde çarpıcı bir görsel ifadesi ile karşılaştığımız yoksulluk ile trajikliğin buluşması olumsal mıdır? Yoksa yoksulluk, bir durum olarak bizzat kendi içerisinde kaçınılmaz olan bir tür trajedi barındırmakta mıdır?

Yoksulluk, sefalet, açlık ve savaş gibi durumların trajik olarak nitelendirildiği haberlerle medyada her gün karşılaşmaktayız. Bu haberlerde yoksulluğu trajik olarak niteleyen söylem, bir taraftan yoksulları trajedinin kurbanları olarak bize sunmakta ve yoksulların içinde bulunduğu bu trajik koşullara ilişkin bizlerin acıma, merhamet, yardım hislerine çağrı çıkarmaktayken; diğer taraftan da bu tür durumları örtük olarak aşkın bir insanlık durumunun kaçınılmaz halleri olarak betimlemektedir. Trajik kavramı artık gündelik dile yerleşmiş olan bu kullanımda çok üzücü bir olay ve gelişmeye işaret etmektedir (Eagleton,

2012: 21).³ Taxidou'nun ifade ettiği gibi, trajik teriminin bir sıfat olarak bu genel kullanımında, önüne eklendiği ve tariflediği durumu kaçınılmazlaştıran, aşkınlaştıran ve trajik olarak tariflenen bu durum ve gelişmeyi bizlerin kontrolü ve siyasal sorumluluğu dışına yerleştirerek tarihsizleştiren ve sonuç olarak da tariflenen bu duruma ilişkin siyasal sorumluluğu ortadan kaldıran bir tutum vardır (Taxidou, 2004: 2). Bu söylemin içerisinde örtük olarak yoksulluk, açlık veya sefaletin ortadan kaldırılması imkânsızlaştırılmış ve bu durumlar, insanlık halinin kaçınılmaz parçası olarak sadece sonuçları paylaşılabilecek bir insani acıya indirgenmiştir. Bu söylem dolayısıyla yoksulluk üzerinden patetik (acıkl, üzücü) olan, bizzat trajik olana indirgenmektedir aslında. Bu acılı durumun insani koşulların kaçınılmaz bir parçası haline getirilişı, sadece bu durumları belirli bir nesnellik haliyle bürüyerek, yoksulluk ile bizler arasında belirli bir mesafe inşa etmez, diğier taraftan da bizleri bu üzücü duruma ilişkini saf duygulanıma sevk ederken, "kurbanlarını" "istisnai bir durumun" alanına da yerleştirir. Yoksullar, trajik olan istisnai durumun, kötü talihin girdabına yakalanmış, koşulların kurbanı pasif aktörler olarak temsil edilirler.

Fakat trajedi ile yoksulluk arasında kurulabilecek olan ilişkiyi, sadece terimin bu gündelik kullanımı ile sınırlandırmamalıyız; çünkü trajedi sadece yazgı, tevekkül ve kaçınılmazlık anlamına gelmediğı gibi, "destansı bir direniş, coşkun bir kendini olumlama, vakur bir direnç"i de içermektedir (Eagleton, 2012:

³ Taxidou'ya göre, 'sivil ve kolektif, mitolojik ve tarihsel, kamusal ve özel, yazılı ve perforce edilen özgül bir artistik üretim tarzı olarak trajedi, Atina Polisinin kapsadığı varsayılan kolektif "demokrasi rüyası"nın özsel bir kurucusudur.' (Taxidou, 2001: 2). Trajik form, kolayca bir taraf ile özdeşleştirilmesi mümkün olmayan çelişkili bir mücadele mahallini içermektedir. Trajedi kavramına ilişkin oldukça gelişkin bir yazın bulunmaktadır. Bkz. Eagleton, (2012), Taxidou, (2004) ve Hammond, (2009).

22). Yukarıda belirttiğimiz gibi medyada sıklıkla karşılaştığımız gündelik kullanım içerisinde son derece dar bir trajedi kavramına başvurulmaktadır. Günümüzde artık yoksulların hayatını her yönden sarmalamakta olan belirsizliğin, yukanda bahsedilen türde bir tür yaşamsal tutulmayı, sosyal ilişkilerin ve mekânsal aidiyet bağlarının çözülmesini, yoksulların sadece içerisinde gömülü olduğu sosyal ilişkilerle değil, mekânla da kurduğu aidiyet ilişkilerinin trajik bir tarzda dönüşümünü tetiklemekte olduğunu söyleyebiliriz. Belki hayattaki “trajedi” sanatındaki trajediyle biraz da karıştırma pahasına, bu durumun bir anlamda, emek piyasasının bütünüyle dışına düşmüş yoksullardan çalışan yoksullara, sözleşmeli çalışanlardan yarı-zamanlı çalışanlara geniş bir yarınsızlar kesiminin hayatını trajedi benzeri bir durumla nitelediğini ifade etmek mümkün görünüyor. Fakat bu koşullar içerisinde karşımıza çıkan yoksulların, gündelik hakim dilin trajik kahramanları gibi kendi koşullarına hapsolmak yerine, bu tutulmanın içerisinde onu aşacak yeni toplumsal-mekânsal bağları, yeni mücadele tarzlarını ve bu tarzlara uygun yeni dilleri inşa edip etmediğini görmek için, onların yaşamlarına daha yakından eğilmeliyiz kuşkusuz.

Elinizdeki çalışma doğrudan onların yaşamlarına eğilmekle birlikte, yoksulları ve yoksulluğu belirli bir tarzda sorun edinen çerçevenin tarihsel ve siyasal geri planını soruşturarak, dolaylı yoldan bu türde soruşturmaların önünü açmayı, bir anlamda alternatif yoksulluk araştırmaları yapmamızı imkansızlaştıran düşünsel katmanları eleştirel bir tarzda kaldırmayı hedefliyor. Althusser’in *dekapaj* terimine atıfla söylediği gibi, “gerçeğin üzerindeki basmakalıp fikirlerden oluşan katmanın “eleştirel” yoldan indirgenmesi”, yeni sorular sormamızı sağlayacağı gibi, gerçeklikle yeni biçimlerde ilişkileneceğimizi de mümkün kılacaktır (Althusser, 1996: 240).

Bu çalışma, belirsizlik, güvencesizlik, risk gibi kavramların yoksulluğa ilişkin sorunsalı nasıl ve niçin belirlediğini, bu kavramlar aracılığıyla yoksullarla nasıl mücadele edildiğini ve çalışma ilişkilerini belirsizleştirici süreçlerin günümüzde nasıl ve niçin yaygınlaştırıldığını bu ekseninde göstermeyi amaçlıyor. Bu türde bir soruşturma, bir taraftan çalışma ilişkilerinin ve yoksulların yaşam koşullarının giderek artan biçimde belirsizlikle karakterize olduğu ve güvencesizleştirildiği diğer taraftan ise güvenlik arayışının ve güvenlik söyleminin hiç olmadığı kadar yaygınlaştığı günümüzde, bu süreçler arasındaki iç içe geçmeleri ve bütünleyiciliği de bizlere gösterebilir. Güvencesizleştirici süreçlerin yaygınlaşması ile sürekli olarak kesinlik ve güvenlik arayışını kışkırtan neo-liberal güvenlik tertibatının inşasında, belirsizlik ve risk gibi kavramlar özgül bir rol oynuyor.

Kesinlik ve güvenlik arayışı yolunda sosyal ve siyasal belirsizliği ortadan kaldırma ve buna uygun kurumsal ve sosyal düzenekleri yaratma çabasının, insanın toplum halinde yaşayışının ayrılmaz bir parçası olduğu söylenebilir. Fakat tarihsel olarak farklı biçimler almakla beraber, kesinliğin ve güvenliğin ortadan kaldırılması ile belirsizlik üretiminin de, insanın toplum halinde yaşayışıyla iç içe geçtiği göz ardı edilmemelidir. Belirsizlik, içinde bulunulan tarihsel koşullarla ilişkili olarak farklı biçimlerde üretilmekte, denetlenmekte, güvenliğin ve bilimin konusu haline getirilmekte ve toplumun üyeleri tarafından farklı biçimlerde deneyimlenmektedir. Belirsizliğin bireyler tarafından farklı biçimlerde deneyimlenmesi ve toplum içinde kesinlik ile güvenliği mümkün kılacak sembolik ve materyal kaynak ve araçların dağıtımı, toplumu ve siyasalı yapılandıran eşitsizliklerden kuşkusuz bağımsız değildir.

Her toplumsal kesim ve birey belirsizliği farklı kategoriler, çalışma ve yaşam biçimleri aracılığıyla deneyimlerken, onunla farklı biçimlerde ilişki kurmaktadır. Günümüzde olduğu gibi bazı toplumsal kesimler sürekli olarak belirsizliği onların varlığı

ğın tehdit eden çıplak bir tehlike olarak yaşarken, bazı kesimler ise gündelik hayatlarında kârlarını artırmak için belirsizliğin matematiksel ifadesi olarak görülebilecek olan risklerle uğraşırlar. Belirsizlikle kurulan bu farklı ilişkiden yoksulların payına, günümüzde güvencesizleştirme süreçlerinin sonucu olarak giderek daha fazla hayatlarını sarmalayan belirsizliği, bu belirsizliği üretenler adına sırtlanmak düşüyor. Yoksulların gündelik yaşamını belirsizliğin ele geçirmesini ve onların belirsizliğin sonuçlarına karşı her geçen gün daha fazla sorumlulaştırılmasını, geçmiş dönemlerle kıyasladığımızda, söz konusu durumun yeniliğini hiç kuşku yok ki sorgulayabiliriz. Fakat bu sefer daha ileride göreceğimiz gibi yoksullara belirsizlik, başka bir biçimde bahşediliyor ve J. Locke'un deyişiyle Tanrının bizlere "olasılığın alacakaranlığını lütfedışı" gibi, Dünya Bankası ve muadili kurumlar tarafından risk yönetiminin gün doğumu, *Sosyal Risk Yönetimi Politikaları* adı altında bir kurtarıcı olarak yoksullara lütfediliyor. Günümüzde giderek güçlenen bu risk retorikleriyle beraber, belki cennetin değil; ama yoksulların "cehennemünün", "gettolarının", yaşam alanlarının kapıları giderek daha fazla risk kavramıyla mühürleniyor.⁴

Risk ve belirsizlik, bu çalışmada ele alacağımız gibi, yoksulluğu düşünme biçimimizi gün geçtikçe daha fazla belirlemekte olan bir kavram çiftidir. Yoksulluğa ilişkin risk temelli analizler giderek yaygınlaşırken, yoksulluğu ya da onun etkilerini azaltmayı hedefleyen siyasalar da bu kavramlar etrafında yapılandırılmaktadır. Her iki kavramın kullanım ve uygulama alanı yoksulluk araştırmaları ile sınırlı değildir ve söz konusu kavramlar gerek kitlelerin gündelik hayatında gerekse sosyal teoride artan bir ilgiye konu olmaktadır. Kaygı ve korkuyu gündelik hayatın her alanında körükleyen risk endüstrisi, sürekli olarak belirli za-

⁴ Nicholas Luhmann "cennetin kapıları riskle mühürlenmiştir" demektedir. Bkz. Luhmann, (1993: 17).

rarları deneyimleme ihtimalimizi, “objektif, standartlaştırılmış ve kesin tahminlere dayalı” sayısallaştırılmış bilgi kümeleri halinde önümüze koyuyor ve geleceğimize yönelik adımlarımızı niceliksel olmayan öznel beklentiler yerine, doğruluğu sürekli kanıtlanan olasılık hesaplarına göre atmamızı istiyor (O’Malley, 2004). Bugün sağlıktan suça, eğitimden refaha modern gündelik hayatın her yönü risk ağları tarafından sarılmaktayken, bir belirsizlik hayranı olan Peter Bernstein’in deyimiyle “risk yönetimi, refahın dağılımından kamu sağlığını korumaya, savaşların yürütülmesinden aile planlamasına, sigorta primi ödemelerinden emniyet kemeri takmaya, mısır gevreği patlamasına kadar çok geniş bir yelpazede karar alma süreçlerinde” belirleyici hale geliyor (Bernstein, 2008: 20). Bu anlamda risk hesabı, birey için modern hayatta yönünü tayin etmekte bir nevi pusula vazifesi kazarırken, sosyal teoride de risk ve belirsizlik kavram ikiliyle toplumun geleceği arasındaki ilişki üzerine olan tartışma, giderek artan bir yer işgal ediyor.

Risk kavramı bir yönüyle olasılık, bir yönüyle de belirsizlik anlayışımıza yaslanmaktadır ve bu iki yönüyle matematiksel ve felsefi düşünce içerisinde köklü bir geçmişe sahiptir.⁵ Kavramın sosyolojik düşünme geleneği ve siyaset biliminin konusu haline gelişi ise daha geç tarihlidir. Ulrich Beck, Nicholas Luhmann, Anthony Giddens, Francois Ewald, Mary Douglas ve Pat O’Malley gibi sosyologların çalışmalarıyla risk kavramına ilişkin tartışma sosyal teoride dikkatleri üzerinde çekmiştir. Bu düşünürler, çalışmalarında değer, bilgi, rasyonelite, iktidar/yönetim ve hislerin oluşumu gibi temalara göndermelerle, risklerin nasıl politikleştirildiğini, seçildiğini, algılandığını ve idare edildiğini tartışmaktadırlar (Zinn, 2008: 180-182). Özellikle Beck’in çalışması riskin sosyolojik kavranışında ve kavramın si-

⁵ Bernstein’e göre “risk yönetiminde kullandığımız bütün araçlar 1654 ile 1760 arasındaki gelişmelerden doğmuştur.” (Bernstein, 2008: 24).

yasal olarak anlaşılmasında önemli bir yol açmıştır. Beck, “risk toplumu” analizlerini modernitenin yeni bir aşamasına geçildiği savına yaslanmaktadır. Beck’e göre, 19. yüzyılın klasik modernitesinin tek anlamlılık ve dünyanın hesaplanabilirliği iddiasına karşın, 20. yüzyıl yan yanalık, sentez ve çift değerliliğin çağıdır. Yeni dönem hesaplanamaz olanın yönetimi olarak belirsizliğin topluma büyük “geri dönüşü”ne ve bu dönüşle ilgili olarak da sigortalanamazlık ve denetlenemezliğin yükselişine tanıklık etmektedir (Beck, 2005: 45). Bu bağlamda artık, “risk algılamanın sonsuz çeşitliliği, çelişkiliği ve karara bağlanamazlığı” ile karşı karşıyayız ve “toplumca üretilen tehlikeler güvence altına alabilirlik sınırını aştığı” için, risk toplumu aşamasına geçmiş bulunuyoruz. Beck’in risk toplumu kavramı, bir felaketler toplumu olmanın ötesinde modernitenin kendi üzerine katlanarak düşünümSELLİK kazandığı bir duruma işaret etmektedir. Bu toplumda risk yönetiminin riskleri sınırlandırma, tazmin etme, güvenlik çemberine alma ve hesaplamaadan oluşan dört temel unsuru artık ortadan kalkmıştır (Çelebi; 2001: 31).⁶

Beck’in modernitenin yeni aşamasının bir unsuru olarak dikkatimizi çektiği belirsizliğin 20. yüzyıldaki büyük geri dönüş anı, “toplumsal risklerin kamusal idaresi” anlamında sosyal politikanın yeni bir biçim kazanma yoluna girdiği (Anderson, 2006: 39) ve “kişi ve kurumların eylemleriyle yol açabilecekleri riskleri sigorta etmenin yarı sıra, kapitalist piyasanın olumsuzluğunun yol açabileceği kaosu düzenleyen, olumsuzluğu aşma yönündeki en önemli kurum” olarak düşünülen sosyal refah devletin yeniden yapılandırıldığı bir tarihsel bağlama tekabül etmektedir. Bu bağlamda Esping Anderson’ın aile ve piyasa ile birlikte riskleri kontrol eden üçüncü kurum olarak gördüğü devletin yoksullara yönelik yürürlüğe koyduğu kamu siyaseti,

⁶ Beck’e yönelik eleştiriler için bkz. Dean, (1999: 15).

gerek erken kapitalistleşmiş gerekse geç kapitalistleşen ülkelerde yeniden tanımlanırken, yoksulluğa ilişkin riskler de ortadan kaldırılabılır şeyler olarak değil, günümüzün belirleyici süreçlerinin kaçınılmaz bir parçası olarak görülmekte ve idare/yönetim kavramı etrafında ele alınmaktadır. Belirsizliğin yoksulların hayatına, riskin ise yoksulluğun idaresine giderek daha fazla sirayet ettiği bu güvencesizleştirme ve belirsizleştirme döneminin ardında, yoksulluğa ilişkin kamu siyasasının ve sosyal sorunun yeniden tanımlanışı ve girişimci yaratıcılığın vazgeçilmez bir unsuru olarak belirsizliği yücelten neo-liberalizmin, refah yönetimi ve bölüşümünü yeniden yapılandırması yatmaktadır.

Bu nedenle belirsizlik ve riske ilişkin tartışma, aynı zamanda refahın nasıl tanımlanacağı, nasıl yönetileceği ve bölüşürüleceği tartışması ile yakından ilişkilidir.⁷ Sosyale ilişkin risklerin kolektifleştirilmesine ve devlet temelli sosyal risk yönetimine dayanan Keynesyen pratiklerin gerilemesi sonucu, risklerin bireyselleşerek bu riskleri taşıma sorumluluğunun bireylere devredildiği önermesi, risk kavramı etrafında refahın düzenlenmesini çalışan eleştirel düşünürler tarafından genel olarak kabul gören bir önerme olmuştur. Oysa neo-liberal pratiklerin refah, sosyal güvenceler ve risklerin yönetimi arasındaki ilişkiye müdahale etme tarzı, risklerin yeniden bölüşümünü örgütlemek ve bu yönetimin bireyler arası dayanışma ilişkilerinin alması olduğu kolektif biçimlere dayanan yönünü iptal etmek ile sınırlı değildir. Bu müdahalenin siyasal amaçlarını anlamak için, belirsizlik/risk kavramı ikilisinin kriz koşullarında kapitalist toplumsal ilişkileri

⁷ Refah kavramı, neo-liberal dönüşüm süreciyle beraber yeniden siyasal ve sosyal tartışmaların merkezine oturmuştur; fakat refah (*welfare*) kavramının güncel anlamı Raymond Williams'ın belirttiği gibi 20. yüzyıl başlarında oluşmakla birlikte, siyasal kuramda refah, selamet (*salus*) ve siyaset arasındaki ilişkiye dair tartışma son derece köklüdür. Refah kavramı, adalet ve bireysel haklarla doğrudan ilişkilidir. Bkz. Barry, (1999).

sermayenin genel çıkarları doğrultusunda yeniden örgütlemeyi olduğu kadar, yoksulları bu amaca uygun gidecek şekilde yönetmeyi ve bu doğrultuda da yoksulların gündelik hayat pratiklerine nüfuz etmeyi amaçlayan bir çerçevenin parçası olarak işe koşulduğunu görmemiz gerekiyor. Risk ve belirsizlik kavram ikilisinin yoksulluk araştırmalarına olduğu kadar, yoksulluğun sosyal sonuçlarını azaltmayı hedefleyen kamu politikalarına güçlü bir şekilde sirayet edişini de bu bağlamda düşünebiliriz. Beck'in risk analizlerinin imkânsızlığını iddia ettiği bu dönemde, Dünya Bankası gibi kurumlar tarafından yoksulluğa ilişkin riskleri tanımlamak, kategorize etmek, onları azaltmak ve onlarla başa çıkmak için sürekli yeni programlar hazırlanırken, yoksulluk bir risk idaresi sorunu olarak ortaya konuluyor. Bu gelişmeleri takiple birçok ülkede yoksulların yaşam ve çalışma koşullarının belirsizleştirilmesi, yoksulluğu hedef alan kamu siyasasının risk ve olasılık gibi kavramlar üzerine kurulmasıyla el ele geliyor. Yoksulluğa ilişkin bu tutumun ardında ise, belirttiğimiz gibi temelde sosyal sorunun risk ve belirsizlik kavramları etrafında neo-liberal düşünce tarafından yeniden kuruluşu yatıyor.

İşte sosyal sorunun tam da neo-liberal düşünce ve pratikler tarafından yeniden kurulduğu bu siyasal ve sosyal bağlam, elinizdeki çalışmanın temel sorusunun açığa çıktığı sorun alanına işaret etmektedir: Yoksulluğun sosyal sorun üzerinden olasılığın konusu haline gelmesinin ve sosyal soruna göndermede bulunan yoksulluk siyasalarının risk analizleri etrafında örgütlenmesinin siyasal anlamı ve gayesi nedir? Bu çalışma bu temel soru etrafında risk-belirsizlik kavram ikilisinin liberal ve neo-liberal yaklaşımlar tarafından sosyal sorunun kuruluşunda ve bu sorunu hedefleyen kamu siyasasının oluşumunda kullanıma biçimini ele almakta ve bu kullanımın ardındaki siyasal amaçları sorgulamaktadır. Çalışmanın temel iddiası, *klasik liberal*

ve neo-liberal yaklaşımlar içerisinde farklı biçimler almakla birlikte, bir teknikler bütünü olarak risk analizlerinin sosyal soruna göndermede bulunarak yoksulluk siyasasında kullanımının, üretim ve denetim temelli bir sorunsalın kurucu bir unsuru olduğu ve bu bağlamda risk/belirsizlik kavram ikilisinin, insani potansiyeli ve yoksulların kudretini, çalışmanın dayatılması ve denetim aracılığıyla tabiiyet altına almayı amaçlayan bir güvenlik aracı olarak iş gördüğüdür.⁸ Bu bağlamda çalışmanın sınırları dahilinde, risk/belirsizlik kavram ikilisinin ilk sosyal araştırmacılar tarafından 19. yüzyıl sonu İngiltere'sinde ve 2000'lerde Dünya Bankası tarafından farklı tanımlanma, kamu siyasası içerisinde yürürlüğe konulma ve yoksullara ilişkin potansiyeli konu edinme biçimleri ile bu ekseninde de sosyal sorunun iki farklı kurulma biçiminin, tabiiyet kurucu iktidar pratikleri açısından tartışılması amaçlanmaktadır.⁹

⁸ Daha ileride görüleceği gibi insani potansiyeli insana ilişkin kurucu bir öz, statik bir durum olarak değil, içerisinde olumsuzluğu ve dolayısıyla da çok yönlü bir eylemliliği barındıran dinamik bir gizil güç olarak kavırıyorum. Negri'nin kudret (*potenza*) ve iktidar (*potestas*) arasında yaptığı ayırmadan hareketle, potansiyel kavramını bu çalışmada kudrete yakın bir anlamda kullanıyorum. Bu ayırım için bkz. Negri, (2005a). Potansiyel, emek ve yoksulluk arasında burada kurduğumuz ve ileride geliştireceğimiz ilişkiye dair bir hatırlatma yapmakta fayda var. Yoksulluk kuşkusuz basitçe emeğin üretim ve yeniden üretimine indirgenemeyecek kadar çetrefilli bir konu. Bu çalışmada yoksulluk ve sosyal sorunu bütünüyle emek biçiminin inşasına indirgemek değil, özellikle liberal kuram tarafından kılınmış olan bu bağı tekrar kurmak amaçlanmaktadır

⁹ Bu iki dönemi merkeze alma nedenim, bu her iki dönem içerisinde yoksulluğun yeniden sosyal sorunun merkezine yerleştirilmesinden kaynaklanıyor. Yoksulluk 1970'lerden itibaren, 19. yüzyılın kalıntı, artık ve hak eden/etmeyen yoksul terimlerini hatırlatırcasına, sınıf altı gibi terimler etrafında ele alınırken, yoksulların en uç kesimi günümüzde yeniden, fakat farklı bir biçimde sorunun merkezine yerleştiriliyor. Oysa bu çalışmada değinmediğimiz Keynesci dönemde Batı açısından temel sorun, hemen hatırlanacağı gibi işsizlik, istihdam ve sigorta merkezli güvenceler sistemiydi.

Oldukça geniş bir aralığa tekabül eden bu iki döneme yönelik yapılacak tartışmayı sınırlandırmak için, temelde risk/belirsizlik kavram ikilisinin yoksulluk siyasalarında kullanılması ile yoksulluğun bir kamu siyasası sorunu olarak ortaya konma biçimi arasındaki ilişkinin, siyasalın analizini merkeze alan bir açıdan değerlendirilmesi seçilmiştir. Bu ilişkinin izi yoksulluk üzerine düşünce üreten fikir adamlarından, yoksulluğa yönelik hazırlanan devlet raporlarına, yoksulluğun sosyal etkilerini azaltmaya çalışan hayır kurumlarının pratiklerinden, merkezi devletin yoksullara yönelik eylemlerine kadar birçok alanda izlenebilir. Bu çalışmada ise yoksullara yönelik kamu siyasaları ile bu siyasalara ilham veren düşünürlerin fikirleri, belirli bir tarihsel dönem, 19. yüzyıl sonu İngiltere'si ile Dünya Bankası'nın politikaları etrafında 2000'ler merkeze alınarak özel olarak seçilmiştir. Seçilen her iki tarihsel dönemin sosyal risk kavramına yönelik yönetim mantığının oluşumu açısından temsil edici olduğu düşünülmektedir. Söz konusu tarihsel dönemlerin seçilmesinde, bu dönemlerin sosyal soruna hakim hale gelen bakışı üretmesinden kaynaklanan bu temsiliyet özelliği belirleyici olmuştur. 19. yüzyıl sonunda yapılan ilk yoksulluk araştırmaları ve istatistiğin sosyal sorunun tanımlanması doğrultusunda kullanılmasının sonucunda, İngiltere ölçeğinde belirsizliğin düzenlenmesini hedefleyen kamu siyasaları belirginlik kazanmış ve diğer ülkeler için de bir model haline gelmiştir.¹⁰ 2000'lerde ise bu rolü göreceğimiz gibi neo-liberalizmin

Yoksulluk da bu meselelerle ilişkili olarak ele alınmaktaydı. Bu iki yüzyıl arasındaki kopuş içindeki süreklilik bölümler içerisinde yeri geldiğinde tartışılacaktır.

¹⁰ Sosyal sorunun tanımlanması ve istatistiğe dayalı araştırmaların kullanımı açısından bir diğer önemli ülke de Fransa'dır; fakat İngiltere, idari düzeyde sosyal soruna yönelik istatistik temelli devlet kurumlarının en ileri

kamu politikası anlayışını billurlaştıran Dünya Bankası üstlenmiştir; fakat bu çerçevenin temelleri daha erken bir dönemde 1930'larda atılmıştır.

Çalışma dört temel bölüm etrafında yapılandırılmıştır ve çalışmanın genel seyri şöyledir: Birinci bölümde çalışmada başvurulacak olan temel kavramlara ve yöntemsel çerçeveye açıklık kazandırmak için, risk ve olasılık kavramları ile emeğin tabiiyet altına alınması, yönetsel eylem ve sosyal sorun arasındaki bağlantılar ele alınacak. Bölümün sınırları dahilinde risk kavramı aracılığıyla belirsizliğin nasıl sayısallaştırıldığı ve risk kavramının ne türde bir denetimi ve yönetim eylemini olanaklı kıldığı, bu ekseninde söz konusu eylem türünün sosyal sorun bağlamında emeği nasıl çerçevelediği değerlendirilecektir. İkinci bölümde ise belirsizliğin Jeremy Bentham gibi düşünürler tarafından nasıl bir güvenlik sorunu olarak ortaya konulduğu ve kendisinin yoksulluk siyasasına yönelik önerileri ele alınacaktır. Bentham'ın fikirlerinin bir değerlendirilmesi, yine bu bölümde tartışılacak olan ve risk kavramına temel oluşturan olasılık kavramı, devlet iktidarı ve kamu siyasası arasındaki ilişkilere açıklık kazandırılması için de bir başlangıç işlevi görecektir. Daha sonra tartışma 19. yüzyılda yoksullara yönelik kamu siyasasının tehlike ve sosyal sorun kavramları etrafında nasıl yapılandırıldığına ve bu kamu siyasasının, belirsizlik üzerinden imgelenen yoksullara çalışmanın dayatılması ve yoksulların disipline edilmesi için nasıl temel oluşturulduğuna doğru genişletilecektir.¹¹ Yoksulu bir emek potansiyeli olarak üretken kılarak onu aynı zamanda disipline etmeyi amaçlayan sorunsalın çatısı, da-

düzeyde geliştiği ülkedir. İngiltere, takip edilecek olan modeli üretmiştir demek bir abartı olmayacaktır sanırım.

¹¹ Aytaç'ın belirttiği gibi imge, "sadece anlamı iletmez, bu anlamı taşıyan veya ileten zihinsel süreçler aracılığıyla kolektif bir varlık tarzı imal etmeyi de hedefler." (Aytaç, 2011: 30).

ha ileride değineceğim gibi ekonomi politik ve istatistiği temel alan erken dönem sosyal araştırmalar tarafından çatlmuştur. Özetle bu bölümde, belirli bir tarihsel bağlam içerisinde olasılık ve istatistik kavramlarının bu sorunsalın inşasında oynadığı rol ve yoksulluğun olasılığın konusu haline gelişi ele alınıyor. Ayrıca belirsizlik ve olasılık kavramlarının, üretkenleştirme ile disiplin arasındaki karşılıklı ilişki ve geçişkenliği, yoksulluk siyaseti üzerinden nasıl yapılandığı tartışılıyor.

Üçüncü bölümde ise 1980'lerde belirsizlik kavramının yeniden yükselişe geçmesine ve bir fırsat olarak risk kavramının ortaya çıkmasına yoğunlaşıyor. Bu bölümün temel amacı, neo-liberal yoksulluk yönetimi sorunsalının kavramsal çerçevesinin nasıl oluşturulduğunu ve bu bağlamda yeni sosyal sorunun, sosyalin "dışı" (sınırı) ile ilgili bir sorun olarak nasıl yeniden kurulduğunu göstermek. Bu eksenle neo-liberal düşüncenin belirsizliğe karşı bir taraftan pozitif bir tutum takınırken, yoksullara yönelik olarak geçici, insanın zaman algısını daraltıcı ve bütün bunların sonucu olarak varoluşsal bir güçsüzlük halini üreten bir belirsizlik biçimini, nasıl ve hangi teknikler aracılığıyla üretmeyi amaçladığını, risk yönetimi, belirsizlik, güvencesiz-geleceksiz (yarınsız) çalışma temalarına eğilerek ortaya koymaya çalışıyorum. Neo-liberal risk yönetiminin yapı taşlarını ve bir anlamda soykütüğünü ortaya koyduktan sonra son bölüm dahilinde, Dünya Bankası tarafından yeni sosyal sorunun küresel düzlemde nasıl inşa edildiğini ve 2000'lerde bu çerçevenin sosyal riski azaltma politikaları olarak karşımıza nasıl çıktığını tartışıyorum.¹² Dünya Bankası'nın sosyal riski azaltma politikalarını Banka tarafından geliştirilen yeni risk yönetimi çerçevesinin bir yansıması olarak ortaya koyarken, bu politikalara geri plan oluşturan siyasal mantığı yönetim, gerçek tabiiyet ve sermaye

¹² Soykütüğü kavramı için bkz. Foucault, (1977).

ile özdeşleşmiş sosyal kavramları etrafında ele alıyorum. Bu bölüm bağlamında, Banka'nın yeni refah rejimi olarak sürümünü yaptığı sosyal risk politikalarının yeni istihdam biçimleri temeline neo-liberal belirsizlik üretimini nasıl bütünlediğini göstermeyi amaçlıyorum.

Özetlersek, çalışmanın bütününde yukanda belirttiğim bu iki tarihsel dönemi ele alırken, liberalizmin bir yönetim ve güvenlik mantığı olarak, farklı tarihsel bağlamlarda risk ve belirsizlik kavramını yoksulluğa yönelik kamu politikasının oluşumunda kullanım biçimlerini, yoksullara çalışmanın dayatılması ve denetim sorunlarına göndermede bulunarak değerlendireceğim. Bu değerlendirme bize, söz konusu sorunsal içerisinde risk/belirsizlik kavram ikilisinin ve olasılık analizlerinin oynadığı farklı rolleri, kavramsal, tematik kaymaları, içsel gerilimleri ve süreklilikleri, karşılaştırma ve tartışma olanağı sağlayacak. *Yapacağım bu karşılaştırma esnasında, risk/belirsizlik kavramlarının yoksulluk siyasasında kullanılma biçiminin, kapitalist toplumsal ilişkiler etrafında insan enerjisini ve potansiyelini emek gücü olarak çerçevelemeyi hedefleyen ve rezerv olarak anlaşılan bir nüfus kavramına yaslanan disiplin amaçlı bir sorunsaldan, merkezine para, meta ve insan akışlarını alan ve konusu edindiği yoksullar ile toplumsal ilişkileri bu akışlar etrafında daha belirsiz çalışma biçimlerini dayatarak tabiiyet altına almaya çalışan, akışkan bir nüfus kavramına yaslanmış, denetim odaklı bir sorunsala nasıl kaydığını, bu her iki sorunsal arasındaki iç içe geçmeleri göz ardı etmeksizin göstermeye çalışacağım.*¹³ Söz konu-

¹³ Bu iki sorunsal arasında saf bir geçiş yaşandığını iddia etmek kuşkusuz yanlış olacaktır. Daha ileride de görüleceği gibi, sorunsallar arasında bir iç içe geçme, eklemlenme, bir sorunsalın bir öncekinin etkinlik sahasını yeni terimlerle işgalinden ve onun terimlerini dönüştürerek bu sorunsalı kendi içerisine almasından kaynaklı bir üst üste katlanma ve onun tekniklerini ödünç almaktan kaynaklı kopuş içerisinde süreklilik vardır. Burada iddia edilen disiplin-denetim geçişi, Deleuze'un denetim toplumu argümanını takip etmektedir. Bkz. Deleuze, (2006). Sorunsal, burada entelektüel bir dü-

su iddiaların ve yapılacak tartışmanın ana hatlarını ortaya koymak için, kitabın giriş bölümünde çalışmada kullanılan risk, belirsizlik, yönetim, olasılık, potansiyel gibi kavramları ve bunlar arasındaki ilişkileri açık kılmaya çalıştım. Böylece yoksulluk siyasasının oluşturulmasında risk/belirsizlik kavramına yapılan başvurunun ve bu başvurunun sosyal sorunun kuruluşunda oynadığı rolün siyasal analizi, bu başvuruyu çerçeveleyen güç ilişkilerine göndermede bulunarak ve bir yönetim ve güvenlik mantığı olarak liberalizmi bu bağlamda mercek altına alarak yapılabilecek. Liberalizmi çalışma boyunca basitçe siyasal bir ideoloji olarak değil, bedeni, toplumu, ekonomiyi, siyaseti, çalışmayı ve bunlar arasındaki ilişkileri örgütlemeye ve düzenlemeye yönelik tekniklerden ve stratejilerden oluşan, bir yönetim ve güvenlik projesi olarak ele alıyorum. Farklı biçimleri içerisinde liberalizmin sosyal sorunla ilişki kurma, onu çerçeveleme biçimlerini de bu bağlamda değerlendiriyorum.

Bu nedenle ilgili bölümlerde liberalizmin farklı biçimleri tarafından söz konusu sosyal sorunun, belirsizlik ve risk kavramları ve bu kavramları destekleyen pratik, prosedür ve teknolojiler ile bu teknolojiler tarafından yapılandırılan güvenlik ve refah anlayışları etrafında kurulma biçimleri odağa alınarak, ayrıntılı

şünme çerçevesinin ötesinde, nesnesi olarak yoksulluğu konusu haline getiren söylem, kuram, kurum ve tekniklerin, düşünce nesnesine yönelik müdahale merkezli bir mantık etrafında, tarihsel olarak özgül eklemelişine işaret etmektedir ve Foucault'nun *dispozitif* (tertibat) kavramına daha yakındır. Foucault, sorunsallaştırmayı "herhangi bir şeyi doğru ve yanlış oyununa sokan ve onu (ister ahlaki düşünce biçiminde, ister bilimsel bilgi, isterse siyasal analiz vb. biçiminde olsun), bir düşünce nesnesi olarak kuran söylemsel ya da söylemsel olmayan pratikler bütünü" olarak tanımlamaktadır (Foucault, 2005: 86). Sorunsal kavramı için ayrıca bkz. Althusser, (2002), Foucault'nun tertibat kavramı için ise bkz. Deleuze, (1991). Deleuze, bir tertibatın (sosyal aygıt-social apparatus), güç, özneleşme, görölme, bildirim ve kılma/yanılma hatlarından oluştuğunu belirtmektedir.

bir şekilde tartışılacaktır. Çalışmada sosyal sorunun üç farklı kurulma biçimi ile liberalizmin klasik, sosyal ve neo-liberal üç türü arasındaki ilişkiden hareketle, temelde klasik ve neo-liberalizm tarafından sosyal sorunun farklı ele alış biçimleri ve bu biçimler arasındaki özgül farklılıklar, son dönemde Dünya Bankası tarafından geliştirilen çerçeve değerlendirmeye dâhil edilerek masaya yatırılacaktır. Çalışmada yaptığımız bu bölümlemenin ardında ise şöyle bir mantık yatmaktadır: Göreceğimiz gibi her bölümde belirsizlik ifadesinin kavranma ve kullanılış biçimi, emek potansiyeline dair belirsizlik ve bu belirsizliğin kapitalist toplumsal ilişkiler açısından belirli bir ölçekte yarattığı kriz eğilimleriyle de yakından ilişkilidir. Sosyal sorunun ele alınma biçimi, aynı zamanda bu belirsizliğin hangi düzlemde kavrandığı ve ona karşı yürürlüğe konulan güvenlik temelli gerçek tabiiyet stratejilerinin hangi ölçekte hayata geçirildiğinin bir sonucudur. İkinci bölümde göreceğimiz gibi belirsizlik, Viktorya dönemi özelinde daha çok İngiliz kapitalizminin gelişimi ile ilişkili ve ulusal ölçekte bir sorun olarak ele alınmıştır.¹⁴ Bu açıdan sorun edinilen şeyin kendisi, İngiliz kapitalizminin oluşumunun yarattığı belirsizlik ve ona karşı hayata geçirilen siyasalar bütünüdür denebilir. Üçüncü bölümde ise neo-liberal düşünce tarafında sorunun ele alınma tarzının, erken kapitalistleşen Kuzey ülkelerinde kapitalizmin kriz koşullarında yeniden örgütlenmesi ile ilişkili olduğu vurgulanacaktır. Bu anlamda kuşkusuz başından itibaren küresel bir proje olmakla beraber, söz konusu neo-liberal güvenlik projesi başlangıçta Avrupa ve A.B.D temelli ge-

¹⁴ Viktorya dönemi, kraliçe Viktorya'nın 1837'de tahta çıkmasından, 1901 yılında ölümüne kadar süren zaman aralığını kapsamaktadır (Kovancı, 2003: 97).

lişmiştir.¹⁵ Bu projenin gerçekten küresel bir düzleme taşınması ve sosyal sorunun ve ona temel oluşturan güvenlik sorunsalının küresel bir düzlemde kurulması ise Dünya Bankası ve IMF tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu aşama, kapitalist toplumsal ilişkilerin ve ona içkin belirsizlik sorununun, yoksulluk bağlamında uluslararası düzlemde ele alındığı aşamaya tekabül etmektedir. Son bölümde bu aşamanın sadece 2000'lerde uygulanmaya başlanan sosyal risk projeleriyle ilgili olan ayağına ve Dünya Bankası'nın yeni sosyal sorunu küresel düzeyde bir güvenlik sorunu olarak nasıl kurduğuna değineceğim.¹⁶ Bu bölümlerde yapacağım tartışmada sosyal sorunun ve ona yönelik güvenlik sorunsalının farklı kavranma biçimlerini, kullanılan risk ve belirsizlik kavramlarının nasıl bir anlam içerdiğine ilişkin tartışmayı merkeze alarak ilerleyeceğim.

Şimdi bölümlere geçmeden önce bu farklılığın temel unsurlarına ve sosyal sorunun üç farklı kurulma biçimine kısaca değinelim. Böylece sosyal sorunun gerçek tabiiyet stratejileri bağlamında anlaşılması için yukarıda yaptığımız açıklamalar daha da somutlaşacak. Sosyal sorun ilk olarak sosyal araştırmacı ve istatistikçi liberaller tarafından, yoksulların yaşam koşulları üzerine sağlık ve sıhhi sorunlara dair büyük idari problem olarak tanımlanmıştır. Sosyal sorunun 19. yüzyıl ortası İngiltere'si bağlamında ilk tanımlanışı, siyasal bir teknoloji olarak istatistiğin genelleşmesine; emeği disipline ederek çalışmayı dayatan pratiklerin doğuşuna; yoksulların isyankâr ruhunu tabiiyet altına alma girişimine; sefil/yoksul aynının ihdas edilerek yoksulların muhtaç duruma düşmesine engel olacak uygulamaların

¹⁵ Neo-liberalizmin fikri ve kurumsal düzeyde buralarda geliştirilmekle beraber süratle uluslararası kuruluşlar tarafından Güneye ithal edildiğini eklemeliyiz.

¹⁶ Sosyal sorunun bu farklı kavranma biçimleriyle sermayenin uluslararasılaşması arasında hiç kuşku yok ki bir ilişki vardır.

yaygınlaşmasına; sosyal bir teknikler sorunu olarak doğuşuna; tehlike ile özdeşleştirilen yoksulların belirsizlik ve tehlikenin idaresi yoluyla yönetimine ve bu doğrultuda gerekli idari devlet aygıtlarının inşasına tekabül eder. Bu çerçevede, Bentham'ın yoksulluk üzerine olan düşünceleri, devlet iktidarı ile istatistik arasındaki ilişki ve sosyal soruna yönelik kamu politikasının oluşumu bağlamında bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Değerlendireceğimiz Viktorya Dönemi İngiltere'si, sosyal risk anlayışının temellerinin atıldığı dönem olma özelliğini arz etmektedir. *Sosyal risk kavramı, suç hastalık, ölüm, yaşlılık gibi olaylara ilişkin düzenliliklere dair, olasılık hesabına dayalı olarak üretilen sayısal göstergeler bütünü, risk kavramının işaret ettiği kaybı, tek bir bireyin ötesinde sosyale ilişkin bir sorun haline getirerek, bir müdahale alanı olarak sosyali kurmasına ve bu bağlamda sosyali olumsuz etkileme ihtimali olan koşullara yönelik karar ile eyleme temel oluşturmaya işaret eder.*¹⁷ Sosyal risk kavramı ilerleyen bölümde göreceğimiz gibi temelde sağlık ve çevresel koşullara ilişkin bir sorun olarak doğmuştur ve biyo-politik bir veçhete sahiptir. Kavram risk kavramına temel oluşturan zaman (yoksulların zaman deneyiminin düzenlenmesi), karar (emeği çevreleyen koşulların özünde kamu politikasına dayalı bir eylem alanı halini alması), olasılık (bu çevresel koşulların bir istatistik sorunu olarak doğuşu) ve potansiyel (insan enerjisinin emek gücü olarak tabiiyet altına alınması) anlayışlarını örtük olarak içerir. Viktorya döneminde kalabalık, panik, sıhhiye ve emekle ilişkili bir kavram olarak tehlikenin olasılığa dayalı teknikler dolayımıyla idaresi, tamamıyla sosyal risk yönetimi başlığı altında olmasa da doğ-

¹⁷ Jacques Donzelot, sosyalin özel ile kamusal arasındaki heterojen unsurların bir bileşimi olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda risk ve olasılığa dayalı teknolojiler bu heterojen unsurların bir araya gelmesini olanaklı kılarak, sosyali yapılandıran en önemli teknolojilerden biridir. Bkz. Donzelot, (1979).

muştur. Daha sonradan Dünya Bankası'nın tanımlarında görüleceği gibi, hem sosyal sıfatı hem de riskin farklı bir anlam kazanması sonucu sosyal risk ifadesi başka anlam edinecektir.

Sosyal sorunun yeniden kuruluşundaki ikinci perde ise, sosyal liberalizm ve sosyalin temelde sigorta kavramı etrafında devlet temelli refah uygulamalarının konusu haline gelmesi ile olmuştur. Ewald'ın belirttiği gibi "sigorta, istatistiğin yasalarına göre organize olmuş karşılıklılık aracılığıyla, şansın etkilerinin tazminidir." (Ewald, 1991: 205). Riskin yani zararın etkilerini zaman ve nüfus boyunca yayma anlayışı üzerine kurulu olan sigorta, sigortalanan tarafa yasal fayda hakkı (kazanılmış güvenlik) sağlayan bir sözleşme biçimidir ve istatistik tablolar, olasılık muhasebesi gibi belirli hesaplayıcı tekniklere ve bu yönüyle ortalama birey anlayışına dayanır (O'Malley, 2004: Dean, 1999). Sigorta, sadece sosyal liberalizm ile özdeşleşmiş bir araç olarak görülmemelidir ve iddia odur ki doğasında liberalizm ile bir iç içelik vardır. O'Malley'in vurguladığı gibi, klasik liberalizm de sigortayı, tasarruf ve öngörü erdemlerinin yerleştirilmesi için fevkalade bir teknik olarak görmektedir. Sosyal liberalizmin bu konudaki büyük buluşu ise sosyal sigortanın geliştirilmesi olmuştur.¹⁸ Sosyal sigorta, soyut bir karşılıklılık üzerine kurulu bir teknik olarak, bireyler arasındaki niteliksel ve doğrudan karşılıklılıkların yerini almak için icat edilmiştir.

Bilindiği gibi sanayi kazalarına karşı işçilerin tazminatları konusunda sigorta, işçi ile sermayedar arasındaki ilişkiyi sınıf mücadelesi ya da bireysel bir sorumluluk sorunu olmaktan çıkartarak, teknik ve sayısal hesabı yapılabilir bir sorun haline ge-

¹⁸ Sosyal sigortanın tarihi savaş öncesi döneme kadar uzarır. O'Malley, savaş öncesi dönemin sosyal sigorta uygulamasının önemli bir bölümünün katkıya dayalı olduğunu ve bireyin bağımsızlığını, zorunlu tasarrufun risk merkezli teknolojileri aracılığıyla güvenlik altına aldığını belirtmektedir (O'Malley, 2004).

tirmenin bir aracı olarak doğmuştur (Dean, 1999: 185 ve Ewald, 1991). Fakat bu sosyal sigortanın kendi içerisinde herhangi bir dayanışma ögesi içermediği anlamına gelmez. Dean'ın belirttiği gibi "sosyal sigorta, kazaları, hastalıkları, işsizlik ve toplumsal hayat ile ilişkili diğer problemleri, bireysel olarak tazmin edilen; fakat kolektif temelli, sigortalanabilir riskler kılan bir dayanışma teknolojisi olarak doğmuş ve uygulanmıştır" (Dean, 1999: 185-186). Burada uygulamaya konulan dayanışma, sözleşme biçimi içerisinde gerçekleşmektedir ve belirttiğimiz gibi devlet dolaşımıyla gerçeklik kazanan soyut bir karşılıklılık üzerine kurulmuştur. Bu yönüyle bu dayanışma ilişkisinin bir yönü liberal tahayyüle diğer yönü de devlete dayalıdır. Sosyal sigortanın hayata geçirilme mantığı devletin alanının genişlemesini kaçınılmaz hale getirmiştir.¹⁹ Bu anlamda sigorta tekniği aracılığıyla belirsizliğin ve tehlikenin yönetimi, devletin merkezde olduğu risklerin tanımlanması ve yönetimi haline gelmiştir.²⁰ Bu ise beraberinde sosyal soruna, emeğin koşullarının ve emek potansiyelinin tabiiyetinin devlet temelli bir güvenlik ve refah rejimi etrafında gerçekleştirildiği yeni bir yaklaşım getirmiştir. Güvenliğin, "toplumsal dünyanın yeniden düzenlenmesinin ardındaki anahtar siyasal teknoloji" (Neocleous, 2004: 80) olduğunu belirten Mark Neocleous, sosyal güvenlik kavramının özellikle Roosevelt'in New Deal döneminde, işçi sınıfı arasında risk, bağımsızlık, tutumluluk ve sorumluluk gibi nosyonların yeniden düzenlenmesini sağlayarak, ABD'de yeni bir vatandaşlık ve dayanışma anlayışını yerleştirdiğini, bunun da sosyal güvenlik ile

¹⁹ Bazı sosyal politika yazarlarının belirttiği gibi burada söz konusu olan devlet, ulus devlettir. Bkz. Clarke, (2004).

²⁰ Fakat hemen belirtelim ki sosyal sigorta sadece devletin alanının genişlemesine indirgenemez. Sosyal haklarla ve sosyal vatandaşlıkla ve bu bağlamda da sosyal mücadelelerle derin bir bağı vardır. Bu konu ileride ele alınacak. Bkz. Donzelot, (1988).

ulusal güvenliğin iç içe dokunmasını ve dolayısıyla da sermayenin küresel düzenini güvenlik altına alacak olan ve güvenliğin bu iki yönünü de kendinde cisimleştiren ekonomik güvenlik kavramına yolu açtığını ifade etmektedir (Neocleous, 2008: 87-95). İşte bu tarihsel bağlamda sosyal liberaller, risk azaltımı ve yeniden dağılımı teknolojileri aracılığıyla belirsizliğin sosyal yan etkilerini ıslamlılaştırmaya çalışmışlardır (O'Malley, 2004: 59).²¹

Belirsizliğin risk teknolojilerinin konusu haline gelerek, sosyal sorunun kavranma biçimini derinden belirlemesi de bu dönemde gerçekleşmiştir. Aynı dönem, tehlikeli kalabalıklardan, kendi içerisinde düzenlilikler arz eden kitleler sorununa geçildiği ve yoksulluğun artık bu teknikler etrafında bir işsizlik sorunu olarak kavranmaya başlandığı döneme tekabül etmektedir.²² Londra'da yapılan 19. yüzyıl sonu yoksulluk araştırmaları da bu dönüşümün erken bir habercisidirler. Bu gelişme, kuşkusuz, emeğin koşullarında ve sermaye ile ilişkisinde meydana gelen toplumsal bir dönüşümün sonucudur (Wuyts 2001). Emeğin fabrika düzeni içerisinde istihdamı ve buna eşlik eden emek rejimi, bununla beraber emeğin ve yoksulların bu kitleleştirici ve yoğunlaştırıcı koşullar içerisinde kendilerini sınıfsal biçimler içerisinde ifade edişi, refahın ve refaha temel oluşturduğu düşünülen çalışmanın kitlelerle ilişkili bir sorun olarak düşünülmesini zorunlu hale getirmiştir. Sosyal sorunun İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'da Keynesci refah devleti biçimini almasının özgül koşullarından birini de, 19. yüzyıl sonlarından itibaren sosyal sorunun tanımlanmasında ve bu tanımla-

²¹ Sonuçta Dean'ın belirttiği gibi risklerin sosyalleşmesi kapitalist eşitsizliği zayıflatmaz, eşitsizliğin etkilerini tedavi etme aracıdır. Bkz. Dean, (2001).

²² Sosyal ve siyasal kuramda kalabalıklardan kitlelere geçiş ve bu geçişin siyasal içerimleri Aytaç tarafından kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Bkz. Aytaç, (2009).

maya denk düşen pratik, teknoloji ve uygulamaların inşasında ortaya çıkan bu değişim oluşturmıştır.

Sosyal sorun ve onun kuruluşundaki son büyük hamle ise neo-liberal düşünce ve pratikler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Neo-liberalizm kuramsal olarak belirsizliği yücelten ve onu girişimci bireyin vazgeçilmez parçası kılan bir anlayış üzerine kuruludur. Neo-liberal düşünce ve pratikler belirsizliği bir varsayım olarak almanın ötesinde, onun keşfedilmesine, üretilmesine ve buna uygun tekniklerin icat edilmesine yaslanırlar. 1930'larda bir düşünce olarak ortaya çıkan neo-liberalizm, belirsizliği insan eyleminin içkin bir yönü olarak görerek onu vazgeçilmezleştirmiştir. Bu yönüyle belirsizlik bireyin kaçınması gereken bir şey olmadığı gibi, eylem imkânlarını artıran pozitif bir unsur olarak görülmüştür. Belirsizliğin bu büyük geri dönüşünü yine özgül tarihsel koşullar belirlemiştir. Belirsizlik kavramı erken neo-liberal düşünceler bağlamında, doğrudan piyasa ve sermaye ile bağlantılı olarak kavranmıştır. Bu kavrama biçimi daha sonra da ifadesini bulacaktır. Risk kavramından belirsizliğe bu büyük geri çekiliş, sosyal sorunu düşünme biçimini ve buna tekabül eden teknikleri de derinden dönüştürmüştür. Sosyal artık, neo-liberalizm için basitçe idare edilmesi gereken bir şey değildir. Neo-liberalizmin bu konudaki büyük yeniliği sosyal mikro düzeyde ele alırken, onu sermaye suretinde yeniden kurma çabasından kaynaklanmaktadır. Neo-liberalizm bir yönüyle kitleler düzeyinde ele alınan sosyal güvenliğin ve refahın, rasyonel ve kendi çıkarnı kovalayan bireyler üzerinden hareketle ekonomikleştirilerek, yeniden kavranmasının önünü açmıştır.

Bu yeni sorunsal içerisinde sosyal sorun, temel çerçevesini ekonominin belirlediği bir sorun olarak bireylere devredilmiştir. Yapılması gereken artık yönetilenlerin, kendilerini yönetenler adına yönettikleri bu süreçlerin denetlenmesini sağlamaktır. Neo-liberalizm buna uygun denetim araçlarının icadı ile karak-

terize olunur.²³ Bu bağlamda neo-liberalizmde sosyal sorunun bir önceki kavramlaştırılışında olduğu gibi, bütünlükleri çağrıştıran kavramlar ve onların yönetimi değil, denetimin vazgeçilmez bir unsurunu oluşturan ve müdahalenin asıl konusu haline gelen eşikler, sınırlar ve akışlar önem kazanmaktadır. Yoksulluk sınırlarının yeniden önem kazanması ve yoksulluğun yeniden bir sefalet sorunu olarak görülmesi de bununla bağlantılıdır. Güvenliğe yön veren müdahalenin özgül noktasını ve denetimi olanaklı kılan çerçeveyi, tam da bu sınırlar sağlamaktadır. İşte risk kavramı bu eksenle söz konusu eşikleri işaretleyerek, akışlara ilişkin tehlikelerin bir nevi topografyasını çıkararak çok önemli bir işlevi yerine getirir. Bu bağlamda Çelebi'nin belirttiği gibi neo-liberalizmde risk kavramı, tamamıyla terk edilmemiştir ve "ortak bir sigortalama yerine, risk gruplarını, risk alanlarını sınıflandırma, riskleri düzenli tarama ve denetleme, olumsuzluğu risk gruplarında, riskli alanlarda sınırlandırma öne" çıkmaktadır (Çelebi, 2001: 50)

Olasılığa dayalı bir faktörler toplamı olarak yoksulluk sorununun bu dönüşü, neo-liberalizm ve Dünya Bankası üzerine olan bölümde göreceğimiz gibi, bir taraftan risk kavramının anlamında ve onun bizlere işaret ettiği ilişki ve süreçlerde beliren bir dönüşümle; diğer taraftan ise emeğin tabiiyetinde ve karakterinde ortaya çıkan bir değişimle iç içe geçmiştir. Esnekliği, yaratıcılığı, imgelemi ve ilham sahibi fail öznelere teşvik eden neo-liberalizm, pozitif bir unsur olarak belirsizliği temel alırken, risk kavramını da akışlarla ilgili bir kavram olarak yeniden kurmuştur. Neo-liberal risk ve refah anlayışı, beşeri sermaye kavramında açıkça görüleceği gibi, insanı temelde sermaye ve kazanç akışları olarak görmek üzerine kuruludur. Neo-liberal dönemde, bu akışların ve bu akışlardan menkul insanlar arasındaki

²³ Dünya Bankası ve IMF bağlamında bunun örnekleri bol miktarda bulunmaktadır.

ilişkilerin, belirli bir coğrafya içerisindeki durumunu bize veren görelî risk kavramı güvenlik sorunsalının bir parçasını oluştururken, bu akışların toptan dışına düşmüş ve akışları kesintiye uğratma ihtimaline sahip olan insan grupları ve toplumsal ilişkilere işaret eden mutlak risk kavramı da, bu analizlerde açıkça dile getirilmese de, söz konusu güvenlik sorunsalının öteki kısmını oluşturmaktadır.²⁴

Göreceğimiz gibi bu her iki risk kavramı da, emeğin neo-liberal dünyadaki yeni belirsiz karakteriyle doğrudan ilişkilidir. Hem ileri kapitalist ülkelerde hem de geç kapitalistleşen ülkelerde gerçekleşen esnekleşme ve enformelleşmenin sonucu olarak yaygınlık kazanan belirsiz ve güvencesiz emek biçimi içerisinde, insani potansiyelin tabiiyet altına alınması ve emeğin yeni sosyal karakterinin belirlenmesi, yepyeni siyasal ve sosyal bir düzeneği ve bu düzeneğin yaslandığı bir güvenlik anlayışını gerektirmektedir. Bu dönemde neo-liberal pratikler tarafından akışkanlaştırılmaya çalışılan nüfusun güvenliği, emek ile zenginlik rezervi olarak görülen ve her ne kadar insan, emek ve para dolaşımlarından oluştuğu düşünülse de, daha sabit bir durumu çağrıştıran nüfusunkinden farklı araçlarla, kavramlarla ve tekniklerle sağlanmalıdır. Bu durum artık güvenliğin, Deleuze'ün ifade ettiği gibi, "bireysel ya da sayısal bedenin yerine denetlenmesi gereken "bölünebilir" bir materyalin kodunu koyan" bir hal alması ve yoksulları ve yoksulluğu da bu bağlamda sorun edinmesi demektir (Deleuze, 2006: 203). Bu, denetimin bireyler olarak yoksulları değil, risk analizlerini ve potansiyel yoksulları sorun edinen dilidir. Artık denetim odaklı bu güvenlik sorunsalının ölçeği küreseldir ve bu düzeyde inşa edilmelidir.

Foucault'nun seminerlerinin gösterdiği gibi söz konusu neo-liberal çerçevenin düşünsel arka planı, 1930'lardan itibaren

²⁴ Mutlak ve görelî risk arasındaki ayrıştırmayı ben yapmaktayım.

atılmaya başlanmıştır. Alman ordo-liberal geleneği, Avusturya iktisadı ve daha sonra Amerika'da ortaya çıkan ekonomik analizler, neo-liberal çerçevenin temel unsurlarını ve onun risk yönetimi anlayışının temel çerçevesini sağlamıştır.²⁵ Bilindiği gibi neo-liberal refah ve risk yönetimi özellikle ABD ve İngiltere'de 1970'lerin sonundan itibaren kamu siyasalarının oluşturulmasında etkili olmuştur. Fakat bu çerçevenin, sosyal sorun bağlamında yoksulluk siyasalarını küresel düzeyde biçimlendirmesinin en billurlaşmış örnekleri IMF ve Dünya Bankası tarafından verilmiştir. Bu iki kuruluşun, özellikle Dünya Bankası'nın müdahaleleri, sosyal sorunun neo-liberal düşünsel çerçeve etrafında küresel bir ölçekte kurulmasını ve bu çerçevenin geç kapitalistleşen ülkeler için genelleştirilmesini amaçlamaktadır. Dünya Bankası'nın önerdiği sosyal politika pratikleri, mutlak ve göreceli yoksulluk çizgisi yaklaşımı ve refah yönetimi çerçevesi, aynı zamanda birçok erken kapitalistleşen ülkenin yoksulluk siyasalarıyla da örtüşmektedir. Daha ileride, Banka'nın önerdiği yaklaşım ile neo-liberal yoksulluk yönetimi arasındaki süreklilik ve kopuş tartışılacaktır. Son dönemin popülarite kazanan sosyal

²⁵ Bu çerçevenin daha sonradan yoksulluğun yönetimine dair sorunsalı belirlemesini olanaklı kılan şey 1970'lerin krizidir. Belirtmek gerekiyor ki yoksulluğun yönetimine ilişkin sorunsallar arasındaki geçişe dair yanıt, ancak tarihsel bağlam göz önüne alınarak verilebilir. Bir sorunsalın çözülüşüne neyin yol açtığını yanıtlamak için, onu oluşturan söylemler, kuramlar, teknik ve kurumlar arasındaki etkileşime, içsel gerilimlere, çelişiklere ve geçici bir uzlaşma içerisinde bir araya gelerek söz konusu sorunsal içerisinde kaynaşan bu yapılarla, onlara çözüm üretmeleri ya da yanıt vermeleri için mütemadiyen çağrı çıkaran ve onlara baskı uygulayan süreçlere bakmalıyız. Örneğin klasik yoksulluğun yönetimi sorunsalının çözülüşü için bu, fabrika rejiminin genelleşmesi, iktisadi kriz, uluslararası savaş, bu koşullarda ulusun inşası ve Sovyetlerde cisimleşmiş özerk bir işçi hareketinin doğuşudur. Althusser'in belirttiği anlamda bir konjonktür analiziyle, bu paralel evrenler arasındaki geçici ve istikrarsız eklemlenmeyi neyin, nasıl kıldığını analiz etmeliyiz.

risk temelli analizleri işte bu bağlam dikkate alınarak anlaşılmalıdır. Bu konu da, Banka'nın 2000'lerde geliştirdiği kamu siyaseti önerileri merkeze alınarak, üçüncü bölümde ayrıntılarıyla değerlendirilecektir. Çalışma boyunca tartışılacak fikirlerin genel hatlarını verdikten sonra artık bölümlere geçebiliriz. Takip eden kısım, risk, iktidar, yönetim ve emeğin tabiiyet altına alınması kavramları ile bu kavramlar arasındaki ilişkiye dair çalışmada benimsenen yaklaşıma açıklık getirmeyi amaçlıyor.

I. BÖLÜM

BELİRSİZLİĞİN SAYISALLAŞTIRILMASI: BİR DENETİM ARACI OLARAK RİSK KAVRAMI, GÜVENLİK VE YÖNETİMSELLİK

Belirsizlik ile kurduğumuz ilişki bizlerin sadece nasıl analiz şemalarına ve kavramlarına dayandığımızı, gelecek hakkında ne türde beklentilerimizin olduğunu değil, aynı zamanda hem kendi varoluşumuzu hem de içinde bulunduğumuz toplumsal ilişkileri ve çevreyi nasıl anlamlandırdığımızı da ele verir. Belirsizlikle kendini kolektif bir bütünün parçası olarak hisseden ve onun sonuçları karşısında kolektif güvencelere sahip birer özne olarak mı, yoksa onunla tek başına karşılaşan ve ne yaparsa yapsın onun ortaya koyacağı sonuçları etkileme ve ona kendini hazırlama kudretinden yoksun bireyler olarak mı ilişki kuruyoruz? Risk kavramı hem bizlerin hem de yönetici aktörlerin belirsizlikle kurduğu ilişki biçimini nasıl kökten dönüştürüyor? Risk kavramını kendine temel alan eylem türü kendini gelecekle kurulan ilişkide diğer eylem ve anlama biçimlerinden nasıl farklılaştırıyor? Gelecekle ve belirsizlikle bu yeni türde ilişki kurma biçiminin emeğin dünyasıyla ve sosyal sorunun inşasıyla nasıl bir ilişkisi var? Gerek ekonomik ve siyasal karar anlarında gerekse kitlelerin davranış örüntülerine ilişkin sosyal analizler

yaparken risk analizlerini kullanmanın son derece olağan karşılandığı günümüzde, bu tür soruları aslında tekrar tekrar sormak gerekiyor. Bu bölümün amaçlarından biri kısmi olarak bu sorulara yanıt ararken çalışmada başvurulacak risk, yönetsellik, emeğin tabiiyet altına alınması gibi kavramlara açıklık kazandırmak.

Risk kavramı, karar anlarında ne türde bir eylem ve yönetim anlayışına yaslanıldığına ilişkin çok şey anlatan bir kavramdır. Bu bölümde öncelikle çalışmanın geri kalan kısmındaki analizlere ruhunu veren yönetsel çerçeveye açıklık kazandırmak için, sosyal sorunun kuruluşunun tarihsel olarak bir parçası olan sosyal araştırmalar içerisinde, nasıl bir risk anlayışından hareket edildiği ve bu tür analizlerin ardında ne gibi saiklerin yattığı ele alınacaktır.²⁶ Genel olarak modern risk kavramının ne türde bir yönetsel eylem biçimini ve güvenlik tertibatını olanaklı kıldığı tartışıldıktan sonra ise, sosyal sorun bağlamında bu eylem biçimi ve tertibatın nasıl insani potansiyelin çok yönlülüğüne içkin belirsizliği ortadan kaldırmayı hedeflediği ve onu ücretli emek biçimi içerisinde tabiiyet altına almayı amaçladığı değerlendirilecektir. Risk kavramı ve bu kavrama başvuran liberal güvenlik tertibatı ile emek gücünün tabiiyet altına alınması ve ücretli emeğin yerleştirilmesi arasındaki ilişki üzerine yapacağımız bu tartışma, söz konusu süreçte tahakküm ve sömürü ilişkilerinin nasıl iç içe geçtiğini de değerlendirmemizi sağlayacak. Yapılacak olan bu tartışmalar, daha sonra 19. yüzyıl bağlamında tehlike kavramı ve Viktorya Dönemi İngiliz kapitalizminde yoksulluğa dair ilk sosyal araştırmaların doğuşu ele alı-

²⁶ Bu çalışmada risk kavramı ve bu kavramı merkeze alan sembolik ve düşünsel süreçler, maddi ve sembolik olan arasındaki basit ayırmadan hareketle anlaşılacak yerine, doğrudan etkiler üreten maddi-sembolik örüntüler ve yapılar olarak ele alınmıştır.

nırken daha ayrıntılı biçimde somutlaştırılacaktır. Bu nedenle daha genel bir tartışmanın yapılacağı bu bölümde, çalışmanın ilerleyen kısımlarında nasıl bir risk, yönetim, iktidar ve potansiyel anlayışından hareket edildiğine açıklık kazandırılmasıyla yetinilecektir. Bu amaçla son olarak Foucault'nun yönetsellik üzerine olan çalışmalarından hareketle risk kavramını ele alan yaklaşımların eksikliklerine ve yurttaşlık kavramının bu bağlamdaki kritik rolüne değinilecektir.

Risk Kavramına Temel Oluşturan Zaman ve Olasılık Anlayışı: Potansiyelin Denetimi

Risk kavramının tartışılmasına, öncelikle risk kavramının belirsizlik ve tehlike ile ilişkisinden başlamakta fayda var; çünkü risk kavramı her zaman göreceğimiz gibi bu gibi kavramlarla kurulan ikilikler dolayısıyla anlam kazanıyor. Risk kavramının tarihsel gelişimi belirsizlik, tehlike ve olasılığa ilişkin modern anlayışın gelişimiyle iç içe olmuştur. O'Malley'in belirttiği gibi özellikle son dönemde risk ve belirsizlik kavram ikilisini karşıtlık içerisinde ele alan bir literatür oluşmuştur (O'Malley, 2004:3). Bu ikili karşıtlık içerisinde risk kavramı daha çok güvenlik ile belirsizlik ise yaratıcılık ile ilişkilendirilerek anlaşılmaktadır.²⁷ Özellikle yönetim söz konusu olduğunda risk kavramı, olasılık hesabı ve istatistik gibi nesnel olduğu iddia edilen tekniklere göndermede bulunurken (Zinn, 2008; 174), belirsizlik deneyimlenmiş yargı, zeki kestirim, analogi gibi niceliksel olmayan tarzlar aracılığıyla yönetimi akla getirmektedir (O'Malley, 2004: 4). Bu eksenle belirsizlik, sayısallaştırılmayan bir gelecek ve bu nedenle de öznel kanaatlere dayalı bir yönetim tarzına temel

²⁷ O'Malley ve Dean, risk ve belirsizliği tek bir anlama sahip kavramlar olarak görmememiz gerektiğini belirtmekte ve farklı risk ve belirsizlik çeşitlerini tasnif etmektedirler. Bkz. O'Malley (2004) ve (Dean 1999).

oluşturan bir kavram olarak sunulmaktadır. Örneğin Bernstein'e göre belirsizlik basitçe "bilinmeyen olasılıklar" demektir. Risk ise aksine matematiksel temeller üzerine kurulmuştur (Bernstein, 2008: 155). Risk ve belirsizlik arasında yapılan ayrımların özsel farklılıklara denk düştüğü ve bu kavramların ikili bir karşıtlık etrafında anlaşılabileceği iddiası oldukça tartışmalıdır. O'Malley'i takiple, bu iki kavram arasında yapılan ayrımların, yönetsel amaçlar doğrultusunda olduğunu söyleyebiliriz (O'Malley, 2004). Risk ve belirsizlik kavramları, gerçekliği farklı düşünme, imgeleme tarzlarına ve bu tarzlar tarafından yapılandırılan farklı yönetim mantıklarına tekabül etse de, iki kavram arasındaki ilişki ikili bir karşıtlığın ötesindedir. Aslında modern risk anlayışımız bir ölçüde belirsizlik bilinci üzerine kuruludur ve onu varsayım olarak almaksızın iş göremez.²⁸

Aynı ilişkiyi tehlike ve risk kavram ikilisi için de söylemek mümkündür. Yine risk üzerine olan yazında, tehlike, belirsizlik ve sayısal araçlarla tahmin edilemez bir şey olarak karşımıza çı-

²⁸ A. Çelebi risk kavramımızın da olumsuzluk bilinci üzerine kurulu olduğunu belirtmektedir. Bkz. Çelebi, (2001). Olumsuzluk, sosyal teoride ise belirsizliğin kuramsallaştırılma biçimine tekabül etmektedir. Çelebiye göre, "olumsallık (kontingenç), olmuş ya da olagelmekte bir görüngü (fenomen) ya da olgunun (Fakt) zorunlu herhangi bir doğasının olmaması, her şeyin gerçekte başka türlü de olma olasılığının her zaman mevcut olmasıdır (BRUNEL, 1984: 35). Felsefi terimlerle ifade edecek olursak, hiçbir şeyin gerçekte zorunlu bir varlık temeli (existenzgrund) yoktur. Olumsuzluk aynı anda iki özelliği birden içeriyor: Herhangi bir olay ya da olgu ne zorunlu olarak var olur ne de olması tamamen olasılık dışıdır. Peki bunun rastlantı ya da şans dediğimiz şeyden ne farkı var? Olumsuzluk, insan eylemleri, etkinlikleri, bunların normları ve doğal olarak sonuçlarıyla ilişkilidir. Dolayısıyla olumsuzluk, tasarlanırsın, belirli normlara dayanan etkinliklerimizin önceden öngörülemeyen sonuçlarını kapsar; bundan da önemlisi, eylemlerimizin temeli olan normlarımızın hiçbir aşkın (transzendent) doğal bir üst normu (dinsel, metafizik) olmadığına dair bir evren anlayışına ve eylem bilincine sahip olduğumuza işaret eder." (Çelebi, 2001: 24-25).

karken, risk rasyonel muhasebenin sonucu olarak bilinebilir ve kavranabilir bir şey olarak düşünülmektedir. Örneğin bu alanın en önemli kuramcılarından olan N. Luhmann, risk ile tehlike arasındaki temel ayrımı ölçüm ve bilinçli karar üzerinden kurmaktadır. Luhmann'a göre risk insanların seçimleri ve kararlarının sonucuyken, tehlike daha çok dışsal koşullarla beraber düşünülmesi gereken ve kaynağı dışarıda olan bir zararın sonucudur (Luhmann, 1993: 39). Beck'in ifade ettiği gibi Luhmann'ın risk ve tehlike arasında yaptığı ayrım, bu anlamda karar verenler ve bu kararlardan etkilenenlerin payına düşen tehlikeler ayrımına tekabül etmektedir (Beck, 2005: 42). Tehlikenin daha çok istisnai olana göndermede bulunduğu, riskin ise artık modern gündelik hayatın normal bir parçası haline geldiği genel kabul görmüştür. Fakat risk ve tehlike arasında yapılan ayrım da, aynı risk ve belirsizlik arasında yapılan ayrımda olduğu gibi, belirli yönetsel amaçlarla, uygulamaya konulan siyasal projeler ve bu projeler doğrultusunda hayata geçirilen yönetim temelli stratejilerle doğrudan ilişkilidir. Bu kavramlar arasındaki ilişki, bu çalışmada ikilikler üzerinden değil de, "farklı yönetim problemleri tarafından yapılandırılmış karmaşık bir ilişki" olarak düşünülecek ve bu yolla bu tür kavramsal ayrımlar aracılığıyla nasıl farklı düzen ve güvenlik problemlerinin hayata geçirildiği ve bu ikiliklerin ne tür tabiiyet ve sömürü ilişkilerinin kuruluşuna katıldığı tartışılacaktır. Göreceğimiz gibi risk ve belirsizlik kavram ikilisi aracılığıyla, risk/güvenlik, risk/tehlike asimetrilerinin kurulması ve bu doğrultuda sosyal soruna yönelik liberal yönetim ve güvenlik sorunsalının inşası ve emeğin tabiiyet altına alınması amaçlanmaktadır.

Daha ileride 19. yüzyılda davranışları tahmin edilemez olarak düşünülen tehlikeli sınıfların belirsizlik üzerinden nasıl imgelendiğini ve sonradan aynı yoksulların risk kavramı üzerinden nasıl düşünüldüğünü ele alacağız. Robert Castel'in, tehlike

kavramı ile risk arasındaki yer değiştirmenin nasıl bir dönüşümü işaret ettiğini ele aldığı çalışması, bu konuda oldukça fikir vericidir. Castel, tehlike kavramının 19. yüzyıl ortası kullanımı-
munda, kavramın öznelere içsel olduğu düşünülen niteliklerin olumlanması üzerine kurulu olduğunu ve ancak tehlikeye ilişkin karutın olayın gerçekleşmesinden sonra açığa çıktığını, oysaki risk kavramının hedefinin, tehlike arz eden somut bireyler değil “risk üretme eğiliminde olan etkenler bileşkesi” ve “heterojen unsurların istatistiksel korelasyonları” olduğunu ifade etmektedir (Castel, 1991: 281-284). Castel’in de işaret ettiği gibi risk ve tehlike anlayışları arasında, yapısal bir farklılık var gibi görünmektedir. 19. yüzyılın sosyal ve siyasal kuramında boy gösteren en önemli kavramlardan biri, kalabalıkların analizi söz konusu olduğunda belki de en önemlisi, tehlike kavramıdır. Tehlike, “insanların fiziksel ve moral varlığını ortadan kaldırmaya yönelik akıl ve mantık dışı oluşumlar”dan menkul, olumsuz bir durumu işaret etmektedir (Çelebi, 2001: 41). Bu mutlak olumsuzluk durumunun yıkıcı terimler içerisinde tariflenmesi ile 19. yüzyılda kalabalıkların siyaset sahnesine çıkışı arasında yakın bir ilişki vardır. 19. yüzyılın sosyal araştırmalarına rengini, bir anlamda “kalabalıkların yıkıcı ve kahredici gücünün tariflenmesi” vermiştir (Aytaç, 2009: 7).²⁹

Tehlike kavramına, bu yıkıcı gücü tariflemek, kalabalıkların ön görülemez potansiyelinin yıkıcı sonuçlarına karşı yönetimlere uyarıda bulunmak ve bu gücü denetim altına almak için sıklıkla başvurulmuştur. Foucault’nun belirttiği gibi, “Tehlikelilik kavramı, bireyin toplum tarafından, edimleri düzeyinden değil,

²⁹ Aytaç’ın belirttiği gibi belki de “tüm modern siyasi tarih, sosyal ve ekonomik ilişkiler tarafından deteritoryalize edilen kalabalıkların kontrolü için gösterilen çabalar ve bu çabalara kalabalıkların verdikleri tepkilerin karşılanması üzerinden okunabilir.” (Aytaç, 2009: 8).

potansiyelleri düzeyinde ele alınması anlamına gelir; fiili bir yasanın fiili ihlali düzeyinde değil, *bireylerin temsil ettikleri davranış potansiyelleri düzeyinde* ele alınması anlamına gelir.” (Foucault, 2005g: 223). Sanayi öncesi toplumdan sanayi toplumuna geçiş sürecinde yersiz yurtsuzlaşan serserilerden, haydutlardan, eşkıyalar ve yeni doğmakta olan proleteryanın en dip kesimlerinden oluşan bu davranışları tahmin edilemez ve potansiyelleri öngörülemez kesimlerin disipline edilmesi ve ücretli emeği bu kesimler içerisinde yerleştirecek uygulama, teknik ve bilimlerin yüzyıl boyunca geliştirilmesi sürecinde, tehlike kavramı kritik bir rol oynamıştır.³⁰ Tehlike kavramı, isnat edildiği toplumsal kesimlerin ve kalabalıkların olası davranışlarındaki yıkıcı olumsuzluğu işaret eden ve bu tahripkâr olumsuzluğa uygun müdahale biçimlerini ve güvenlik uygulamalarını davet eden bir kavram olarak, dönemin sosyal araştırmalarını göreceğimiz gibi bir anlamda kat etmiştir.

20. yüzyılın kitlelerin denetimine ve analizine yönelik gözde kavramı ise risktir. Risk ve tehlike arasındaki ilişki, aynı risk ve belirsizlik ilişkisinde olduğu gibi ikili bir karşıtlık ilişkisi içerisine sığdırılmaz. Risk kavramı, tehlike kavramının bütünüyle askıya alınması üzerine değil de farklı bir biçim alması, daha doğru bir deyişle bir *teknikleştirme sorunu* olarak açığa çıkmasının bir ürünüdür. Bu bağlamda risk kavramının kendisi, “bir tehlike olarak değil, hesaplayıcı teknolojiler aracılığıyla tehlikeleri idare etme tarzı”nın bir parçası olarak doğmuştur (Zinn, 2008: 174). Tehlikenin bir *teknikleştirme sorunu* olarak ortaya konulduğu ve olasılığa dayalı hesaplamalar ile istatistiklerin yükselişe geçtiği 20. yüzyıl aynı zamanda “temelde kalabalıkla-

³⁰ “Tehlikeli” yoksulları köksüz, sahipsiz ve evsiz olarak gösteren klişe, Avrupa’da 16. ve 17. yüzyıl’da doğmuş ve devamlılık arz etmiştir (Jütte, 2011: 170).

rın gücünü açığa vuran ontolojik bir söylemden kalabalıkları kitle formu içerisinde çevreleyip denetlemeye çalışan başka bir söyleme geçişin" yaşandığı bir dönemdir (Aytaç, 2009: 9). Risk kavramı bu söylemsel geçiş açısından kritik önemde bir kavram olmuştur. Göreceğimiz gibi risk kavramı, modern anlamını her zaman rasyonel eyleme dayanan bir denetimden ve bu denetimin sayısal hesaplara yaslanmasından almıştır. Kavramın tarihsel gelişimi de bu iddiayı doğrular niteliktedir.

Risk bir kavram olarak, 15. yüzyıl İtalya'sında, keşfedilmemiş sulara yapılan seyahatler ve sigorta kavramı ile ilişkili olarak doğmuştur. Bernstein, kavramın İtalyancada "cüret etmek" anlamında kullanılan *risicare* fiilinden geldiğini ve kaderden çok bir seçim ile ilişkili olduğunu belirtmektedir (Bernstein, 2008: 26).³¹ Luhmann ise Latince *risicum*, Almanca *riscum* teriminin, Almanya'da çok önceleri kullanımda olduğunu ve riskin geç orta çağdan erken modern döneme geçiş sürecinde ortaya çıktığını ifade etmektedir (Luhmann, 1993: 9). Risk kavramının etimolojik kökeni tartışmalı olmakla birlikte, kavramın sigortacılık ve denizcilik ile olan ilişkisi oldukça açıktır. Bu bağlamda risk, erken merkantilist dünyanın emperyalist ve ticari keşif misyonlarının sonuçları hakkındaki belirsizliğe göndermede bulunmaktadır (Zinn, 2006: 3-4). Denizin, belirsizliğin düşünülmesinde ve imgelenmesinde karaya kıyasla her zaman özel bir yeri olmuştur.³² Sözleşmelere dayalı sigortalar, ticari amaçlı deniz seyahatleri esnasında denizin belirsizliğine ve bu belirsizliğe meydan

³¹ Kavramın kökenini Arapça olduğu da iddia edilmektedir. Bkz. (Zinn, 2006: 3). Son dönemde yapılan bir çalışma için bkz. Proske, (2008). Risk analizinin tarihsel gelişimi için bkz. Covello ve Mumpower (1985)

³² Çelebi'nin ifade ettiği gibi "deniz, asıl belirsizliğe doğru, yasa ve alışkanlıkların dışına taşan bir düzensizliğe doğru hareket etmektir (MAKROPOULOS, 1997: 56). Kara, denize açılan için, yasa (*nomos*), düzen ve güvenlik alanıdır." (Çelebi, 2001: 29).

okuma cüretine dayanak oluşturan ilk ticari temelli düzenlemelerdir. Risk kavramının geçmişten gelen anlamıyla modern anlamı arasında bu bağlamda bir süreklilik olduğunu söylemek bir açıdan mümkün görünüyor; fakat 17. yüzyıldan itibaren kavramın köklü bir dönüşüm geçirdiğini göz ardı etmemek kaydıyla.

Bu dönüşüme temel oluşturan iki temel gelişme ise, ileride değineceğimiz gibi kavramın dünyevileşmesi ve olasılık hesabına dayalı hale gelmesidir. Modern risk kavramı, olayların olasılığı (kayıp olasılığıyla) ile olaydan doğan zararın (kayıp derecesinin) çarpımı olarak tanımlanabilir (Zinn, 2006: 4; Luhmann, 1993: 13). Bu yönüyle risk “insan yaşamına, mülkiyete ya da çevreye yönelik kötü ve istenmeyen sonuçların gerçekleşme potansiyeli”ne yani maddi ya da sembolik zarara işaret etmektedir (Vincent, T. Covello, 1987: 7’den aktaran Luhmann, 1993, 7). Zarar, risk kavramı dolayısıyla gerçekleşmesi muhtemel, negatif, istenmeyen bir olay olarak tariflenmektedir. Bu risk tanımı daha sonra olasılık analizlerindeki gelişmeler ışığında geliştirilecek ve neo-liberal düşünce ile beraber, belirsizliği idare tarzı olarak risk tanımı pozitif bir anlamda güncellik kazanacaktır. Bu çalışmada ise, kavramın modern anlamını içerisinde taşıyan farklı bir tanımı üzerinden hareket edeceğiz. Bu tanımı oluşturmaktaki amacımız, risk kavramının sosyal dünyamızı nasıl ve hangi yollarla biçimlendirdiğini ve bu biçimlendirme tarzının sosyal sorun ve yoksullukla olan ilişkisini daha açık bir biçimde ortaya koymak.

Risk, sayılar aracılığıyla belirsizliği cisimleştirerek ona içkin olan ihtimalleri ve potansiyeli denetlenmeyi amaçlayan bilişsel çabanın ürünü bir kavramdır. Bir başka ifadeyle *modern risk kavramı, denetim amacıyla nesnelere ve öznelere ilişkin ihtimaller dünyasını konu edinen ve bu ihtimaller dünyasını sayılar ve semboller yoluyla kavranılır kılarken, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında bilişsel bir köp-*

rü kuran ve bu yolla bir kaybın ya da kazancın gerçekleşme ihtimaline işaret ederek, belirli bir karara ve eyleme temel oluşturan olasılık hesabının sonucu açığa çıkan, sayılara dayalı göstergeler bütünüdür. Bu bağlamda anlam üretimine dayalı bir gösterge olarak risk, zamanı düğümleme ve olasılığı hesaplama girişimini içeren bilişsel çabada konu edinilen nesne ve öznelere ilişkin, bir veya birçok “gerçekleşme ihtimaline” ve bu ihtimallere yönelik beklentilere işaret eder. Risk analizinin ölçüm aracılığıyla düşünülebilir kıldığı ihtimal ve beklenti, alınacak kararın sonucu olarak ortaya çıkacak kayba/kazanca dairdir; fakat riski bir kayıp üzerinden düşünürken buradaki kaybın, verili olan ve elde bulunan kaynakların kaybının yanında, elde edilmesi muhtemel faydanın kaybı olarak düşünüldüğüne de dikkat etmeliyiz. Bu ekseninde risk analizi aracılığıyla kayıptan kaçınma davranışı, özellikle neo-liberal düşüncede görülebileceği gibi negatif bir tutum olmanın ötesinde, geleceği bir fırsatlar toplamı olarak görerek faydayı en çoklaştırmayı hedefleyen pozitif bir tutumdur. Bu pozitif kavramlaştırma, elde edilmesi muhtemel kazançların kazanılamamasını bir kayıp olarak gören bir anlayışa dayanır.

İlk bakışta verdiğimiz bu risk tanımının, refah ve yoksulluk ile yakın bir ilişkisi varmış gibi görünmemektedir. Oysa daha ileride göreceğimiz gibi hem risk kavramı aracılığıyla belirsizliğin ve ona içkin olan ihtimallerin konu edinilmesinde hem de risk ve olasılık analizlerinin sosyal teori aracılığıyla geliştirilerek kamu siyasasına yön vermesinde, yoksulluk ve yoksullara olan ilgi kilit önemde olmuştur. Yoksulluğa yönelik günümüzün hâkim sorunsalı olduğunu iddia ettiğimiz üretim ve denetim temelli çerçevenin inşa edilmesindeki kilit kavramlardan biri de kuşku yok ki risktir. Bu sorunsalın inşası bağlamında, risk kavramının kullanılmasının ardındaki temel gayeleri anlamak ve bu analizlerin yoksulluğa yönelik kamu siyasasına nasıl yön verdiğini değerlendirmek için, yukanda verdiğimiz tanımdaki

temel unsurları açık kılmamız gerekiyor. Risk kavramı kullanıldığında nasıl bir eylem, zaman, yönetim, olasılık ve potansiyel anlayışına başvurulduğu aşağıda sırasıyla açıklanmaktadır. Risk kavramının yeni türde bir eylem ve yönetim anlayışının önünü nasıl ve hangi yollarla açtığını anladığımızda, onun bu çerçeve etrafında yoksulluğun yönetimini nasıl yapılandırıldığını da daha iyi kavrayabiliriz.

Öncelikle tarımda belirttiğim gibi risk, her daim bir karar ve eylem sorunuyla ilişkilidir. Söz konusu karar ve eylem, bireyin veya sermayedarın kararı olabileceği gibi, risk analizine göre hareket eden devlet ve başka kurumların kararı da olabilir. Olasılık analizinin mümkün kıldığı ve içerisinde olmuş olana (geçmiş) ilişkin düzenliliklerin analizinin, hali hazırda olmakta olan (şimdi) ve olacak olan (gelecek) ile düğümlendiği bu bilişsel köprüünün (sayısal hesabın) amaçlarından biri, eylemi bilgilendirme ve onun genel güzergâhını belirlemektir. Riskin bilgilendirmeyi amaçladığı eylem, eylemin sonuçlarını rasyonel bir muhasebenin sonucu olarak değerlendirdikten sonra hayata geçirilen bir eylem türüdür. Toplumsal hayatın her yönünün rasyonel eylemin işleyiş alanı haline gelmesiyle, bu yönlerin risk kavramı etrafında düşünülmesi el ele gelişmiştir. Risk kavramı bu yönüyle, belirsiz “hale gelen dünyada insanın kararına sağlam/güvenli bir temel” bulma çabasının bir parçasıdır ve rasyonel eylemin yayılımını teşvik eder (Luhmann, 1993: 13). Fakat eklemeliyiz ki, eylem ve risk arasındaki ilişkiyi de sadece rasyonalite kavramından hareketle anlamak mümkün görünmüyor. Özellikle, Bernstein gibi belirsizlik hayranları “bir kararın, belli bir sonucun olasılığına ilişkin kanaat derecemizi olduğu kadar, bu sonuca ulaşmak için duyduğumuz arzunun gücünü de içermesi gerektiğini” söylerken, “bir şeye duyduğumuz arzunun gücü” olarak tarif ettikleri fayda kavramını risk analizine dahil etmeye çalışıyorlar (Bernstein, 2008: 88-89).

Kuşku yok ki eylem, sadece rasyonel bir muhasebe sorunu değildir ve eyleme geçecek olanın arzusuyla da ilişkilidir. Fakat faydacı analizlerin yaptığı gibi arzuyu faydaya indirgemek fazlasıyla basitleştiricidir. Daha kritik olan ise, bu tür analizlerin arzunun rasyonel bir işleyişi olduğu varsayımı ile hareket etmesidir. Buradaki tartışmayı ilgilendirdiği kadıyla söyleyebiliriz ki, risk kavramı harekete geçenin aklına olduğu kadar, istek ve duygularına da hitap eder. Bir yönüyle risk analizleri kaygı yaratımı ve güvenlik arzusu üzerine kuruludur ve hislere başvuru bu analizlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Risk analizleri “eylemlerimiz üzerinde eylemde” bulunarak, bizleri belirli kararlar almaya ve belirli eylemlerde bulunmaya yönlendirirken, bunu sadece önümüze rasyonel eylem şemaları koyarak yapmazlar. Kaygı ve korku gibi hislerimizi de harekete geçirerek, aklımızın ötesinde bir yerlere de seslenir ve bizlere belirsizliğin ancak rasyonel eylemler tarafından güvenlik altına alınabileceğini sürekli telkin ederler. Risk kavramı, tehlikenin idaresi olarak, bir anlamda korkunun da idaresi ve hatta canlandırılması ve bireyin sürekli tetikle tutulması üzerinden çalışmaktadır. Bu yönüyle risk kavramı tehlike hissini, denetlenebilirlik biçimi altında da olsa sürekli olarak teşvik eder.

İkinci olarak, yine tanımda belirttiğimiz gibi risk kavramı, belirsizliğin sayılar dolayısıyla cisimleştirilerek aşılmasını hedefler. Burada cisimleştirmeden kastedilen, risk ve olasılık kavramının sayılar ve semboller aracılığıyla, henüz gerçekleşmemiş ve yürürlüğe konulacak kararın sonucu olarak gerçekleşmesi istenilir veyahut istenilir olmayan ihtimali, algılanabilir ve düşünülebilir kılmasıdır. Sayılar ve semboller, olabilir olanı bir nevi görselleştirerek temsil ederken, onu düşünsel evrenimize kavranabilir bir şey olarak sunmaktadırlar. Bu yönüyle risk ve olasılık analizleri aslında ihtimaller ile beraber, zamanın sayısallaştırılmasının bir izdüşümüdür ve modern zaman algısı olmaksızın

düşünülemez. Olasılığa dayalı olan risk ve istatistik fikrinin, tarihsel gelişimi açısından şans evreniyle ve modern zaman anlayışıyla temel bir ilişkisi vardır ve bu zaman algısının oluşumu risk kavramının modern anlamını kazanmasında belirleyici olmuştur.³³ Bernstein'in ifade ettiği gibi, "Risk ve zaman aynı maddiyonun iki yüzüdür; yarın olmadığı takdirde, risk de olmayacaktır" (Bernstein, 2008: 33). Bu doğrultuda modern risk kavramının dayandığı zaman anlayışı, iki önemli gelişmenin sonucu olarak görülebilir: Bunlardan birisi belirsizlik ve zaman anlayışımızın ve buna mukabil olarak da olasılık anlayışımızın dünyevileşmesidir. Diğer ise risk anlayışına temel oluşturan ve söz konusu dünyevileşme ile ilişki içerisinde doğmuş, geçmiş, şimdi ve gelecek zaman arasındaki bölümlmeye dayanan kronolojik zaman fikridir. Önce söz konusu dünyevileşmenin rolüne bakalım.

Olasılık ve risk anlayışımızın bugünkü anlamını kazanması, hem belirsizliğin, hem de zaman anlayışımızın "dünyevileşmesi" ile yakından ilişkilidir. Desrosières'in belirttiği gibi, "Belirsizliği nicelikselleştirerek nesnelleştiren olasılığa dayalı akıl yürütme, dünyevileşme sürecine aittir" (Desrosières, 1998: 52).³⁴ Olasılığın belirsizliği dünyevi kılması ve şansın "terbiye etmesi" için zaman tasavvurumuzun da dünyevileşmesi gerekmiştir. Bilindiği gibi Ortaçağ Hristiyan zihniyetinde zamanın, "geçmişle, şimdinin birbirinden radikal bir şekilde ayrıştığı sonsuz bir neden-sonuç zinciri olarak kavranması" olası değildi (Anderson, 2004: 38). Bu zaman tasavvurunda, "Şimdi ve burada, artık yal-

³³ Hacking gibi istatistikçiler bu ilişkiyi "şansın terbiye edilişi" olarak yorumlamaktadırlar. Bkz. Hacking, (2005).

³⁴ Desrosières, belirsizliğe dair düşüncelerimizin birçok yönünün Reformasyon ve Karşı-Reformasyon hareketi arasındaki kesinlik ve inanç arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmanın ürünü olduğunu düşünmektedir. Bkz. Desrosières, (1998 51).

nızca, dünyevi bir olaylar zincirinin bir halkasından ibaret değil, aynı zamanda her zaman var olmuş olan ve gelecekte de var olacak olan bir şeydir de; ve kesin olarak söylendiğinde, Tanrı'nın gözünde ebedidir, bütün zamanlara yayılmıştır, parçalı, dünyevi olaylar düzleminde zaten tüketilmiş olan bir şeydir." (Auerbach'ta alıntılanan Anderson, 2004: 38). Tanrının inayetinin açınlanması olan böyle bir zaman tasavvuru, ne olasılığın ne de şansın işleyişine açık değildir. Walter Benjamin, "homojen ve içi boş zaman" fikrinin doğuşunun, bu zaman tasavvurunun dünyevileşmesinin bir işareti olduğunu belirtiyordu.³⁵ Olasılık, ancak böyle bir zaman fikri dolayısıyla, geçmiş-şimdi-gelecek arasındaki ilişkileri nicelikselleştirmektedir. Bu tartışmada bizim için önemli olan, olasılığın, istatistiğin ve onlara dayanan risk kavramının gelişiminin, siyasal iktidarın gelecek zaman ve kitleler ile kurduğu ilişkide önemli görülebilecek bir dönüşümün önünü açmış olmasıdır. Öncelikle olasılığa dayalı olan istatistiğin tarihin ufkunda belirmesi ve gelecek yönetimini dönüştürmesi birlikte, artık belirsizlik Tanrı'nın ya da şansın alanı olmaktan çıkmış ve farklı bir biçimde kavranmaya başlanmıştır. Söz konusu olan belirsizlikle kurulan yeni türde bir ilişkidir. Artık eyleme geçecek olan kişi ya da kurum, Machiavelli'nin *Prens*'inde kendisine karşı her daim dikkatli olması için uyardığı talih tanrıçası *Fortuna*'nın kaprisli bakışlarını cezp etmek için değil, geleceği şimdide yakalayarak *Fortuna*'nın bakışını kaprisli kılan her ne ise, onu şimdide alıkoymak için olasılığa dayalı modern ölçüm yöntemleri ile donanacaktır. Olasılığın yönetim düşüncesi ile buluşması, yönetimin fikri içerisinde hem zaman hem de eylemler ile kurulan ilişkiye dair birçok yeni tekniğin

³⁵ Walter Benjamin, *Tarih Üzerine Tezler*'in on üçüncüsünde, tarihsel ilerleme kavramıyla insanlığın homojen ve boş bir zaman içinde durmadan ilerlediği tasavvurunu ilişkilendirmektedir. Bkz. Benjamin, (2001: 46).

icadına yol açmıştır. Risk düşüncesi de işte bu doğrultuda gelişmiştir denebilir. Olasılık ve risk kavram çifti göreceğimiz gibi, talih kavramını ona ruh veren teolojiden arındırırken, sayısal hesapların temelini oluşturduğu bir kozmolojiyi de yönetim düşüncesinin temeli haline getirmiştir.³⁶ Bu iki kavram çiftinin parçası olduğu dönüşüm, bir yönetim ilişkisi olarak iktidarın, rasyonel bilgiye dayanarak zamanla ve özellikle gelecekle kurduğu yepyeni bir ilişkinin habercisidir.

Talih kavramı üzerinde biraz duralım; çünkü olasılık ve risk kavramının gelişimi öncesinde, egemenin, kralın, prensin, tüccarın gelecek, belirsizlik ve eylem ile kurduğu ilişkinin bize temel hatlarını ve bu aktörlerin gelecek ile kurduğu ilişkide nasıl bir yönetim anlayışına yaslandığını en iyi o sunmaktadır. Bilindiği gibi Greko-Latin talih kavramı, siyasal, ahlaki ve kozmolojik bir kavramdır. Talih, Antikite'den Machiavelli ve Napolyon'a, siyasal talihsizlik üzerine felsefi bir düşünme yolu sunan bir kavram olduğu kadar, aynı zamanda yöneticiye siyasal alanda bir davranış şeması da getirmiştir (Foucault, 2007: 31). Romalılar için *Fortuna*, kör talihi simgelemektedir. İnsanların hayatını yöneten tanrıça Romalılar tarafından, elindeki dümeni ve bereket boynuzuyla genellikle kör olarak canlandırılmış ve İsa'dan önce birinci yüzyıldan sonra Yunanlıların Tykhe'siyle özdeşleştirilmiştir. Yunanlılar için Tykhe, şans, umulmayan başarı tanrıçasıdır (Erhat, 1996: 114-288). Romalı tarihçi ve ahlakçılar *Fortuna*'yı

³⁶ Freedgood, risk kavramı söz konusu olduğunda kozmolojik düşüncenin modernizm içerisinde varlığını sürdürdüğüne inanmaktadır (Freedgood, 2000: 2). Bilindiği gibi kozmolojiler evrene dair bütünleştirici açıklamalar sunarlar. Freedgood'a göre, risk ve belirsizlik kavramlarına başvuran modern kozmolojiler "bir kapsama yapısı olarak dünyanın belirli bir parçasının bütünleştirici açıklamasını" sunmaktadırlar (Freedgood, 2000: 2). Merkezinde tanrının değil sayısal olasılıkların olduğu, yeri geldiğinde teselli veren yeri geldiğinde ise kaygıyı uyaran kozmolojilerdir bunlar.

ve onun insan yaşamı üzerindeki etkisini çok önemsemekteydiler. Bir yönetici eğer konumunu ona borçluysa, öncelikle Talih denen tanrıçadan korkmasını öğrenmeliydi. Fakat Skinner'ın belirttiği gibi Romalı ahlakçılar Talihi, sadece kötü bir güç olarak da görmemişler, ona bir "*bona dea*, yani iyi tanrıça ve potansiyel bir müttefik olarak" da yaklaşmışlardır (Skinner, 2004: 43). Onların gayesi Talih denen tanrıçayı yüzünü bize dönmeye nasıl ikna edebileceğimiz sorusunu doğru yanıtlamaktır. Bu sorunun yanıtı Romalılar için kuşkusuz *virtu*'dur.³⁷ Bu talih yaklaşımı Hıristiyanlık ile beraber yerini ilahi takdirin bir tecessümü olarak talih anlayışına terk etmiş ve talihi etkileme çabaları düşünürlerin gözünde anlamsızlaşmıştır. Roma'daki anlamıyla talihe geri dönüş ise, Rönesans ile beraber olacaktır. Rönesans düşünürleri, ebedi bir gücün yeryüzündeki tecessümü olarak talih ile insanın özgürlüğü arasındaki açmazın farkındaydılar ve ibreyi yeniden insan iradesine doğru çevirdiler. Özellikle on beşinci yüzyıl İtalyan hümanistleri, talihe ilişkin klasik imgeleri eserlerinde yeniden işlemişlerdir (Skinner, 2004: 46). Machiavelli'nin eserleri de bir anlamda bu geleneğin bir devamıdır.

Machiavelli *Prens*'in yirmi beşinci bölümünde talihin gücünü ele almaktaydı. Bölümün başlığı "*insanlarla ilgili şeylerde talihin gücü nereye kadar varır ve ona nasıl karşı konulabilir*" dir. Eserinde Prense öğütler veren Machiavelli, her şeyi talihin eline bırakma yanlısı değildir. Özgür iradenin "hiç indirgenmesini kabul" etmez; çünkü "talihin ancak eylemlerimizin yarısına hük-

³⁷ *Virtu* siyaset biliminin en zengin tarihe sahip olan kavramlarından biridir. Ağaoğulları'nın belirttiği gibi, "*virtu* kavramını Türkçede tek bir sözcükle karşılamak mümkün değildir. Machiavelli'nin kullandığı anlamda *virtu*, insanın (halkın), yaratıcı enerjisini harekete geçiren yetenek ya da beceridir; güç, kurnazlık, yiğitlik, cesaret, azim, kararlılık gibi özellikleri içinde barındırır." (Ağaoğulları, 2008: 192-193). *Virtu* kavramı için ayrıca bkz. Skinner, (2004).

medebildiğini, aşağı yukarı öbür yarısını ise bizim iktidarımıza bıraktığını” düşünmektedir (Machiavelli, 1998: 245-246). Hükümdar, eylemlerinin diğer yarısına hükmedebilmek için zamanın gereklerini iyi anlamalı, karakterini “zamana ve hal ve şartlara göre” değiştirebilmeli, yani koşulların gücünü anlayarak hareket tarzını zamanla bağdaştırabilmelidir. İyi bir yönetici ‘Talihe karşı her daim hazırlıklı olmalıdır; çünkü “talih, gücünü, özellikle, kendisine karşı hiçbir direniş hazırlığı bulunmayan yerlerde gösterir” (Machiavelli, 1998: 246). Bu nedenle hükümdar her zaman mevcut yönetimini denetim atında tutmalıdır; fakat Machiavelli için bu da yeterli değildir. Aynı zamanda bir yöneticide cesaret ve atılganlık da bulunmalıdır ki, Talihin gülmseyişini cezp edebilsin. Tanrıçanın bakışını ise kendisine ancak *virtu* çekebilir ve Talihe karşı iyi bir savunmanın dayanaklarını ancak hükümdarın kendi *virtu*’su sağlayabilir. Skinner’ın belirttiği gibi Machivelli, “Talih ile ittifak yapmanın, onun güçleriyle uyumlu bir şekilde hareket etmeyi öğrenmenin, onun değişen doğasını etkisiz hale getirmenin ve böylelikle kişinin tüm işlerinde her zaman başarılı olmasının gerçek bir olasılık olduğunu” görmüştür (Skinner, 2004: 47).

Aslında Romalı tarihçilerin çalışmalarından Machiavelli’ye kadar talih, iyi yüzlü resmedilse de hep negatif bir unsur olarak belirir.³⁸ Her seferinde ele alınan ve yöneticiye sunulan, onun ders çıkarması için önüne konulan bir talihsizlik durumudur aslında. Talih, yöneticinin her daim kendisine karşı hazır olması gereken, dünyevi alanın dışında, kontrol edilemez ve belirsiz bir unsur olarak görülmektedir. O, Dante’nin *İlahi Komedya*’da belirttiği gibi “son bakışında” hep aldatır.³⁹ Buna karşın *Fortu-*

³⁸ Talih kavramının bu yönü üzerine bkz. Skinner, (2004).

³⁹ Dante *İlahi Komedya*’nın *Cehennem* başlığını taşıyan VIII. Bölüm’ünde şöyle demektedir: “İnsanların peşinde koştukları talihin dağıttığı ödüllerin

*na'*nın aritmetiği olarak adlandırabileceğimiz olasılığa dayalı istatistik ile birlikte, belirttiğimiz gibi öncelikle şans dünyevileşecek ve zaman şimdinin kontrolüne açılacaktır. Zamanı ve Talihi sayılarla fethetmek ve onu sayıların çerçevesine tabi kılmak, ticaretin olduğu kadar siyasetin ufkunun da bir parçası haline gelecektir. Yöneticinin yapması gereken artık, sadece siyasetin gerektirdiği doğru tutumu sergilemek için kendisini eğitmek ve zamanının gerektirdiği doğru davranışı ortaya koymak adına, negatif talihi her daim hesaba katmak değildir. Söz konusu olan, olasılık hesabının konusu olan, bilgisi istatistiksel teknikler tarafından elde edilebilir ve pozitif bir unsur olarak Fortuna/Talihtir artık. Talihin kavranma biçimindeki bu dönüşümün ardında ise matematiksel olasılık hesabındaki gelişmeler ve aydınlanma düşüncesi ile şans ve talihe ilişkin 18. yüzyılda yapılan teolojik tartışmalar yatmaktadır.⁴⁰

Bu gelişmelerin ürünü, siyasal iktidarın ve kapitalist toplumsal ilişkilerin zamanda yayılımını mümkün kılacak, ona geleceğin kapısını şimdiki zamanda açacak ve belirsizliği tahakküm altına alacak, aritmetikleştirilmiş bir talih olacaktır. Talihin, olasılık hesapları ve istatistik ile birlikte geçirdiği bu dönüşüm, aynı zamanda siyasetin ve yönetimin icrasında, yönetimin nesnesi ile kurduğu ilişkide bir dönüşümün de habercisidir. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, istatistik gibi sadece bugünü değil, geleceği de tahakküm altına almayı hedefleyen ve kitlelerin bilgisini siyasal iktidara sunan teknolojilerin gelişmesi ile beraber, siyasetin yöneticinin bireysel kabiliyetlerinden bağımsız bir biçim alması hızlanmış ve modern devlet biçimi içerisinde

aldatıcı olduğunu görmektesin işte oğlum; ayın altındaki gelmiş geçmiş altının tümü bu yorgun ruhlardan birinin olsun dinlenmeye yetmez çünkü" (Dante, 1998: 78).

⁴⁰ Olasılık ve aydınlanma düşüncesi arasındaki ilişki için bkz. Daston, (1988).

gayri-şahsileşen siyaset, bir yönetim pratiği olarak gittikçe siyasal, sosyal, ekonomik ve biyolojik süreçlerin ve alanların yönetimi ile ilgili bir hal almıştır.⁴¹ Fortuna'nın aritmetiği, sadece siyasal iktidarı ele geçirecek olan yeni bireylerin tutumlarıyla, öngörülerıyla ilgilenmez. Kuşkusuz her yönetici ona başvuracak ve onun sunacağı bilgiyi hesaba katarak hareket edecektir; ama onun öngörü ve modelleri, yöneticinin şahsi iktidarının muhafazasından çok, siyasal iktidarın genel zihnini oluşturan yönetim anlayışının oluşturulması ile ilgilidir ve bu anlayışın bir ürünü olarak görülmelidir. İleride değerlendireceğimiz bu yönetim anlayışını karakterize eden genel çerçeve, kitleler ve nüfus ile ilgili süreçler ve onların eylemlerinin olasılığa dayalı bilgisi üzerine kuruludur. Bu kapsama alanında çalışırken olasılığa dayalı bilgi, göreceğimiz gibi söz konusu süreçleri siyasal iktidarın ve sermayenin eylem mahalli haline getirmekte, siyasal iktidar ve sermayenin hem zaman hem de eylemler düzleminde yayılımını sağlamaktadır.

Risk, talihin dünyevileşmiş karşılığı olarak, bu yönetim çerçevesi içerisinde zaman ve eylem ile kurulan söz konusu bu yeni ilişkiyi, en iyi cisimleştiren kavramdır. Risk kavramı bir taraftan, yönetimin yönetim nesnesi ile kurduğu ilişkinin rasyonel bir temele oturtulmasını sağlarken, diğer taraftan da yönetimin etkinlik alanının "*gerçekleşenden*", *potansiyele* doğru genişlemesini sağlamıştır. Piyasa, sosyal ve nüfus gibi, kendi yasalarına sahip olduğu düşünülen "*bağımsız*" alanların, olasılık kavramına dayalı istatistik ve risk kavramı aracılığıyla bilgisinin üretilmesi ve bu alanların belirli bir yönetim rasyonallitesi (liberalizm) etrafında yönetimin konusu haline getirilmesi süreci, hem yönetim eylemine rasyonel bir temel oluşturmakla hem de yönetimin ey-

⁴¹ Süreçlerin yönetimi bağlamında siyasetin ele alınmasına ilişkin bkz. Dean, (2001).

leminin sınırlarını belirlemekle bağlantılıdır. Liberalizm bağlamında göreceğimiz gibi üretilen bu bilgi, söz konusu alanlara yönelen yönetim eyleminin, bu alanların “doğası” ile uyum içerisinde gerçekleşmesi için zaruri olarak görülmektedir. Fakat risk ve olasılık kavramının yönetimin parçası olarak işleyişi, sadece belirli alanların bilgisini yönetime sunmakla sınırlı değildir. Yönetim, tam da şeylere belirli bir doğrultuda (belirli bir yönetim rasyonalitesi etrafında) biçim vermek üzerine kurulu ontolojik bir müdahale olduğu için, risk ve olasılık kavramı aracılığıyla yönetimin konusu haline getirilen alanların (nüfus, sosyal ya da yoksullar gibi), belirli bir dönüşüme tabii tutulması da amaçlanmaktadır. Risk kavramının dönüştürücü bir müdahalenin parçası olarak iş görmesinde özel olan yön ise, onun sadece şeylerin “gerçekleşen” hali üzerinde değil, bizzat “potansiyel” hali üzerinde iş görmesidir. Bu bağlamda risk kavramının böyle bir dönüştürücü faaliyetin parçası haline gelmesi de, zaman ve olasılık anlayışımızdaki ikinci bir dönüşümün ürünü olmuştur.

Modern zaman fikrimizle ilgili olarak yukarıda değindiğimiz dünyevileşmenin yanında, risk anlayışımızın önünü açan ikinci önemli gelişme ise, kronolojik zaman fikrinin oluşumudur. Luhmann’ın belirttiği gibi, “modern zamanda geçmiş ve gelecek arasındaki ayrımın zaman semantiği ve bu semantiğin başkalaşan toplumsal yapıya uyumu üzerinde kontrol” kazanmıştır (1993: 38). Bir anlamda modern zaman anlayışında geçmiş ve gelecek arasında bölünen şimdi, zamanın bütünlüğüne dayatılmaktadır. Fakat bu ayrımın sonucu, zamanın sözü edilen bütünlüğünün tamamıyla şimdiki zaman halini alması değil, şimdiki zamanın kendisinin görünmez hale gelmesi ve bir nevi askıya alınmasıdır. Matematikselleştirilebilir sıklıklar etrafında düşündüğümüz geçmiş anlayışından hareketle oluşturulan risk kavramı, olasılık kavramı vasıtasıyla algıladığımız geleceğin,

şimdiki zaman üzerinde hâkimiyet kurmasının bir aracıdır.⁴² Bu anlamda risk kavramı, kapitalizmin teşvik ettiği zaman algısı ve deneyimi ile mükemmelen örtüşür. Risk, her zaman şimdiki ana göre yaşamamız ve gerektiğinde şimdiki askıya almamız gereken bir gelecek tasavvurunu hayata geçirir. Bu yönüyle risk ve olasılık analizleri yukarıda değindiğimiz gibi iktidarın zamanda yayılımının önünü açar. Bunu ise bizzat olasılık kavramı mümkün kılmaktadır.

Risk kavramının gelişimini olanağı kılan bilişsel köprünün temel ayakları, olasılık kavramı ve hesabı üzerine kurulmuştur. Olasılık kavramının gelişimi daha ayrıntılı olarak ikinci bölümde tartışılacağımız gibi denizcilik temelli ticari gelişmelerle ve matematiğin gelişimiyle yakından ilişkilidir. Olasılığın risk analizlerine ilişkin asıl sonuçları ise, istatistiğin gelişimiyle ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda sayısal bilimlerdeki (astroloji incelemeleri) kimi gelişmelerin sosyal sorunlara uygulanması ve istatistiğin “devletle ilgili olgular bütünü” olmaktan çıkarak topluma ilişkin düzenliliklerin sayısal ifadesi haline geliş ve dolayısıyla da nesnel olasılığın zaferi, modern risk kavramına giden yolları döşemiştir. Olasılık hesabı, bilindiği gibi risk kavramına matematiksel bir temel sunarak, alınacak rasyonel karar “üzerinde bir uzlaşma sağlamak için” kullanılmaktadır (Luhmann, 1993: 48-49). Risk ile olasılığın bu buluşması öncesinde talih ve olasılık kavramları köklü bir dönüşümden geçerek, “denemek, kanıtlamak ve onaylamaktan”, yani öznel kanaatlere dayalı bir anlayıştan, düzenlilikler üzerinden çıkarımlar yapmaya dayalı niceliksel bir anlayışa evrilmiştir. Bu dönüşüm günümüzde hâkim olan niceliksel risk anlayışının temelini oluşturmuştur. Fakat

⁴² Risk kavramına dayalı olarak geleceğe yönelik oluşturulan modeller ve istatistikler, gelecek senaryoları, sigortadan finansa, suçtan sosyal politikalara pek çok alanda birey, şirket ve devletlerin güncel eylemlerine yön vermektedir.

risk, sadece nicel analizlere dayanan ve bu anlamda “nesnel” olduğu iddiasından hareketle anlaşılabilir bir kavram değildir. Tanımda, risk kavramının ağırlıkla sayılara yaslanan ve anlam üretimi süreçlerinin parçası olan, göstergeler bütünü olduğunu belirtmiştim. Bu da bizi yukarıda verdiğim tanımda vurgulamak istediğim ve çalışma boyunca göndermede bulunacağımız dördüncü noktaya götürüyor: risk kavramının bir işaret olarak iş gören, belirli bir türde göstergeler bütününe nasıl yaslandığına.

Risk kavramının epistemolojik statüsü, realist ve inşacı pozisyonlar arasında devam eden bir tartışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmada ise risk kavramının, bir göstergeler bütünü olarak, işaret ettiği mekânlara, süreçlere, öznelere (gösterilenlere) ve öznelere arası ilişkilere dair anlamların inşa edilmesi sürecine katıldığı ve bu doğrultuda da özneleşme süreçlerinin kurucu bir parçası olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda insanlara, gruplara dair özsel birtakım risklerin olduğu kabulü reddedilerek, risk analizini yapılandıran yönetsel mantıklara ve risklerin bu çerçeveler etrafında nerelere, hangi insan gruplarına, hangi süreçlere niçin raptedildiğine bakan bir yaklaşım benimsenmiştir. Sonuçta Ewald’ın yerinde bir şekilde belirttiği gibi “hiçbir şey kendisinde risk değildir. Fakat öte taraftan her şey risk olabilir. Bu bütünüyle birinin tehlikeyi nasıl analiz ettiğine ve olayı nasıl düşündüğüne bağlıdır.” (Ewald, 1991: 199); çünkü M. Dean’ın aynı ekseninde eklediği gibi “risk, gerçekliği düzenleme, onu hesap edilebilir bir biçim haline getirme yolu, ya da daha doğrusu yollar bütünüdür. Olayları, belirli teknikler ve hedefler aracılığıyla belirli tarzlarda yönetilebilir kılmak için, belli biçimlerde temsil etme tarzıdır. Bireylerin, kolektiflerin ve nüfusun davranışlarını yönetmek için hesaplayıcı rasyonalitenin farklı biçimlerinin bir bileşenidir” (Dean, 1999: 177).

Tanımda altını çizdiğim gibi, risk kavramı içerisinde karşımıza çıkan göstergeler bütünü bir işaret olarak iş görmektedir. Bu göstergeler, işaret ettikleri mekân, kişi, ilişki ve süreçleri alıcının anlamlandırma süreçlerine, gerçekleştirmeleri halinde şimdiki veya gelecek zamanda kayıp veya kazanca yol açması muhtemel bir şey olarak anlaşılmalarını sağlayacak bir tarzda işaretleyerek sunarlar.⁴³ Bu işaretler, sadece sayılar, kategoriler, kodlar, görsel imgelerden veyahut bunların hepsinin bileşiminden oluşabilirler. Risk analizinin nesnesi kadar, analizi üreten birim (kişi veya kurum) ve analizin amacı da göstergeler bütünü nelerden oluşacağı konusunda belirleyicidir. Bizim konumuzda göstergeler bütünü olarak daha çok sayılar ve yoksullara ilişkin üretilen kategoriler karşımıza çıkmaktadır. Bu göstergeler genelde, gerçekliği basitçe temsil etme iddiasına yaslanırsa da, gerçeklik ile kurdukları ilişki temsil ilişkisinin ötesindedir. Risk analizleri, eylemin yöneldiği nesneler ve özneler evrenini haritalandırarak, sembolleştirerek ve kodlayarak, bu evreni bir nevi “kurar” ve aynı zamanda eyleme açarlar.

Risk analizinin ve olasılığın konusu haline gelen nesne ve öznelerin, bu analizin süzgecinden geçerken, kendilerine “içkin” olarak taşıdıkları ihtimaller dünyasını, yine kendilerine dayatılan kategoriler ve kodların kapatıcı kafesi içerisinde anlamaması hedeflenir. Bu nedenle risk ve belirsizlik kavramının ilişkisi, özne ve süreçlere isnat edilme biçimi tarafsız olmadığı gibi, bu isnada temel oluşturan kategori, kodlar ve seçilen terimler de, hiçbir zaman masum değildirler. Daha ileride tartışacağımız gibi tehlikeli sınıflar, sınıf altı gruplar, sefiller, sapkınlar ve hatta görünüşte masum bir ifade olan tek çocuklu anneler gibi kate-

⁴³ Risk kavramının bu yönü, bilişsel süreçler ile ilişkili olarak ve riskin nasıl anlamlandırıldığı sorunu merkeze alınarak tartışılmaktadır. Bu konu doğrudan çalışmanın sınırları dâhilinde değildir. Kavramın sözü edilen yönüne ilişkin yapılan tartışmalar için bkz. Kasperson, vd., (2005).

goriler, kendilerine atfedilen ihtimaller evrenini, eylem biçimlerini ve risk haritasını, bize başlangıçtan ele verirler. Bu kategorilerin üretimi söz konusu olduğunda, iktidarın bütünselleştirme teknikleri risk analizleri etrafından iş başındadır.⁴⁴ Castel'in ifade ettiği gibi risk kavramı, yönetsel müdahalenin konusu olan somut bireyin yapı çözümü uğratılması ve onun risk üretmeye eğilimli etkenler bileşkesi olarak yeniden inşası üzerine kuruludur (Castel, 1991: 288).⁴⁵ Peki, bu inşa sürecini sarmalayan amaçlar nelerdir? Değindiğimiz bu özneleşme problemi aynı zamanda bizi tanımda içerdiğimiz ve sorumuza yanıt bulabileceğimiz son noktaya götürmektedir: denetim ve potansiyel sorununa.

Bir hatırlatma yaparsak, yukanda verdiğim tanımda risk kavramının, belirsizliğin sayılar dolayımıyla aşılması aracılığıyla denetimi olanaklı kılmayı amaçladığını belirtmiştim. Bernstein'in da ifade ettiği gibi, "risk yönetiminin özünde, sonuçlarını bir şekilde denetleyebildiğimiz alanları azamiye çıkarmak, sonuçları üzerinde hiçbir denetimimizin olmadığı ve neden-sonuç bağlantısının bizden saklı olduğu alanları ise asgariye indirmek yatar (Bernstein, 2008: 223). Fakat bu genel saptama, risk aracılığıyla denetimin kuruluşunu anlamak için yeterli değildir. Kavramın bu görevi yerine getirme tarzı liberal güvenlik sorunsalına katılma biçimini belirlediği için, onun bu yönünü tartışmamız gerekiyor. Risk kavramının eylem ile olan ilişkisine yukarı-

⁴⁴ Foucault, "Omnes et Singulatim: Siyasi Bir Aklın Eleştirisine Doğru" isimli makalesinde, iktidarın özneleri hem nüfus gibi kategoriler içerisinde bütünselleştirdiğini hem de iktidar tekniklerinin gelişmesinin giderek bireylere yöneldiğini, "bireyleri sürekli ve kalıcı bir biçimde yönetmeyi" amaçladığını belirtiyordu. İşte bu bağlamda risk kavramı çok önemli bir rol oynamaktadır.

⁴⁵ Bu konu istatistik ve kategorileştirme bölümünde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

da değinmiştim. Genelde bu ilişki pozitif bir ilişki olarak görülmektedir; fakat risk kavramının eylem ile olan ilişkisi, sadece eylemin önünü açmak üzerinden anlaşılamaz. Aksine, eylemin genel güzergâhını belirleyerek onu belirli ilkelere bağlamayı ve gerektiğinde eylemi iptal etmeyi de içerir. İşte bu noktada potansiyel kavramı, bu çalışmanın iddiaları açısından özel bir önem kazanmaktadır. Risk ve olasılığın potansiyel ile olan ilişkisi, riskin sosyal dünyamızı şekillendirme biçimini doğrudan yapılandırmaktadır. Nasıl?

Öncelikle denebilir ki risk kavramının işaret ettiği gerçekleşme ihtimallerinin dünyası aynı zamanda potansiyelin çok yönlü dünyasıdır. Çelebi'nin ifade ettiği gibi bu yönüyle risk kavramını, "insanların potansiyeli[ni], bu potansiyelin insan eylemleriyle gerçekleştirilebilmesi ve bu insani eylemlere yön veren kurumsal düzenlemeler"i esas alarak düşünmeliyiz (Çelebi, 2001: 41). Risk ve olasılık kavramları, sadece neleri ne şekilde yapmamız gerektiğini anlatmaz. Söz konusu kavramlar, aynı zamanda neleri yapmaya muktedir olduğumuz, hangi eylemleri hangi biçimlerde yapabileceğimiz, yani eylemlerimizi önceleyen kapasitelerimiz ve eylemlerimizin olası sonuçları üzerine de yürütülen tartışmanın bir parçasıdır. Bu yönüyle de risk ve belirsizlik kavramları, sosyal dünyanın kurucu bir parçasıdır; çünkü potansiyel, öznelliklerin oluşumunun, öznelere ve onların güçlerinin açığa çıkışının ve biçim kazanmasının ayrılmaz bir parçasıdır. Risk analizlerinin bu doğrultudaki faaliyeti, potansiyel ve eylem arasındaki ilişkiyi farklı bir düzeye taşıyan olasılık temelli istatistiğe ve onun ihtimali/potansiyeli farklı ele alış biçimine dayanmaktadır.

Risk kavramının işaret ettiği ihtimaller evreni, bir hareketi, enerjiyi veya düzensizliği içeren bir gizilgücü kapsamaktayken, kavramın dayandığı olasılık matematiği bu söz konusu gizilgücü, sayılara başvurarak eyleme geçecek olanın bilincine, bir an-

lamda o henüz gerçekleşmeden sunmaktadır. Bunun için analizin statığın içindeki dinamik ögeyi yakalaması ve birtakım gizil yeti, yönelim ve gücü, modeller ve sayılar aracılığıyla kavranılabilir düzeye çıkarması gerekir. Bu anlamda risk analizleri, statik bir görünüm arz edeni (şimdiki zamanı), dinamik veçhesi içinde (henüz gerçekleşmeyen şimdi) ele almaktadırlar. İşte bu nedenle risk kavramı aracılığıyla yürürlüğe konulan denetimi de, sadece gerçek olanı yönetme ve bu yönetim rasyonalitesiyle uyum içerisinde şeylerin uygun düzenini kurma çabasının değil, mevcut olanın içinde potansiyel olarak var olanı belirli bir tarihsel biçim içerisinde gerçekleştirerek tabiiyet altına alma sürecinin, ayrılmaz bir parçası olarak görmeliyiz.⁴⁶ Risk analiziyle donanmış olan karar ve hareket, potansiyelin analizi üzerinden beklentileri cisimleştirirken, geleceği tahakküm altına almanın ve onu bir anlamda şimdileştirmenin önemli bir aracını da ortaya koymaktadır. Bunu ise belirttiğimiz gibi, olasılığın potansiyel ve eylem ile kurduğu yeni ilişki olanaklı kılmaktadır.

Aristoteles için “potansiyel, ancak gerçekleştiği oranda bilinebilir, değerlendirilebilir, eleştirilebilir, düzeltilebilir” bir şeydi (Çelebi, 2001: 31). Bilindiği gibi Aristoteles, potansiyel ve eylem arasında kavranması hiç de kolay olmayan bir bağ kurmaktaydı.⁴⁷ Bir taraftan potansiyel eylemi incelemektedir; fakat öte taraftan ancak eylemin sonucu olarak potansiyelin doğrulanma-

⁴⁶ Eğer konuyu somutlaştırsak, risk analizlerinin finansal krizlerin, sağlığa veya çevreye ilişkin kimi felaketlerin önceden keşfedilip önlenmesi ve olası kayıplardan önce kârların gerçekleştirilmesi sürecinde kullanılmasında, kavramın bu yönü oldukça belirleyicidir diyebiliriz.

⁴⁷ Potansiyel kavramı son dönemlerde siyaset teorisi içerisindeki önemli bir tartışmanın konusu olmuştur. Bu tartışmaların bir özeti için bkz. Neilson, (2004). Agamben’in potansiyel üzerine düşünceleri için bkz. Agamben, (1999).

nını elde edebiliriz.⁴⁸ Aristoteles için “potansiyel, gerçekleştiği oranda eylemlerimizin temeliyse, eylemlerimiz gerçekleştiği oranda potansiyellerimizi gösteriyor. Bu nedenle, eylemlerimizin sonucundan yola çıkarak potansiyellerimizi fark ediyoruz” (Çelebi, 2001: 31). Fakat Agamben’in ifade ettiği gibi, potansiyel aynı zamanda gerçekleşt(e)meme potansiyeline de işaret eder, kendi içerisinde gerçekleşt(meme) olanağını da taşımaktadır (Agamben, 1999). Bu da potansiyeli sadece eyleme indirgeyemeyeceğimiz, onun gerçekleşt(meme) kapasitesini de içerdiği anlamını taşır. Olasılığa dayalı istatistik ile birlikte eylem ile potansiyel arasındaki ilişkinin yeni bir tür kaydı ile karşılaşmaktayız. Eğer bir potansiyel ancak ve ancak gerçekleştikten sonra potansiyel kimliğini hak ediyorsa, olasılık henüz o, potansiyel gömleğini giymeden, henüz o gelecek tarafından doğrulanmadan, şimdiki zamanının çok katlı dünyasında onu yakalamayı amaçlıyor diyebiliriz. Bu nedenle, bir taraftan konusu haline getirdiği potansiyelle müdahalenin önünü açmak yoluyla, potansiyelin gerçekleşt(meme) ihtimalinin iptali, diğer taraftan da onun belirli bir tarihsel biçim içerisinde gerçekleştirilerek tabiiyet altına alınması sürecinde, olasılığa ve risk analizine önemli bir görev düşmektedir. Olasılığın ve riskin potansiyelle ilişkisi, bu anlamda çifte bir olumsuzluğa dayanır. Bu olumsuzluğun ilki, olasılığa dayalı eylemin potansiyeli belirli bir tarihsel biçim içerisinde gerçekleştirerek tabiiyet altına almak için, onun gerçekleşt(meme) ihtimalini iptal etme girişiminin ürünüdür. İkincisi ise söz konusu eylemin, risk analizlerinde tanındığı kadarıyla potansiyelin gerçekleşmesi bir zarar doğurma ihtimalini işaret ettiği zaman, yani düzen bozma, kân ortadan kaldırma ve direniş üretme ihtimali gibi, doğrudan söz konusu potansiyelin gerçekleşt(meme) sürecini iptal etme ve bu ihtimali ortadan kaldırma çabası-

⁴⁸ Bkz. Aristoteles, (1996: 393-419).

dan beslenmektedir. Birincisi, onun belirli bir biçim içerisinde gerçekleşmesi adına gerçekleşmeme ihtimalini ortadan kaldırırken, ikincisi ise yine belirli bir düzenin ve bu düzeni olanaklı kılan tarihsel biçimin sürekliliği adına, bizzat potansiyelin gerçekleşme ihtimalini iptal ederek bu olasılığı ortadan kaldırır.⁴⁹ Konunun bu yönü, tam da onun nasıl bir güvenlik aygıtı olarak iş gördüğünü ortaya koymaktadır. Olasılık, bu çifte iptali (gerçekleşmeme ve belirli bir tarihsel biçimin dışında gerçekleşme yönündeki süreç ve gücün iptali) farklı bir zaman boyutunda işleyerek gerçekleştirmektedir.

Potansiyeli, gerçekleşme ve gerçekleşmeme doğrultusunda süreç ve güç ilişkilerinin bir çatışma sahası olarak düşündüğümüzde, olasılığın bu çifte işleyişi daha açık hale gelecektir. Böylece potansiyeli gerçekleşene indirgeme ve gerçekleşeni de belirli bir tarihsel bir biçim içerisinde dondurma hatasına da düşmeyebilir ve onun nasıl belirli ihtimallerin sürekli üzerinin kapatılması ve massedilmesi üzerinden inşa olduğunu yakalayabiliriz. Bununla birlikte istatistiğin ve olasılığın potansiyeli çevreleme biçimini anlamak için, geçmiş-şimdi-gelecekte oluşan klasik kronolojik zaman anlayışının da ötesine geçmemiz gerekiyor. Bu zaman anlayışının bir varsayım olarak olasılık ve riske nasıl temel oluşturduğunu belirtmiştim. Fakat bu kronolojik zaman anlayışına bağlı kalırsak karşımıza bir sorun çıkmaktadır. Potansiyel gerçekleşmeden, eylem biçimine bürünmeden olasılık ve risk kavramı onu nasıl kavrayabilmektedir? Yanıt olarak diyebiliriz ki, olasılık potansiyelin cereyan ettiği ve bizzat tüm zamanların haznesinde yoğunlaştığı “çok katlı” bir şimdiki zaman içerisinde, ihtimaller dünyasının kapısını aralayıp müm-

⁴⁹ Risk ve olasılığın bu çalışma biçimini, özellikle insanın çok yönlü potansiyelinin emek gücü biçimini alması ve risk ve olasılık kavramlarının bu bağlamda iş görme biçimlerini tartışırken daha da somutlaştıracam.

kün gelecekler evrenini en çoklaştıracak, bu yolla geçmiş, şimdi ve mümkün gelecekler arasında sürekli köprüler kurarak potansiyeli (yani bu çok katlı şimdiki zamanda gizil güç olarak var olanı), tanımaya ve bilişsel olarak yakalamaya çalışmaktadır.

Bu yönüyle olasılık kavramı bugünü geçmişe uzatırken, geleceği bugüne demirlemekte ve şimdinin mevcut hiyerarşi ilişkilerini geleceğe ulaştırmaktadır. İleride göreceğimiz gibi kitlelere ilişkin potansiyel nerede beliriverirse, orada olasılığa ve istatistiğe ruh veren akıl boy göstermektedir. Bu potansiyel ister emek gücü, ister ekonomik büyüme, ister siyasal muhalefet, ister finansal kriz, isterse sömürü adını almış olsun. Peki, olasılığa dayalı istatistik bunu nasıl başarmaktadır? Daha önce de belirttiğimiz gibi olası olay serilerini oluşturarak, onları nicelikselleştirip olasılık hesabının konusu haline getirerek; bizzat eylemler üzerinde çalışarak. Büyüme potansiyeli, emek potansiyeli ve yahut direniş/grev potansiyeli gibi sözcüklerin arkasında istatistiksel hesaplamalar ve sayı serileri bulunmaktadır. Potansiyel, eylem ve zaman arasındaki ilişkiye istatistik, özgül bir biçimde katılmaktadır. İstatistik, potansiyeli hesap edilebilir bir unsur olarak ortaya koymaya çalışmakta ve bunu da potansiyel ile onu doğrulayan “şimdiki zamanda konumlanış” eylem arasına girerek, bu aralığın niceliksel hesaplar doğrultusunda hem gerçekleştirilebilir, hem de gerektiğinde iptal edilebilir bir aralık olduğu varsayımını bilimsel pratikler aracılığıyla cisimleştirerek yapmaktadır.

İstatistik ve risk analizleri, bir eylem ve karar sorununun parçası olarak işte bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Belirttiğim gibi bu analizlere dayanarak harekete geçen siyasal iktidar veya sermayenin eylem alanının genişletilmesi, eylemleri veya potansiyeli analizin nesnesi olan kitlelerin eylem alanının ise sınırlarınası ve biçimlendirilmesi sürecinde bu analizler, siyasal bir

teknoloji olarak faaliyet göstermektedirler.⁵⁰ Denebilir ki, istatistik aracılığıyla bu süreçleri yönetirken siyasal iktidar ve sermaye, aynı zamanda potansiyelin/belirsiz olanın alanını işgal etmeyi, orada düzen bozucu olması olası olanı, henüz gerçekleşmeden ilga etmeyi veya bu potansiyeli belirli bir biçim içinde açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. İstatistik, belirsiz/belirli, mümkün/gerçekleşmekte olan arasındaki aralıkta iş görürken, olmaya muktedir olanı cisimleştirerek, sınıflandırarak ve tablolaştırarak, onun hem düzenlenmesini hem de tehditkâr olmaktan çıkmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bunun içindir ki, ne zaman düzen ve denetim sorunu gündemi işgal etmeye başlasa, suç, grevde kaybedilen gün sayısı ve ekonomik zarar istatistikleri ve bunlara eşlik eden risk analizleri sökün ediyor. Daha ileride sosyal sorun bağlamında göreceğimiz gibi bu çabanın ardında, bu tür analizlerden hareket eden kesimlerin, bizim bağlamımızda devlet ve sermayenin, üretimden siyasal muhalefete kadar yoksulların potansiyelini her daim kapma, onun potansiyelini emek gücü gibi belirli biçimlerin içerisine kapatma ve çerçeveleme arzusu yatıyor. Modern risk analizlerinin gerek ekonomi gerekse siyaset ve sosyoloji alanında uygulanma biçiminin ardında da önemli ölçüde bu saik yatmaktadır. Risk analisti hem siyasal iktidar hem de sermaye adına mümkün gelişim doğrultuları içerisinde var olan dünyayı modellerin evreninde yeniden üretirken, potansiyeli daha o oluş anında iken, model-

⁵⁰ Siyasal teknolojiler, siyasal projelerin ayrılmaz bir parçası olarak onları yapılandıran, konusu haline getirdikleri nesne, özne, ilişki ve süreçleri iktidara açarak, iktidarın işleyiş mahalli haline getirmeyi amaçlayan ve bu amaç doğrultusunda söz konusu alanları gerekli olduğunda siyasetleştirerek gerekli olduğunda ise kamu siyasasının konusu haline getirerek biçimlendiren tekniklerden oluşur. Bu siyasal teknoloji kavramını, Gordon ile Dreyfus ve Rabinow'un vurgularını birleştirerek kullanıyorum. Bkz. Gordon, (1991), Dreyfus ve Rabinow, (1982).

lerin dünyasında yerli yurtlulaştırmayı amaçlamakta ve geleceğin fethinden dönüşünün düşünüyü kurmaktadır. Bu çalışma risk kavramının *denetim aracı olarak iş görme biçimini işte bu bağlamda, yani sadece eylemi temel alarak değil, aynı zamanda eyleme temel oluşturan potansiyeli ve risk ile olasılık kavramının, potansiyelle kurduğu bu çifte olumsuzluğu merkeze alarak değerlendirmeyi önermektedir*; çünkü ancak bu bütünlük içerisinde değerlendirdiğimizde risk kavramının nasıl bir güvenlik sorunsalının parçası olduğunu görme şansına erişebilir ve sosyal soruna yönelik olarak risk kavramına yaslanan analizlerin kullanılmasının ardındaki saik-leri anlayabiliriz.

Liberal Güvenlik Sorunsalı, Sosyal Sorun ve Emek

Risk kavramını yapılandıran yukarıda ele aldığımız karar, zaman, olasılık ve potansiyel anlayışı ve bu unsurlar arasındaki ilişkiler, farklı uygulama alanlarında (finans, endüstri, sigorta, siyaset ve sağlık gibi), uygulamaya konulan farklı risk türlerine göre özgüllükler göstermektedir. Fakat bu özgüllüklere rağmen, risk kavramının bu farklı alanlarda denetime temel oluşturan bir kavram olarak, güvenlik sorunsalının veya Foucault'nun ifadesiyle tertibatının (*dispozitif*) kurulmasında kilit bir rol oynadığını ve bu alanlarda belirsizliğin ve dolayısıyla tehlikenin, söz konusu güvenlik sorunsalı içerisinde idaresi için vazgeçilmez bir kavram olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Güvenlik, risk kavramını yapılandıran denetime dayalı mantık ile bu mantığa dayalı pratik ve teknolojilerin, belirli bir siyasal proje ve sosyal tahayyülle bağlantı noktasını teşkil etmektedir. Neocleous'un ifade ettiği gibi güvenlik, sosyal düzenin inşasını mümkün kılan siyasal bir teknolojidir ve bu teknoloji belirli bir siyasal programdan ve sosyale-siyasala dair belirli tahayyüllerden oluşur (Neocleous, 2008). Bu siyasal program ve sosyal ta-

hayyülün biçiminin adı ise günümüzde liberalizmdir.⁵¹ Liberalizmin her formu, sosyo-ekonomik evreni tahayyül ediş ve siyasal olarak yönetimi ele alış tarzına bağlı olarak, belirli bir düzeyde belirsizlik ve dolayısıyla da risk kavramına yaslanır ve bu kavram ikilisini bir güvenlik sorununun parçası kılar (O'Malley, 2004). Bu kavramları içermeye biçimi liberal güvenlik sorunsalının temel karakterini doğrudan belirlemektedir. Liberal güvenlik sorunsalı, "içerisinde bir bütün olarak nüfusun ve her vatandaşın refahının toplumsal ve ekonomik süreçlerin güvenliğine dayandığı" bir sorunsaldır (Dean, 1999: 194). Liberalizmin bu yönünün anlaşılması, aynı zamanda sosyal sorunun özünde nasıl ve niçin bir güvenlik ve idare sorunu olarak kurulduğunu ve belirsizlik/risk kavram ikilisinin bu doğrultuda nasıl bir rol oynadığını da bizim için aydınlatacaktır.

Bu ekseninde, günümüzde hakim olan güvenlik sorunsalının temel unsurlarının ve işleyiş biçiminin tartışılması, Michel Foucault tarafından, *Güvenlik, Territory*⁵² ve *Nüfus* adı altında toplanan 1977/78 *College de France* seminerlerinde verilmiştir. Foucault bu çalışmasında, egemenlik, disiplin ve güvenlik temelli sorunsalın işleyiş biçimini ve temel unsurlarını ayırtarmakta ve liberalizmi güvenlik mekânizmalarının inşası bağlamında anlamayı önermektedir.⁵³ Bu bağlamda, bir kısmı Foucault tarafından

⁵¹ Liberalizmi sadece siyasal bir ideoloji olarak değil, devlet-ekonomi ilişkilerini yapılandırmaktan insan bedenini ve toplumu belirli bir doğrultuda biçimlendirmeye ve düzenlemeye yönelik, saf hukuksal düzenlemele-re ve kurama indirgenemeyecek olan strateji ve tekniklerden menkul bir siyasal proje olarak ele almak gerekiyor.

⁵² *Territory*, Türkçe karşılığının bulunması zor bir kavramdır. Belirli bir hükümrânın, yönetimi ve hükmü altındaki toprak parçası, hükümrânlık alanı anlamına gelmektedir.

⁵³ Foucault bunları art arda gelen tarihsel dönemler olarak görmediğini söylemektedir: "Tabii ki yasal, disiplinci ve güvenlik çağı olarak ayırabile-

sorulan şu sorular, bu çalışma açısından da önem taşımaktadır: Güvenlik mekânizmaları nasıl çalışmaktadır ve temel unsurları nelerdir? Risk kavramı niçin onun işleyişinin ayrılmaz bir parçasıdır? Sosyal risk kavramının bu güvenlik mekânizmalarının hayata geçirilmesiyle nasıl bir ilişkisi vardır? Bu sorulara yanıt bulmak için Foucault'nun önerdiği çerçeveyi biraz açalım: Belirttiğimiz gibi Foucault, egemenlik, disiplin ve güvenliği hem işleyiş biçimine hem de işleyişin konusu, nesnesi haline getirdiği şeye göre ayrıştırmaktadır. Ona göre egemenlik belirli bir toprağın üzerinde uygulanırken, disiplin bireylerin bedenlerini hedef alır; güvenliğin özgün nesnesi ise nüfustur (Foucault, 2007: 11). Foucault, güvenlik aygıtlarının egemen-teba ekseninde çalışmadığını, "homojen, sürekli ve tüketici bir yolda" diğerleri üzerinde bir iradenin uygulanmasını amaçlamadığını, bunun yerine nüfus düzeyinde konumlanmış detaylara dayalı olarak işlediğini ve bir olgular ve süreçler bütünü olarak nüfusu hedeflediğini belirtmektedir. Güvenlik sorunsalı içerisinde nüfus, "değişkenler serisine bağlı bir veri olarak" ortaya çıkmaktadır. Güvenlik, temelde, seri problemlerine dayalı olarak organize olmuş bir teknik olarak, olasılıkların alanında iş görür; hırsızlık, hastalık, suç, grev, eylem gibi olay serilerini konu edinir. Bu bağlamda güvenlik tertibatı (dispozitif), sorgulama altındaki olguyu ilk olarak olası olay serileri içine yerleştirir. İkinci olarak iktidarın bu olaya reaksiyonu, maliyet muhasebesi içinde gerçekleştirilir ve son olarak da yasaklanan ve izin verilen ikiliği yerine, optimal olarak düşünülen ortalama ve de aşılmaması

ceğimiz dönemler yoktur. Değişen daha çok hâkim karakteristiktir, hukuki yasal, disiplinci ve güvenlik mekânizmaları arasındaki kombinasyondur. (Foucault, 2007: 8). Foucault, yasal olarak adlandırdığı sorunsalı egemenlik ile ilişkilendirmekte ve bu sorunsalı yer yer egemenlik olarak adlandırmaktadır.

gereken kabul edilebilir bant genişliği gibi kavramları uygulamaya koyar (Foucault, 2007: 6).

Nesnelerine yönelik çalışma biçimleri bağlamında Foucault'nun disiplin ile güvenlik arasında kurduğu karşıtlık, bu noktada fikir vericidir: Foucault'ya göre disiplinci sorunsal, her şeyi disipline etmeye, düzenlemeye ve normalleştirmeye yönelir. Bu doğrultuda disiplin aygıtları bireyleri, mekânları, zamanı, eylem, operasyon ve hareketleri bileşenlerine ayırarak tasnife tabii tutar ve bu bileşenler aralarındaki hiyerarşik ilişkileri belirlemeye çalışır. Güvenlik ise maddi belirlilikler, doğrudan bedenler, bireyler ve kurumlar üzerinde değil, görelî olarak azaltılabilecek nicelikler ve tamamıyla ortadan kaldırmamayacak olan olasılıklar üzerinde çalışmaktadır. Güvenliğin özgül müdahale noktası egemenlik ve disiplinde olduğu gibi, toprak ve bedenler değildir; hareketlerden, dolaşımlardan oluşan çevredir (*milieu*). Foucault güvenliğin 'çevreyi, geçici ve belirsiz olana göndermede bulunan ve bu nedenle verili bir mekâna yerleştirilmesi gereken, olaylar ve olay serilerine göre planlamayı amaçladığını belirtmektedir (Foucault, 2007: 20). Güvenlik tertibatı içerisinde çevre bir dolaşım, dolaşımun denetlenmesi, en çoklaştırılması ve onu kesintiye uğratacak olası olayların en aza indirgenmesi sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.⁵⁴ Bu anlamda güvenlik aygıtları, "mümkün en iyi dolaşımı sağlamak için pozitif unsurları maksimize ederken, hırsızlık ve hastalık gibi riskli ve uygun olmayan unsurları da tamamen bastırmamayacak olsalar da minimize etmeyi amaçlar" (Foucault, 2007: 19).

Güvenlik aygıtları bu olası olay serilerini risk, tehlike, vaka ve kriz gibi unsurlar etrafında ele alırken, her birini olasılığın iş-

⁵⁴ Bu tartışmayı somutlaştırmak için şehri düşünebiliriz. Egemenin amacı toprağı başkentleştirmektir. Disiplin çerçevesinde şehir bir inşa olarak ortaya çıkarken, güvenlik çerçevesinde bir dolaşım sorunu olarak görülür.

lediği bir alan olarak iktidarın işleyişine açmaktadırlar. Bu bağlamda bu aygıtlar, mercek altına alınan bu olguların olasılığa ilişkin hesabından hareketle, onların belirli amaçlar doğrultusunda iptalini de amaçlamaktadır; yani güvenliğin amacı basitçe önleme değildir. Foucault'nun kendi ifadesiyle, "güvenlik, talimat ve yasaklamanın kimi aletlerini kullanarak yanıt verdiği gerçeğe, yanıtının onu iptal edeceği bir tarza yanıt verir-onun hiçleştir ya da sınırlar, frenler ya da düzenler." (Foucault, 2007: 47). Bunun için konusu haline getirdiği gerçeğin doğasını bilmesi ve bu doğaya nüfuz etmesi gereklidir. Bu nedenle de buna uygun bilişsel araçlar devreye konulmalıdır. Risk, olasılık, istatistik gibi kavramlar işte bu doğrultuda önem kazanmaktadır. Riskin bir iptal etme tekniği olarak nasıl iş gördüğü yukarıda ele alındı. Risk kavramına dayalı analizler ve siyasetler, güvenlik sorunlarının ayrılmaz bir parçası olarak potansiyellerimiz üzerinde çalışarak, onu belirli bir biçim içerisinde tabiiyet altına alırken, sosyal dünyanın üzerine kurulduğu normalliklerin inşasının da önünü açmaktadır. Artık güvenlik ile beraber disiplindeki gibi norma, modele bağlı olarak normalleştirme yoktur; bunun yerine farklı normallikler söz konusudur. Ortalama gibi kavramlara yaslanan güvenlikte, "disiplindeki norm yerine farklı normallik eğrilerinden hareket edilir ve normalleştirme işlemi farklı normallik dağılımları arasındaki etkileşimin kurulmasından ve en az istenenin en çok istenen çizgisine çekilmesinden oluşur." (Foucault, 2007: 63).

Foucault, bu güvenlik anlayışına bizzat liberalizmin ve ekonomi politiğin kılık ve zenginlik sorununu ele alma biçimini tartışarak ulaşmaktadır. Dönemin liberallerine göre tahıl ticaretine müdahale edilmemelidir; çünkü o kendi içerisinde kendini düzenleme mekânizmalarını taşımaktadır. Tek yapılması gereken süreçleri, onlara uygun gidecek tarzda, yani onları en çoklaştırmayı, yoğunlaştırmayı ve mükemmelleştirmeyi sağlayacak

şekilde yönetmektir. 18. yüzyıldan itibaren ekonomi politik bu-
rada yeni olan ve yönetimin “kendisine dışsal olmayan bir sınır-
landırma prensibi” bulmuştur. Foucault’nun deyişiyle artık
“yönetimsel eylem kendisini, yapmakta olduğu ve bir araya ge-
tirerek işlerlik kazandırdığı şeylerin doğasına göndermede bu-
lunarak” sınırlandırılmalıdır ve “bu yolla siyasal iktisat, polis
devletinin içerisine bir sınırlandırma ilkesi yerleştirir.” (Fouca-
ult, 2008: 18). Söz konusu sınırlandırma ilkesine kaynaklık eden
piyasanın hakikatinden başkası değildir. Bu nedenle yönetimin
eyleminin yeni ölçütü artık meşruiyet ya da meşru olmayış de-
ğil, başarı ya da başarısızlıktır. Bu ise beraberinde özgün bir gü-
venlik ve belirsizliğin yönetimi anlayışını getirmiştir. Süreçlerin
kendisine içkin bir varsayım olarak belirsizlik ve bu belirsizliğin
sosyal sonuçlarına karşı, yukarıda belirttiğimiz sınırlama ilkesi-
ne sadık kalmak kaydıyla ne yapılacağı, nasıl harekete geçilece-
ği, liberalizmin bir siyasal proje olarak belirsizlik ve güvenliğe
ilişkin açmazını temelden belirlemiştir.

O’Malley’in belirttiği gibi her tür liberalizm, belirli bir bi-
çimde belirsizlik kavramını içerir. Bu liberalizmin serbest hare-
ketle kurduğu üretken ve aynı zamanda tahripkâr ilişkinin bir
sonucudur (Foucault, 2008: 64). Liberalizm içerisinde belirsizlik,
kendi çıkarını kollayan rasyonel hesaplayıcı öznenin özgürlüğü
ve ekonomik süreçlerin temeli olarak serbest hareket etme ve bu
eksende piyasanın işleyişi ile ilişkilendirilerek anlaşılmıştır. Li-
beralizm, bir taraftan kapitalist ekonomik ilişkilerin ayrılmaz bir
parçası olarak belirsizlikte, yönetimi sınırlandıracak olan genel
ilkeyi bulmuşken, diğer taraftan da aynı belirsizlik anlayışını
yönetime temel bir unsur haline getirmiştir. Belirsizlik ve özgür-
lük, ekonomik ilişkilerin işleyişine ve bu ilişkiler içerisinde ken-
di çıkarını kovalayarak kârını en çoklaştırmak isteyen ekonomik
aktörlerin eylemlerine tekabül ettiği ölçüde, liberalizm açısından
“aşırı yönetim, yönetimin belirsizlik oyununu ne kadar sı-

nırlandıracağı” sorunu olarak ortaya” çıkmakta (Q’Malley, 2006: 29); fakat aynı belirsizlik diğer taraftan yönetimi ve devlet iktidarını da davet etmektedir. Çünkü belirsizlik, liberalizm için bir kaosu ifade etmez ve belirsizliğin içerisinde cereyan edeceği, içerisinde dolaşımların gerçekleşeceği çevrenin hem kurulması hem de korunması aynı derecede gereklidir. Daha ileride tekrar ele alacağımız gibi, yönetim ve müdahale de girişimci bireyin özgürlüğü ve piyasanın işleyişine içkin olan belirsizliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Liberalizm için bu noktada kritik olan müdahalenin alacağı biçimdir.

Foucault’nun ifade ettiği gibi liberalizm, söz konusu olan ekonomik aktörler olduğunda hareket özgürlüğünün ve bu özgürlüğün sonucu olan belirsizliğin kısıktırılması üzerine kuruludur. Fakat hareket ve dolaşımın içerisinde vuku bulduğu çerçe ve ve bu dolaşımlar tarafından oluşturulan çevre, aynı zamanda üretilmeli ve organize edilmelidir. İşte bu anlamda liberalizmin “hareket özgürlüğünün maliyeti güvenlidir” (Foucault, 2008: 65). Güvenlik, gerek klasik liberalizm gerekse neo-liberalizm bahsinde görüleceği gibi, sadece bu genel işleyiş çerçevesinin oluşumu ile sınırlandırılmaz. Foucault’un ifade ettiği gibi aslında liberal siyasal proje, temelde bir güvenlik projesi olarak açığa çıkar ve özgürlük liberalizm için yeri geldiğinde askıya alınabilir bir unsurdur (Foucault, 2008).⁵⁵ Bu anlamda liberalizm söz konusu belirsizliği yönetmek için sözleşme tekniğine dayalı düzenlemelerin ve gerektiğinde kontrol, sınırlama ve baskı prosedürlerinin üretimine dayanır. Liberal güvenlik sorunları, yukarıda temel hatlarını verdiğimiz risk, olay serilerine dayalı olasılık gibi kavramlarla beraber, kuşkusuz baskı araçlarını da yürürlüğe koymaktadır. Yine bir sonraki bölümde tartış-

⁵⁵ Liberalizmin güvenlik isteminin nasıl klasik dönem düşünürlerinde köklendiğini ele alan bir çalışma için bkz. Neocleous, (2008).

lacağı gibi, belirsizliğin liberal yönetilme biçimi, bu doğrultuda açığa çıkan güvenlik istenci ve uygulamaya konulan teknolojiler, modern devlet iktidarının oluşumuna temel oluşturan yönetim mantığını belirlemiş ve bu iktidarın idari aygıtını tarihsel olarak İngiltere örneğinde şekillendirmiştir. Çünkü Marx'ın *Kapital*'in ilkel birikim üzerine olan bölümünde tartıştığı gibi, liberalizm açısından bir yönetim ve güvenlik sorunu olarak doğan belirsizlik, sadece sermayenin ve diğer ekonomik aktörlerin davranışlarıyla ilişkili bir sorun değildir. Yönetim ve güvenliğin konusu haline gelen, aynı zamanda sermaye birikiminin temeli olan emeğin üretim ve yeniden üretimine ilişkin ve kapitalist toplumsal ilişkilerin sürekliliği adına yönetilmesi zorunlu olan bir belirsizliktir. İşte emek potansiyeline içkin olan bu gerçekleşmeme veya başka bir tarihsel biçim içerisinde gerçekleşme ihtimalinin yarattığı belirsizliğin iptali, liberalizm için sosyal sorunun yukarıda ana hatlarını verdiğimiz güvenlik sorunsalı bağlamında doğduğu ve olasılık ile risk kavramlarına içkin ilga edici mantığın bu bağlamda yürürlüğe konulmasının önem kazandığı noktayı işaret etmektedir.⁵⁶

Marx, *Kapital*'de, kapitalist emek piyasasının kurulması için çalışanın yaşam koşullarının belirsizleştirilmesi ve yoksulu bir önceki toplumsal ilişkilere bağlayıcı kurum ve bağların çözülmesi ve bu anlamda da yoksulu çevreleyen dünyanın öncelikle belirsizleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kapitalist üretim ilişkilerinin kuruluşu, belirsizliğin bir varsayım olarak alınması

⁵⁶ Yoksulluk ve emek arasındaki ilişki liberalizm için yönetilmesi, düzenlenmesi gereken bir siyasal sorun ortaya koymuştur. Bir taraftan emek gücünün inşası için yoksulluk bir idari problem olarak tariflenirken, diğer taraftan yoksullukla emek arasındaki bağ hem sosyal araştırmalarda hem hukuksal düzeyde kınlanmıştır. Bu yolla yoksullukla haklar (Fransa özelinde çalışma hakkı) arasındaki ilişkinin siyasetten arındırılması, 19. yüzyılda mümkün haline gelmiştir.

kadar, üretim ilişkilerinin yerleştirilmesi adına üretimini de zorunlu hale getirmiştir. Kapitalist üretim ilişkilerinden neşet eden belirsizliğin toplumsal hayatın her yönünü sarması, kapitalist üretimin doğasının ve emeğin kapitalizm içerisindeki var oluş biçiminin zorunlu bir sonucudur. Kapitalist emek piyasasının kuruluşu, kapitalist toplumda emeğin geçimini sağlamak için kapitalist üretim ilişkilerine girmekten başka seçeneğinin kalmamasını ve bu bağlamda diğer geçim araçlarından yoksunlaştırılmasını gerektirir (Dean, 1991: 164-165). Marx'ın belirttiği gibi, "...sermayeye özgü üretim biçiminin gelişmesi, sermayenin üretimin farklı alanlarındaki serbest hareketine karşı bütün yasal ve ekonomi dışı engelleri" ortadan kaldırdığı gibi, sermayenin değişkenliğini ve esnekliğini de her alana yayar. Bu engellerin kaldırılması özellikle emek kapasitesinin kullanımına ilişkin engellerin kaldırılmasında görülür. Kapitalizmde, "...sermayenin esnekliği ve onun alı koyduğu emek sürecinin özgül karakterine olan kayıtsızlığı, sermaye tarafından işçiye de genişletilir. Onun da aynı esnekliği ve değişkenliği emek gücüne uygulama kapasitesine sahip olmasını gerektirir" (Marx, 1990: 1013).

Kapitalizmde işçi, öncelikle geçimini sağlamak için çalışmayı düzenleyen sözleşme ilişkisine girmek ve kapitalist üretim ilişkisinin bir parçası olmak durumundadır. Fakat zorunlulukların dili kapitalist toplumda emeği karakterize eden belirsizliği ve bu belirsizliğin nasıl bir yönetim sorununu doğurduğunu görmemize engel olmamalıdır. Emek kapasitesi, kapitalist üretim ilişkilerinde çifte bir belirsizliği barındırmaktadır: Öncelikle, insani potansiyelin çok yönlülüğünün (insani enerjinin) canlı emek kapasitesi halini almasının açık uçluluğundan kaynaklı olarak doğan, bu kapasiteye içkin olan *oluşa içkin belirsizlik*.⁵⁷

⁵⁷ *Grundrisse*'de Marx canlı emek kapasitesi üzerine şöyle demektedir: "...işçinin kapitaliste ya da genel olarak herhangi birine sunduğu kullanım

İkinci olarak da canlı emek gücü olarak gerçekleşen bu potansiyelin, sermayenin temeli olan ücretli emek biçiminde gerçekleştirilmesi ve tabiiyet altına alınması zorunluluğunun ortaya çıkardığı, toplumsal düzen ve denetim sorununa temel oluşturan *sosyo-siyasal belirsizlik*.⁵⁸ İleride sosyal sorun inşası bağlamında göreceğimiz gibi, liberal güvenlik sorunsalı tam da bu çifte belirsizliği yönetebilmek amacıyla, gerektiğinde emeği ve yoksulları çevreleyen koşullara müdahale etmeye ve bu koşulları sermaye ilişkisinin bir uzantısı haline dönüştürmeye dayalı gerçek tabiiyet stratejilerini yürürlüğe koymaktadır.

Sosyal sorun bağlamında gerçek tabiiyet sürecini analiz etmek için, canlı emek kapasitesinden ücretli emeğe giden süreci verili olarak almayıp, bu süreç içerisinde hangi sosyal ve siyasal kurumların, tekniklerin ve emeğe yönelik stratejilerin hem fabrika içinde hem de fabrika dışında yürürlüğe konulduğunu ve emeğin söz konusu süreçte aldığı toplumsal biçimin bu kurum ve pratikler dolayısıyla nasıl belirlendiğini değerlendirmek gerekiyor. Bu dönüşümün kavramsallaştırılması, dönüşüm süreci boyunca gerek fabrika içerisinde gerekse fabrika dışarısında etkin rol oynayan, disiplin ve kontrol tekniklerinin ve sosyal politika uygulamalarının da analiz edilmesini kuşkusuz şart koş-

değeri bir ürün halinde nesnelleşmiş değildir; dolayısıyla fiilen değil sadece potansiyel olarak vardır. Fiilen varolabilmesi için sermaye tarafından harekete geçirilmesi gerekir; çünkü bir nesnesi olmayan faaliyet hiçtir, olsa olsa zihinsel bir faaliyettir ki burada konumuz o değil. Sermaye tarafından bir kez harekete geçirilince bu kullanım değeri işçinin özgül, üretken faaliyeti halini alır; işçinin belirli bir amaca yönelik ve dolayısıyla belirli bir biçimde dışlaşan yaşamının, hayatiyetinin ta kendisi olur.” (Marx, 1979: 339-340).

⁵⁸ Marx, metinlerinde genelde emek kapasitesinden ücretli emeğe geçişi, sermaye ilişkisinin zorunlu bir uğrağı olarak ele almış; fakat bu sürecin nasıl gerçekleştiğini, emeğin üretici güç olarak sermaye tarafından hangi teknikler dolayısıyla nasıl örgütlendiğini değerlendirmemiştir. Bu sürecin bir değerlendirmesi için bkz. R. Marsden, (1998).

maktadır. Emek kapasitesine içkin olan belirsizliğin aşılması ve bu kapasitenin sermaye tarafından üretici bir güç olarak örgütlenmesi, emeği çevreleyen koşulların da güvenlik tertibatı etrafında bir güvenlik sorunu haline getirilmesiyle olanaklı olmaktadır.⁵⁹ Dolayısıyla sömürü ilişkilerini destekleyen tahakküm uygulamalarının bu alana yönelik olarak hayata geçirilmesi ve gerçek tahakküm stratejilerine dayalı olarak ücretli emek biçiminin siyasal olarak kuruluşu ile buna yönelik kurum ve araçların geliştirilmesi, kapitalist toplumsal ilişkilerin sürekliliğinin sağlanması açısından kaçınılmazdır.⁶⁰ Mark Neocleous'un tartıştığı gibi 19. yüzyıl İngilteresi özelinde polis teşkilatının gelişmesi kadar emeği çevreleyen sıhhi koşulları dönüştüren uygulamaların erken dönem sosyal politika uygulamalarının bir parçası olarak ortaya çıkışı da, insani enerjinin çok yönlülüğünün ücretli emek biçimi içerisinde tabiiyet altına alınışı ile ilişkili olmuştur (Neocleous, 2008).⁶¹ İstatistiğin ve olasılığa dayalı analizlerin kritik rol oynadığı söz konusu süreç toplum içerisinde ücretli emeğin yerleştirilmesi çabasının, nasıl siyasal bir doğası olduğunu da ortaya koymaktadır. Emek ile beraber emeğin çevresel koşullarının da, bu tabiiyet mantığı etrafında yapılandırılmış müdahalenin konusu haline gelişi, emeğin gerçek tabiiyet altına alma sürecinin asli bir unsurunu oluşturmaktadır.

⁵⁹ Michel Foucault, Hapishanenin Doğuşu'nda ayrıntılı bir biçimde insan bedenini tahakküm kurucu tekniklerle nasıl üretkenleştirildiğini tartışmaktadır. Bkz. Foucault, (2006a).

⁶⁰ Emeğin siyasal kuruluşu tartışmalarını bu bağlamda, Negri ve Otonomist Marksist gelenek geliştirmiştir.

⁶¹ Emek biçiminin bu siyasal kuruluşu verili güç ilişkilerince ve şiddeti tekeli örgütleyen kurumların yapısınca belirlenir. Neocleous, bu bağlamda polis teşkilatının doğuşunu ayrıntılı bir biçimde tartışmaktadır. Bkz. Neocleous, (2006).

Emeğin kapitalist toplumda tabiiyetini Marx bilindiği gibi, biçimsel ve gerçek tabiiyet kavramları etrafında ele almıştır. Biçimsel tabiiyet aşaması kapitalist olmayan emek biçimlerinin tabiiyet altına alındığı aşama iken, gerçek tabiiyet aşaması emeğin göreceli artı-değer üretiminin temeli haline geldiği aşamaya denk düşmektedir. Kapitalist toplumda gerçek tabiiyet, emeğin kapitalist bir biçim edinerek ücretli emeğin bir kez genellikle kazanması ile sonlanmaz, aksi gerçek tabiiyeti sadece emek süreçleri ve diğer kapitalist olmayan emek biçimlerinin sönmülmesi, kapitalist emek piyasasının bir kereliğine kurulmasıyla özdeşleştirmek olurdu. Emeğin gerçek tabiiyeti, emeğin toplumsal belirlenimini mümkün kılacak siyasal ve sosyal kurumların inşasını ve bu kurumların emeğin nesnel koşullarını sürekli olarak sorun edinmesini gerektirir. Bu bağlamda gerçek tabiiyet süreçleri, emeği çevreleyen koşullara müdahale yoluyla, işçinin bedeninin iktidar ve tahakküm ilişkileriyle yüklenmiş bir üretici güç düzeyine yükseltilmesi ve buna yönelik yetkinliklerin belirli bir düzeyde onun bedenine kazandırılmasına dayanır (Marsden, 1998: 103). Fakat bu süreç, sadece emeğin sosyal ve bedensel üretimi ile sınırlı değildir. Aynı zamanda, işçinin canlı emek gücü potansiyelinin ücretli emek gücü olarak gerçekleşmesine engel olma ve onun çalışmanın mevcut biçimini reddetme olanağını kendinde cisimleştiren, siyasal eylem potansiyelinin iptalini de içerir.⁶² Dolayısıyla hâkim emek biçimi gerçek tabiiyetin bir parçası olarak siyasal olarak da inşa edilmeli ve buna uygun olan kurumsal düzenekler yaratılmalıdır. Bu eksende gerçek tabiiyet süreci, sömürü ve tahakküm ilişkilerinin emeğin özneli-

⁶² Bu noktada siyasal eylem potansiyeli ifadesini özel olarak kullanıyorum; çünkü ileride görüleceği gibi yoksulun siyasal eylemliliğinin olduğu kadar bu siyasal eyleme temel oluşturan gücün iptali ve yoksulun güçsüzleştirilmesi de gerçek tabiiyet stratejilerinin bir parçasıdır.

ğinin üretimi bağlamında iç içe geçmesine ve Antonio Negri'nin ifade ettiği gibi, sermayenin kendini bir toplum olarak kurma çabasına tekabül eder (Negri, 2006a: 275; 2006b: 101). Bu ise belirttiğimiz gibi bütünüyle belirsizliklerle yüklü bir süreçtir.⁶³ Şimdi kapitalist toplumda emek potansiyelini çevreleyen bu ikili belirsizliği biraz daha açabiliriz.

Yukarıda bahsettiğimiz emeğin barındırdığı bu *çifte belirsizlik* (potansiyelden kaynaklı oluşa içkin belirsizlik ve potansiyeli ücretli emek olarak gerçekleştirmekten kaynaklı sosyo-siyasal belirsizlik) bizzat emeğin doğasından kaynaklanır ve kapitalist toplumsal üretim ilişkilerinin üretim ve yeriden üretiminin ayrılmaz bir parçasıdır. Elson'ın ifade ettiği gibi, "emek, herhangi bir toplumda belli insanlar tarafından belli malların üretilmesinde toplumsal olarak "sabitlenmesi" veya nesnelleşmesi gereken bir akışkanlık, bir potansiyeldir (Elson, 2005: 15).⁶⁴ İnsan emeği, toplumun bütün aşamalarında akışkandır ve belirlenim gerektirir. Bu belirlenimi verili olarak alamayız. Aslında Marx'ın çabası da "belirlenimsizlikten belirlenime; potansiyel olandan aktüele; biçimsizlikten biçime doğru giden toplumsal" belirlenim sürecini doğru kavramsallaştırmak üzerineydi (Elson, 2005:

⁶³ Gerçek tabiiyeti bir kere olup biten bir olay veya kapitalizmin özgül bir aşaması olarak değil, kapitalizme her daim eşlik eden bir stratejiler bütünü olarak düşünmeyi öneriyorum. Gerçek tabiiyet, kapitalist üretim ilişkilerinin dışında veya dışına düşmüş olan biçimlerin olduğu gibi, düşme ihtimali olan durumların da kapitalist üretim ilişkilerinin içerisinde çekilmesini amaçlayan ve emeği de bu doğrultuda sorun edinen stratejiler bütünüdür. Sermaye ilişkileri için içeri çekilmesi ve tabiiyet altına alınması gereken bir "dışarı" her zaman vardır. Bizzat insani potansiyelin çok yönlülüğü ve emeğin sermaye ile olan antagonist ilişkisi, bu "dışarı"yı her zaman yaratıyor.

⁶⁴ *Grundrisse'*de Marx emeği şöyle tanımlar: "Emek biçim verilebilen canlı ateştir; emek şeylerin oluşumları içindeki geçicilikleri, zamansallıklarıdır." Alıntılayan, Elson, (2005, 15)

16).⁶⁵ Bu toplumsal belirlenimi gerçekleştirmek ve ücretli emeği hâkim belirlenim biçimi haline getirmek için, bir taraftan insan enerjisinin tarihsel olarak canlı emek gücü biçimini almasını mümkün ve zorunlu kılacak düzeneklerin yaratılması gerekir; diğer taraftan da bu canlı emek gücü sermaye ilişkisi içerisinde tabiiyet altına alınmalıdır. Bir bütün olarak bu süreç, insani potansiyelin çok yönlülüğünün (insani enerjinin) canlı emek gücü potansiyeli ve dolayısıyla ücretli emek biçiminde aktüalize edilerek tabiiyet altına alınması sürecine işaret etmektedir. “Kendi kendini düzenleyen” kapitalist emek piyasası, hiçbir zaman bu belirsizliğin ve engellerin bir başına aşılmasını ve potansiyelin bütünüyle tabiiyetinin sağlanmasını sağlayamaz; çünkü daha önce Agamben’e yaptığımız göndermede ifade ettiğimiz gibi, her potansiyel kendi içerisinde gerçekleşmeme olanağını da taşımaktadır. Bu gerçekleşmeme olanağı, potansiyelin kendine içkin bir belirsizliği taşıdığına işaret etmektedir. Potansiyeli karakterize eden bu belirsizlik, hem potansiyeli meydana getiren karmaşık ilişkileri ve ona temel olan gizil gücü tam olarak hiçbir zaman önceden cisimleştiremeyecek olmamız hem de potansiyelin (onun içerdiği dinamik-gizil oluşların) gerçekleşmeme olanağını kendi içerisinde her zaman taşıması gerçeğinden beslenmektedir. Bu gerçeklik, canlı emeğe temel oluşturan potansi-

⁶⁵ Marx bu belirlenim sorununu *Kapital* ve *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*’nde somut ve soyut emek, özel ve toplumsal emek kavram çiftleri etrafında ele almıştı. Bkz. Marx (2000). Elson’ın bu bağlamdaki yorumu dikkate değerdir: Soyut ve somut, toplumsal ve özel, emeğin belirli biçimleri olarak var olmayacak olan dört potansiyele (*potentia*) dair kavramlardır. Emek her zaman hem soyut ve somut, hem de toplumsal ve özel niteliklere sahiptir. Marx, belirli bir emek biçimini emeğin bu dört farklı niteliğinin bir tortusu olarak varsayar. Belirli bir toplum biçimine özgü olan şey, sadece emeğin bu dört niteliğinin birbiriyle kurduğu ilişki ve tortulaşmış biçimler içinde nasıl temsil edildikleridir.” (Elson, 2005: 28).

yel için de geçerlidir. Onun toplumsal bir belirlenim kazanması ve ücretli emek biçimini alması için doğasından kaynaklı bu gerçeğe karşı, belirsizliği ortadan kaldıracak bilişsel araçlar, gerçekleşmesini zorunlu hale getirecek düzenekler ve gerektiğinde zor aygıtları devreye sokulmalıdır. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, insani potansiyelin ayrılmaz bir parçası olarak canlı emek gücü olarak gerçekleşmeme ve ücretli emek biçiminin dışına çıkma ihtimali, hem ekonomik hem siyasal hem de ahlaki mücadele biçimleri içerisinde kapitalizm tarihi boyunca kendisini ortaya koymuştur.

Bu da bizi kapitalizmde emeği çevreleyen ikinci belirsizliğe götürmektedir: Canlı emek gücü olarak gerçekleşen potansiyelin, gerçek tabiiyet altına alınmasını ve bu tabiiyetin yeniden üretimini çevreleyen belirsizlik sorununa. Bu sorun, emeği çevreleyen koşulların da kapitalist üretim ilişkileri içerisine çekilmesini ve bu koşulların yönetimine uygun siyasal ve ahlaki biçimlerin yaratılmasını zorunlu hale getirmiştir; çünkü insani potansiyelin tabiiyet altına alınmasının sürekli kılınması gerekliliği, beraberinde belirttiğimiz gibi bir toplumsal düzen ve denetim sorununu da getirir. Yönetim ve güvenlik teknikleri bütünü olarak liberalizmin, emeği yukarıda ayrıntılarını verdiğimiz güvenlik sorununun bir parçası olarak gördüğü bağlamı da işte bu sorun belirlemiştir. Hatta diyebiliriz ki emek, bu güvenlik sorununun tam da merkezini işgal etmektedir. Belirsizliğin kendisine içkin olduğu ekonomik süreçlerin devamlılığını ve bu söz konusu süreçlerin güvenliğini sağlamak için liberalizmin, bu süreçlerin temelinde yatan emeğin tabiiyetini sağlama çabası, yoksulların yaşam koşullarını çevreleyen belirsizliğin yıkıcı sonuçlarını sorun edinmesine ve sosyal sorun ile ona uygun tek-

nikleri icat etmek zorunda kalmasına yol açmıştır.⁶⁶ Liberalizmi bunu yapmaya, emek gücünün inşasının İngiltere örneğinde göreceğimiz gibi bizzat siyasal bir sorun olarak ortaya çıkması ve kapitalist toplumsal ilişkilere içkin olan bu belirsizliğin bir sosyal kriz olarak ifadesini bulması zorlamıştır. İşte bu bağlamda emek ve onu çevreleyen dünya, belirsizliğin ve tehlikenin idaresi çabasının parçası olarak, istatistiğin ve olay serilerinin konusu haline gelmiştir. Söz konusu sosyal sorunun kuruluşu ile gerçek tabiiyet stratejileri arasında, emeğin tabiiyet altına alınması ve onun koşullarının, emeğe ücretli emek biçiminin kazandırılması sürecinin bir parçası olarak sorun edinilmesi açısından bir örtüşme ve iç içe geçme vardır. Yoksulluğa yönelik sosyal politikaları bu bağlamı göz önüne alarak değerlendirmek gerekiyor.

Sosyal politika uygulamalarını ve sosyal sorunun doğuşunu kontrol ve çalışma hayatının örgütlenmesi etrafında değerlendiren yaklaşımlar, genelde bu uygulamaların “yedek iş gücü ordusu” ve işsizler, bir başka deyişle “mutlak yoksullar” üzerindeki etkisi üzerinden yola çıkmaktadırlar.⁶⁷ Bu tür yaklaşımlarda “yedek sanayi ordusunun disiplini ve gerektiğinde istihdam edilebilirliğini sağlamak sosyal politikanın temel amacı” olarak

⁶⁶ Dean’ın ifade ettiği gibi “liberal yönetim tarzı sadece ücretli emekçi sınıfın oluşmasının önündeki engelleri kaldırmakla yetinemez, ayrı zamanda çalışan nüfusun devamlılığını tehdit eden yoksulların kötü yaşam koşullarını da ortadan kaldırmalıdır. (Dean, 1991: 209).

⁶⁷ Bilindiği gibi Marx, kapitalist birikimin bir nispi aşırı emekçi nüfusu, yani “sermayenin kendisini genişletmesi için gerekli olandan çok daha fazla bir emekçi nüfusu...bir artı nüfus(u) kendi enerjisi ve büyüklüğü ile doğru orantılı olarak durmadan” ürettiğini belirtmiştir. Marx’a göre, “...bu artı-nüfus, kapitalist birikimin kaldırıcı ve hatta bu üretim biçiminin varlık koşulu halini de alır. Bu artı-nüfus, her an el altında bulunan yedek bir sanayi ordusunu oluşturur...” (Marx, 2000: 602).

görülmektedir (Buğra, 2008: 46). Örneğin güncel sayılabilecek bir çalışmada, bu geleneğin bir takipçisi olan Kennedy şöyle demektedir: “Sosyal politika kaçınılmaz olarak çelişkili olmak zorundadır. Bir taraftan artık nüfustan sivil düzene yönelen tehdidi izole ve kontrol etmeye hizmet etmeli, öte yandan doğrudan ve dolaylı olarak emek piyasasına tutunumu artıran mekânizmaları teşvik etmelidir”. (Kennedy, 2005: 103). Oysaki daha ileride göreceğimiz gibi sosyal sorun etrafında hayata geçirilen sosyal politika uygulamaları, yedek iş gücünün disiplini- nin ötesinde bir amaca hizmet etmektedir: ücretli emek formu- nu yerleştirecek siyasal ve sosyal kurum ve pratikleri inşa ede- rek, bu amaç etrafında insani potansiyeli konu edinmek ve tabi- iyet altına almak. Bu tür uygulama ve pratikler “kapitalist top- lumun en politik (merkezi) yönü” olan emeğin öznelliğinin üre- timinin asli bir parçası olarak ortaya çıkmaktadırlar (Dinerstein, 2005: 105). Bu ne yoksulluk siyasalarının ne de sosyal politika uygulamalarının bütünüyle çalışanların sorunlarına indirgene- bileceği anlamını taşımamaktadır. Burada iddia edilen daha çok, ücretli emek formunun yerleştirilmesi ve bu doğrultuda emeğin öznelliğinin üretiminin hem çalışanları hem de çalışma ilişkilerinin dışına düşenleri kapsayan, yukarıda ele aldığımız tabiiyetin gerçekleştirilmesi etrafında yapılandırılmış yoksulluk siyasalarını zorunlu hale getirdiğidir ve bu siyasaların bu amaç- tan bağımsız olarak anlaşılamayacağıdır.⁶⁸

⁶⁸Yine daha ileride göreceğimiz gibi yoksulluk günümüzde giderek da- ha fazla sosyalin “dışı”na düşen kesimlerin sorunu olarak ele alınmakta yoksulluk siyasaları ile hâkim emek biçimi arasındaki ilişki değerlendirme- nin dışında tutulmaktadır. Bu çalışma bu tür yaklaşımlara karşı yoksulluk siyasalarının anlaşılmasında emek biçiminin analizini merkeziliğini yeniden hatırlatmayı da hedefliyor.

Yönetimsellik, Risk ve Yurttaşlık:

Gelecek bölümlerde yapılacak olan tartışmada genel olarak risk kavramının ele alınışı ile Foucault ve ardıllarının yönetimsellik üzerine olan fikirleri arasında dikkat çekici bir yakınlık vardır; fakat aşağıdaki açıklamalardan da görülebileceği gibi çalışma konusu bağlamında bu çerçeve ile eleştirel bir diyalogun yürütülmesi hedeflenmektedir. Risk kavramını yönetimsel bir bakış açısından hareketle Foucault'nun çalışmaları ışığında değerlendirilenler, yönetimsel çerçeveler içerisinde risklere ilişkin anlamların nasıl inşa edildiğini, belirli olay, edim ve gelişmelere risk etiketinin nasıl yapılandırıldığını ve risk ile tehlike arasındaki aralığın belirli amaçlar doğrultusunda nasıl yürürlüğe konulduğunu tartışmaktadırlar. Bu analizlere ruhunu veren iktidar anlayışı Foucault'nun yönetimsellik üzerine olan çalışmalarında ortaya konmuştur. Bu çerçeveyi kısaca hatırlatmakta fayda var.

Bilindiği gibi Foucault, iktidarın biyo-politik pratikler içerisindeki açığa vurduğu pozitif niteliğini iktidarın almış olduğu yeni bir biçim ile ilişkilendirmekte ve buradan hareketle yönetimsellik üzerine olan çalışmalarında dikkatleri yönetim sanatına⁶⁹ ve yeni bir siyasi kişilik olarak nüfusa çekmekteydi. Bura-

⁶⁹ Foucault, 16.yüzyılda, "nasıl, kim tarafından, ne ölçüde, hangi amaçlarla ve hangi yöntemlerle yönetmeli?" sorularının merkezde olduğu bir yönetim sorununun ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu yönetim sorununa dair çözüm arayışlarında tarafları belirleyen temel metin ise Machiavelli'nin *Prens*'idir. Bilindiği gibi Machiavelli, siyasetin bir kurma sanatı olduğunu ve bizzat bu kuruluşu mümkün kılacak egemenin nasıl ortaya çıkacağını sistemli bir şekilde ilk ortaya koyan düşünürdür (Mairet, 2005). Machiavelli'nin kuruluş adına siyaset-ahlak, siyaset-tarih, fortuna-virtue ilişkilerini sornsallaştırdığı *Prens*'inin temel amacı da prensin hükümranlığının kuruluşu ve bu hükümranlığın tebası ve toprağıyla ilişkisini sürdürme koşullarını ortaya koymaktır. 16.yüzyıl boyunca ortaya çıkan Machiavelli karşıtı literatür, "Prens iktidarı ile diğer her tür iktidar biçimleri arasında ayrım çizgisi

dan hareketle yönetimselliği konu alan çalışmasında kavramı şöyle tanımlamaktaydı: Yönetimsellik, “hedefi nüfus, temel bilgi biçimi ekonomi politik ve esas teknik araçları güvenlik aygıtları olan bu çok spesifik ama karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlar, prosedürler, analizler ve düşünceler, hesaplar ve taktiklerden oluşan bütün”dür (Foucault, 2005f: 285). 1977/1978 *College De France* derslerinde, ekonominin niyasi pratikler alanına nüfuz edişini, bizzat iktidarın işleyiş mantığı ile ekonominin işleyiş mantığı arasındaki iç içe geçmeyi ve eş yapılanmayı tartışan Foucault, Guillaume de La Perrier’in yönetim tanımına göndermede bulunmaktaydı: La Perrier’e göre, “yönetim, şeylerin, uygun bir amaca gidecek şekilde düzenlenmiş olan doğru düzenini gösterir.” ve “yönetim şeylerin doğru düzenidir” (La Perrier’den alıntıl原因 Foucault, 2005f: 272-273). Foucault’nun da üzerinde durduğu gibi yönetim şeyler üzerinde uygulanmaktadır. Peki, bu şeyler nelerdir? Yazarın ifadesiyle, “Yönetimin ilgi alanına giren şeyler insanlar; ama ilişkileriyle, bağlarıyla, zenginlik kaynakları, geçim araçları,...adêtlar, alışkanlıklar, hareket etme ve düşünme biçimleri, vb. başka şeylerle ilişkileri içindeki insanlar, son olarak, gene aç-

çılmaya” çalışan ve egemen ile tebası arasındaki ilişkiyi bir dışsallık, tekillik ve aşkınlık ilişkisi olarak ele alan bu egemenlik anlayışına karşı, “hem yukarıya hem de aşağıya doğru bir süreklilik” tesis etmeye çalışan (Foucault, 2005f: 270), yönetim sanatını formüle etmeye çalışmıştır. Yönetim sanatı aşağı doğru yönetim biçimlerinin sürekliliğini kurmada daha önce değindiğimiz polis doktrinine başvururken, yukarı doğru sürekliliği sağlamak için de, prensin pedagojik formasyonuna başvurmaktaydı. Bu sürekliliğin göbek bağı olarak yönetim biçiminin yeni siyasi rasyonalitesinde temel rol oynayacak buluş ise ekonomiydi. Foucault’nun ifadesiyle, “yönetim sanatı, esasında, ekonominin, yani aile bünyesinde bireyleri, malları ve sahip olunan varlığı yönetmenin ...ve aile servetini çoğaltmanın doğru biçiminin; babarın ailesine gösterdiği bu titiz ilginin devlet yönetimine nasıl sokulacağı sorusuna cevap vermekle ilgilidir” (Foucault, 2005b: 271).

lık, salgın, hastalık, ölüm gibi kazalar ve talihsizliklerle ilişkilerindeki insanlardır (Foucault, 2005f: 273).

Yönetimsellik, iktidarın tanzim etme ve yerleştirme pratikleriyle ilgili olduğu gibi, onun “eylemler üzerinde bir eylem” ve “idare etmenin idaresi” olarak işleyişine göndermede bulunmaktadır.⁷⁰ Bu bağlamda kavram, bizzat bizlerin kendimizi nasıl yönettiğimiz ve bu yönetimin başkaları tarafından nasıl yönetildiği ile ilgili bilgiler ve teknikler bütünü, yönetimin temel gündemini oluşturması anlamına gelir.⁷¹ Bu doğrultuda yönetimsellik çerçevesinde farklı rasyonaliteler, özneleşme süreçleri, bu süreçlerle ilişkili faillik teknolojileri, eylem rejimleri, onların içerisinde deneyimlendiği yeni mekânlar ve yeni bir yönetim anlayışı devreye girmektedir.⁷² Yönetimselliğin doğuşu ile

⁷⁰ Foucault, iktidarın sadece taraflar arasındaki bir ilişki olarak değil, “bazılarının başkaları üzerindeki bir eylem kipi” olarak düşünülmesi gerektiğini söylüyordu (Foucault, 2005b: 72-73). Yani iktidar A’nın B’ye kendi istediğini doğrudan yaptırması değil, A’nın B’ye kendi isteğini B’nin isteği olarak yaptırması veya onun kendi istediğini yapmasını mümkün kılması; ama yapının tam da A’nın B’nin mümkün eylemlilikler alanını yapılandırması nedeniyle A’nın istediği olmasıdır. Burada A ile B arasındaki ilişki art zamanlı değil, eş zamanlı bir ilişkidir. İktidar A’nın B’ye yönelen ediminde değil, bu yönelme ile eş zamanlı olarak B’nin edimi ile ve bu edim aracılığıyla B’nin B olarak kuruluşu ile var olur. Foucault’a göre, “Bu iktidar biçimi bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri doğrudan özne yapan iktidar biçimidir.” (Foucault, 2005b: 63).

⁷¹ Söz konusu olan basitçe yönetmek değil, kendini yönettiği düşüncesinde olan öznenin seçeneklerini düzenlemek yoluyla onu yönetmektir. Yönetimsel iktidar dikte etmez; bunun yerine düzenler, tasnif eder ve bize içerisinde özneleştiğimiz bir rasyonalite verir.

⁷² Faillik teknolojileri, yönetim rasyonalitesinin sınırları dahilinde, aktif özneler haline gelmemizi mümkün kılan ya da aktifleşmemizi sağlayan

beraber ortaya çıkan en önemli yeniliklerden birini ise, sosyalin keşfi oluşturmaktadır. Sosyalin keşfi aynı zamanda bu yeni yönetim tarzının işleyiş mahallinin de keşfi olmuştur. Sosyalin kavramsal bir soyutlama olarak ortaya konulması, ifadesini sosyal sorunun bir yönetim sorunu olarak çerçevelenmesinde bulacaktır. Peki, bu çerçeve içerisinde yönetim neye tekabül etmektedir? Mitchell Dean'ın (2001: 11) de belirttiği gibi yönetim, belirli amaçlar adına davranışlarımız, arzularımız, gayelerimiz, çıkarlarımız ve düşüncelerimiz aracılığıyla eylemlerimiz üzerinde eylemde bulunulduğu, bu amaçla çok sayıda aktörün farklı bilgi tekniklerini ve biçimlerini kullandığı hesaplanmış ve rasyonel bir eylemdir. Bu anlamda yönetim, bizzat tarafların eylemleri ile ilgili bir ilişkidir. Yani bizzat edimin kendisinde var olur.

Foucault'dan ilham alan risk analizleri doğrudan onun yönetim üzerine olan vurgularını takip etmiştir. Risk üzerine olan bölümde ele aldığımız gibi, yönetselliği temel alan bakış açısına göre risk, bir yönetim çerçevesinin bilişsel bir parçasıdır ve risk analizlerinde riskin şeylere ve ilişkilere yaptığı gönderme, belirli bir yönetim çerçevesi ile mantığının hedefleri doğrultusundadır. Bu bağlamda bu analizler, risk analizlerinin her ne kadar nesnellik iddiasına yaslanırlar da siyasal bir boyut içerdiğini gözler önüne sermektedirler. Öncelikle, risk analizlerinin istatistik hesaplarına ve modellerine dayanması onların nesnellik iddiasının haklılığını kanıtlamaz. Risk, tam da nesnelleştirerek yönetilebilir kılmaktadır. Risk analizlerinin iktidar ilişkileri bağlamında iş görme biçiminin eleştirisi "bilimsel bir yaklaşımı" yapılandıran siyasal projelerin ve amaçların değerlendirilmesini zorunlu kılar. İkinci olarak risk kavramı ve analizleri, aynı zamanda bir göstergeler bütünü olarak anlam üretimine dayalıdır.

Ewald'ın ifade ettiği gibi, risk kategorisi bir anlama kategorisi-
dir, gerçekliğin belli unsurlarını çözdüğümüz, düzenlediğimiz
ve yeniden biçimlendirdiğimiz bir rasyonalite şemasıdır.”
(Ewald, 1999: 199). Bu bağlamda risk analizleri, temsil eden ve
edilen arasındaki aralığı, tablolar, modeller, imgeler aracılığıyla
estetize eden bir sanat olarak da anlaşılabilir. Üçüncü olarak risk
analizleri, bir toplumsal düzen probleminin parçası olarak gö-
rölmelidir. Bu analizler, toplumsal düzenin inşa edilmesine uy-
gun gidecek yolda, bireylerin, toplumsal ilişkilerin ve kitlelerin
risk haritalarını çıkararak, toplumsal düzenin inşa edilmesini he-
defleyen kamu siyasalarına yön vermektedirler. Dördüncü ola-
rak, risk analizleri belirli özneleşme biçimlerini yürürlüğe koy-
makta ve bu öznelere dair belirli davranış biçimlerini gerektir-
mektedirler. Riskten kaçınma, rasyonel olarak sürekli muhasebe
yapan bir özne ve onun kararlarını sürekli rasyonelleştirme ça-
basını gerekli kılmaktadır. Bu vurguların bir kısmı bu çalışmada
benimsenen risk kavramında ve sosyal sorunun liberalizm tara-
fından kavranılma biçiminin tartışılmasında içerilmiştir; fakat
bu çalışmada hareket edilen iktidar ontolojisi ile yönetsellik
çerçevesi arasında temel bir ayrışma bulunmaktadır.

Bu tür çalışmalar çubuğu yönetim süreçlerine bükerek, risk
kavramının belirli olay, edim ve toplumsal gruplara ilişkin bir
şey olarak özelleştirilmesini eleştirdikleri ölçüde oldukça ufuk
açıcıdır; fakat risk kavramının siyasal analizini sadece yöne-
timsel pratiklerde iktidarın tezahür etme biçimlerinin eleştirisi
ile sınırladıkları ölçüde de aynı derecede sınırlayıcı olurlar.⁷³

⁷³ Yönetimsellik literatürüne yönetilen eleştiriler için bkz. Zinn, (2008: 205-206). Bu bağlamda getirilen en önemli eleştiri yönetsellik yazının iktidar teknik ve söylemleri içerisindeki içsel tutarsızlıkları göz ardı ettiği, söylemler arası geçişlerin nedenlerini yeterince iyi temellendiremediği ve öznelere bu yönetsel çerçeveleri deneyimleyiş biçimlerini dışarıda bıraktığıdır.

Risk analizleri bağlamında güç ilişkilerinin farklı gerçekleşme tarzlarının analizi, kuşkusuz yönetsel süreçleri dışarıda bırakmayacak ve gerçek/inşa olunan gibi ikiliklere düşmeyecek bir biçimde yapılmalıdır. Böyle bir yaklaşım, risk/olasılık hesabına dayalı bilme biçimlerinin harekete geçirdiği özneleşme süreçlerinin yanında, bu kavramların yürürlüğe konulma tarzlarının güç ilişkileri açısından siyasal anlamını da doğru yakalamalıdır. Bunun için genelde yönetsellik kavramından hareket eden yaklaşımlarda olduğu gibi siyasetin kendisini sadece iktidarın inşa edilmesini olanaklı kılan pratiklerle ve bu pratikler içerisinde de rasyonellik kavramına yaslananlarla özdeşleştirmek gerekir. Siyaset her zaman iktidar pratiklerinin dışında ve ötesinde ve aynı zamanda rasyonel olmayan süreç ve kavramlarla da ilişkilidir.⁷⁴

Bu çalışma boyunca iktidar kavramı bir ilişki olarak kavranırken, ki Foucault'nun kendisi de eserlerinde iktidarı bir ilişki olarak kavramayı önermiştir, iktidarı harekete geçmek zorunda bırakan yoksullarla ilişkili gücün, enerjinin, potansiyelin emek gücü içerisinde tabiiyet altına alınması meselesine ve bu sorunun iktidar için belirsizlik ve risk kavramları etrafında nasıl bir sorun olarak doğduğuna, hem risk kavramı hem de sosyal sorun bağlamında dikkat çekilecektir. Böylece sosyal sorunun nasıl sömürü ile tahakkümü iç içe geçirmeyi amaçlayan gerçek tabiiyet stratejilerinin bir parçası olduğunu, bu bağlamda iktidar ve sömürü pratiklerinin nasıl iç içe geçtiğini göreceğiz. Bu çerçevede basitçe yukarıdan aşağıya doğru hareketle iktidar sorununu kavramak yerine, aşağıdan, yoksulların gücünden hareketle iktidarın oluşumunu kavramak için önerilmemiştir.⁷⁵ İktidarın,

⁷⁴ Bu bağlamda bkz. Aytaç, (2009).

⁷⁵ Kuşku yok ki yönetenlerin eylemleri da belirli bir ölçüde, yönetimlerinin konusu haline getirdiklerinin eylemleri tarafından sınırlanır. Yukarı-

gücün biriktirilmesi ve üretilmesi olduğu kadar, gerektiğinde iptal edilmesi ve belirli güç odaklarının-bizim konumuzda yoksullar-güçsüzleştirilmesi ve tabiiyet altına alınması üzerine kurulu süreçlerden ve buna yönelik tekniklerden oluştuğunu göz ardı etmemeliyiz. Yukarıda değindiğimiz yoksullara ilişkin potansiyelin, risk-belirsizlik ikilisi etrafında emeğin hem siyasal hem de ekonomik olarak tabiiyeti bağlamında sorun edinilmesi ve dolayısıyla liberalizm için bir yönetim ve güvenlik sorununu doğurması meselesi, bu ekseninde anlaşılmalıdır. İleride görüleceği gibi liberalizm, tam da emeği siyasal olarak da güçsüzleştirmek için belirsizlik ve risk tekniklerine başvurmakta ve sosyal sorunu idarileştirmeyi ya da ekonomikleştirmeyi ve sonuçta onu bir siyasal ihtilaf meselesi olmaktan çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu da bizi bu bölümde vurgulamak istediğim son noktaya götürüyor: Emeği gerçek tabiiyet altına almayı amaçlayan stratejilerin bir yönü olarak sosyal sorunun nasıl bir siyasal ihtilafa işaret ettiğine ve bu ihtilafı ortaya koyacak olan ve içerisinde çatışmanın billurlaştığı siyasal kavramların neler olduğuna. Söz konusu tartışma, doğrudan yurttaşlık ve refahın tanımı, sınırları ve aralarındaki ilişkiyle ilgili siyasal ihtilafın konusu bir tartışmadır.

Sosyal sorun aynı zamanda refahın nasıl tanımlanacağı, kimler ve hangi kurumlar tarafından hangi temelde bölüştürüleceği ile ilgili bir sorundur. Refahın tanım ve bölüşümüne ilişkin tartışma, bu gerçek tabiiyet stratejilerinin hayata geçirilmesinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu anlamda emeği çevreleyen koşulların bir yönetim ve güvenlik sorunu haline getirilmesi, yoksulların bu koşulları aşağıdan siyasal bir sorun haline getirme-

da idarenin idare edilmesi gibi, aşağıdan da yönetim yönetilmektedir. Yönetimin bu ikili süreçler etrafında nasıl biçimlendiğini tarihsel olarak ele almaksızın, sadece yönetim süreçlerine odaklanmak yetersiz olacaktır.

siyle örtüşmektedir. Emeğin bu koşulları hangi siyasal kavramlar aracılığıyla sorun haline getirdiğini göz ardı edersek, söz konusu stratejilerin kendi içerisinde ne türde gerilimleri ve çelişkileri barındırdığını da kavrayamayız.⁷⁶ İleride göreceğimiz gibi bu koşullara ve sosyal soruna dair tartışma, aynı zamanda haklar ile yurttaşlığa ve bu temelde siyasal toplumun kimlerden oluştuğuna ilişkin bir tartışmadır da. Yurttaşlık ve haklar, sosyal eşitsizliğe ve onun sonuçlarına ilişkin güç çatışmasının içerisinde kristalize olduğu bir alandır. Refaha ilişkin hakların kurumsallaşmasının tarihi, bunun en açık örneğini sergilemektedir. 19. yüzyıl sonu İngiltere'sinde ve Fransız Devrimi sonrası Fransa'sında çalışan ve çalışmayan yoksullardan oluşan sınıf hareketleri, sorunu doğrudan bu terimler içerisinde ifade etmişlerdir. Procacci'nin Fransa bağlamında ortaya koyduğu gibi, bir yönetim ve güvenlik sorunu olarak sosyal sorunun ortaya çıkışı, tam da problemin bu yönünü ortadan kaldırma, sorunu haklar alanının dışına taşıma ve emeğin tabiiyetini siyasal olarak sağlamak, refahı da bir idare problemi haline getirme gayretinin bir ürünüdür (Procacci, 1996; 1994).⁷⁷ Sosyal sorun bağlamında yoksulluk ve sefalet birbirinden ayrıştırılırken, bir yönüyle sosyal eşitsizlik ve onun sonuçları kamusal hijyen gibi konular üzerin-

⁷⁶ Tartışmanın terimlerini kuşkusuz hâkim sınıf olan burjuvazi üretmiştir; fakat toplumsal mücadeleler ondaki radikal imkânları yakalamış ve Fransız Devrimi örneğinde çok açık olduğu gibi onun anlamını her daim genişlemek zorunda bırakmıştır. Kavramın anlamını genişleten bu toplumsal mücadeleler, temel de sınıf mücadelesi eksenli olmakla beraber, cinsiyet eşitliği temelli hareketlerden de önemli ölçüde beslenmiştir.

⁷⁷ Procacci, 19. yüzyıl Fransa'sında liberalizm, yoksulluğu yardım ve çalışmaya ilişkin bireysel haklar düzeyinde değil, toplumun görevleri düzeyinde ele aldığını bu yolla sosyal sorunun siyasetten arındırılmaya çalışıldığını belirtmektedir. Fakat, keyfiyete dayalı sadakayı ve yardımı yasaların ve yönetimin kesinliğine tercih etmek liberalizm için her daim bir açmaz olacaktır (Procacci, 1994: 214)

den ahlakileştirilerek, bir sosyalleşme sorununa indirgenmiş ve bu bağlamda erken dönem sosyal politikalar yoksulluk sorununu siyasetten arındırma stratejisini takiple oluşturulmuştur.

Yoksulluğun ekonomik alana ait bir sorun olarak değerlendirilmesinin ve ahlaki ve sosyal bir sorun olarak görülen sefaletle karşı devletin veya toplumun göreve çağrılmasının ardındaki saiklerden biri, yoksulların ve sefillerin devlet üzerinde hak sahibi olmalarına imkân vermeksizin onlarla ilgilenmek olmuştur (Donzelot, 1988: 403-404). Fakat sosyal sorun, yoksulların yönetimi sorununu kapsayan; fakat onu aşan daha temel bir siyasal soruna işaret etmektedir. Sosyal eşitsizliğin ve onun sonuçlarının ister sosyal sorun isterse Keynesci refah devleti adı altında yönetimi, hem devlet yurttaş ilişkilerini hem de yurttaşlar toplumunun oluşumunu ilgilendiren siyasal bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Doğmakta olan yeni liberal toplum için, yoksullar ve yoksulluk sosyal sorun adı altında bir yönetim sorunu haline geldiyse eğer, bunun nedeni onların “eşitsizlikten çıktıkları acı değil”, siyasal alanda başkalarıyla eşit olduklarının üzerinin artık örtülemez hale gelmesi ve yoksulların siyasal eşitlik ile sosyal eşitsizlik arasındaki aralığı siyasal bir ihtilafın konusu haline getirmeleridir (Procacci, 1996: 8).⁷⁸ Bu bağlamda sosyal sorun adı altında hayata geçirilen uygulamalar, sosyal eşitsizliğin sonuçlarını yönetme çabasının olduğu kadar, yurttaşlığın da sınırlarını ve içeriğini belirleme ve bu ekseninde aşağıdan gelen eşitlik istemini dizginleme gayretinin bir ürünü olmuştur.

Sorunun siyasal bir ihtilafa dayalı bu boyutu hem Foucault hem de bazı istisnalar dışında yönetsellik eksenli analizlerde

⁷⁸ Fransa gibi bazı durumlarda siyasal eşitliğin alanı sosyal eşitlik isteminin önüne almak için genişletilmişken, bazı örneklerde de sosyal eşitliğin alanını kısmi olarak genişleten uygulamalar siyasal eşitliğin önüne geçmek için uygulamaya konulmuştur. Bkz. Ergut, (2004).

göz ardı edilmiştir.⁷⁹ Foucault, refah sorunu üzerine bizzat şehir ve yurttaş arasındaki ilişkinin yanında, çoban ve sürüsü arasındaki ilişkiye dayanan pastoral iktidar tematiğine değinmiş; fakat bütün entelektüel çabasını pastoral iktidar tematiğinin modern devlete, bu bağlamda refah devletine nasıl temel oluşturduğunu ortaya koymaya adanmıştır. Oysaki şehir ile yurttaşlar arasındaki ilişki, yani siyasal toplumun nasıl ve kimlerden oluşacağı ve bu bağlamda refahın ve eşitliğin siyasal toplum içerisinde yurttaşlık temelinde nasıl düzenleneceği, yukarıda belirttiğimiz gibi siyasal bir ihtilafın konusudur ve bundan kaynaklanan sorunlar sadece yönetimi ve pastoralliği, yani tabiiyet kurucu iktidar tekniklerini merkeze alan bir anlayış içerisinde tüketilemezler. Bu nokta, sosyal sorunun nasıl hem politik hem de sosyal bir yurttaşlık sorunu doğurduğunu ortaya koymaktadır. Sosyal sorunun liberalizm tarafından yönetsel teknikler etrafında kuruluşu da bu tartışmadan ve refahı yurttaşlık temelinde sorun edinen sosyal hareketlerin hak taleplerinden yalıtık olmamıştır.

Tartışmanın bu yönü klasik ve neo-liberalizm bahsinde ele alınırken, yeri geldiğinde bu çalışma bağlamında değerlendirilecektir; fakat özellikle sonuç bölümünde liberalizm tarafından sosyal sorun içerisinde yoksulluğun koruma temelli bir idari problem olarak, yurttaşlık temelli sorunsala karşı nasıl stratejik olarak ileri sürüldüğü ele alınacaktır. Çalışmanın bu konuda ileri süreceği son tez, yoksulların mücadelelerinin bizlere gösterdiği gibi, *politik ve sosyal yurttaşlık ayrımının yapılamaz olduğu ve sosyal hakların, politik ve medeni hakları kullanma kapasitesinin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğudur.*

⁷⁹ Procacci gibi bazı yazarlar yönetsellik kavramını merkeze alarak beraber, siyasal çatışmaların oynadığı role eserlerinde daha fazla yer vermiştir.

Daha ileride göreceğimiz gibi, yurttaşlığı belirleyen haklar rejimi ile siyasal, sosyal ve medeni haklar arasında kurulan ilişki, refah ile ilgili olarak ne türde bir belirsizlik yönetiminin hayata geçirileceği, sosyal eşitsizliğin yarattığı risklerin nasıl bölüş-türüleceği, sosyal risklerin yönetimiyle ilgili olarak devlet-yurttaş ilişkisinde devletin nasıl bir konum alacağı ve yurttaşın sosyal eşitsizliklere karşı ne türde bir siyasal eylem kapasitesine sahip olacağı konusunda belirleyici bir role sahiptir. Sosyal eşitsizliğin yönetimi ve refahın bölüşümüyle ilgili bir sorun olarak belirsizlik ve risk yönetimi, kolektif mücadelelerin konusu olan yurttaşlığın oluşumuyla ve yurttaşın haklarının gelişimiyle iç içe geçmiştir.⁸⁰ Bu iç içe geçme özellikle sosyal haklar bahsinde

⁸⁰ Yurttaşlık ve haklar, sosyal sorun bağlamında her zaman siyasal bir ihtilafın konusu olmuştur. Bu konuda temel tartışmayı bilindiği gibi T.H. Marshall başlatmıştır. Marshall, medeni, siyasi ve sosyal haklar olmak üzere vatandaşlık haklarını üç temel başlık altında değerlendirir. Medeni haklar, 18. yüzyılda, siyasi haklar 19. yüzyılda ve sosyal haklar da 20. yüzyılda vatandaşlık haklarının bir parçası olarak açığa çıkmışlardır (Marshall, 2000). T.H. Marshall'ın çerçevesi tartışmayı başlatıcı olmak açısından olumlu bulunmakla birlikte şiddetli eleştirilere hedef olmuştur. Öncelikli olarak, Marshall'ın perspektifinin evrimci olduğu; Britanya'yı açık bir şekilde olmamakla beraber Batı kapitalizmi için tipik model olarak sunduğu; Marshall'ın perspektifinde vatandaşlık haklarının üç aşamasını gerçekleştiren öznelerin açık olmadığı vurgulanmıştır (Tilly, 1999: 55; Mann, 1998; Ergut, 1994: 211). Mann'ın ifade ettiği gibi, hakların genişlemesinde ve kurumsallaşmasında hakim sınıfların alt sınıflara karşı izlediği stratejilerin, bu stratejiler vasıtasıyla alt sınıfların rejime entegre edilme biçimlerinin önemli bir yeri vardır; fakat hakları sadece devlet inşa süreci ya da devlet biçimindeki değişikliklerle ve hakim sınıf stratejileri ile ilişkisi içerisinde anlamak eksik ve eksik olduğu kadar hakların gelişme sürecinin 'yukandan' tarihi olacaktır. Fowaraker ve Landman'ın belirttiği gibi yukandaki portrenin hakların aşağıdan tarihi ile de bütünleştirilmesi, hak talebinde bulunan toplumsal hareketlerin hakim sınıflar ve devlet üzerinde yarattığı basıncın dikkate alınması gerekmektedir (Fowaraker ve Landman, 1997). Vatandaşlık hakları

görülebilir. Vatandaşlık haklarının bir parçasını oluşturan ve sosyal eşitsizliği konu edinen sosyal haklar, aynı zamanda beklenti haklarıdır.⁸¹ Bireylerin belirsizliğe ve risklere karşı korunma beklentileri burada devlet dolayısıyla kolektif garanti altına alınmıştır. Sosyal haklar riskleri sosyalleştirirken, hak sahibi birey ile korunma sağlayan, yükümlülük sahibi devlet arasındaki ilişkiyi, devlet merkezli bir dayanışma anlayışı ve devletin tarafsızlığı ilkesi etrafında yeniden kurarlar.⁸² Fakat diğer taraftan sosyal haklar, sosyal eşitsizliğin belirsiz sonuçlarına karşı devlet merkezli de olsa kolektif garantiler yaratarak, yoksul yurttaşın sosyal eşitsizliği siyasal ihtilafın konusu haline getirebilmesini ve siyasal haklarını kullanabilme kapasitesini geliştirilmesini olanaklı kılmaktadır. Bu nedenle yönetsel bakış açısını temel alan bazı yaklaşımların yaptığı gibi, yurttaşlığı ve sosyal riskler ile refahın yönetimi sorununu, sadece iktidar tekniklerine indirgemek hatalıdır.

Yurttaşlık bilindiği gibi belirli bir faillik biçimine işaret etmektedir. Yönetselci bakış açısından bu failliğin de iktidar oyununun bir parçası olduğu kolayca ileri sürülebilir. Fakat fail olanın failliğinin bütünüyle iktidar tarafından kısıktıldığını ve arzu edildiğini söylemekle, iktidarın bu faillik biçimlerini mas-

bir anlamda "sosyal üyeliğin tarumunu genişletmeyi ya da savunmayı amaçlayan toplumsal hareketlerin sonucudur" (Turner'dan alıntılan, Janoski ve Gran, 2002). Yurttaşlık ve sosyal sorun hakkında kapsamlı bir değerlendirme için ayrıca bkz. Procacci, (1996) ve Donzelot, (1988).

⁸¹ Sosyal haklar için bkz. Tanör, (1978).

⁸² Sosyal hakların genişlemesinin ürünü olan en önemli araçlardan biri, bilindiği gibi sosyal sigortadır. Sigorta, Donzelot'nun ifade ettiği gibi, "sosyal olayları, toplumun küresel yeniden yapılanmasını talep eden ilkel adaletsizlikler olarak değil, tazmin edilmesi gereken ihtimaller olarak görmeyi olanaklı" kılmıştır. Bu tazmin ilkesinin hayat geçebilmesi için devletin "tarafsızlığına ve hesap edici aklına önemli bir görev düşer (Donzelot, 1988: 403).

setmek zorunda kaldığını, bu faillik ile iktidarın oluşumu arasında hem bir iç içe geçme hem de bir çatışma olduğunu söylemek aynı şey değildir.⁸³ İlkini iddia etmek, iktidarın alanının genişlemesiyle gerçekleşen her tür pratik arasında bir denklik kurmak olur ki, bu da Foucault'nun asla kabul edemeyeceği gibi iktidarın telosunu her yere yaymak ve onun mantığını her yerde görmekle sonuçlanacaktır. Özellikle Keynesci refah devletine yönelik bu eleştiriler, hem Marksist refah devleti eleştirmenlerinden hem de Foucault'nun ardıllarından gelmiştir. Tek bir farkla ki, ilkinde sermayenin mantığının her yerde tezahürünün yerini, ikincisinde iktidarın mantığı almıştır. Bir anlamda sosyal yurttaşlık ve refah uygulamalarının, devlet iktidarının alanının genişlemesi ve sermaye birikim süreçleri ile bir ilişkisi olduğu doğrudur; fakat öte taraftan aynı uygulamalar devletin içerisine kendi içerisinde çelişkileri ve imkanları taşıyan pratikleri, kurumları ve kavramları da sokmuştur.⁸⁴ Yurttaşlık kavramındaki genişleme bunun iyi bir örneğini oluşturuyor. Bu genişlemeyi zorunlu kılan, emeğin kendi koşullarını siyasal bir sorun haline getiren mücadelesini ve bunun siyasal alanda ifade bulma biçimini, sınırlılıklarıyla beraber göz ardı edemeyiz.

Son dönemde neo-liberalizmin girişimcileştirme, beşeri sermaye, sosyal sermaye gibi kavramlarla bir taraftan refahın bölü-

⁸³ Özellikle neo-liberalizm girişimcilik gibi belirli faillik biçimlerini kışkırtmaktadır; fakat bunu başka faillik biçimlerini çözmek ve yerinden etmek için yaptığını da göz ardı etmemeliyiz.

⁸⁴ Bu anlamda refah uygulamalarını sadece işçi sınıfının tabiiyet altına alınmasına indirgemek yerine, devlet ile özdeş olmayan bir kamu, bu kamunun dayandığı eşitlikçi mantık ve refah anlayışı ile bu anlayışın refah pratiklerine ne ölçüde nüfuz ettiği sorunu üzerine daha çok düşünmek gerekiyor. Aksi bir tutum sermayenin iktidarının çalışma ve inşa olunma biçimini de verili aldığı gibi, bu iktidarın bu alanlarda nasıl işlediğini de açıklamıyor.

şümü ile sosyal sorunu tamamen ekonomikleştirme; diğer taraftan da yurttaşlığı siyasal haklara indirgeme çabasının ardında da, belirsizleştirici süreçler dolayısıyla yoksulları siyaseten güçsüzleştirme ve emeği tabiiyet altına alma girişimi yatıyor. *Bu bağlamda yoksullar, siyasalın kurucu bir parçası olarak haklara, bu hakları kullanma kapasitesine ve gücüne sahip olan bir yurttaş olarak görülmek yerine, sürekli bir biçimde acz içinde olan ve korunması ya da denetlenmesi gereken, dışlanmış ve marjinal toplumsal kesimler olarak sunuluyor. Çalışmanın üçüncü bölümünde göreceğimiz gibi, neo-liberal refah anlayışına ruhunu, yoksulları bu korumatabiiyet ikilemine sıkıştırma gayreti vermiştir. Fakat emeği tabiiyet almaya çalışan bütün bu çabalara karşın, sosyale ilişkin siyasal sorun bugün de canlılığını korumaktadır. Özetlersek diyebiliriz ki, belirsizliğe karşı nasıl ve hangi temellere dayanan bir güvenlik anlayışının hayata geçirileceği, aynı zamanda siyasal toplumun eşit ve özgür yurttaşlardan oluşan bir toplum olarak görülüp görülmeyeceğine ve böyle bir toplumun nasıl inşa edileceğine ilişkin bir sorundur. Bu anlamda refah da basitçe talepte bulunan ve korunmaya muhtaç olan bireyin haklarıyla ilgili bir sorun değildir; refah ve ona temel oluşturan haklara sahip olmak görüleceği gibi, yurttaşın kendini eşit ve özgür bir toplumun üyesi olarak ifade edebilme ve eşitsizliğe yol açan süreçleri siyasal ihtilafın konusu haline getirebilme kudretinin ayrılmaz bir parçasıdır.⁸⁵*

⁸⁵ İnsan haklarının nasıl bir birey anlayışına yaslandığına ilişkin siyasal bir açıklama için bkz. Aytaç, (2009).

II. BÖLÜM

BELİRSİZLİĞİN ZAPTEDİLMESİ: VİKTORYA DÖNEMİ İNGİLTERE'SİNDE İLK YOKSULLUK ARAŞTIRMALARI VE SOSYAL SORUNUN KURULUŞU

Klasik liberal düşünce ve bu düşünsel gelenek içerisinde yoksulluğa ilişkin yapılan tartışmalar hem tarihsel hem de metinsel olarak oldukça geniş bir alana tekabül etmektedir. Özellikle liberal düşüncenin İngiltere'de gelişimi ile yoksulluk ve yoksul yardımları üzerine yapılan tartışmanın, bir anlamda iç içe geçtiği söylenebilir. Eşitsizliğin ve bu eşitsizliğin yol açtığı yoksulluğun nasıl ele alınacağı, bu yoksulluğun etkilerinin ne türde bir müdahalenin konusu olacağı ve bu müdahalenin serbestlik gibi temel liberal ilkelerle nasıl uzlaştırılabileceği, liberal düşünce içerisinde merkezi gerilimler oluşturmuş ve liberal düşünürler eşitsizliği, siyasal bir sorun olmaktan çıkarıp, idari ve yönetsel bir sorun haline getirme yoluyla bu gerilimleri aşmaya çalışmışlardır. Bu çaba sosyal soruna yönelik klasik liberal sorunsal kuruluşundan itibaren yapılandırılmış ve bu sorunsalın buna

uygun teknikler üzerine inşa olunmasına yol açmıştır.⁸⁶ Klasik liberalizm tarafından sosyal sorunun belirsizlik kavramı etrafında kuruluşunu değerlendirmeyi amaçladığım bu bölümde, erken liberal yoksulluk yönetiminin temel unsurlarını verirken şu tür sorulara yanıt bulmayı amaçlıyorum: Liberalizm için yoksulluğu bir sosyal sorun haline ne getirmiştir? Liberalizm yoksulluk sorununu nasıl ve hangi yöntemlerle siyasetten arındırmaya çalışmış ve bir yönetim sorunu haline getirmeye çabalamıştır? Liberal yönetim rasyonalitesinin, yoksulların sosyal-siyasal dünyasına yönelik belirsizliğin yönetilme girişiminde kurucu kavramları hangileridir? Olasılığın keşfi ve istatistiğin kamu siyasasına yön veren bilişsel bir araç haline geliş bu bağlamda nasıl bir rol oynamıştır? Klasik liberalizmin ve özelde Bentham'ın yoksulluğun yönetimi üzerine olan düşüncelerini, ne ölçüde belirsizliğin düzenlenmesi ve dolayısıyla da zapt edilmesi kavramı etrafında ele alabiliriz? Yoksul, sefil, biçare terimleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren liberal yönetim mantığı içerisinde neyi ifade etmiştir?

Yoksulluğa ilişkin erken liberal yönetim çerçevesinin oluşması ve sosyal sorunun, kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde emeğin aldığı özgül biçim ve onu çevreleyen koşulların ürünü olan belirsizliğin düzenlenmesine göndermeyle inşası, Britanya ve Fransa'da 19. yüzyıl ortalarında gerçekleşmiştir. Bu bölümde Fransa çalışmanın sınırları açısından tartışmanın özellikle dışında bırakılacaktır. İleride görüleceği gibi gerek liberal yönetim sorunlarının gerekse buna uygun kurumların, bilişsel araçların ve düşünsel çerçevenin oluşması açısından İngiltere bağlamı

⁸⁶ Dean 18. yüzyıldan itibaren "yoksulluğun kuruluşu"nu, "*Yoksulluğun Kuruluşu: Liberal Yönetişimin Soykütüğüne Doğru*" isimli eserinde kapsamlı bir biçimde tartışmıştır. Bkz. Dean (1991). Yoksulluk, özellikle 19. yüzyıldan itibaren, birçok söylem, kurum ve teknolojinin iç içe geçtiği özgül bir tertibatın konusu haline gelmiştir (Ryan, 2007: 33).

çok daha fazla belirleyici olmuştur. Fakat Fransa ve İngiltere arasındaki fark, sosyal sorunun ve ona yönelik devlet eyleminin farklı kavranma biçimleri açısından oldukça fikir vericidir. Tartışmanın daha siyasal bir çerçevede yürüdüğü ve yurttaşın hakları etrafında ele alındığı Fransa'ya karşı, klasik liberal çerçevenin hâkim olduğu İngiltere'de sorun, idari bir yönetim sorunu olarak ele alınmış ve bu doğrultuda emeği çevreleyen koşullarla ilişkilendirilen belirsizliğin düzenlenmesi ile kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişiminin ürettiği belirsizliğin zapt edilmesi, devletin idari eyleminin konusu haline getirilmiştir.⁸⁷ Bu bölümün sınırları dâhilinde bu idarileştirmeyi mümkün kılan üç temel gelişmeye dikkati çekmeyi amaçlıyorum: Fayda ilkesi üzerinde temellenen idari eylemin doğuşu ve kurumsallaşması; bu idari eylemin gereksindiği bilgiyi üreterek gerekli devlet kapasitesinin oluşumuna zemin oluşturan istatistik ve olasılık düşüncesi-nin gelişimi ve bu ikisinin bir sonucu ortaya çıkan ve sosyal sorun başlığı altında kamusal bir sorun olarak tanımlanan tehlikeyi zapt etmeyi amaçlayan 1840'ların sıhhiye hareketi. Bu üç gelişmenin bir araya gelişi, insani enerjiyi ve potansiyelin çok yönlülüğünü canlı emek kapasitesi olarak gerçekleştirmeyi ve emeğin yaşam koşullarını dönüştürerek onu disipline etmeyi amaçlayan klasik liberal yönetim sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Kuşkusuz bu sorunsalı yapılandıran amaçlar sadece emeğin disipline edilmesine indirgenemez ve dönemin hâkim siyasal ve ekonomik çıkarlarıyla yakından ilişkili olarak çok yönlülük arz etmektedirler. Fakat göreceğimiz gibi emeğin siyasal ve ekonomik potansiyelinin belirsizliğin yönetimi etrafında zapt edilme-

⁸⁷ Kuşkusuz bu tür bir çabayı Fransa örneğinde görmek de mümkündür; fakat Fransız Devrimi sonrası toplumsal mücadeleler, sorunun bu alana sıkıştırılmasına hep engel olmuştur.

si, bu sorunsalın harekete geçirdiği idari eyleme genel rengini vermiştir.⁸⁸

İngiltere bağlamında yoksulluğun bir sosyal sorun olarak ilk ortaya çıkışı, yoksulluğun belirli bir türünün, onun en uç ve düzen dışı olarak görülen parçasının, yani sefaletin denetlenmesiyle ve emeği çevreleyen koşulların sıhhi bakış açısından dönüştürülmesiyle bağlantılıdır. Yoksulluğun sosyale ilişkin bir problem olarak ortaya konmasını İngiltere bağlamında belirttiğimiz gibi, sosyal soyutlamasının doğuşunu mümkün kılan istatistik hareketi, sosyal soruna yönelik idari eylemi hayata geçiren devlet kapasitesinin oluşumu ve faydacı liberal düşüncenin yönetim fikri üzerinde kazandığı hâkimiyet sağlamıştır. Göreceğimiz gibi sosyal sorunu ele alan klasik liberal yönetim sorunsalının temel mantığı güvenlik istemi üzerine kuruludur.⁸⁹ Bu sorunsalın kurucu unsurlarını ve bu unsurların tarihsel gelişimini değerlendirmek için tartışmayı bu bölümde beş temel başlık etrafında ele alıyorum. İlk iki başlık altında Bentham'ın fikirleri ve istatistik üzerine yapacağım değerlendirme, liberal yönetim sorunsalının faydacılık ve olasılık kavramlarından oluşan iki temel ayağını vermeyi amaçlıyor. Daha sonraki bölüm, istatistiğin başvurduğu kategorilerin kurucu rolünü, istatistiğin mikro düzeyde iktidarın yayılımı açısından nasıl iş gördüğünü, bu çerçevenin yoksulları nasıl ve niçin tasnifleyerek kategorileştirdiğini ve bu temelde de liberal yönetim sorunsalının tehlike üretimine nasıl ve niçin dayalı olduğunu ele alıyorum.

Bir sonraki alt bölümde ise aynı eksenle, 1837'de kurulan Genel Kayıt/Sicil Ofisi'nin tehlikenin kamusal bir sorun olarak

⁸⁸ Bu çalışmalarda belirsizlik kavramı yer yer, risk kavramı ise çok daha seyrek olarak kullanılmaktadır; fakat bu çalışmaların belirli bir belirsizlik anlayışına yaslandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

⁸⁹ Klasik çerçeveye hayat veren güvenlik istemi ile neo-liberal güvenlik sorunsalı arasındaki farklılıkları ilerleyen bölümlerde ele alacağım.

kabulü üzerine yükselen öyküsünü ve W. Farr'ın fikirlerini tartışıyorum. Bu tartışmayı yapmaktaki amacım, istatistiğin alt sınıfları kontrol ve reforme etme aracı olarak nasıl geliştiğini ve istatistiğin yoksulların yaşam koşullarını niçin sorun edindiğini göstermek. İstatistiğin bir disiplin olarak gelişimi, ele aldığımız dönemdeki kitle eylemleri ve sosyal istatistik aracılığıyla inşası arasındaki ilişkiler, bu kısmın özel konusunu oluşturuyor. Bu ilişkileri ele almak, yoksulların yönetimi sorununa liberal aklın istatistik aracılığıyla nasıl nüfuz ettiğini ve ele aldığımız dönemde istatistiğin, iktidarın merkezileşme-yayılım salınımı içerisindeki ara köprüleri nasıl kurduğunu görmemizi de sağlayacaktır. Son olarak ise, tehlikeli yoksulların ıslahının, hem mekânsal hem de düşünsel olarak ne tür ayrıştırma ve bütünleştirme süreçlerine dayalı olduğunu göstermesi açısından, 19. yüzyıl sonunda Charles Booth tarafından Doğu Londra üzerine yapılan ilk yoksulluk araştırmasını ve yoksulluk sınırı fikrinin bu çalışmadaki düşünsel öncüllerini değerlendiriyorum. Bu bölümler dâhilinde yürütülecek olan tartışmada, sosyal sorunun belirsizliğin ve dolayısıyla tehlikenin yönetimi ve düzenlenmesi sorunu olarak ortaya konulması ve bu bağlamda emeğin disiplin yoluyla tabiiyet altına alınması girişiminin, yoksulları ve onların yaşam koşullarını konusu haline getiren idari eylem üzerinden, devlet mantığı ile sermayenin iktidarının kuruluşunun iç içe geçtiği bir süreç olduğunu göstermeyi amaçlıyorum. Bu klasik liberal sorunsalın bir önceki sorunsaldan farklılığını ve aralarındaki sürekliliği hem faydacılık bahsinde hem de istatistik kavramı etrafında yeri geldiğinde vereceğim. Göreceğimiz gibi liberalizm, yönetim, emek, zenginlik ve devlet iktidarı arasındaki ilişkileri temelde farklı bir şekilde kavramakta ve bu kavramları farklı bir biçimde işe koşturmaktadır.

Bu bölüm bir sosyal tarih ya da düşünce tarihi araştırması; bu anlamda bir tarihçilik faaliyetinin ürünü olmasa da, söz ko-

nusu tartışmaları yürütürken bakışımızı sıklıkla geçmişe çevirecek ve özellikle istatistik tarihine göndermelerde bulunacağız. Bu nedenle ilgili kısımlara geçmeden önce geçmişe yapacağımız gidiş gelişlere ve bu tarihsel geri dönüşlere ilişkin kısa bir açıklama yaparak yola koyulmakta fayda var. Michel Foucault, *Nietzsche, Soykütüğü ve Tarih* isimli makalesinde, “gerçek tarih bakışını hemen yanındakine yöneltir” (Foucault, 1977: 155) demişti.⁹⁰ Bu bölümde bakışımızı tam da yarımızdakine, bugünün yoksullarına farklı bir şekilde yöneltebilmek için geçmişe dönüyoruz. Geçmişe, kuşkusuz şimdiyi ipotek altına almış olanı göstermek için dönmeyeceğiz. Geçmişle şimdiki zaman arasındaki ilişki düşünüldüğünde söz konusu olan zaten sadece geçmişin şimdiyi tahakküm altına alması değildir hiçbir zaman; aynı zamanda şimdinin geçmişi yeniden ele geçirmesi, fethetmesi ve kendinin önceli kılmasıdır. Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı* isimli çalışmasında, “tın sadece şimdiki zamanın tını olduğundan, tüm tarihsel bilginin aslında şimdiki zamana dair bilgi olabileceğini, ışığını ve yoğunluğunu bugünden aldığını ve özünde sadece bugüne hizmet ettiğini, Hegel’den beri birçok düşünür ama en mükemmel biçimde Benedetto Croce söylemiştir” demektedir (Schmitt, 2006: 100). Bu alıntıyı “tüm zamanları şimdinin merceğinden görmeliyiz” olarak anladığımızda, teleolojik bir tarih anlayışının kurbanı olmamız ve şimdiyi haklılaştırma-mız kaçınılmazlaşacaktır.

Oysaki tüm zamanların şimdide vuku buluşunu, onların aynı zamanda şimdinin çerçevelediği bir bağlam etrafına ger-

⁹⁰ Foucault’nun bu makalede ele aldığı ve geliştirdiği soykütüğü yaklaşımı, Brown’ın belirttiği gibi “şimdi’nin tarihinin, mahiyetinin ve şimdi’deki siyasi olanakların birbirleriyle ilişkilerini yeniden tanımlar. Tarih geçmiş ile geleceği birbirine bağlayan bir akıştan çok, karmakarışık ve dinamik bir patlamalar, güçler, belirsizler ve kısmi oluşumlar alanı olarak kurulur.” (Brown, 2010: 144).

çekleşmeye devam ettiği ve bu zamanlara dair anlayışımızın her daim içinde yaşadığımız bir şimdi ile ilişkili olarak oluştuğu şeklinde anlarsak, şimdiki zaman içerisinde vuku bulan farklı geçmişlerin "üstünlük mücadele"lerine karşı daha dikkatli olabiliriz. Böyle bakmak, ayrıca şimdinin geçmişe niçin onu hep şimdiki zamanın bir parçası kılmak için başvurduğunu ve bu başvuruda onun örtük olan siyasal amaçlarını görmemizi de sağlayacaktır. Sonuçta, Walter Benjamin'in izini sürerek geçmişin yıkıntıları altında kalmış umutları ve "tehlike anında birden parlayıveren anıyı ele geçirmek" isteyen tarihçinin geçmişe bir "kaplan sıçrayışıyla" atlaması gibi, istatistiğin çıkarımlar ve modeller dünyasıyla donanmış şimdiki zaman da, her an tazelenen belleğinde geçmişe ve geleceğe sayıların kanatlandığı sıçrayışlar yapıyor ve bu zamanların haznesinde kendi öncellerini ve ardıklarını avlayarak, hasımlarını bertaraf etmenin yollarını arıyor. Bugünde yaşayan bir geçmiş, kendini geçmişte ve gelecekte yaşatmayı amaçlayan bir şimdi ile el ele var oluyor. Kendi konumuz bağlamında bir kez daha ifade edersek, ölçüm yöntemlerine ve tekniğe dayalı sosyal araştırmalar ile yoksulluğun karşılaşması ve yoksulluk sorununun bir yönetim sorunu olarak ortaya konuluşu, bizzat bu başlangıcı bugünde yaşatan ve yoksulluğu sürekli sayısal bir hesabın konusu haline getiren bir şimdi ile beraber soluk alıyor.

Vurgulamak istediğim, bu konuda basitçe tarihsel bir sürekliliğin olduğu da değil hiç kuşkusuz. Sadece bugün artık kendisini tarihin dışında bir yerlere yerleştiren bu iktidar şebekesinin tarihselliğini göstermek için değil, onun tarihinin nasıl aynı zamanda farklı tarihlerin ve ihtimallerin üzerini kapatmalar ve onları kendi içerisinde etkisizleştirmeler tarihi olduğunu göstermek için de bu tarihe bakmak gerekiyor. Onun tarihi, hem kendi tarihini tarih dışı kılma anlamında, hem de belirli mümkün tarihsel gelişimleri olanaksızlaştırmak anlamında (örneğin on

dokuzuncu yüzyılda siyasal devrimleri) bir tarihsizleştirmeler tarihidir. İktidar, tarihi yazarken yoksulları, üretenleri, ezilenleri sadece tarihlerinden yoksun bırakmakla kalmaz, aynı zamanda onların bugünün bir parçası olan mümkün tarihsel ufuklarını sınırlandırarak, bugünkü potansiyellerini zaptederek, onları olası tarihsel açılımlarından da alıkoymayı amaçlar. Daha önce belirttiğimiz gibi olasılık üzerine kurulu olan istatistik, olası olanın dünyasını gerçekleşmeden iptal ederek onu tarihsizleştirdiği gibi, var olagelen haliyle şimdiyi de *Tarih* kılar. Belirsizlik, potansiyel ve istatistik arasındaki ilişkiyi değerlendirebilmek için istatistiğin bu zamansal boyutunu mutlaka dikkate almamız gerekiyor.

Tarihini ve gelişimini ele alırken göreceğimiz gibi istatistik, şimdiyi tahkim etmek için, kitlelere dair potansiyele geçmişin ve geleceğin kancasını atmakta ve eğilimler ile mümkün gelişmelerin evrenini, iktidarın bakışı adına şimdiki zaman içerisinde açık kılmayı hedeflemektedir. İstatistiğin sosyal istatistik biçiminde sosyal politikanın bir aracı olarak İngiltere özelinde ilk kullanılışı da göreceğimiz gibi, bu amaçla ve kapitalist toplumsal ilişkilere içkin belirsizliği zapt etme çabasıyla yakından ilişkilidir. İstatistik eliyle kapitalizm, sürekli olarak potansiyelin dünyasını aralarken, gelecek-şimdide (*not yet* –henüz gerçekleşmeyen ama şimdi de potansiyel olarak gerçekleşme ihtimali olarak işleyen), şimdiki geleceği (bugünün devamı olacak olan geleceği) yakalamayı ve bu yolla belirsizliğe bir düzen vermeyi amaçlamaktadır. Bu bölümde göreceğimiz gibi bu yönüyle istatistik, sadece bir tasnifleme, kaydetme ve sayma değil, aynı zamanda bir tarih üretme aygıtıdır; tarihe belirli bir doğrultuda yön vermek için kitleler üzerine çalışan bir aygıttır ve yoksulluğa ilişkin liberal yönetim sorunsalı ile istatistik arasında 19. yüzyıl İngiltere’inde gerçekleşen karşılaşma, bu anlamda rastlantısal değildir. Göreceğimiz gibi istatistiğin gelişimi, İngiliz kapitalizminin gelişimi-

nin ayrılmaz bir parçasını oluşturan belirsizliğin sosyal kriz olarak ifade buluşu ve onun klasik liberalizmin güvenlik istemi bağlamında tehlike olarak kodlanmasıyla iç içe geçmiştir.

Klasik Liberalizmin ve Yoksulluğun Yönetimi: Faydacılık ve Yoksulu Disipline Etmek

Liberalizm, temelde siyasetin kendisini bir yönetim süreci olarak görmeye ve bu bağlamda siyasal sorunları onlara uygun tekniklerin icadı aracılığıyla çatışmaya dayalı siyasetin konusu olmaktan çıkarmaya dayalıdır. Bu ifade yoksulluk bağlamında belirsizliğin bir düzen sorunu olarak ele alınma biçimine de genişletilebilir. Fakat tartışmayı ilerletmeden iki kavrama açıklık kazandırmak gerekiyor: yönetim ve belirsizlik. Klasik liberal yönetim sorunsalı yoksulluğun yönetimine dair nasıl bir belirsizlik ve yönetim anlayışına başvurmaktadır? Bu sorunun yanıtı bizi doğrudan Bentham'ın fayda ilkesine ve olasılık düşüncesine götürecektir. Belirli tür yönetsel pratiklerin ve bu pratikleri yapılandıran belirli türde bir yönetim rasyonalitesinin doğuşu, klasik liberalizmi karakterize etmiştir. Yönetim düşüncesi liberal düşünce içerisinde, egemenin eylem kapasitesinin artırılması olarak değil de, yönetimin eylemlerinin sınırı ve bu eylemin doğası ile ilgili bir tartışma olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle yoksulluk ve yoksullara yardım söz konusu olduğunda 18 ve 19. yüzyıl boyunca tartışma, yoksulluğa ya da ondan ayrıştırılan sefaletle niçin müdahale edilmemesi gerektiği ve eğer müdahale edilecekse bu müdahalenin karakterinin ve sınırlarının ne olacağı üzerinedir. Liberal yönetim rasyonalitesi yoksulluğu konu edildiğinde, liberal ilkelerin bir anlamda askıya alındığı ve liberalizm için pek de makbul olmayan fikirlerin devreye sokulduğu düşünülmektedir.⁹¹ Bu bağlamda genelde liberalizmin bağlı

⁹¹ Bkz. Dean, (1991).

olduğunu iddia ettiği bırakınız yapsınlar (*laissez faire*) gibi ilkelere ile liberal pratikler arasındaki tutarsızlığa işaret edilerek, bir eleştiri konusu olarak bu tutarsızlıklara dikkat çekilmektedir. Fakat özellikle sosyal sorun bağlamında billurlaşan bu ikilikleri ve açmazları bir tutarsızlık işareti olarak görmek yerine, onları liberalizmin eşitsizlik problemi ile başa çıkmak için geliştirdiği ve liberal yönetim rasyonalitesini derinden yapılandıran açmazların bir ürünü olarak görmek, liberal yönetim rasyonalitesinin işleyişini anlamak açısından daha faydalı olacaktır.⁹² Klasik liberalizm bilindiği gibi bir taraftan özgürlük ile müdahalenin yokluğunu özdeşleştirdiği için müdahaleyi reddederken, öte taraftan eşitsizliğin sonuçları ile karşılaştığı her yerde özgürlüğün garantisi olarak müdahaleyi davet eder. Bu nedenle klasik liberalizm içerisinde yönetime ilişkin temel sorun, müdahalenin ve yönetimin eyleminin doğasının ne olacağı sorunu olarak ortaya çıkmış ve Foucault'nun belirttiği gibi sorunun yanıtı ekonomi politik tarafından verilmiştir.

Foucault, yönetim sanatı ibaresi altına ortaya çıkan, sınırlarını yasada değil, yönetsel rasyonalitenin içsel düzenleyiciliğinde, neyin yapılması ve neyin yapılmaması gerektiğine dair kıstası yönetim pratiklerine içsel bir ilkede bulan bu yönetim rasyonalitesinin ekonomi politik tarafından ortaya konulduğunu ifade etmektedir. Bu yönetimi sınırlayıcı ilke şeylere ilişkin belirli bir doğa fikri ile ilişkilidir. Liberal yönetim mantığı, bu bağlamda öncelikle yönetimin konusu olan şeyler, insanlar, ilişkiler ve süreçlerle ilgili belirli bir doğa fikrine dayanmaktadır. Foucault'nun ifadesiyle, "yönetsel pratik yapması gerekeni bu doğaya saygı içerisinde" yapmalıdır (Foucault, 2008: 15). Yö-

⁹² Foucault'da rasyonalite, "her türden yönetimin başvurduğu meşrulaştırma yapısını anlatır" (Brown, 2010: 141). Bu eksende Foucault, rasyonaliteyi bir yönetim kipi olarak konumlandırır (Brown, 2010).

netimin sınırı da bu doğa ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Yönetim, yönetme eylemini bu doğa ile ilişki içerisinde, onun tarafından ortaya konulan “maksimum ile minimum arasındaki sınırdaki” icra etmelidir (Foucault, 2008: 19). Tam da bu nedenle yönetim için artık sorun meşru ya da meşru olmamanın ötesinde, bu doğanın gerekleri ile uyum içerisinde eylemde bulunmak, yani bu doğanın koyduğu kıstaslarla uyum içerisinde başarılı ya da başarısız olmaktır. Yönetimsel müdahalenin ayrıcalıklı nesnesi ve yönetimsel pratiğin hakikat ilkesini barındıran, bu doğanın ifşa olunduğu yer ise ekonomi politığe göre piyasadır. Piyasa yönetimsel eylemin konusu haline getirilirken kendi doğası dikkate alınması gereken, “yönetimsel pratiğin doğrulandığı veyahut yanlışlandığı bir doğal mekânizma”dır (Foucault, 2008: 32). Piyasa, bir anlamda kendisinin nasıl yönetilmesi gerektiğini kendi doğası dolayısıyla açığa vurmaktadır.

Faydacılık işte tam da bu ekseninde devreye girerek, yönetimin yetki ve ehliyet alanı ile yönetimin yeterliliğinin sınırı için bir temel sunmuştur.⁹³ Yönetimsel aklın öz sınırlama ilkesi, piyasada vuku bulan değişimin doğasının gerekleri ve kamu otoritesinin idari eyleminin dayandığı fayda ilkesi tarafından çizilecektir. Belirsizliğe müdahalenin sınırları da bu iki ilke tarafından belirlenmektedir. Şöyle ki, piyasanın ve onun üzerine kurulu olduğu belirsizliğin doğasını göz önüne alan fayda ilkesine dayalı idari eylem, istenmeyen türde bir belirsizlik üzerinde eylemde bulunarak (emek potansiyelinin dışa vuran belirsizliği), arzulanan türde bir belirsizliğe (piyasanın belirsizliğine) hayat vermeyi amaçlar. Yani yoksulluğun sonucu olan düzen bozucu belirsizliği, piyasanın belirsizliğini devamlı kılmak için ortadan

⁹³ Faydacılık, nüfusun arzularına bir yönden evet demek; ama bunu liberal ilkelerle, piyasanın gerekleriyle ve onun doğasıyla tutarlı bir biçimde yapmak ve yönetimin eylemini de bu bağlamda yapılandırmak demektir.

kaldırmayı amaçlar. Bunu en berrak şekilde Jeremy Bentham'ın sosyal sorunun 1840'larda inşasına temel oluşturan düşünce ve pratikleri derinden belirleyen yoksulluğun yönetimi üzerine olan fikirlerinde görmek mümkündür. Şimdi bu tartışmayı Bentham'ın 1796-97 yılları arasında geliştirdiği fikirlerine yoğunlaşarak somutlaştırabiliriz; fakat önce onun formüle ettiği biçimiyle fayda ilkesi ve yönetim arasındaki ilişki üzerinde biraz daha duralım.

Bentham, 1789 tarihli, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Yasamanın ve Ahlakın İlkelerine Giriş) isimli eserinde, fayda ilkesini şöyle tanımlamıştır: "Fayda prensibi, her eylemi, çıkarı mevzubahis olan kesimin mutluluğunu artırma veya azaltma eğilimine göre onaylama ya da onaylamamaktan oluşur." (Bentham, 2001b: 88). Bentham'a göre acı ve haz, her tür eylemimizde bizi yönetmektedir. Fayda, ya herhangi bir düzeyde hazzın artmasını sağlamanın ya da acının gerçekleşmesine engel olmanın ürünü olarak görülmelidir. Fayda ilkesi eylemi sonuçlarına göre değerlendirmemizi mümkün kılacak bir ilke sağlar ve bu ilke sadece bireyin eylemleri ile sınırlı değildir, aynı zamanda yönetimin eylemlerine de uygulanabilir. Bentham için ilke teriminin kendisi son derece önemlidir. Ona göre "ilke, herhangi ciddi bir işleme temel ya da başlangıç olarak hizmet eden herhangi bir şey" dir (Bentham, 2001b: 88). Bentham, yasamanın amacını fayda ilkesinden hareketle "en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu" olarak ilan etmiştir. Yasamanın en yüksek amacı olan fayda ilkesini gerçekleştirmenin yanında, bu ilkeye tabii olan dört temel amacı daha bulunmaktadır: geçimi sağlamak, refahı, bolluğu üretmek, eşitliği kollamak ve güvenliği sürdürmek (Dean, 1991: 187). Fakat bu amaçlar birbiriyle çatışma içerisinde olduğunda yapılacak olan açıktır. Örneğin, yönetim "eşitlik ve güvenlik çatışma içerisinde olduğunda tek bir an bile yapacağından çekinmemelidir. Eşitlik tabii olmalıdır. İlki

yaşamın, geçimin, mutluluğun, bereketin, temelidir. Her şey ona dayanır." (Bentham, 2001: 343).

Kanun koyucunun görevi, toplum kendi çıkarını kovalayan bireylerden oluştuğu ve bu farklı bireylerin çıkarları sıklıkla birbiriyle çatıştığı için, onları genel çıkar ile uyumlulaştırmaktır. Yasama da, bir nevi bu sosyal işbirliğini yaratmanın aracıdır (Conway, 1990: 76). Bu doğrultuda görevini ifa etmesinde ise ona fayda ilkesi yön gösterecektir; çünkü fayda ilkesi eyleme başka herhangi bir düzenleyiciye gerek duymayacak bir temel sağlamaktadır. Örneğin antipati ve sempati gibi etkenler, sadece eylemin niçin yapıldığının nedenini verebilirler. Oysaki fayda bize "neyin yapılacağını ve yapılması gerektiğinin nedenini verecektir." (Bentham, 2001b: 109). Bentham'a göre fayda, içkin düzenleyici bir ilke olarak muhasebesi yapılabilir unsurlara dayanmaktadır.⁹⁴ Bu nedenle Bentham fayda ilkesini -en büyük mutluluk- mevcut kurum ve yöntemlerin değerlendirilmesinde kullanılabilecek bir ölçüt düzeyine çıkarmıştır (Conway, 1990: 73). Kuşkusuz Bentham için devlet müdahalesi arzulanır bir şey değildir; fakat bu tutum fayda ilkesi temelinde yapılacak olan bir muhasebenin sonucu olarak müdahaleyi onaylamaya veya teşvik etmeye engel değildir. Bentham'ın yönetimin, her tür eyleminin temeli olarak fayda ilkesini işaret etmesinin klasik liberal yoksulluk yönetimi sorunsalının İngiltere'de gelişimi açısından önemli sonuçları olmuştur.

Bentham'ın düşüncelerinin 1830-1870 arasında Britanya'da yapılan reformlara istinaden kullanılan "yönetimde devrim" ifadesinin gerçeklik kazanmasındaki rolü eserleri üzerine olan

⁹⁴ Bentham'a göre hazzın değeri, yoğunluk, süre, kesinlik ve belirsizlik, yakınlık ve uzaklık üzerinden hesap edilebilirken, eylemin eğilimini değerlendirmek istediğimizde ise verimliliği ve arılığı işin içine sokmalıyız (Bentham, 2001b: 115).

yazında etraflıca tartışılmıştır.⁹⁵ Bu dönem arasında gerçekleşen dönüşüm, İngiltere’de modern devletin yönetim mantığının yerleşmesini sağlayan yasal ve kurumsal gelişmeler açısından çarpıcıdır. 1830 ile 1870 yılları arasında İngiliz yönetim etkinliği gözle görülür bir dönüşümden geçmiş ve özellikle sosyal idare alanında devletin etkinliği artmıştır. Yoksul yasaları merkezi gözetim altına alınarak reformdan geçirilirken, genel sağlık yasası geçmiş, ülke çapında polis teşkilatı kurulmuş ve devletin eğitime katılımı artırılarak ülke çapında genel kayıt sistemi getirilmiştir (Conway, 1990: 71).⁹⁶ Daha ileride göreceğimiz gibi doğrudan Bentham’ın öncülüğünde olmasa da, ondan etkilenen reformcu çevreler, bu tarihler arasında sosyal soruna ve onun işaret ettiği belirsizliğe yönelik yönetim çerçevesinin oluşmasında öncü rolü oynamıştır. Özellikle faydacı temelde yapılandırılmış idari eylem bu çevrelerce hayata geçirilirken, Bentham’ın

⁹⁵ Conway, bu dönüşümün ayrıntılarını vermektedir. Bkz. Conway, (1990: 71) ve Corrigan ve Corrigan (1979). Dönüşümün bizim konumuz açısından en önemli sonucu sosyal politikanın yönetiminin giderek daha fazla yerelden merkezi idareye devri yoluyla, yoksulluğun idaresinin merkezileşmesidir. Bu dönemdeki kamusal sosyal politika uygulamalarının etkisinin aşırı vurgulandığı ve sosyal politikanın temelde özel vasfını koruduğuna dair bir karşı görüş için bkz. Johnson, (1992). E.J. Evans’a göre 1830-1870 arası yıllar sosyal politika açısından *laissez faire* dönemidir. Bunu 1870-95’te kolektivizmin yükselişi, 1895-1914 arasında ise refah devletinin doğum sancıları takip edecektir (Özügür ve Güngör, 1997: 15).

⁹⁶ İlerleyen bölümlerde İngiltere özelinde anlatacağımız gibi sosyal yardım sistemlerinin merkezileşmesine dair gelişmeler 16. yüzyıla kadar götürülebilir. Jütte, sosyal yardım reformları aracılığıyla, sosyal yardımların dağıtılmasında devletin rolünün giderek arttığını ve rasyonelleşme, bürokratikleşme ve profesyonelleşme yönünde bir eğilim olduğunu belirtmektedir. Bu reformlar üzerindeki etkili unsurlardan biri de Katolik ve Protestanlık arasındaki sosyal yardıma ilişkin farklı fikirlerdir (Jütte, 2011: 123). Protestanlık, bilindiği gibi yardım kuruluşlarının laikleşmesini teşvik etmiştir.

yoksulluk üzerine olan ayrımları ve fikirleri, açık göndermelerle olmasa da kullanılmıştır.

Bentham, yoksulluğun siyasal ve ekonomik bir sorun olmanın ötesinde bir idare sorunu olarak kavranmasında en önemli adımı atmış ve işletme mantığı üzerine kurulu bir yönetim çerçevesini yoksulluğun yönetimine doğrudan uyarlamıştır. Bentham'ın yoksulluk üzerine olan çok sayıdaki yazısı arasında özellikle iki tanesi yukanda bahsettiğimiz etkinin açık kılınması açısından önemlidir: *Pauper Management Improved* (İyileştirilmiş Yoksullar İşletmesi) ve *Definitions and Distinctions*⁹⁷(Tanımlar ve Ayrımlar). Kendinden sonra bütünüyle gelişecek olan erken liberal yönetim sorunsalına etkisi açısından bu metinlerde işlenen şu noktalar özellikle önemlidir: Emeğin her alanda disipline edilmesi, özel hayırseverliğin reddedilerek yardımların kamu düzeyinde ele alınmasının savunulması, bununla ilişkili olarak yoksulluk siyasasının yönetiminde merkezileşmenin desteklenmesi ve buna yönelik bilginin merkezi üretiminin teşviki ve son olarak da yoksulluğun muhtaç-yoksul ayrımı temelinde yeniden ele alınması. Bentham, önerilerini dönemin geçerli yoksul yardımı düzenlemeleriyle ilgili olarak ve bu düzenlemeler üzerine olan eleştirilerle polemik içerisinde geliştirmiştir. Bu tarihsel bağlamı kısaca hatırlattıktan sonra Bentham'ın fikirlerinin ayrıntılarına, merkeze özellikle onun yoksul-muhtaç-ayrımını ve belirsizliği idare yoluyla düzenleme çabasını alarak geçebiliriz.

⁹⁷ Bu metin Bentham'ın yoksul yasaları üzerine yazılarının bir parçasıdır. Bentham'un yoksulluk üzerine olan yazılarının bir kısmı basılmamış; fakat yakın bir çevre içerisinde dolaştırılmıştır. İkinci metnin İngiliz polis teşkilatını kurucusu olan Patrick Calquhoun üzerinde önemli bir etkisi olmuş ve Calquhoun, Bentham'ın yoksul-muhtaç ayrımını birebir yoksulluk siyasasının oluşumuna taşımıştır (Quinn, 2001a).

Sürekli değişim geçirmekle beraber, 19. yüzyıl sonuna kadar devamlılığını sürdüren yoksul yasalarının temelleri 17. yüzyılda kraliçe I. Elizabeth tarafından atılmıştır. 1601 yoksul yasalarının temelleri 1597 yılında yoksul yardımlarını idare etmek için *parish* (mahalle) denetçiliğinin (*overseer*) kurulmasına dayanmaktadır (Dean, 1991).⁹⁸ 1538 yılından itibaren kiliselere, doğumların, evliliklerin ve ölümlerin kaydını tutma zorunluluğunun getirilmesi ve dolayısıyla kiliselerin bir nevi devlet aygıtına dönüştürülmesiyle beraber, İngiltere’de yoksulluğun yönetiminde ikisi de yerel kökenli iki kurum 17. yüzyıl boyunca öne çıkmıştır: belirli bir muntıkadan sorumlu olan kiliseler ve sulh yargıçları (*justices of peace*) (Corrigan ve Corrigan, 1979: 4). Yerel otoritelere dayanan bu yoksulluk yönetimi, yoksul yasalarını kilise muntakası ile sınırlayan 1662 iskân yasası ile de güçlendirilmiştir. Daha sonra 1782 Gilbert Yasası ile bu kilise birlikleri birleştirilerek idare birimlerini genişletme yolunda önemli adımlar atılmıştır (Polanyi, 2000: 148). Fakat en önemli dönüşüm Polanyi’nin belirttiği gibi *Speenhamland* sistemi ile getirilmiştir.⁹⁹ 1601 Yoksullar Yasası bilindiği gibi biri *indoor* (çalışma evinde) öteki de *out-door* (evde verilen yardım) olmak üzere temelde iki tür yardım getirmektedir. Çalışmaktan aciz olan sakat, topal, yaşlı ve körlerle yardım evde verilecekken, çalışabilir durumda olan sıhhatli yoksullara yardım yoksul evlerinde ve daha sonra da çalışma evlerinde verilecektir. Sistem, gücü kuvveti yerinde yoksulların

⁹⁸ *Parish*, İngiltere’de en küçük mahalli idare birimini temsil etmektedir (Kovancı, 2003).

⁹⁹ Polanyi’nin belirttiği gibi, 6 Mayıs 1795’de *Speenhamland*’de Pelikan Hanı’nda toplan Berkshıre yargıçları, yoksullara kazançlarından bağımsız olarak belirli bir asgari gelir sağlanması için, ekmek fiyatlarına göre düzenlenen bir ölçüte göre ücretlerin düzenlenmesine karar vermişlerdir (Polanyi, 2000: 126). Polanyi, düzenlemeyi ve toplumsal sonuçlarını Büyük Dönüşüm isimli kitabında ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır. Bkz. Polanyi, (2000).

kilisenin sağlayacağı işlerde çalışarak yaşamlarını kazanmalarını öngörmektedir. Bu çalışma önleminin masrafları ise kiliseye aittir ve kilise de bu masrafları yerel vergilerle karşılama yetkisine sahiptir (Polanyi, 2000: 138). Corriganlar'ın belirttiği gibi, Tudor yoksul yasalarının temel amacı seraseriler, hırsızlar ve dilenciler ile uğraşmak üzerine kuruludur (Corrigan ve Corrigan, 1979: 92). Yoksul yasaları bu doğrultuda yerel otoritelere, sulh hâkimlerine ve *parish* denetmenlerine önemli bir takdir yetkisi vermektedir.

Sistemin temel amacı düzen bozucu unsurları zapt altına almak ve yoksulları çalışmaya zorlamaktır. Bu nedenle emek piyasasının düzenlenmesi yoksul yasalarının oluşumu açısından kilit önemdedir (Corrigan ve Corrigan, 1979). Söz konusu dönem Marx'ın ilkel birikim (daha doğru bir deyişle ilksel birikim) olarak adlandırdığı dönemdir; fakat bu sistemi tamamen doğmakta olan kapitalizmin gereklerine indirgemek, bu dönemin yoksul yönetimini yapılandıran ilişkileri anlamak açısından eksik kalacaktır.¹⁰⁰ Bir taraftan emek gücünü hareketlendirme ve serbestleştirme, diğer taraftan ise onun düzen bozucu unsurlarını disiplin altına alarak yerli-yurtlulaştırma çabası, bu siyasaları derinden belirlemiştir. İngiltere'de iç içe geçen tarımsal kapitalizmin gelişimi ve modern devlet iktidarının inşası sürecinde, yoksullara yönelik erken kamu siyasasını belirleyen anlayış, kapitalizmin gereklilik ve zorunluluklarından tamamen bağımsız olmamakla birlikte, yer yer onunla çelişki içerisinde olan bir yönetim ve devlet rasyonalitesi tarafından belirlenmiştir. Bu erken yoksulluk yönetimine ruhunu veren ilke, Dean'ın ifade ettiği gibi ulusun zenginliğini yoksulların sayısı ve çalıştırılmasıyla ilişki içerisine sokan merkantilizmdir (Dean, 1991). Bu anlayışa göre, yoksulluk siyasaları ulusun güç ve zenginliği-

¹⁰⁰ Bu doğrultudaki itirazlar için bkz. Dean, (1991).

ni artırmayı sağlayacak bir tarzda ve dolayısıyla buna yönelik bir düzeni tesis edecek pratikler doğrultusunda oluşturulmalıdır. Bu doğrultudaki kilit önemdeki kurum ise, daha sonra Bentham'ın sanayi evleri (*industry house*) önerisinde bir benzerini göreceğimiz çalışma evleridir.¹⁰¹

1590 ile 1640 yılları arasında kiliselerin yönetiminde yoksul evleri (*poor house*) açılmış, daha sonra 18. yüzyıl başlarından itibaren birden fazla kilise yetki alanını kapayan ve yoksulları çalıştırmaya yönelik çalışma evi (*work house*- bir nevi düşkünler evi) uygulaması başlatılmıştır (Polanyi, 2000: 132). Dean'ın ifade ettiği gibi yoksullara terbiyenin, çalışkanlığın, medeniyetin aşılandığı ve çalışmanın dayatılarak bir anlamda onların benliklerinin disipline edildiği bu çalışma evleri, yoksulların sayısı ile ulusun gücü arasındaki bağı tesis etmeyi amaçlamıştır (Dean, 1991: 26). Dönemin çalışma evleri, düzen açısından tehditkâr olan aylaklığa karşı geliştirilen mükemmel çözümü temsil etmekte ve yoksulların nasıl işe koşulacağı sorusuna verilmiş bir yanıt olarak iş görmektedir. Bu evlere ruhunu veren sorunsal içerisinde yoksullar, üç temel gruptan menkul görülmektedir: Kendilerine istihdam sağlanması gereken çalışanlar yani emekçi, zanaatkârlar ve hizmetçiler, çalışmaya teşvik edilmesi gereken serseri ve haydutlar (çalışacak olanlar); ve bakım konusu olan acizler (*impotent*-çalışmayacak durumda olanlar) (Dean, 1991: 26). Çalışma evi, aylak, serseri ve dilenci figürü nezdinde, emek potansiyelinin içsel bir parçası olan onun gerçekleşmeme ihtimalini (belirsizliği), dışarıdaki ahlaki ve ekonomik düzenin yoğunlaştırılmış bir temsilini içerisinde barındıran bir çalıştırma düzeneği içerisinde kapatarak ortadan kaldırmayı hedefler. Foucault'nun semio-teknik olarak adlandırdığı iktidar tekniklerine

¹⁰¹ İlk önce *poor house*-yoksul evi daha sonra ise *work house*-çalışma evi (*düşkünler evi*) olarak adlandırılmışlardır.

dayanan bir uygulama olarak çalışma evi, bu doğrultuda "erdem, çalışkanlık ve tabiiyetin getireceği mutluluk ile tembellik, asilik ve kötü davranışın getireceği acının, zihinsel temsili yoluyla nesnesini", yani yoksulu düzenli ve saygılı bir yaşam tarzına doğru yönlendirmeyi amaçlar (Dean 1991: 64). Fakat bunu masum bir çalışkanlık isteği aşılmasıyla değil, 16. yüzyıldan itibaren "toplumun potansiyel çözülmesini temsil eden" serseri ve aylakları, gerektiğinde kriminalize ederek yapmıştır. Çalışma evleri bir taraftan ortaklığa dayalı İngiliz geleneklerini bir suça dönüştürmenin, diğer taraftan ise düzensizlik semptomlarını kapatmanın bir aracı olmuştur (Corrigan ve Corrigan, 1979).¹⁰² Bu bağlamda çalışma evleri kurma fikri ile düzensizliği zapt etme ve sosyal düzen kurma fikri arasında bir yakınlık vardır.

Dean, 17. yüzyıldan itibaren düzen kurmayı ve aynı zamanda uluslun zenginliğini artırmayı amaçlayan bu düzenek ile Alınan polis bilimleri (*polizeiwissenschaft*) geleneği arasındaki yakınlığı vurgularken oldukça haklıdır (Dean, 1991: 34). Neocleous'un da ifade ettiği gibi iş gücünün şekillendirilmesi ve bu doğrultuda düzensizlik yaratıcı unsurların zapt edilmesi, Alman kökenli polis projesinin doğuşundan itibaren merkezinde olmuştur (Neocleous, 2008: 29-30). Ulusun, yani merkantilist bağlamda devletin zenginlik ve gücünün artışı ile çalışma arasındaki bağın kurulması sonucu, muktedir bedenlere sahip başboşların ve dilencilerin, emeklerini piyasaya sunar hale" getirilmesi, ilhamını polis bilimlerinden alan kamu siyasasının temel hedefi olmuştur (Neocleous, 2008: 35).¹⁰³ Siyasal iktisadın emeği üretken bir faaliyet ve üretimin temeli olarak gören anla-

¹⁰² Serseri, dilenci, aylak, burada düzenin dışında konumlanmış ve içermesi gereken, bir anlamda düzeni mümkün kılan artığı temsil eder (Ryan, 2007).

¹⁰³ Neocleous, polis bilimlerinin gelişimini üç evreye ayırmaktadır. Bkz. Neocleous, (2006).

yısından farklı bir biçimde, polis temelli yaklaşım içerisinde emek ve çalışma, zenginliğin temeli olarak görülen dolaşımın başlangıcındaki konumundan dolayı ve bir düzen probleminin parçası olarak anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda emeğe ilişkin belirsizlikte, polis bilimleri içerisinde temelde egemenliğe ilişkin sosyal düzen sorununun parçasını oluşturduğu kadarıyla, bir yönetim ve kapatma sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Görüleceği gibi, liberal yoksulluk yönetimini önceleyen siyasa-lardan ve tekniklerden oluşan bu sorunsal ile liberal yönetim sorunsalı arasında hem bir süreklilik hem de bir kopuş vardır. Bentham ve ardılları içinde çalışmanın dayatılması ve emeğin disipline edilmesi temel amaçtır; fakat Bentham bir önceki dönemin çalışma evi gibi uygulamalarını tamamıyla farklı bir temel üzerine oturtarak benimser: faydacılık ve işletme yönetimi (*managerialism*). Emeğin gerçekleşmesine ilişkin belirsizlik ile yoksulluğun sonucu olan belirsizlik, Bentham için de düzenlenmesi ve kontrol edilmesi gereken bir sorundur; fakat belirli tür bir belirsizliğin yaratılması adına. Amaç devletin gücünü artırmak değil, sermayenin alanını genişletmek ve kapitalist toplumsal ilişkilerin sürekliliğini sağlamaktır. Bu nedenle Bentham, zenginlik ve yoksulluk arasındaki ilişkiye dair farklı bir tutumla ve yoksulluğu yönetilebilir kılmak için yeni ayrımlarla yola çıkar.

Bentham'ın yoksulluk üzerine fikirlerini geliştirdiği 1790'lar, İngiltere'de ekonomik ve siyasi kriz yıllarıdır. Yoksulluk kavramının bir anlamda keşfedildiği bu yılların İngiltere'sinde savaş, tarımsal kriz ve yaygın sosyal huzursuzluk ilgiyi yoksulluğa çekmiştir (Bahmueller, 1991: 1). Daha önemli olarak İngiltere'nin hemen yanı başında yoksulların neler başarabileceğinin bir ör-

neği olarak Fransa bulunmaktadır.¹⁰⁴ Bentham ve çağdaşlarının karşısında çözülmeyi bekleyen iki temel sorun bulunmaktadır: İngiltere'de emek piyasasının serbestleştirilmesi ve emeğin biçimsel tabiiyetinin sağlanması ve bu yapılırken aşağıdan gelebilecek bir siyasal ayaklanma tehlikesinin bertaraf edilmesi. Bu iki sorun doğrudan yoksul yardımlarının nasıl düzenleneceği ile ilgilidir. Bentham sosyal huzursuzluğun ateşini düşürecek çözümü, vergi ödeyicilerini daha fazla rahatsız etmeden bulma çabasında olmuştur. Sorunu şu şekilde özetlemek mümkün görünüyor: Yoksulluğun yönetimine ve yoksul yardımlarına yönelik öyle bir öneri formüle edilmelidir ki, hem çalışmanın yoksullar tarafından tercih edilmesi sağlanabilsin hem onların siyasal potansiyeli massedilebilsin hem de varlıklı sınıflar için iktisadi açıdan tercih edilir olsun. Bentham'ın kendi çözümünün taslağını ortaya koyduğu *Pauper Management Improved- İyileştirilmiş Yoksul İşletmesi* metni, tehlikeli olarak görülen belirsizliği ortadan kaldırmaya yönelik faydacı idari eyleme dayalı bir yönetim çerçevesi sunmuştur. Bentham özet olarak çalışmanın genelleştirilmesi üzerine kurulu merkezi bir yoksul yardımı sistemi önermektedir. Kendi önerisini daha önce belirttiğim gibi, kamu kontrolü altındaki yoksul yardımına ve çalışma evlerine yönelik eleştirilerle diyalog halinde geliştirmiştir. Bentham'ın özel hayırseverlik üzerine olan fikirleri, yoksulluğu nasıl idarenin etkin

¹⁰⁴ Fransız Devrimi'nin gölgesi Britanya'da yoksulluk üzerine yürütülen tartışmalarda sürekli olarak görülebilir. Fransa, bir nevi olumsuz örnek işlevi görmekte ve yoksulluk-sefalet, idari bir sorun olarak ele alınmadığında ortaya çıkabilecek siyasal sorunları cisimleştirmektedir. Devrim sırasındaki halk hareketlerinin "ürkütücülüğü" canlı bir imge olarak, yoksulluk üzerine olan tartışmaları etkilemiştir. Devrim esnasındaki halk hareketleri için Rudé'un klasikleşmiş olan eseri *The Crowd in the French Revolution*'una bakılabilir.

bir şekilde rol alması gereken bir güvenlik ve yönetim sorunu olarak gördüğü konusunda özellikle fikir vericidir.

Bentham gönüllülük esasına dayalı hayırseverliği şiddetle reddetmektedir. Bentham'a göre özel hayırseverlik güvensizlik ve tekinsizliğe denk düşmektedir. Özel hayırseverliği ekonomik bakış açısından değerlendiren Bentham, bu hayırseverlik biçiminin eksiklerini not eder. Gönüllü hayırseverlik, arzın dayandığı belirsizlik, yüklerin eşitsiz dağılımı ve dağıtımdaki elverişsizlik nedeniyle tercih edilir değildir (Bentham, 2001b: 355). Bu tür hayırseverlikte kişinin kendisi yardımı almaya uygun olana karar vermek zorundadır. Bu da kişinin bir *parish* denetmeni gibi çalışmasını ve yoksullarla birebir ilişkiye girmesini gerektirir. Bunun uygunsuzluğu ise ortadadır; çünkü kendi ifadesiyle eğer bu yolu seçersem "sempatik hislerimi bütün görünüşleri içerisinde sefilliğe, hislerimi kir ve pisliğin saldırısına ve yaşamımı ve sağlığımı salgın tehlikesine maruz" bırakmam gerekecektir (Bentham, 2001a: 23). Oysaki kamu yardımının dağıtımında bu yükü hâlihazırda bizim için sırtlanan birileri vardır. Dağıtımı kişinin kendisinin vermeye çalışmasının yol açacağı zaman kaybirin yanında yardımın arzı da kişilerin yumuşak kalpliliğine tabii olacak ve bu da hem yardım verenler arasında bir eşitsizliğe hem de yardım arzında bir oynaklığa yol açacaktır. Bentham'a göre ancak bir kamu fonu yardım arzı ile talebini ilişkilendirebilir. Peki, niçin muhtaç durumda olanlara yoksul yardımı verilmelidir? Çünkü "Medenileşmiş bir siyasal toplumda, yaşamı sürdürmek için geçinme gereksinimlerinden herhangi birinin ihtiyacı içinde olmaktan dolayı, herhangi bir bireyin bütünüyle mahvolmaya terk edilmesi ne ortak insanlık ne de kamu güvenliği ile uyumludur." (Bentham, 2001a: 10). Böyle bir ihtiyaç içersinde olan bireyin hile yapmak ve güç kullanmak dâhil her tür araca başvuracağı ortadadır. Kendi deyişiyle, "eğer bir insanın hırsızlıktan ya da açlıktan başka seçeneği yoksa se-

çimi zorlukla belirsiz addedilebilir." (Bentham, 2001a: 19). Bu durumda Bentham için kamusal güvenlik, yardımı zorunlu kılmaktadır. Peki, yardımı kimler almalıdır?

Bentham bu sorunun yanıtını muhtaç ve yoksul arasında yaptığı ayrım ve Yardım Gerektiren Durumlar Tablosu (*Table of Cases Calling for Relief*) yoluyla verir. Bentham'ın tablosu, içerisinde yardım ihtiyacı içinde olan her bireyin birer vaka olarak alınabileceği bir tablodur. Tablo, muhtaçlığın her bir nedeninin yaygınlık, derece ve doğasına; çalışmaya karşı yetersizliğin süre, derece ve nedenine ve yardım tarz ve düzeyine dair, kapsamlı bir tasnif sunmaktadır. Bentham, bu yolla yardımları sistematikleştirilerek uygun duruma dek düşen yardımın verilmesini sağlamak istemektedir. Yardıma olan ihtiyacın temelinde ise muhtaçlık yatmaktadır. Bentham'a göre muhtaçlığın nedeni, bireye dışsal (işin kaybı gibi) ya da içsel olabilir (hastalık, yaşlılık, fiziksel kusurlar-delilik, körlük, sağırlık vs.) Bentham'ın yaptığı bu ayrım, daha sonra yoksullara yönelik kamu siyasalarında ifadesini bulacaktır. Ona göre yoksul yasalarının amacı, sadece muhtaçlık için yardım sağlamaktır. Yoksulluk normal duruma teka-bül ederken, muhtaçlık kamu eylemini davet eden bir istisnai haldir. Kendi deyişiyle, "yoksulluk, geçimini sağlamak için emeğe başvurmak zorunda kalan herhangi birinin durumu" iken, muhtaçlık insanın bu nitelikten yoksun olması ve geçimini sağlamak için emeğini kullanamaması durumudur (Bentham, 2001a: 2). Bentham için yoksulluk, "insanın doğal, ilksel, genel ve değiştirilemez hissesi-yazgısıdır (Bentham, 2001a: 2). Yoksulluğun doğallığına yapılan vurgunun ardında, Bentham'ın onun zenginlik için vazgeçilmezliğini kavramış olması yatmaktadır. Asla yoksulluğu ortadan kaldırmaya yeltenmemek gerekir; çünkü "emek zenginliğin kaynağı olduğu içindir ki emeğin yoksulluğu da öyledir. Yoksulluğu ortadan kaldırmın zenginliği de ortadan kaldırırsınız." (Bentham, 2001a: 2).

Emek, insanın temel geçim kaynağıdır ve bu nedenle Bentham yoksullara ilişkin tasniflerinin temeline onların emeğe ilişkin yeteneklerini, kapasitelerini (*ability*) yerleştirir.¹⁰⁵ Onun bu tavrını en açık şekilde tablolarında yoksullara ilişkin kullandığı ibarelerde görmek mümkündür. Bizzat yoksullardan “eller (*hands*) diye bahsederek onları çalışma ile özdeşleştirmektedir. Bentham’ın “ütopik” sisteminde yoksulun işi ile kişisel ve sosyal özdeşleşmeden kaçması mümkün değildir (Bahmueller, 1981: 78). Bu anlamda merkantilist çerçevede olduğu gibi Bentham için de en büyük düşman aylaklıktır; çünkü aylaklık insanın zihnini boşlatarak, içinin kötü fikirlerle dolmasına yol açar. Bu nedenle, sadece çalışmayacak durumda olan muhtaçlara verilecek olan yardım öyle bir biçimde verilmelidir ki, kimse aylaklığı ve yardım alarak yaşamayı, çalışarak geçimini sağlamaya yeğlemesin. Yardım asla aylaklığı özendirmemelidir. Kamusal yardım tedariki kişiye daha az tercih edilir görünmelidir. Bentham’ın bu vurgusu daha sonra 1834 yılında yoksul yasalarının oluşumu esnasında en az tercih edilirlilik ilkesi biçimde hayat bulacaktır. Fakat Bentham’ın liberal yoksulluk yönetimine en büyük katkısı, onun hiçbir zaman gerçekleştirilmeyen Yoksul İşletmesi (*Pauper Management*) taslağından gelmiştir. Bentham’ın yoksul işletmesi, yoksulluğun bilgisini, kapitalizme uygun gidecek bir yönetim biçimi ile birleştirmek üzerine kuruludur. Bentham, yoksulluğun uygun bilgisini üretmek için de kapsamlı tablolar hazırlamıştır.

Bentham, yukarıda temel amacını anlattığımız ilk tabloyu, yoksullara ilişkin bütün bilgiyi üretmeyi amaçlayan Yoksul Nü-

¹⁰⁵ Bentham emek yeteneği söz konusu olduğunda (*ability*) dörtlü bir ayırma gitmektedir: en üst derece yetenezsizlik (*inability*), yetersiz yeteneğe sahip olma, yeterli (basitçe yeterli anlamında) yeteneğe sahip olma ve fazladan yetenekli olma (Bentham, 2001a: 5).

fus Tablosu ve Yetişkin Olmayanların Değeri Tablosu¹⁰⁶ (*Non-Adult Value Table*) ile desteklemiştir. Bu tablolar, Bentham'ın "ütopik" *İyileştirilmiş Yoksul İşletmesi*"nin (*Pauper Management Improved*) hayata geçmesini sağlayacak bilgiyi toplamak için hazırlanmıştır. Polanyi'nin belirttiği gibi bu planda Bentham'ın "tasnifçi aklının gerçekçilik yeteneği en iyi biçimde ortaya" çıkmaktadır (Polanyi, 2000: 163). Aşağıda ayrıntılarını vereceğimiz bu planın temel amacı, yoksullukla ilgili olarak belirsizliği ve şansı tamamen ortadan kaldırmaktır (Bahmuller, 1981). Bu yoksul işletmesi yoluyla yoksulların idaresinden olumsuzluk çekip çıkarılacak, kapris ve şansın' oyunu sınırlandırılacaktır. Fakat Bentham'ın düzenlemek istediği söz konusu belirsizlik, sadece yoksulluk idaresindeki belirsizliğe indirgenmemelidir. Bentham'ın yoksul işletmesi aracılığıyla ortadan kaldırmayı amaçladığı belirsizliğin doğum yeri doğrudan yoksullar olduğu için, bu politikaların hedefi de doğrudan onlar olmalıdır. Yoksullar bir nevi ne yapacağı belli olmayan, hislerine göre hareket eden erişkin çocuklar gibidirler. Bu bağlamda, Bentham'ın yazılarında yoksullar karşımıza yönlendirilmesi gereken çocuklar, beslenmesi gereken ağızlar ve bastırılması gereken tehlikeli bir siyasal güç olarak farklı suretlerle çıkarlar (Bahmueller, 1981: 129). Benthamcı düzenleyici eylemin konusu olacak olan belirsizlik, işte bu alt sınıfların tekinsiz hislerinin yarattığı belirsizliktir. Bentham'ın bu belirsizliğe karşı çözümü basittir: işletme mantığına dayalı olarak işleyen bir yönetim aracılığıyla, onlara rasyonalite ve faydalı değerleri aşlamak ve onları disipline etmek. Bu çözümün adı Bentham'ın taslağında Ulusal Hayırseverlik Şirketi'dir (*National Charity Company*).

¹⁰⁶ Tablo, sefillerin hizmetlerinin parasal değerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Bkz. Bentham, (2008: 560).

Her birinde 2000 kişinin bulunacağı 250 çalışma evinden oluşacak olan Ulusal Hayırseverlik Şirketi, "bedenen yeterli olsun olmasın, gözle görülür yada devredilebilir her hangi bir mülke, dürüst ve yeterli geçim araçlarına sahip olmayan her bireyi alı koyma, istihdam etme ve yakalama gücüne sahiptir." (Bentham, 2008: 568). Bentham'ın Ulusal Hayırseverlik Şirketi'ni oluşturan çalışma evleri birbirine bağlanmış bir ağ oluşturarak, ekonomi içerisinde konjonktürel dalgalanmalardan yalıtılmış bir ekonomi meydana getirecek ve kendi rasyonelleştirilmiş yönetim ilkelerine sahip olacaktır. Dean'ın ifade ettiği gibi, Bentham'ın çalışma evi panoptikonlarının bir toplamı olan Ulusal Hayırseverlik Şirketi, "sadece bir iktidar diyagramı değil, hem kapatılmışlar için bir program, hem alternatif bir ekonomi hem de ahlaksızlık çukuruna düşmüşler için bir idare şeklidir." (Dean, 1991: 183). Modern işletme mantığının temel ilkelerini Bentham'ın anonim şirket tarzında örgütlenmiş olan bu yönetim sisteminde bulmak mümkündür. Bentham, kapsamlıca bir plan etrafında işlerin yolunda gitmesi için her şeyi rutine indirgeyecek ve yönetimi rasyonel ilkelere bağlayacak bir düzenek yaratmayı amaçlamıştır. Bu düzeneğin temel unsuru, görevliler de dâhil olmak üzere herkesin ve her şeyin maksimum gözetimi, disiplin aracılığıyla yoksulları işe koşmak ve onları sürekli çalıştırmaktır. Ulusal Hayırseverlik Şirketi, diğerlerinin yanında iki temel fayda sağlayacaktır: Yoksulları işe koşarak emekten maksimum faydanın elde edilmesini sağlarken, gözetim, disiplin ve yoksullar arasında ihdas edilen ayrımlar vasıtasıyla siyasal düzensizliğe yol açması muhtemel belirsizliği düzenlemenin konusu haline getirecektir. Böylece istenmeyen iki tür belirsizlik, aylaklık biçiminde emek potansiyelinin iptal edilmesi ve yine bu potansiyelin reddine yönelik siyasal direniş ihtimali ortadan kaldırılacaktır. Bentham tarafından, bir anlamda çalışmanın da-

yatılması, emekten kaynaklı belirsizliği ortadan kaldırmaya yönelik bir tekniğe dönüştürülmektedir.

Daha önce belirttiğimiz gibi Bentham, emeğe yönelik yeterli kapasiteye sahip olan herkese, çalışma koşulunu yerine getirmeksizin yardım verilmemesini önermektedir. Bentham'ın çalışmayı zorunlu hale getiren çalışma evlerinde emeklerinin değeri yardım harcamasını karşılayıncaya kadar bireyleri çalıştırma koşulu geçerlidir (Bentham, 2008: 567). Bentham'a göre "hiçbir parmak hareketi, adım, göz kırpış ya da fısıltı yoktur ki bu büyüklükte bir idare tarzında kâr yolunda ondan yararlanılsın." (Bentham, 2008: 586). Bentham'ın sistemi en ince detayları hedef almaktadır. Sonuçta, "istihdam, yeteneğin her bir parçasına detaylarda bile olsa temin edilmelidir." (Bentham: 2008: 586). Bentham bunu her zaman çalıştırma ilkesi olarak adlandırmaktadır. Bentham'ın planı yardım ve emek arasındaki bağı ayrılmaz hale getirirken, "emek kapasitesinin her nerede bulunursa bulunsun bütün düzeylerindeki parçalarını bir araya getirmek" istemektedir (Bentham, 2001a: 57-58). Özellikle çocuklar bu bağlamda planın merkezini işgal etmektedir; çünkü yönetimin baskıcı eli onların potansiyelini kayıtsızlıktan kurtarmazsa, bu "canlı hazineler" ziyan olacak, onların kapasitesinin büyük çoğunluğu boşa gidecektir." (Bentham'dan alıntılan Bahmueller, 1981: 143). Bentham için bu canlı hazinenin değeri, "sadece şimdiki değerine değil; fakat geçmişteki negatif değerine ve gelecekte gerçekleşecek pozitif değerine de dayanır." (Bentham, 2008: 548). Bu potansiyeli çocuklardan, ancak yoksulları emek kapasitelerine göre ayırıştırabilen, tasnifleyebilen ve detaylara inebilen bir yapı çekip çıkarabilir.

Bu nedenle Bentham, işletme kurallarına göre işleyen bir idari yapı önermektedir. Bu idari yapıyı ayakta tutacak olan temel ilkelerden bazıları ise şunlardır: Ayırıştırma ve bütünleştirme, merkezi gözetim, yaygın ölçek (iş bölümü, ölçekten yarar-

lanma ve ondan en büyük avantajı elde etme) görev ve çıkarın kesişimi, idari seçim ilkesi, çizgesel beyan (kayıt tutmayı tablo biçimine indirgeme), tek biçimli idare, yerel farklılıklara dikkat etmek, yaşam teminatı, şeffaf idare, her zaman çalıştırma ve önce kazan ilkesi (Bentham, 2008: 583-586). Bu ilkeler içerisinde özellikle ayrıştırma ve bütünleştirme, merkezi gözetim, çizgesel beyan, görev ve çıkarın kesişimi, her zaman çalıştırma ilkeleri çok önemlidir. Bentham ayrıntılı bir şekilde taslağında ayrıştırma tekniklerinin neler olacağını anlatmaktadır. Bentham'ın taslağında ayrıştırma teknikleri, hem mekânsal araçlarla hem de yoksullara dair yapılan farklı adlandırmalarla desteklenmektedir. Örneğin şüpheli ve şüpheli olmayanları ayrıştırmanın yanında, yoksulları yemek zamanlarında fiziksel olarak ayırmak, cinsiyetleri ayırmak, muhtaç olan ve yarı muhtaç yetişkin olmayan sınıf rezervini, çalışma evine gelen ve giden rezervinden ayırmak gereklidir (Bentham 2008: 574). Bireyler, sınıflar ve cinsiyetler arasında yapılacak olan ayrıştırma, doyurulamaz arzuların önlenmesini sağlayacağı gibi, sağlığı enfeksiyondan, ahlaki yozlaşmadan koruyacak, tacize, rahatsız etmeye karşı yöneten ve yönetilen sınıfa güvenlik sağlayacak, yönetilenleri yönetenlerin sansürcü gözünden gizleyecek ve bütün bunlara ek olarak yönetilenler arasındaki kötü huylulardan gelecek kişisel yaralanmaya karşı yönetici sınıflara güvenlik temin edecektir. Bütünleştirme teknikleri de ayrıştırma tekniklerini tamamlamaktadır. Bütünleştirme, diğerlerinin yanında evlilik ve aile toplumunun teşviki, bakıcılık hizmeti sağlanması (*nursing attendance*), tıbbi bakım, ahlaki gözetim, emeğin eğitimi ve yönlendirilmesi ve iş ve emeğin müsterekliği gibi pek çok konuda faydalı olacaktır. Bu iki ilkeye ek olarak merkezi gözetim ilkesi, şirkette herkesin herkesi gözetlemesini sağlayacağı gibi, disiplini genişleştirecek ve görevlileri de yoksulların yaşamının devamını sağlamak doğrultusunda çaba harcamaya itecektir. Bentham görev

ve çıkarn kesişimi ilkesi aracılığıyla görevli için gözleme faaliyetini zorunlu hale getirir. Bu ilke gözlemekle görevli olduğu davranışı her durumda gözlemesini, görevlinin çıkan haline getirmek üzerine kuruludur (Bentham, 2008: 84).

Bentham'ın kendinden sonraki reformcu kuşağı etkileyecek yönetim ilkelerinden en önemlilerinden biri de defter tutma ve tablolara dayalı beyan ilkesidir. Bentham'ın tabloları, yoksul nüfusun bütününe yönelik bilgi toplamayı amaçlamaktadır ve kendisine göre bu tablolarda dikkate alınmayan hiçbir sınıf yoktur (Bentham, 2008: 559). Bu tablolarda yoksulların yaşları, doğum tarihleri, onlar için yapılan harcamalar, beklenen geri dönüş meblağları, ölüm oranları, ölüm ve hastalık için verilen ödenekler, harici ve dahili ödemeler dengesi tek tek kaydedilmekte, yoksullara ilişkin ayrıntılı bir tasnif ortaya konmaktadır (Bentham, 2008: 560-562). Bentham'ın tabloları, idari eylem ile bu eylemin ihtiyaç duyduğu yoksulların bilgisi arasında bir köprü vazifesi görürken, sefaletin kaosa ve ondan kaynaklı belirsizliğe bir düzen vermeyi ve bu düzeni yoksulların bilgisi üzerine kurmayı amaçlarlar. Daha ileride göreceğimiz gibi, 17. yüzyıldan itibaren tablo ve bu tabloların ortaya koyduğu taksonomiler, bilimlerin gelişiminin en önemli yapı taşı olmuştur. Tablolar, şeylere hem düzen vermenin hem de onlar arasındaki nedensellik ilişkilerini görselleştirmenin en önemli aracı olmuşlardır. Tablolar aracılığıyla ilişkileri imgelemenin ve nedenselliği düşünmenin yeni bir yolu açılmış ve eyleme temel oluşturacak olan bilginin edinilmesi için tablolar devreye sokulmuştur.¹⁰⁷ Yoksulluğa uygun olan kamu eylemini gerçekleştirmek için de bilgi olmazsa olmazdır. Bentham bu gerçeğin çok iyi farkına varmıştır. Uygun bilgi birikimine sahip olunmadığı durumda

¹⁰⁷ Ekonomi politüğn gelişimi ve tablolar arasındaki ilişki üzerine bir çalışma için bkz. S. Buck-Morss, (1995)

ortalamalar alınamayacağı gibi, yapılacak ortalama tahminleri de farazi olmaktan öteye gidemeyecektir. Bentham bilginin gerekliliği konusunda şöyle demektedir: “doyurulması gereken ağızların ve çalışacak ellerin tahmini yapılmadan, herhangi bir genel ekonomi planı rasyonel olarak bu doğrultuda nasıl yapılabilir?” (Bentham, 2008: 549). Bu nedenle detayların bilgisi edilerek bu bilgi kaydedilmelidir. Defter tutmanın önemi de bu doğrultuda açığa çıkar. Bentham’ın çalışma evleri hummalı bir kayıt ofisi gibi çalışacak ve bu doğrultuda nüfus, rezerv, sağlık, yazışma ve davranış defterleri tutulacaktır. Bu sonuncu defter ayrıca şikayet, hatalı davranış, (siyah) ya da ceza ve kırmızı liyakat defterlerinden oluşmaktadır. Bentham her halükarda 1837’nin Kayıt Yasası’nı öncelemiş ve kayıt tutmanın genelleştirilmesinin önemini çok önceden beyan etmiştir. Bahmueller’in ifade ettiği gibi faydacılık için defter tutma, bir anlamda sosyal gerçekliğin yığın halindeki düzensizliği üzerinde kazanılmış bir zaferdir (Bahmueller, 1981: 193).

Bentham’ın Ulusal Hayır Şirketi önerisi hayata geçmemekle beraber, bu şirket üzerine hazırladığı taslak ve yoksul yasası üzerine fikirleri, Benthamcı bir reformcu kuşağın yoksulluk üzerine düşüncelerini derinden belirlemiştir. Onun kamunun idari eylemine temel oluşturacak olan piyasanın doğası ile uyum içerisindeki faydacılık ilkesi, yankısını daha sonra bulacaktır. Bentham’ın yoksulluk üzerine planına temel motifini çok açık bir şekilde görüleceği gibi, güvenlik istemi ve bu doğrultuda yoksulu disipline etme arzusu vermiştir. Bu bağlamda Bentham, yoksulluğun sonucu olan belirsizliği düzenleyebilecek, emek potansiyelinin içkin belirsizliğini ortadan kaldırabilecek bir formül önermiştir. Bentham’ın çözümü aynı zamanda döneminin gündemdeki konusu aşırı nüfus sorununu da, çalışma evlerinin oluşturduğu bir iç koloni ağı vasıtasıyla çözmeyi hedeflemektedir (Bahmueller, 1981). Yoksulların disiplin yoluyla

yardımlaştırılması, aşağıdan gelmesi muhtemel siyasal bir ayaklanmayı da ortadan kaldıracaktır.

Bentham'ın daha sonraki gelişmeler göz önüne alındığında liberal yoksulluk yönetimini ve sosyal sorunun klasik liberal kuruluşunu üç noktada etkilediğini iddia etmek mümkündür: yoksul yönetiminin fayda ilkesi ile uyum içerisinde merkezi eylemlerden oluşması, bu eylemlerin belirli bir bilgi türüne dayalı olması ve bu eylemin (muhtaç-yoksul, sefil-yoksul gibi) belirli ayırıştırma ve bütünleştirme tekniklerine bağlı olarak yoksullar eylemin konusu haline getirmesi. Sonuç olarak yoksulu çalıştırma ve güvenlik arzusu üzerine kurulu olan bu çerçeve, fayda ilkesinden hareket ettiği kadarıyla yönetsel müdahalenin önünü açarken, yoksulların ve dolayısıyla tehlikenin bertaraf edileceği temel araçları da ortaya koymuştur. Bentham'ın belirttiği gibi "bilgelik, önlemlerin yetersizliğine değil araçların çokluğuna dayanır." (Bentham, 2008: 611). Bentham bu araçları yoksulluğun yönetimiyle ilgili olarak en ince ayrıntısına kadar ortaya koymaya çalışmıştır. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi fayda ilkesi ile belirlenmiş idari eylem ve istatistik düşüncesinin eklenmesi, liberal çerçevede belirsizlik ve onunla ilişkili olan tehlikenin ele alınma biçimini temelden belirleyerek, sosyal sorunun inşasına giden yolu açmıştır. Bu sorunsalın inşası, dönem içerisinde her zaman tartışmalı olan liberal düşünsel çerçevenin oluşması kadar, belirli bir devlet kapasitesinin ve dolayısıyla devlet iktidarının inşasına ve bu kapasitenin nüfus gibi kategoriler aracılığıyla hayata geçirilmesine de bağlı olmuştur. Şimdi bu bağlamda bu sorunsalın ikinci önemli ayağı olan istatistik fikrinin gelişimine ve onun devlet iktidarı ile olan ilişkisine geçebiliriz.

İstatistiğin Doğuşu, Devlet İktidarı ve Nüfusun Yönetimi

On dokuzuncu yüzyılın sosyal araştırmacı ve istatistikçisi yoksulları görebilmek ve onları görünür kılmak için gözlerini sayıların dünyasına çevirmeliydi; çünkü bu yüzyılın siyasal ve sosyal süreçleri içerisinde giderek görünmezleşen, anonimleşen “sefiller”, ancak matematiğin denklemleri ışığında tin bilimlerinin¹⁰⁸ sokaklarında boy gösterir hale geldiler ve ancak bu yolla iktidar ile bilimin bakışını üzerlerine çektiler.¹⁰⁹ On dokuzuncu yüzyıl, yükselmekte olan endüstriyel kapitalizmin, ulus devletlerin, kentleşmenin, modern kitle mefhumunun ve doğmakta olan sosyal bilimlerin yüzyılıdır, yani büyük siyasi ve toplumsal dönüşümlerin ve onları sarmalayan sayıların. Söz konusu gelişmeler yoksulların sayılarla temsilini, bu sayıların kayıt altına

¹⁰⁸ Tin bilimleri (*Science morale-moral sciences*), on dokuzuncu yüzyılda bir anlamda toplum bilimleri anlamına gelmektedir. Fransız Aydınlanmasının bir ürünü olan tin bilimleri, bireyler ve toplum hakkında akılcı bir kuram olarak doğmuştur. En önde gelen sözcülerinden biri olan Condorcet’e göre, “nesne olarak insan aklını, ya da insanların birbirleri arasındaki ilişkileri ele alan tüm bilimleri” anlatmaktadır (Hacking, 2005: 60).

¹⁰⁹ On dokuzuncu yüzyıl da yoksulları sayılar aracılığıyla görünür kılan hareket, onları görmezleştiren siyasal ve sosyal süreçlerin üzerinde yükseliyordu. Yoksullar henüz kurumsal ve biçimsel siyasal süreçler aracılığıyla hesaba dâhil edilmiyorlardı. Yükselmekte olan endüstriyel kapitalizm tarafından mekânikleşmekte olan üretim sürecine teslim olan vasıfsız emek biçiminde süratle anonimleşiyorlar, kentlerde birikiyorlar ve ayaklanıyorlardı. Endüstri kapitalizmi, modern şehir, modern kitle ve nüfus mefhumunun üzerinde yükseleceği alanı açıyordu. Smith gibi dönemin düşünürleri, bu anonimleşme süreçlerini ahlaki olarak da görünmez hale gelme biçiminde yorumladılar. Smith’e göre modern toplumun zenginliği, büyük kasabaların çoğalması üzerine dayalı olduğundan, bazı bireyler ötekilerin ahlakleştirici bakış alarının dışına düşerek görünmez hale geliyor ve kendi doğal erdemini gerçekleştirme fırsatını yitiriyordu (Poovey, 1995: 33).

alınarak basılmasını, sayılara dayalı bir kamu siyasasının önünün açılmasını tetiklemişlerdir. Peki, kim, hangi amaçlarla yoksulların sözcüklerini ya da onların dünyasını ifade eden sözleri sayılarla ikame etmiş ve devletin hizmetine sunmuştur? Yoksulluğun sayılar aracılığıyla temsilini ne mümkün kılmıştır ve sayılar yoksulları ne amaçla, nerede temsil etmiş ve etmektedir? Sayılara yapılan bu başvuru ne ölçüde klasik liberal yoksulluk yönetimi sorunsalını belirlemiştir?

Bu soruların yanıtları sayısallaştırmaya dayalı bilimsel gelişmelerle, sayıların devlet erkinin temeli haline gelmesiyle ve modern hesaplayıcı burjuva aklının yükselişiyle ilişkilidir. Daha kısa yoldan ifade etmek istersek tek bir sözcük de bize yeterli olacaktır: istatistik. İstatistik, sayılar, yoksullar ve iktidar arasında kurulan yeni ilişkinin düğüm noktası olarak iş görmüştür. Bu bağlamda istatistiğin gelişimi, siyaset ile sayılar arasında kurulan yeni türde bir ilişkiye dayalı bir iktidar şebekesinin tezahürü olarak görülmelidir.¹¹⁰ İstatistiğin devlet kapasitesinin kurucu bir parçası haline gelişi, sadece yoksulluğun değil, aynı zamanda bir bütün olarak belirsizliğin siyasal iktidarın konusu haline gelme biçimini dönüştürmüştür. Bu bölümde göreceğimiz gibi, istatistik hareketinin hâkimiyet kazanmasıyla birlikte, siyaseti ve yoksulları düşünme biçimimiz bütünüyle sayılar içine gömülü hale gelmiştir. Sayılar bize hem doğa bilimlerinde,

¹¹⁰ Hemen belirtmek gerekiyor ki istatistik ve sayıların kullanımını tek bir siyasal projeye ilişkilendirmek doğru olmayacaktır. Sayıların alanı aynı zamanda birbiriyle mücadele içerisindeki farklı söylemlerin bir çatışma konusudur. Dönemin eleştirel yazarları liberalizmden farklı kaygılarla, kapitalizmin gelişiminin yıkıcı toplumsal sonuçlarını ortaya koymak için sayılara sıklıkla başvurmuştur. Bilindiği gibi özellikle Marx, *Kapital*'de dönemin istatistik ve sayılarla dolu raporlarına, Mavi Defterler'e bolca yer vermiş ve sayıları önemsemiştir. Bkz. Marx, (2000). Yine Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfı'nın Durumu* isimli eserinde, işçi sınıfının içerisine düştüğü kötü koşulları tariflemek için sayıları yoğun bir şekilde işe koşturmuştur. Bkz. Engels, (1997).

hem de sosyal bilimlerde şeylerin bağlantılarını, nedenselliklerini, düzenliliklerini ve düzensizliklerini sunuyorlar. Sosyal dünya söz konusu olduğunda ise, bu bağlantı, hiyerarşi ve düzenin kurulması sürecine doğrudan katılıyorlar demek yanlış olmayacaktır. Sayılar ve siyaset arasındaki bağlantının kurulması ise kuskusuz yeni değil. Örneğin Platon *Devlet*'te, hesap ve sayı bilgisinin, matematiğin öğretilmesini kuvvetle salık veriyor ve onun savaş adamı için önemini anlatıyordu. Fakat ne Antik Yunan'da ne de Platon'un *Devlet*'inde sayılar basitçe bir hesap etme aracı değildi. Platon için sayılara dayalı bu "bilim, insanı kendiliğinden varlığın özüne götürecek bilimlerden biri olabilir" di (Platon, 1995: 207). Platon'a göre "tekliği kavrama çabası"nın, ancak ruhun "varlığın özü ile karşı karşıya" gelmesi ile mümkün olduğunu düşündüğümüzde, sayıların filozofun "türeyip çoğalmalar dünyasından sıyrılıp öz varlığa ulaşabilmesinde" önemli bir rol oynayacağı açıktır (Platon, 1995: 209-210). Platon'un *Devlet*'inde sayılar, bize varlığın tekliğinin temelini öğretebilecek ve onu tanımamızı sağlayacak kavramsal bir araçtırlar. Örneğin geometri, konumların analitik hesabını verdiği için değil, bizi iyi ideasına yaklaştırdığı için değerlidir.¹¹¹

Sayılar siyasetin düşünülmesinde kavramsal bir rol oynamaya Antik Yunan'daki biçimiyle olmasa da her zaman devam etmiştir. Ortaçağ sonrası siyasal bedeni düşünme, onu tek kılma

¹¹¹ Platon'a göre sayılar imgelem dolayısıyla çokluğu kolektif bir varlık durumuna getirmek için kullanılacak bir şey değildir. Akıl aracılığıyla geometri üzerine düşünmek, kolektif birliği varlığın birliğinden türetmemizi imkanı kılacak, bize onun iç ağırlıklandırmasını ve kurucu parçaları arasındaki orantıları verecek ve bu kolektif birliğin kurucu ilkesini bulmamızı sağlayacaktır. Modern kavrayış ise bir türetmeye değil, sayılar yoluyla ölçülebilir, karşılaştırılabilir ve başka alanlara uyarlanabilir bir varlık ve mekân anlayışına yaslanır. İleride göreceğimiz gibi bu anlayış, sosyal üzerine düşünme biçimimizi temelden belirlemiştir.

çabası ya da çoğunluğun yönetimi olarak modern zamanların demokrasi anlayışı da, aynı zamanda sayılarla ilişkilidir ve belirli bir hesap etme biçimini tartışmaya dahil etmeksizin yapılamaz. Modern dönemde de sayılar, ileride göreceğimiz gibi yeniden tek'i düşünmek için işe koşuluyorlar; ama bu sefer mesele varlığı kavramak değil, hesap etmek yoluyla toplumu bilmek, ona nüfuz etmek ve belirsizliği zaptetmek. Bu sefer tek olarak karşınıza çıkan, Platon'un idealar dünyası yerine, toplumsal ilişkilerin alanında konumlandırılan nüfus gibi kategorilerdir. Platon'da sayılar ve onlar aracılığıyla varlığın bilinmesi meselesi sadece bir *episteme* meselesi değil, aynı zamanda siyasetin üzerine kurulacağı bir ölçü meselesiydi. Sayılar üzerine düşünmek eş zamanlı olarak 'Siyasetin ölçüsü ne olacaktır?' sorusuna da yanıt üretmek demektir. Siyasetin üzerine kurulacağı temel ölçü eşitlik mi, özgürlük mü, mutluluk mu yoksa - Platon'un söylediği gibi- herkesin kendisine uygun olan yerde ve görevde bulunması mı olacaktır? İstatistiğe ve onun belirsizlikle ilişki kuruş biçimine ilişkin tartışma da bir yönüyle bununla ilgilidir. Bugün de sayılar ve iktidar arasındaki ilişki bir ölçü sorununu beraberinde getiriyor. Stuart Elden'in belirttiği gibi, "hesap etme ile siyaset arasındaki ilişkiyi düşünüyorken, siyaset hakkında yeni biçimlerde düşünmenin yolları" açılmaktadır (Elden, 2005: 11); çünkü bunu yapmakla siyasetin geçerli olan ölçüsünü de tartışmaya açmış oluyoruz. Modern hesap etme yöntemleri ve sayılar nüfus gibi kategoriler aracılığıyla iktidara, tek olanı (nüfusu), kendi çokluğu (heterojenliği) içerisinde düşünmesini mümkün kılacak araçları sağlarken, siyasete yaşatma, güçlendirme, üretimi en çoklaştırma gibi yeni ölçüler de sunuyorlar.

Yukarıdaki önermeden hareketle diyebiliriz ki; yoksullar, sayılar ve siyaset arasında on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan ilişkiyi tartışmaya açmakla, hesap etme ile modern devlet ikti-

darının kuruluşu arasındaki bağı, onu belirleyen temel saikleri ve modern siyasetin ölçülerini de düşünmeye başlamış oluyorum. Buna ek olarak yoksulluğun sayısal bir sorun olarak istatistiğin nesnesi haline gelmesini ele almak bizleri, modern devlet mefhumunun ve kapitalizmin en önemli bilişsel araçlarından birinin siyasal analizini yapmaya ve onun kitleler (yoksullar) üzerinde çalışma biçimini açıklamaya götürecektir. Bu da yoksullar, kamu siyasası ve devlet arasındaki bağı sağlayan dönüştürücü bir siyasal teknoloji olarak istatistiği masaya yatırmak demektir. İstatistik ile devlet arasındaki yakınlık uzun süredir tartışılmaktadır ve birçok düşünür istatistik fikrinin ulus-devletin kapasitesinin oluşumu için kurucu bir unsur olduğunu belirtmiştir¹¹². Fakat hemen eklemek gerekir ki, istatistiğin siyasal analizi devlet ile olan ilişkisinin açıklanması ile sınırlandıramaz. Michel Foucault ve ardılları haklı olarak tartışmayı devletin ötesine taşımış ve istatistiğin siyasal analizini, onun nüfus kavramı dolayısıyla iş görme biçimini ve biyo-siyasal rolünü mercek altına alarak genişletmişlerdir". İstatistik ve olasılık düşüncesi, sadece devlet gibi kurumlarda iktidarın merkezileşmesi açısından değil; cinsiyet, hijyen, suç gibi farklı alanlarda iktidarın yayılımı ve saçaklanması açısından da önemli görevler yerine getiriyor. Bu tür merkezileşme ve yayılım gibi ikiliklere düşmeden görmeliyiz ki istatistik, bir anlamda iktidarın merkezileşme ve yayılma eğilimi arasındaki ilişkileri kuran bir teknoloji olarak iş görmektedir. Bu kısımda istatistik düşüncesinin gelişerek yoksulluk araştırmalarıyla buluşmasını, klasik liberal yoksulluk yönetiminin inşası bağlamında ele alırken, çubuğu onun yoksulluğa ilişkin kamu siyasasının oluşumu ve belirsizliğin düzenlenmesi sorunları etrafında siyasal iktidar ile olan ilişkisine doğru eğecek ve onun iktidarın merkezileşme ve yayılım ha-

¹¹² Bkz. Corrigan ve Sayer, (1991).

reketi içerisinde nasıl iş gördüğünü ele alacağım. Bu bağlamda dikkati özel olarak devlet kapasitesi ve istatistik arasındaki bağa, istatistiğin bu bağlamdaki biyo-siyasal rolüne, bu rolü ifa etmesini sağlayan olasılık kavramına ve bu kavram dolayısıyla kavranabilir kılınan kitle mefhumuna çekmek istiyorum. Böylece sosyal soruna yönelik liberal yönetim çerçevesinin nasıl bir yönetim mantığını temel alan bilişsel araçları devreye soktuğunu daha iyi anlama şansımız olacak.

Goethe, "Cehenneme giden yollar iyi niyet taşlarıyla örülüdür" demişti, devlet iktidarına giden yollar ise sayılarla. İstatistik bunu bize daha yolun en başında bizzat ismi ile hatırlatıyor. İstatistik (*Statistik*) sözcüğünün yerleşmesini Göttingenli bir akademisyene, Gottfried Achenwall'a borçluyuz. Kavramın bilimsel geçerlilik kazandığı yer olan Almanya'da istatistiğin, "devlet hakkında kayda değer olgular" koleksiyonu ile ilgilenen bilim dalı olduğu düşünülüyordu ve bu anlayışın bugün kullandığımız anlamda istatistikle pek de alakası yoktu (Hacking, 2005). K. H. Metz, Alman istatistik geleneğinin eski moda ansiklopedik tanımının, "herkesin ve her şeyin, içerisinde gelenek tarafından kendisine emredilmiş uygun bir yere sahip olduğu, özsel olarak niteliksel bir toplumsal yapı"ya denk düştüğünü belirtmektedir (Metz, 1990: 338). Terim yeni Latince'den türetilmiştir ve devlet (*Statistik/Staat-State*,) kavramı ile olan yakınlığı hemen göze çarpacaktır (Neocleous, 2003: 54). Bu iki kavram arasındaki yakınlık kuşkusuz şaşırtıcı değildir. Almanya'da doğduğu biçimiyle istatistik, kameralist polis bilimlerinin (*Polizeiwissenschaft*) bir parçasıdır ve istatistiğin Almanya için polis bilimleri ile olan bu ilişkisi de oldukça manidardır (Woolf, 1989).

Bir önceki bölümde değindiğimiz polis teriminin anlamı genel olarak "...genel refahın ve iyi düzenin koşullarının sağlanmasına yönelik olarak bir topluluğun dahili hayatının yasal ve

idari olarak düzenlenmesine ve 'sıkı düzen ve polis' ibaresinde olduğu gibi, toplumsal hayatın sıkı kontrolüne işaret etmiştir" (Neocleous, 2006, 1). Bu anlamda polis projesi, "nüfusun devlet tarafından idaresi ve yönlendirilmesi" ile ilişkilidir ve iyi düzenin kurulmasını amaçlar. İstatistiğin bu ilk anlamı da toplumun düzenlenmesi ile ilişkilidir. Ian Hacking'in belirttiği gibi, ilk kullanıcılarının elinde istatistik nadiren niceldir, henüz matematik ya da ekonominin kollarına atılmamıştır ve çoğunlukla sayılar yerine sözcükleri kullanmaktadır. Hacking, Achenwall'in sayısal olmayan, tanımlayıcı ve betimsel istatistiğini, *Staatskunde* yani devlete ait bilgi olarak adlandırmaktadır (Hacking, 2005: 43). Almanya'da oluşan üniversite temelli bu betimsel istatistik, "siyasa çıkarımları olan sonuçlara ulaşmak için sınırlı ve eksik olgular bütününe tümevarımcı akıl yürütmeyi uygulayan erken İngiliz siyasal aritmetik" geleneğinin devamı olmadığı gibi, olasılık üzerine kurulu istatistikten de farklı bir hatta ilerlemiştir. Daha sonra on dokuzuncu yüzyılın başında tabloları kullanan bu betimleyici istatistik akımıyla (*Tabellenstatistik*) daha çok nicel analiz yönelimli olanı arasında yollar ayrılmaya başlamıştır. İşte bu ikinci akım gerçek anlamda Siyasal Aritmetiğin varisidir ve yolu daha sonra olasılık ile kesişecek, tarihin ve toplumun dinamik olan yönünü yakalamayı hedefleyen istatistik akımıdır. Achenwall'in istatistik akımı ise, daha sonra ele alacağımız olasılık üzerine dayalı olan istatistiğin yaptığı gibi dünyanın dinamik olan değil, sabit yönüyle ilgilenmektedir. Örneğin, Achenwall'in kürsüsünü devralan ve bu geleneğin takipçisi olan bir istatistikçi şöyle demektedir: "Tarih süregelen istatistiktir, istatistik sabit tarihtir" (alıntılayan Hacking 2005: 42). İstatistiğin geçirdiği bu dönüşüm devlet kapasitesinin oluşumuyla iç içe gelişmiştir.

Mark Neocleous, *Staatskunde*-devlete ait bilgi anlamında istatistiğin kamusal olarak ilk 1672'de kullanıldığını, Almanca ko-

nuşulan bölgelerde 18. yüzyıl boyunca bir çalışma nesnesi haline geldiğini ve terimin İngilizce'ye 1770'de girdiğini belirtmektedir¹¹³ (Neocleous, 2003: 53-54). İstatistik, yukarıda da belirttiğimiz gibi daha ortaya çıkış anından itibaren, devlet eliyle bilmenin ve düzen vermenin bir aracı olmuş; iyi yönetim ve düzen paradigmasının parçası olarak yol almıştır. İstatistik, iyi yönetimin getireceği mutluluğun bir anahtarıdır. İstatistiğin devlet ve iyi yönetim ile olan bu ilişkisini, terimi İngilizce'ye sokan Sir John Sinclair'ın sözcüklerinde görmek mümkün: "İstatistiksel sözcüğü Almanya'da, ülkenin siyasal gücünü ölçmeyi amaçlayan bir soruşturma ya da devlet işlerini ilgilendiren sorunlar anlamına geliyor; halbuki benim terimle ilişkilendirdiğim anlam, bir ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında, *sakinlerinin mutluluk miktarını ve gelecekteki gelişmesinin yollarını* kestirmeyi amaçlayan bir soruşturmadır". (Sinclair'den alıntılan Hacking, 2005: 32). Fakat olasılıkla beraber kazandığı yeni anlam ile birlikte, istatistiğin bu paradigma içerisinde yerine getirdiği görevi icra biçimi de tamamen farklılaşmıştır.

İstatistiğin ilk kamusal kullanımı, devletin güç alanı içerisindeki şeylerin sayımı, kaydı ve tasniflenmesi aracılığıyla onun vergi toplama, ordu kurma, yani eyleme geçme kapasitesinin bilinmesi ile ilgilidir. İstatistik, aslında devletin gücü ile onun sakinlerinin mutluluğu arasındaki bağı inşa edecek araçtır ve bütün yönleri içinde yaşamın iktidarın konusu olmaya başladığı bir dönemin ürünüdür. Dönemin Avrupa'sında yükselmekte olan ulus-devletler düşünüldüğünde, ülkeler nezdinde istatistiğin kullanımı açısından farklılıklarla beraber belirli paralelliklerin olduğu da görülecektir. Bu paralellikler, devlet iktidarına

¹¹³ M. J. Cullen de istatistiğin İngilizce olarak ilk defa W. Hooper'ın, J.F. von Bielefeld'in Almanca kitabının çevirisinde kullanıldığını belirtmektedir (Cullen, 1975: 10).

temel oluşturan özgöl bir rasyonalite türünün yayılımı ve bütünleştirici kapitalist toplumsal ilişkilerle ilgiliyken, farklılıklar söz konusu ülkelerdeki tarihsel olarak özgöl patikalarda gelişen devlet-toplum ilişkileri ve siyasal ve sınıfsal örüntülerle ilişkilidir. Bizim konumuz açısından daha önemli olan ise yönetime dair bu özgöl rasyonalite türü ve onun bilgi ile kurduğu yeni ilişkidir.

Daha önce de istatistiğin Almanya’da, polis bilimlerinin bir parçası olarak görüldüğünü belirtmiştim. Söz konusu doktrin, “devletin rasyonel faaliyetlerinin nesnesi olan şeylerin doğasını, peşinde olduğu amaçları ve söz konusu araçların genel biçimini” (Foucault, 2005a: 44) tanımlamayı hedefliyor ve devlete özgöl bir yönetim teknolojisi olarak “polis’in gerçek nesnesi insandır.” (Turquet de Mayerne’den alıntılan Foucault, 2005a: 49) diyordu. Bizzat insan yaşamı devletin amacı olarak koyulurken, polis bilimleri yurttaşların mutluluğunu sağlamayı hedef ediniyordu. Devletin gücü ve vatandaşların refahı arasındaki bağdan hareketle istatistik, bizi “pratik olarak siyaset ile bilgi olarak siyaset” arasındaki yeni bağa götürecektir. İstatistik basitçe bir olgular koleksiyonu toplamayı değil, devlete özgöl bir bilgi türünü sunmayı amaçlamaktadır: “Devletin gücüne dair somut, belirli ve ölçülen bir bilgi” (Foucault, 2005a: 112). Foucault’nun belirttiği gibi yönetim, özgöl bir siyasal bilgi türünü gerektirmektedir ve bu bilgi türü; “...olasılık hesaplarıyla hiçbir bağı olmayan; ama devletin bilinmesine, farklı devletlerin karşılıklı güçlerinin bilinmesine bağlı istatistiktir.” (Foucault, 2005a: 112). İstatistik ilk kullanımı itibariyle devletin kapasitesini ve bu kapasiteyi bilmenin araçlarını bilmenin bilimidir ve “devlet aklı” doktrininin karakteristiklerini sergiler. Yönetimin, “bilgelik, akıl, sağduyu gibi genel ilkelerin hayata geçirilmesinden daha fazla şeye gerek duymasıyla ilgilidir; çünkü yönetim için “bilgi zorunludur; devletin kuvvetine ilişkin somut, kesin ve dengeli bil-

gilere gereksinim vardır. Devlet aklının karakteristik bir özelliği olan yönetme sanatı, ya siyasi istatistik ya da aritmetik diye adlandırılan disiplinin gelişmesiyle iç içe geçmiş durumdadır; yani burada söz konusu olan farklı devletlerin güçlerinin bilinmesidir.” (Foucault, 2005a: 47). Modern istatistiğin öncülerini işte burada buluyoruz, yani siyasal aritmetikte. Daha sonraki istatistiksel çalışmalara yön verecek olan da bu siyasal aritmetik geleceğidir. Peki nedir, siyasal aritmetik?

Siyasal aritmetiğin fikir babası 1623'te Essex'li bir giysi satıcısının oğlu olarak doğan William Petty'dir. Petty 1652 yılında, yani Cromwell döneminde toprakların haritalanması için İrlanda'ya gönderilmiş ve *Down Survey* olarak bilinen ünlü çalışmasını yapmıştır (Poovey, 1998: 121; Cullen, 1975: 3). Bu araştırmada Petty'nin, kârlı olan ve olmayan alanları birbirinden ayırmak için yöntemler geliştirmeye çalıştığını görüyoruz. Petty'nin İrlanda'ya olan ilgisi daha sonra da devam etmiş ve *Down Survey*'i İrlanda üzerine başka çalışmalar takip etmiştir. İrlanda da edindiği kişisel deneyim Petty'e bir taraftan İrlanda'nın nüfus, harcama, gelir ve zenginlik gibi kalemlerine, meşruiyetini araçsal ölçümlerin kesinliğinden ve görgü tarıklığından alan bir otorite etrafında bakmasını sağlarken; diğer taraftan da Petty'nin kişisel deneyim, matematik ve tarafsızlık arasında yeni bağlantılar kurmasının önünü açmıştır. Petty'nin çalışmalarının önemi, olgular, sayılar ve siyasal iktidar arasında köprüleri kuracak yeni bir bilgi türünü üretmeyi hedeflemesinden kaynaklanmaktadır, bir başka deyişle devletin hizmetinde bir istatistiği geliştirmeyi amaçlamasından. Petty'nin ürettiği bilginin temel biçimini belirleyen nedenleri anlamaya çalışırken, bu bilginin İngiliz kralının hâkimiyetini sağlamak ve vergi sorunlarını çözerek vergi ödeyenleri ikna etmek adına üretildiğini göz ardı etmemeliyiz (Poovey, 1998: 124). Petty ürettiği bilgiyi ve siyasa önerilerini, devlet aklı doktrininin çerçevesi içerisinde, ulusun

(İngiltere'nin) çıkarlarına göndermede bulunarak formüle ediyordu. 1662'de *A Treatise of Taxes and Contributions*'ı yazarak, krala toprak sahipliği, dâhili tüketim ve üretim, vergilendirme ve ulusal üretkenlik hakkında kayıtların tutulması için bazı yöntemlerin İngiltere'de yerleştirilmesini önerdi. Poovey'in belirttiği gibi Petty, güçlü bir yönetimin iyi bir bilgi birikimine ihtiyacı olduğunun ve ulusal güç için dâhili üretim hakkında bilginin zorunluluğunun çok iyi farkındaydı (Poovey, 1998: 126). Petty için Siyasal Aritmetiğin anlamı, işte tam da burada yatmaktadır. Muhtemelen 1670'lerin başında yazılan *Siyasal Aritmetik* isimli çalışmasında Petty, yöntemini şöyle tarif etmekteydi:

“Entelektüel argümanları, karşılaştırma ve üstünlük belirten kelimeleri kullanmak yerine, uzun zamandır amaçladığım gibi Siyasal Aritmetiğin bir timsali olarak ben yönümü, kendimi sayılara, ağırlıklara ya da ölçülere göre ifade etmek, sadece anlamlı argümanları kullanmak, doğada görülebilir temellere sahip olan nedenleri göz önünde tutmak ve belirli bir insanın, ötekilerin düşüncelerine göre değişebilir zihin, kanaat ve heveslerine dayalı olan nedenleri ise bir kenara bırakmak için belirledim...Şimdi sayılar, ağırlıklar ve ölçümler tarafından ifade olunan gözlemler ve durum/konumlar...ya doğrudurlar ya da görünüşte yanlış değildirler ve henüz doğru, kesin ve apaçık değillerse bile, belki de egemen güç tarafından öyle kılınacaklardır...” (Petty'den alıntıl原因 Cullen, 1975: 6).

Alıntıdan da görülebileceği gibi, Siyasal Aritmetik kendisine temel olarak sayıları, ağırlıkları ve ölçüleri almaktadır. Toplumun bu yeni biliminin, ele aldığı insan ve zenginlik birikimini devlet adına kendi bilimsel prosedürleri dolayısıyla anlamlı kılabilmesi için sayıların toplanması ve bunun için de bir merkezin kurulması Petty'e zorunlu görünmüştür. Petty, Avrupa ulus devletleri için bu iş bir rutin halini almadan çok önce, merkezi bir istatistik bürosunun kurulmasını istemiştir (Cullen, 1975:

6).¹¹⁴ Fakat toplumun bu yeni biliminin başarıya ulaşması için sadece sayıların toplanması yeterli değildir; ham verinin düzenlenmesi ve bu verileri anlamlı kılacak modellerin de geliştirilmesi gereklidir. İşte Petty'nin eksik olduğu ve ardılları tarafından geliştirilecek olan nokta da budur. Yine de Siyasal Aritmetiğin devlet, istatistik ve güç arasındaki köprülerin kurulması açısından çok önemli bir adım olduğunu belirtmeliyiz.

Siyasal aritmetik kendinden önceki istatistik geleneğinden oldukça farklıdır. Desrosières'nin de ifade ettiği gibi, özellikle Alman istatistik akımı ile siyasal aritmetik arasındaki farklılık ortadadır: Petty ve sosyal istatistiklerin mucidi olarak görülen arkadaşı Graunt, genel olarak devletin kapsamlı ve mantıksal bir betimlenişini üretmeye çalışan akademik kuramcılar değildirler. Amaçları, görevleri esnasında yönetime sunacakları sayılara dayalı pratik bir bilgi birikimi meydana getirmektir (Desrosières, 1998: 24). Siyasal aritmetik, istikrarlı ve etkili bir yönetimin, idari verimlilik ve pratik bilginin genişleyen rolü ile beraber gelişebileceğine dair kanaatin entelektüel temellerini kuvvetlendirmiştir (Poovey, 1998: 353). Nüfusa ve zenginliğe dair devletin kullanabileceği, siyasal ihtilafların bulaşamayacağı, gerçekliği herkes tarafından kabul edilmek durumunda olan ve sayıların temsiline dayalı bir bilgi birikimi oluşturmak, Petty gibi siyasal aritmetikçilerin yegâne görevi olmuştur. İstatistik de bunun en önemli aracı olarak görülmektedir. Bu bilgi birikiminin en önemli parçasını ise, hane halkları ve aileler üzerine kimi hipotezler aracılığıyla nüfusun ve zenginliğin sayılması oluşturmaktadır. Siyasal aritmetik, istatistik ve sayısal yöntemler aracılığıyla, devlet iktidarına içerisinde açıklanacağı ve güç toplayacağı yeni alanlar sunmuştur diyebiliriz. Bu anlamda siyasal aritmetik, devlet iktidarı ile istatistik arasında kurulacak özgül

¹¹⁴ Petty'nin bu önerisi kendisinden çok sonra hayata geçecektir.

bağın ilk habercisi olmuş, siyasal iktidarın belirsizlik ile kurduğu ilişkiyi temelden dönüştürmüştür.

Neocleous'un belirttiği gibi, "istatistik, sadece şansı terbiye eden ve niteliksel olarak karmaşık bir dünyayı sözüm ona anlaşılabilir bir enformasyon yığına dönüştüren bir mekânizma olarak değil; fakat aynı zamanda genel türde malumat toplama biçimi haline gelerek, yavaş yavaş iktidar pratikleri içerisine kendisini yerleştiren...devlet iktidarının uygulanmasındaki en önemli tekniklerden biri olarak doğmuştur." (2004: 54). İstatistik tarihçileri ayrıntılı bir şekilde istatistik ile devlet arasındaki ilişkiyi tartışmış ve istatistiğin nasıl güç biriktirme, yönetme ve denetleme araçlarını devlete sağladığını açıklamışlardır. Sonuçta, Hacking'in de belirttiği gibi "İster mutlu olsun ister mutsuz her devlet kendince" istatistiksektir (Hacking, 2005: 32). Siyasal aritmetiğe değinirken de gördüğümüz gibi, istatistik devletin gerçek gücünün ortaya konulması ve bu gücün temeli olacak olan nüfusun, iktidarın nüfuzuna açık hale getirilmesi için etkili bir araçtı ve devletin bu yönelimi dönemin bilim çevrelerinden güçlü bir destek görmekteydi¹¹⁵. On sekizinci yüzyılda Leibniz

¹¹⁵ Bourdieu'nun belirttiği gibi, "Devlet bilgiyi elinde toplar, onu işler ve yeniden dağıtır. Özellikle de *kuramsal bir birleştirme* yapar. Kendini Tüm'ün, yani yeni toplumun bakış açısına yerleştirerek, her türden tümleştirme/toplama işleminden -bunu sayım ya da *istatistik*'le ya da ulusal muhasebeyle yapar- ve uzamın kuşbakışı bileşik temsili olan haritalık aracılığıyla ya da en basitinden bilginin üst üste toplanma aracı olan yazı aracılığıyla *nesnelleştirmeden* ve aydınların veya okur-yazarların yararına bir merkezileştirme ve bir tekelleştirme anlamını içeren bilgisel birleştirme olarak kodlamadan sorumludur" (Bourdieu, 2005: 106). Neocleous, daha da ileri giderek devleti "bir bilgi üreticisi ve savunucusu", epistemolojik bir proje olarak görmemiz gerektiğini belirtmektedir (Neocleous, 2003). Yazara göre, devletin, bilgi ile olan bu özgül ilişkisinin ardında sivil topluma nüfuz etme araçlarını ve yollarını üretme gayreti yatmaktadır. Böyle bir bakış açısı devlet ve sivil topluma dair ikinci bir bakış açısının hatalarına düşüyor gibi görünse de,

de dâhil olmak üzere birçok düşünür sürekli olarak “devletin gücünü saptayın” diyordu. Buna mukabil istatistiksel faaliyeti teşvik eden nedenler her ülkede farklılaşmaktaydı ve 1770 ile 1840 arasında Batı dünyasında yaygınlık kazanan ve niceliksel çalışmaların temelini oluşturan istatistik faaliyeti, toplum üzerine belirli bir düşünme biçiminin önünü açarken, bunu söz konusu ülkelerdeki devlet-toplum ilişkilerinden ve onların farklı bilimsel geleneklerinden etkilenererek yapmaktaydı. Aslında bütün farklılıklarına nazaran bu ilk çalışmalar Batı dünyasında, belirli bir düşünme biçiminin genelleşmesini sağlamış ve ortamı daha sayısal ve olasılığa dayalı olacak olan analizlere hazırlamıştır. Bu çalışmalar aslında modern devlet anlayışının oluşumunu doğrudan belirlemiştir diyebiliriz.

İstatistiğin devlet kapasitesi oluşumu ve merkezileştirici eğilimler ile olan ilişkisi onun güç biriktirmeyi sağlayan özelliğinin bir yan ürünüdür. Özellikle siyasal aritmetik ve onun devletle olan ilişkisi söz konusu olduğunda, istatistiğin ulus inşa süreçlerinde oynadığı rolü ve yahut endüstriyel ilişkilerin kuruluşu ve çeşitlenmesi açısından yerine getirdiği işlevi düşündüğümüzde, onun bu alanlarda iktidarın merkezileştirilmesi adına bir güç biriktirme aracı olarak iş gördüğünü söylemek mümkün görünüyor. İstatistik, bir yönüyle on dokuzuncu yüzyılda ulus gibi bütünleştirici kategorilerin inşasını kolaylaştırarak merkezi-

devlet ve sivil toplum arasındaki ilişki üzerine önemli ipuçları sunmaktadır. Neocleous, bir paradoks gibi görünse de devletin müdahalesinin sivil toplumun özerkliğini kuran bir müdahale olduğunu belirtmektedir, özellikle ücretli emek forumunun yerleştirilmesiyle devlet iktidarı işbaşındadır. Fakat yine de yanıtlanması gereken bazı sorular bulunmaktadır. Devlet sivil topluma nüfuz etmeyi niçin amaç ed nmektedir? Bunun sivil toplum içerisindeki hangi güçlerle, güç ilişkileri ile bağlantısı vardır? Bu nüfuz etme, bizzat sivil toplumun özerkliğini sağlama alan bir şey olabilir mi? Neocleous'a göre yanıt evettir.

leştirci süreçleri pekiştirirken, diğer taraftan ekonomik ilişkilere dair bilginin ulus devletler için tek elde toplanmasını sağlamıştır. İstatistiğin, siyasal iktidarın diğer güç merkezlerini kendisinde soğuran bir merkez olarak açığa çıkışında devreye girdiğini ve onun sadece gücü kendinde merkezileştirmesini değil, aynı zamanda başka alanlara nüfuz etmesini de olası kıldığını söylemek abartı olmayacaktır. Bu kuşkusuz istatistiğin modern devleti siyasal bir teknoloji olarak bir başına var ettiği anlamına gelmez. Vurgulamak istediğim bilişsel süreçlerdeki gelişmelerin modern siyasal iktidarın oluşumunun ayrılmaz bir parçasını oluşturduğudur. Aradaki ilişki sadece gücün elde edilmesi ile de sınırlı değildir. İstatistik ile modern devlet kapasitesinin oluşumu arasında içsel bir ilişki vardır. Daha önce de belirttiğim gibi söz konusu yakınlık, istatistik ile devlet kavramı arasındaki sözel yakınlıktan daha fazlasını ifade etmektedir. İstatistik doğrudan devletin gayri-şahsi iktidarının kurulması sürecinde iş başındadır. Quentin Skinner (1989: 112), modern devlet anlayışının iki anlamda gayri şahsi olduğunu belirtiyor ve devletin otoritesinin hem yöneticiden hem de otoritenin uygulandığı toplum veya cemaatten ayırt edilmesinin, modern devlet anlayışının oluşumu için gerekli olduğunu söylüyordu.

Siyasal otoriteye yeni dayanaklar sunan istatistik tarafından üretilmiş sayıların “tarafsız” evreninin, ne ölçüde modern devlet anlayışımızın oluşumuna katkıda bulunduğu meselesi tartışılmayı hak eden bir konudur. İstatistik kuşkusuz siyasal iktidarın gayri-şahsileşerek belirli kurum ve pratiklerle özdeşleşmesinde ve modern devlet mefhumunun boy göstermesinde belirli bir rol oynamıştır. İstatistik bir taraftan, iktidarın kendine güç dayanağı yapacağı alanların bilgisini siyasal iktidara sunarak bu alanları onun erişimine açarken, diğer taraftan siyasal iktidarın gayri şahsileşmesini, onun modern devlet biçimi içerisinde boy göstermesini sağlamıştır. İstatistikçiler, modern devlet kavrayı-

şımızı bir yönüyle temelden belirlemişlerdir. İstatistikçilerin katkısı siyasal kuram alanından değil de, böyle bir devlet anlayışının kendisini gerçekleştireceği, üzerine inşa edileceği teknikler, pratikler ve süreçler alanından gelmiştir. Bu anlamda onlar modern devlet kuramı ya da sadece modern devletin kuruluşu ile değil, onun sürdürülmesi ve onu karakterize edecek olan, nüfus sayımından sıhhi koşulların sağlanmasına, güçlü bir vergi temelini yaratılmasından, ordunun kurulmasına kadar değişik süreçler ile ilgilenmişlerdir. Bir anlamda istatistikçiler modern devletin gayri şahsi iktidarının dayanağını, sayıların tarafsızlaştırılmış alanı içerisinde bulmuşlardır denebilir. Aslında sayılardan ve sayılara dayalı süreçlerden daha "gayri şahsi" ne olabilir ki? Dönemin istatistikçileri için eğer bir yönetim anlayışında kişilere özgülenemeyecek bir şey varsa, o da sayılar ve onlara dayalı süreçlerdir. Söz konusu modern devlet anlayışının kurumsallaştırılması ve yapılandırılması sürecinde istatistiğin en önemli katkısı ise nüfus kategorisi aracılığıyla olmuştur. Bu nedenle belirtmeliyiz ki istatistik sadece negatif, sınırlayıcı, bir iktidar kavramlaştırmasından hareketle anlaşılamaz, onun pozitif bir iktidar sorunsalına nasıl katıldığını ve siyasal iktidarın yayılımını nasıl mümkün kıldığını da görmek durumundayız. Siyasal iktidarın merkezileşme ve yayılımı arasındaki bağı kurmak için çalışan birçok teknik ve teknoloji bulunmaktadır. İstatistik ise biyo-siyasal işleyişi itibariyle belki de bunlardan en önemlisidir; çünkü iktidarın merkezileşme ve yayılımı arasındaki düğümün atıldığı en önemli alanı siyasal iktidara istatistik açmaktadır: Nüfus.

Nüfusun pozitif bir unsur olarak keşfi istatistik aracılığıyla mümkün olmuştur denebilir. Bu anlamda istatistik, nüfus sorunsalının dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Foucault, nüfus sorununun daha önce de ele alındığını; fakat pozitifliği ve genelliği düzeyinde kavranmadığını belirtmektedir. Siyasal dü-

şünün alanında nüfus, egemenin gücünün bir parçası ve dayanağı olarak görülmüş ve bir nüfus azalması sorunu etrafında ele alınmıştır. On yedinci yüzyılın Merkantilistleri nüfusun, devletin ve egemenin gücünün dinamik bir kaynağı olduğunu düşünmekteydiler. Bu düşünceye temel oluşturan şey ise, nüfusun tarıma ve imalata insan gücü sağlayarak, devletin diğer devletlerle rekabetinin temelini oluşturmaya idi. Fakat, merkantilistler ya da kameralistler nüfusu temelde üretken bir güç, bir zenginlik kaynağı olarak görüyorlarken, onu hala egemen-uyruk ekserine göre düşünüyorlardı (Foucault, 2007: 67-69). Foucault, dönüşümün habercisi olarak bize fizyokratları işaret etmektedir. Fizyokratlar, egemen-uyruk ikiliğini kırarak, nüfusu hukuki-siyasal özne bakış açısından değil de, “idare ve yönetimin bir çeşit teknik-siyasal nesnesi” olarak gördüler. Onların düşüncesinde nüfus, idare edilmesi gereken bir süreçler kümesi üzerinden düşülür hale geldi. Fizyokratlara tarafından nüfus, “bu süreçlerde doğal olan temelinde ve düzeyinde idare edilmesi gereken bir süreçler toplamı olarak düşünülecektir” (Foucault, 2007: 70). Yani nüfusun idaresi, söz konusu süreçlerde doğal olan her ne ise, onun düzeyinde ve o temelde olmalıydı. Nüfus bir taraftan, doğal bir olgu halini alırken, diğer taraftan da içerisindeki sabitleri ve düzenlilikleri not edebileceğimiz bir unsurlar kümesi olarak resmedilmiştir.¹¹⁶ İstatistiğin devreye girdiği

¹¹⁶ Liberal nüfus sorunsalı, bir önceki dönemden farklı olarak, nüfusu sadece güce temel oluşturan bir şey olarak görmez. Nüfusu meydana getiren dinamik ilişkileri, temel biyolojik ve ekonomik süreçleri hesap etmeye ve bu ilişki ve süreçlerin güvenliğini sağlamaya yönelir. Nüfus tartışması liberalizmin tarafından yoksulluk sorunu temelinde ilk olarak ele alındığında, onu oluşturan unsurlararası ilişkiler ve bu unsurların yiyecek miktarı ile olan ilişkisi merkeze alınmıştır. Bilindiği gibi bu konudaki en etkili risale, Malthuss’u önceleyen Townsend tarafından kaleme alınmıştır. “İnsan türünün sayısını belirleyen yiyecek miktandır” önermesinden hareket eden

yer de işte tam burasıdır. Nüfusun siyasetin alanında işgal ettiği yeni yer, farklı bir bilgi türü ve güvenlik aygıtları sorununu da beraberinde getirmiştir. Böyle bir nüfus kavramlaştırılmasının maddileştirilmesi, ancak onu cisimleştirecek teknikler aracılığıyla olasıydı; ancak yaşama ilişkin yeni bir bilgi türü ona siyasalın ve kitlelerin alanında hayat verebilirdi ve öyle de oldu.

Yukarıda değindiğimiz bu yeni bilgi sorunu, bizi bir yandan nüfusla ilgili tüm süreçlerin bilgisi olarak siyasal iktisada, diğer yandan da belirsizliğin bilimi olarak istatistiğe götürmüştür. Pe-ki, istatistik, nüfusun mütemadiyen hem bilgisi edinilmeye çalışılan bir nesne, hem de kendi ihtiyaçları, özlemleri, istemleri olan bir özne olarak kurulmasında nasıl bir rol oynamıştır? İstatistiğin yeni bir bilgi türü olarak nüfusla ilgili süreçler açısından oynadığı bu rolü anlamak için öncelikle şu soruyu yanıtlamamız gerekiyor: Biyo-politika'nın, nüfus içerisinde meydana gelen belirsiz olayların ve sınırsız olay serilerinin olasılığa dayalı hesabı ile nasıl bir ilişkisi vardır? Sorunun yanıtı güvenlik mekânizmalarının hem nesnesi, hem de öznesi olarak nüfus ve güvenlik teknikleri arasındaki ilişkinin tartışılmasında ve bu

Townsend, Polanyi'nin belirttiği gibi insan meselelerine yeni bir yasa kavramını, doğa yasaları kavramını getirmiştir (Polanyi; 2000: 170). Townsend'e göre "özgür bir toplumun iki ırktan oluştuğu söylenebilirdi: Mülk sahipleri ve emekçiler. İkinci ırktan olanların sayısı yiyecek miktarıyla sınırlıydı ve mülkiyet güvence altında olduğu sürece açlık onları çalışmaya itecekti (Polanyi, 2000: 172). Daha sonra Townsend'in nüfus konusundaki saptamaları Malthuss tarafından kullanılacak ve Malthuss, yiyecek miktarındaki artış hızına karşı yoksulların sayısındaki artış hızına işaret ederek, bunun bir aşırı nüfus sorununa yol açacağını belirtecektir. Malthuss tarafından nüfusa hayat veren temel süreçlerin devamlılığı bu toplumsal kesimin, yoksulların sayısı ile ilgili bir problem haline getirilmiştir. Liberalizm içerisindeki nüfusa dair en büyük keşifler ise, siyasal iktisadın üretkenliği farklı bir biçimde ele alarak nüfusu salt bir sayı sorunu olmaktan çıkarmasıyla geliştirilmiştir. Bunun için Ricardo ve ardıllarını beklemek gerekecektir.

konuda istatistiğin oynadığı rolün açıklanmasında saklıdır (Foucault, 2007: 11).¹¹⁷ Giriş bölümünde güvenlik sorunsalının temelinde, seri problemlerine dayalı halde organize olmuş bir teknik olarak, olasılıkların alanında iş gördüğünü; hırsızlık, hastalık, suç, grev, eylem gibi olay serilerini konu edindiğini belirtmiştim. Bizim için önemli olan nokta ise güvenlik aygıtlarının hedefinin basitçe önleme olmadığını, bu olguların olasılığa ilişkin hesabından hareketle, onların belirli amaçlar doğrultusunda iptalini de amaçladığını görebilmektir. Bütün bu olay serilerinin oluşturulması ve olay serilerinin olasılığın çalışma mahalli haline getirilmesi, istatistik eliyle olmaktadır. İstatistik, Foucault'nun altını çizdiği güvenlik aygıtlarının bir parçası olarak, belirli bir mekân ve zamanda nüfusu karakterize edecek olan bu süreçleri ortaya koymakta ve hem nüfusun bu süreçlerden menkul olan bir özne hem de iktidarın çalışma sahası olan bir

¹¹⁷ Nüfusa yoğunlaşmak, yönetimsellik ve biyo-politika arasındaki paralelliklerin görülmesi kadar istatistiğin her iki sorunsal bağlamında işleyişi açısından da fikir verici olacaktır. Öncelikle nüfus sorunu bağlamında, yönetimsellik ile biyo-politika arasında birbirini besleyen ve iç içe geçmiş bir ilişki olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Foucault, her ne kadar ikisi arasındaki ilişkinin tarihsel gelişimi konusunda net olmasa da pastoral iktidar, polis bilimleri ve nüfusun doğuşu gibi kesişim noktalarını çalışmalarında bizlere sunmuştur. Bilindiği gibi Foucault, yönetimsellik kavramını ayrı zamanda nüfusun siyasetin alanında işgal ettiği yeni yeri işaret etmek için de kullanmaktaydı. Bu yeni yönetim anlayışında, "...nüfus öncelikle yönetimin nihai amacı olarak görülmeye başlar. Hükümrانlığın tersine yönetimin nihai amacı yönetme ediminin kendisi değil; nüfusun refahı, nüfusun koşullarının iyileştirilmesi, zenginliğin, yaşam süresinin, sağlığın, vb. artmasıdır... Nitekim yönetim de... nüfusun kendisi üzerinde çalışacaktır. Nüfus artık hükümrانın iktidarından çok yönetimin amacını temsil etmektedir; nüfus ihtiyaçların, özelemlerin öznesidir, ama ayrı zamanda, yönetimin elinde bir nesne durumundadır; yönetimin karşısında ne istediğinin farkındadır, ama kendisine yapılanların farkında değildir." (Foucault, 2005f: 282).

nesne olarak cisimleşmesini sağlamaktadır.¹¹⁸ Yine giriş bölümünde bu güvenlik sorunsalının temel unsurlarını vermiştim. Bu güvenlik sorunsalı, siyasal iktidar ile nüfus arasındaki ilişkinin nüfusun güvenliği üzerine kurulu pozitif bir eksen doğrultusunda kurulması aracılığıyla, devlet iktidarını yapılandıran liberal yönetim mantığını doğrudan belirlemiştir.¹¹⁹ İstatistik bu bağlamda biyo-politik bir rol oynayarak, biyo-politikanın hayata geçirilmesine uygun kurumlar üzerine kurulu olan siyasal iktidarın merkezi kapasitesinin oluşumu ile bu iktidarın yayılımı arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

İstatistiğin nüfus kavramı dolayımıyla yerine getirdiği bu bio-siyasal görevinin tartışmaya açılmasını Michel Foucault'nun çalışmalarına borçluyuz. Foucault, *Cinselliğin Tarihi*'nde on sekizinci yüzyılda, bazı Batılı ülkelerde yaşamın tarihe ve siyasal teknikler alanına girişini ele almakta ve yeni bir iktidar anlayışının doğuşuna işaret etmektedir. Foucault'ya göre egemeni karakterize eden şey öldürtme ya da yaşamasına izin vermek iken, yeni iktidar mantığı yaşatmakta ya da ölmeye terk etmekteydi. Egemenin yaşam ve ölüm üzerinde iktidarına karşılık, doğmakta olan bu yeni iktidar biçiminde ölüm hakkı, "artık kendini, yaşam üzerinde olumlu biçimde etki gösteren, yaşamı yönetmeyi, yükseltmeyi, çoğaltmayı ve bu yaşam üzerinde kesin denetimler ve bütüncül düzenlemeler yapmayı iş edinen bir iktidarın tamamlayıcısı olarak sunar" (Foucault, 2003: 101). İktidarın varlık nedeninde ve işleyişindeki değişimi vurgulayan Foucault, on yedinci yüzyıldan itibaren yaşam üzerinde iktidarın iki biçimde

¹¹⁸ Nüfusa dair yaşam istatistikleri, aynı zamanda toplumun tek bir siyasal-sosyal beden olarak inşasını, bu siyasal-sosyal bedeni çevreleyen farklı olguların sayısal tekbiçimleştirilmesini ve bu tekbiçimliliğin sayılar aracılığıyla deneyimlenmesini olası kılmıştır.

¹¹⁹ Kuşkusuz bu yönetim mantığının hâkim hale gelişi mücadelelerden bağımsız değildir.

geliştiğini söylemektedir: insan bedeninin anatomo-politikası ve nüfusun biyo-politikası. İnsan bedeninin anatomo-politikası bedeni merkeze almıştır ve bedeni terbiye ederek onun yeteneklerini ortaya çıkarmayı, artırmayı, itaatkârlığına koşut olarak onun yararlılığını geliştirmeyi hedeflemektedir. Diğer taraftan ise nüfusun biyo-politikası, merkezine doğum ve ölüm oranlarını, yaşam sürelerini, sağlık düzeylerini alarak nüfusa dair düzenlemeler için yolu açmış ve anatomo-politikanın ürünü olan beden disiplinleri ile beraber yaşam üzerinde iktidarın örgütlenmesini sağlamıştır (Foucault, 2003: 101-103). İstatistik de nüfus bilimiyle birlikte, biyo-politik süreçler halini alacak olan doğum ve ölüm oranlarına, uzun yaşam sürelerine ilişkin süreçlerin bilgisini sağlayacak ve bu iktidarı yerleştirecektir.

Biyo-politika, nüfusun yaşam süreçlerinin idaresi ile ilgili bir yönetim sorunu olarak ortaya çıkarken, kamu sağlığı, kentleşme ve göç sorunlarına yönelik ilgiyi de beraberinde getirmiştir (Dean, 2001: 98). Niteleyen, ölçen, değerlendiren ve hiyerarşiye sokan bu iktidar, sınırlayan, tahakküm ilişkilerini dayatan ve yasaklayan iktidardan farklı olarak, yaşamı azamî kılmayı amaç edinmekte ve bu nedenle de insan bedenine bakmayı, korumayı, yaşamı destekleyerek onun dayandığı güçleri çoğaltmayı, düzenlemeyi ve kuvvetlendirmeyi amaçlamaktadır. Biyo-politika, yaşayan, canlı bir varlık olarak insanla, tür olarak insanla ilgilidir (Foucault, 2004: 248). Biyo-politik bir iktidar yaşama ilişkin olasılıkların dünyasını, yaşayan bir varlık olarak kitlenin hayatında bir anda beliriverebilecek olan tehlikeli olaylar dizisini denetim altına almayı hedefler ve bunun için belirli önleyici mekânizmaları, teknolojileri yürürlüğe koyar. İstatistik bunlardan sadece birisidir ve “biyo-politiğin yerleştiği mekânizmalar da, önce, tabii ki, öngörüler, istatistik tahminler, global önlemler söz konusu olacaktır...” (Foucault, 2004: 252). Yaşamı çevrelemeyi amaç edinen bu iktidar anlayışının geliş-

mesinin ekonomik süreçlerle de yakından ilişkisi vardır. Foucault'nun belirttiği gibi, "Bu biyo-iktidarın kapitalizmin gelişmesinin vazgeçilmez bir ögesi olduğu kuşku götürmez; çünkü kapitalizm, bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasıyla güvence altına alınmıştır (Foucault, 2003: 103). Örneğin hastalık sorununun biyo-politik bağlamda ele alınışına bakalım. Hastalık, nüfusu oluşturan bireylerle ilgili saf biyolojik bir olgu olarak değil de, artık siyasal bir düzenleme sorunu olarak görülmektedir. On sekizinci yüzyılın sorunu "salgınlar değil ama başka bir şey: Özetle yerleşik hastalıklar denebilecek olan, yani bir nüfusta yerleşik olan hastalıkların yapısı, doğası, yayılımı, şiddetidir..." (Foucault, 2004: 249). Hastalıklar artık güç eksilmesi, çalışma sürelerini azaltması, enerji düşüşü, üretimdeki eksiklik ve tedaviler nedeniyle ortaya çıkacak ekonomik maliyetler etrafında ele alınmaktadır (Foucault, 2004: 249). Sonuç olarak, biyo-politika iktidarın pozitif bir nitelik arz edebileceğinin bir göstergesi olarak kapitalist mantık ile iç içe geçmiştir. İstatistiğe dayalı nüfus kavrayışı bir taraftan devlet iktidarının içerisinde temelleneceği bir alan açarken, diğer taraftan bu nüfus kavrayışına hayat veren, daha önce değindiğimiz liberal güvenlik mantığının devletin yönetim rasyonalitesi olarak hâkimiyet kazanmasını sağlamıştır. Bunun bir diğer sonucu olarak da, nüfusu konu edinen devlet iktidarı, kapitalizmin gereklilikleri ile uyum içerisinde inşa olunmuştur.

Fakat eklemeliyiz ki, istatistiği devletten topluma yönelen pozitif bir siyasal teknoloji ve devlet kapasitesinin oluşumu bağlamında ele almak, onun toplumsal gelişmelerle olan bağlarını ve sivil toplum içerisindeki kaynaklarını göz ardı etmek anlamına gelmemelidir. Bu bağlamda yukarıdaki açıklamalara dair iki hatırlatma yapmakta fayda var. Öncelikle istatistik akımı bir şekilde devlet ile ilişkili olsa da, her yerde devlet temelli geliş-

memiştir ve nüfusla kurduğu ilişki de sadece pozitif bir nitelik arz etmez. Soruna sadece bu pozitiflik etrafında baktığımızda, onun iktidar ilişkilerinin kuruluşu, merkezileştirilmesi ve yayılımı açısından pozitif işleyişinin öteki yüzü olan negatif yönünü göz ardı etmiş oluruz. İstatistik, bir taraftan nüfusu karakterize eden para, meta ve insan akışlarının, Foucault'nun ifadesiyle dolaşımlarının, sürekliliğini sağlamak üzerine kurulu bir güvenlik şebekesinin parçası olarak iş görüyorken, diğer taraftan bu akışların belirli bir yönde gerçekleşmesini ve belirli bir mekâna sabitlenmesini de hedefliyor. Bu akışların düzenin verili hiyerarşisi içerisinde devamlılığını, tam da onların muhtemel yoldan çıkmalarının, sapmalarının ve kesintiye uğrama ihtimallerinin bilgisini üreterek sağlamaya çalışıyor. Bu bağlamda o, sadece nüfusu, kitleleri güçlendirme, yaşamı azamileştirme ve yaşam üzerinde olumlu biçimde etki gösterme aygıtı olarak değil, farklı güç odaklarını bertaraf etme, siyasal iktidar tarafından bu güç odaklarının sönmümlenmesini sağlamak adına onların işgalinin önünü açma doğrultusunda da iş görüyor. İstatistiğin, pozitif bir iktidar sorunsalının bir parçası olarak görülebilecek olan tarafının tam da öteki yüzünün, siyasal iktidar ve kitlelere ilişkin bir eylem sorunu ile bağlantılı olduğunu; ama bu sefer onun negatif bir doğrultuda çalıştığını görmek durumundayız. İstatistik ve ona hayat veren olasılık kavramının bu rolünü özellikle potansiyel kavramı etrafında giriş bölümünde ele almış ve yoksulların potansiyelinin nasıl olasılığa dayalı teknikler tarafından tabiiyet altına alındığını ve bunun nasıl belirli eylem türlerinin iptali üzerine kurulu olduğunu tartışmıştım. Bu tartışmayı daha ileride 1840'lar İngiltere'si bağlamında somutlaştıracam.

İkinci olarak da, istatistik hareketinin amacının sadece modern devletin iktidarını inşa etmek olduğunu iddia etmek de süreci fazla basite indirgemek olacaktır. Dönemin istatistik ha-

reketlerini, her birinin içerisinde geliştiği ülkedeki devlet-toplum ilişkilerine göre farklılaşan amaçların eklenmesi belirlemiştir. Örneğin Woolf, İngiltere'de istatistik faaliyetini teşvik eden saiklerin daha çok ekonomik ve "eğitilmiş elitlerin ahlaki meşguliyetleri" kaynaklı olduğunu, Fransa ve Prusya'da ise istatistik faaliyetinin daha doğrudan devlet temelli olduğunu iddia etmektedir (Woolf, 1989: 590). 1840'lar İngiltere'sine değinirken göreceğimiz gibi, İngiltere ve ABD'de yerel baskı grupları, dönemin istatistik cemiyetleri, kamu idarelerinin istatistiksel faaliyetlerini genişletmeyi ve sonuçların basılmasını amaçlarken, Fransa ve Prusya'da devlet temel destekleyici olmuş ve gelişmelere yön vermiştir (Woolf, 1989: 603). İngiltere'de hakim sınıflar arasındaki mücadele istatistik hareketinin ve istatistiğe dayalı reformların gelişimini doğrudan belirlemiştir. İstatistiğin gelişimi devlet iktidarıyla ilişkili olduğu kadar, göreceğimiz gibi ekonomik çıkarla da ilgilidir. İstatistiğin burjuva dünyası ile olan bağlarını göz ardı edersek, kuşkusuz onu tam olarak anlayamayız. Bizzat bu bağlar, onun olasılığa dayalı belirli bir düşünme biçimini bilimsel prosedürlerinde ve pratiklerinde içselleştirmesini sağladığı gibi, toplumsal kavrayışının bu düşünme biçimi üzerine kurulu olmasının da önünü açtılar. Neocleous'un da ifade ettiği gibi, istatistiğin "doğrudan temeli 16. yüzyıldan günümüze, uzmanlaşmış defter tutma ve muhasebenin gelişimini teşvik eden meta ticaretidir...İstatistik burjuva sınıfının hesaplayıcı aklının doğuşu ile beraber bütünüyle mümkün hale gelmiştir." (Neocleous, 2003: 53).

Kapitalizmin dünyası ile istatistiğinki arasındaki ilişki, basitçe bir aracılık ve yahut araçsallık ilişkisi değildir. İkisi arasında daha özsel bir ilişki olduğunu söyleyebiliriz. Bu özsel ilişkinin en iyi görülebileceği alanlardan biri yöntemsel olarak ekonomi ile istatistik arasındaki yakınlıktır. Bu ilişki bize istatistiğin belirsizliği nasıl ele aldığına dair bir fikir verebilir. İstatistik, bir bil-

me biçimi olarak kendi bilimsel nesnesini (yani toplum ve alt-sınıfları), düzenlilikler arz etse de belirsizliğin alanı olarak kabul ederek onun yasalarını konu edinmektedir. Buradaki belirsizlik fikri ile piyasanın belirsizlikler üzerine kurulu olduğu düşüncesi arasındaki yakınlık dikkat çekicidir. Bu da belirsizliğin alanı olarak piyasa ve bu belirsizliğin bilimi olarak ekonomi politik ile istatistik fikri arasında dışsal bir ilişkiyi değil, bir eş yapılılığı ve bir nevi türdeşliği akla getirmektedir. Kapitalistin belirsizliğin dünyasına yelken açarken alet çantasına tahminlerin, çıkarımların ve beklentilerin zarlarını alması gibi, sosyal bilimci de toplumsalı keşfe çıkarken artık yanına olasılık ile desteklenmiş modelleri, eğilimleri ve çıkarsamaları alacaktır. Olasılık üzerine kurulu olan hesaplayıcı mantık, belki de hiç beklenmediği bir yerde karşımıza çıkacaktır: Toplumsalın yeni bir biçimde düşünülmesi ve onun sosyal politika bağlamında reforme edilmesinde. Sonuç olarak istatistik, ölçme üzerine kurulu topluma uzanan bilimin kavramsal araçlarını sağlamış ve kitle gibi bütünlüklerin düşünülebilir hale gelmesini sağlamıştır diyebiliriz. Bu gelişme yoksulluğun ele alınma biçimini bütünüyle değiştirmiştir. İstatistiğe dayalı tekniklerin vücut verdiği kitle kavramı bu doğrultuda önemli bir rol oynamıştır.

Raymond Williams, istatistik olmaksızın endüstri devriminden doğan toplumun tam olarak bilinemeyeceğini iddia etmekteydi (Neocleous, 2003). Williams'ın saptaması yerinde olmakla beraber, bir sonraki kısımda göreceğimiz gibi istatistik, sadece bilişsel bir araç değildir. Toplumu bilmekten daha fazlasını yapmaktadır ve zamanı geldiğinde bir dönüştürme ve eylem aracı olarak işe koşulmaktadır. İstatistik, belirli düzenlilikler üzerine kurulu ve bu düzenliliklerin istatistiksel yasalar biçiminde ifade edildiği toplum kavrayışının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Matematik ve olasılığın dünyası ile iç içe geçmiş, İngiliz Siyasal Aritmetiğinin varisi olan istatistik akımı,

normlar üzerine kurulu toplum düşüncesinin yerleşmesinde ve kitle mefhumunun anlaşılmasında kendisine yapılan görev çağrısını geri çevirmemiş ve devlet denetimindeki istatistik büroları aracılığıyla bu düşüncüyü yaygınlaştırmıştır. İşlerin böyle yürümediği ve devletin istatistiği doğrudan işe koşmadığı İngiltere gibi ülkelerde ise istatistik akımı, istatistik cemiyetleri aracılığıyla kendi kendini görevlendirmiştir. Sonuç olarak istatistikçiler, hareket toplum ya da devlet temelli olsun, devlet ile kitleler arasında kurulacak olan siyasal köprüünün ayaklarını sağlam temeller üzerine oturtmak için devreye girmiş ve bunun için mücadele etmişlerdir.

İstatistik "kitle fenomeni tarafından karakterize olunan toplumsal hayatın yeni örüntülerini betimlemeyi mümkün kılacak yeni bir 'dil'" sunmuştur (Metz, 1990: 337). Bu bağlamda "bireylerin esnek davranış örüntüleri tarafından yapılandırılmış özgül bir toplumsal etkileşim durumunu" belirten kitle mefhumuna modern anlamının verilmesinde ve onun bilimsel prosedürler içerisinde kavranılmasında istatistik, geleneksel ve modern düşünce biçimleri arasında bir eşik teşkil etmiştir (Metz, 1990: 338). Daha önce de belirttiğimiz gibi günümüzdeki anlamıyla istatistik anlayışının doğuşu, kitle fenomeninin gelişimi, endüstri devrimi ve ulus devletlerin oluşumu süreci ile birlikte ele alınmalıdır. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren bir taraftan istatistik aracılığıyla kitlelerin bilgisinin üretilmesi, sınıflandırılması ve sayısallaştırılması söz konusu iken, diğer taraftan endüstriyel aktivitelerin, tanımlandırılması, sınıflandırılması, terminolojisinin kurumsallaştırılması için istatistiğe başvurulmuştur. İstatistik olasıları temel alırken, insana ilişkin olguların doğa bilimlerindeki yöntem ve kesinlikle incelenmesi gerektiği varsayımının yerleştiği bir dünyada, bilime atfedilen tarafsızlık ve rasyonalite nişanlarını donarmış ve toplumun yasalarını tam da toplumbilim'in kurucusu Auguste Comte'un vetosunu yiyerek bulma

görevini üstlenmiştir. Fakat hemen belirtmeliyiz ki, toplumsalın istatistik tarafından fethi, onun siyaset ile olan bağlarının sonlandığı anlamına gelmemektedir. Aksine, belirsizliğin bilimi olarak istatistik, modern siyasetin tam da kalbine yerleşmiş olan şeyi, kitle ve onun belirsizlikler üzerine kurulu dünyasını çevrelemenin, hesap ve kontrol etmenin araçlarını sunarak kamu siyasasına ve devlete yön vermiştir. Olasılık üzerine kurulu istatistiğin tek görevi devletin gücünü açığa çıkartmak değildir artık; istatistik iktidar için kitlenin ve potansiyelin dünyasını aralayacak teknik ve stratejik anahtar üretecek ve ihtimallerin dünyasının iktidarın bakışı için nicelleştirme aracılığıyla cisimleştirilmesini ve nesnelleştirilmesini sağlayacaktır. Bütün bu gelişmelerdeki anahtar terim ise olasılıktır. Bu nedenle kısaca da olsa olasılık kavramını, bu bağlamla sınırlı olarak açmamız gerekiyor.¹²⁰ Olasılık, yoksulluğa yönelen istatistik temelli eylemin üzerine kurulu olduğu bilgiye hayat veren en önemli kavramdır.

Ian Hacking, *Olasılığın Doğuşu*, isimli çalışmasında olasılık anlayışımızın 1660 dolaylarında oluştuğunu ve onun “Rönesans dönemi simgesel anlayışımızın on yedinci yüzyıl ortalarında geçirdiği iki veçheli bir değişimden ibaret olduğunu öne” sürmektedir (Hacking, 2005: 132). Olasılık terimi Ortaçağ’da, “otorite tarafından tasdik edilen fikir”, “onay/rıza derecesinin, şeylerin ve şahitlerin tanıklık derecesine oranı” anlamına gelmekteydi (Desrosières, 1998: 52). Desrosières ise, yargıçlar ile Leibniz ve Nicolas Bernoulli gibi matematikçilerin, “ispatın matematiksel kesinliği”, “duyusal tanıklığın fiziksel kesinliği” ve “şahitlik ve tahminin ahlaki kesinliği”nden oluşan üç kesinlik düzeyini bir

¹²⁰ Belirsizliğin bilimin konusu haline gelişi ve olasılık anlayışımızın gelişimi, istatistik üzerine olan klasik eserlerde etraflıca tartışılmıştır: Bkz, Stigler, *History of Statistics*, Hacking, *Emergence of Probability*, (1975) ve Hacking, (2005: 130-142), Porter, (1986), Desrosières, (1998: 45-66).

bütünlük içerisinde birleştirmesinin, bugüne ulaşan yolu açtığını belirtmektedir. Bu üç düzey daha sonradan olasılığın değerlendirilmesinde üç farklı yola tekabül etmiştir: "Fiziksel simetriye dayalı eşit olasılık", "olayların gözlenen sıklığı" ve "öznel kesinlik derecesi". Sonuç olarak bu yapı da olasılığın Hacking'in belirttiği iki temel veçhesinin önünü açmıştır. Öznel ve nesnel olasılık (Desrosières, 1998: 52-53). Hacking, *Olasılığın Doğuşu*'nda, olasılığın bu ilksel ikiliklerinin altını çizmektedir. Olasılık bir taraftan bilgimize ya da bilgisizliğimize bağlı olan, desteklenmiş bir inanma derecesi ile ilgiliyken, diğer taraftan göreceli bir sıklıkla ilişkiliydi ve Pascal'dan önce bu yönlerden hiç biri tam olarak kavranamamıştı (Hacking, 1978: 1). Sıklık ve inanma derecesi olasılığın nesnel ve öznel olan yanlarını oluşturmaktadır ve biri dünyanın halleri ile diğeri ise zihnin halleri ile ilgilidir (Desrosières, 1998). Hacking, olasılık anlayışımıza dair bu iki veçhe arasında sarkacın bir o yana bir bu yana salındığından bahsetmektedir. Örneğin Laplace, çubuğu öznel olana bükerken, basılı sayıların da yardımıyla Fourier¹²¹ çubuğu nesnel olana çevirmişti. Bu iki anlayış arasındaki sentezin üretilmesi ve olasılığın sosyal dünyanın anlaşılmasına damgasını vurmaya başlaması ise "Büyük Sayılar Yasası"nın keşfi ile olmuştur. Poisson'un, *Büyük Sayılar Yasası* ile beraber, belirsizliği nicelikselleştirme yoluyla nesnelleştiren olasılığa dayalı muhakemenin alanında, dünyevi olanın zaferi ilan edilmiştir.

Büyük Sayılar Yasası'nın¹²² geliştirilmesi sonucu toplumsal dünyada göreceli sıklıkların istikrarının, İlahi Takdir'in bir işareti

¹²¹ Joseph Fourier, 1820'lerde Paris ve Seine bölgesinde istatistiksel araştırmalar yapmış ve bu araştırmalar nesnel olasılığa olan ilgiyi artırmıştır (Hacking, 2005: 132-133).

¹²² Büyük Sayılar Yasası'ru Hacking şöyle açıklamaktadır: "Jacques Bernoulli'nin ölümünden sonra 1713'te yayımlanan ünlü teoremi, bir torbadan siyah ve beyaz topların arka arkaya çekilerek yerine geri konmasına uygu-

olarak görülmesi anlayışı terk edilecektir. İstatistiksel istikrarın yasası bir nevi dünyevileşmiştir artık. Yasa'nın mucidinin belirttiği gibi "...kuram, bize her olay sınıfına göre farklılaşan nedenlerin olasılığı yasası değişmediği sürece zorunlu olarak bu devamlılığın süreceğini gösterir" (Poisson'dan alıntılan Hacking 2005: 140). Poisson, *Büyük Sayılar Yasası*'nın küçük nedenlerin birbirini götürdüğü dünyasında, bir olaylar dizisinde ortaya çıkacak istatistiksel istikrarı önsel olarak temellendirmeyi ve bunun bizzat "işlerin olma tarzının ta kendisi"nin bir sonucu olduğunu göstermeyi amaçlıyordu. Tek ihtiyaç duyulan bir olay üzerine yeterince sayıdır. Büyük Sayılar Yasası'ndan sonra istatistiğin sosyal dünya ile buluşturulmasında ortalama insanın mucidi Adolphe Quetelet (1796-1874), regresyon analizini geliştiren¹²³ Francis Galton ve onu takip ederek kombinasyon analiz-

lanıyordu. Torbadaki siyah topların oranı p olsun. Bunu siyah top çekme olasılığı olarak kabul edelim. Bir top çekeriz, rengini kaydederiz, yerine geri koyarız ve torbayı sallanz. Böyle birçok çekilişten oluşan bir seri ve böyle bir seride siyah top çekme sıklığını belirleyebiliriz. Göreli sıklığın p etrafındaki çok küçük bir e hata aralığında yer alma olasılığının ne olduğunu sorabiliriz. Bernoulli yanıtı biliyordu ve bu yanıt ünlü oldu. Ama siyah top çekme oranının torbadan torbaya değiştiği bir torbalar topluluğu varsayarsak ne olur? Rasgele bir torba seçer, sonra da rasgele bir top çekeriz. Gene, yinelenen torba/top çekimlerinde, siyah topun çekildiği bir göreli sıklık ortaya çıkacaktır. Torbalardan siyah top çekme toplam oranı q olsun. Torba/top seçimlerinde siyah top çekmenin göreli sıklığının q 'daki küçük bir "hata payı" içinde kalması hakkında herhangi bir hükümde bulunabilir miyiz? Evet. Bu kesin hüküm, Poisson'un büyük sayılar yasası olarak adlandırdığı şeydir (Hacking, 2005: 138).

¹²³ Soy antımının destekçisi olan ve kalıtım üzerine çalışan Francis Galton da (1822-1911) Gauss yasasını temel almakta ve Quetelet'in aksine vasattan sapmalarla ve istisnalarla ilgilenmekteydi. Temel iddiası şuydu: "Eğer zaman içinde bir türe bakarsak, incelenen özelliğin vasatında ve yayılımında hafif kaymalar fark ederiz. Ama temelde (onun görüşüne göre ve genetik kayma kuramı kimsenin aklına gelmeden çok önce) eğri sabittir. Yeni istis-

lerini geliştiren Karl Pearson¹²⁴ tarafından yapılan katkıları arkasına alan sosyal bilimci için ortam, artık düzenlilik arzeden olguların sayısal dünyasını, şans tanrıçası Fortuna'nın kaprisli bakışlarına kapatmak için hazırdır. Fakat kapılar bir yandan Fortuna'nın kaprisli bakışlarına kapanır ve olasılık ile beraber basılı sayıları kuşanmış Metis¹²⁵ talihi fethederken, öte taraftan göreceğimiz gibi aralanan kapılardan içeriye onun yanında sosyal denetim ve reform da girmiş ve sayıların demir eli artık bırakmamacasına sosyali ve yoksulları kavramıştır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, belirsizliği tahmin etmek ve kestirimlerde bulunmak amacıyla matematiksel olasılığın, sosyalin dünyasıyla buluşturulması ve istatistiğin bu alanda çalışarak bize toplumsal düzenlilikleri sunar hale gelmesi *Büyük Sayılar Yasası* sonrası Adolphe Quetelet'nin çalışmalarının bir sonucu olmuştur. Belçikalı Kraliyet gökbilimcisi *Quetelet*, öncelleri ile aynı soruları sormadığı gibi, aynı yanıtları da vermemiştir. Quetelet, kendinden önceki Fransız olasılık matematikçilerini, onların nedenlerin olasılığı üzerine olan düşüncelerini bir kenara bırakarak kendisine temel almıştır (Desrosières, 1998:79- 80). Ona göre, normal bir eğri gözleniyorsa bunun nedeni sabit nedenin diğer arzi bağımsız nedenler tarafından bozulması nedeniyle-

nai tipler daha önemsiz ailelerden çıkar ve daha sıradan insanlar da istisnai ebeveynlerin çocukları olur." (Hacking, 2005: 240). Sonuçta Galton, "Alela-delige dönüşün Normal eğrinin matematiksel bir sonucu olduğunu" görmüş ve istatistiksel bağımlılığı ilgi odağı haline getirmiştir (Hacking, 2005: 242)

¹²⁴ Pearson, *Biometrika* ve *Annals of Eugenics*'in (Soy Antımı Yıllıkları) kurucusudur. Çalışmaları sosyal teoride kombinasyon analizlerinin ve olumsallık fikrinin yerleşmesinde çok önemli bir adım olmuştur. Genel olarak Viktorya dönemi bilimi ve nedensellik için bkz.Kern, (2008). Kern, bilim, çayyet romanları ve düşünce sistemleri içerisinde nedenselliğin izini sürmektedir.

¹²⁵ Metis akıl, us, bilgelik anlamına gelmektedir. Bkz. Erhat, (1996: 204).

dir ve “gözlenen normal eğri hem sabit nedenin (bazı bağlamlarda bu “ortalama insan”dır) hem de diğer bütün nedenlerin arızı olduğu hipotezinin varlığını doğrulamaya hizmet” edebilir. (Stigler, 1990: 290) Quetelet, insani özelliklerin matematikçilerin “hata eğrisi”ne benzeyen bir eğrisi ve dağılımı olduğunu öne sürmüş ve Hacking’in de belirttiği gibi “ortalamayı gerçek bir niceliğe” dönüştürerek bize “ortalama insanı sunmuştur (Hacking, 2005: 143). Daha sonraki adımları ile beraber Quetelet, “...bilinmeyen fiziksel niceliklerin ölçülmesi kuramını, bir topluluğun ideal ya da soyut özelliklerini ölçme kuramı haline dönüştürdü. Söz konusu özellikler de aynı biçimsel tekniklere tabi olabilecekleri içindir ki, gerçek nicelikler haline geldiler. Bu adım şansın ehlileştirilmesi açısından çok önemliydi. Sadece büyük çapta düzenlilikleri betimleyen istatistiksel yasaları, toplumların ve doğanın altında yatan gerçekleri ve nedenleri ele alan yasalar haline getirmeye başladı.” (Hacking, 2005: 147). Quetelet’in bilim dünyasına kazandırdığı ortalama insan kavramı, toplumsalın homojen ve ölçülebilir bir birim olarak düşünülmesinde önemli bir adımdır. Ortalama insan, toplumun, boy, kilo, yaşam süresi ölçülebilir olan bir halk kavramı içerisinde düşünülmesinin ve böyle bir halk kavramının ölçüm pratiklerinde maddileştirilmesinin önünü açmıştır ve tabii aynı zamanda ortalamaları yükseltmeyi hedefleyen devlet temelli pratiklerin de.

Quetelet İngiliz istatistik akırmu önemli ölçüde etkilediği için bizim konumuz açısından özel bir önem taşımaktadır. Quetelet’in araştırma konusunu “bireyi farklılaştıran sıradışlıklar değil”, “sosyal beden” oluşturmaktadır. Kendisinin sosyal fizik olarak adlandırdığı yöntemin amacı, toplumu bir bütünlük olarak ele almak yoluyla türetilecek veri bütünlüklerini işleyerek, sosyal hayatın örüntülerinin ve insan davranışındaki düzenliliklerin bilgisini üretmektir. Quetelet bu eksenindeki çalışmalarıyla be-

lirli bir sosyal yasa fikrine hayat vermiştir. Goldman'ın ifade ettiği gibi onun sosyal yasa fikri, "zaman içerisinde ortalama değer serileri içerisindeki eğilimleri, düzenli korelasyon örüntülerini, tahmin edilebilir serilerdeki her tür düzenliliği betimlemek için kullanılmıştır." (Goldman, 1991: 428-429. Quetelet'nin sosyal yasa fikri, 19. yüzyılın sosyal reformcuları üzerinde oldukça etkili olmuştur.¹²⁶ Goldman, Quetelet'nin İngiliz istatistik hareketi tarafından geliştirilecek olan üç önemli fikir ürettiğini belirtmektedir: Sosyal olgunun düzenlilikleri istatistiksel analizin kullanımı yoluyla gösterilebilir; bu düzenlilikler ahlaki alanda bile fiziksel olguların düzeninin parçasını oluşturur ve son olarak bu düzenlilikler bireylerinin isteklerinin toplamı yerine, doğrudan sosyal koşullara atfedilebilir ve dolayısıyla sosyal mühendisliğe açıktırlar (Goldman, 1991: 428). Quetelet, gerek sosyal yasa fikriyle gerekse ortalama insan kavramıyla belirsizliğin belirli düzenlilikler sergilediğini gözler önüne sererek, onun müdahale konusu olabileceğini de gözler önüne sermiş oluyordu.

Sadece Quetelet değil diğer 19. yüzyıl istatistikçileri de, kitlelerin yaşam koşullarına, endüstriye ve suça yönelik devlet temelli bir müdahalenin önünü açmak için kestirimci bakışlarını gözledikleri yıldızlardan kitlelere, sefillere ve yoksullara yönlendirmişlerdir. Bunun için de hesaplama hataları dâhil "hiçbir şeyin bakışlarından kaçmaması" gerektiğini düşünmüşlerdir. Onların bakışını böylesine keskinleştiren şey ise daha önce belirttiğimiz gibi olasılıktır. İstatistikçiler modern dünyanın resmi-ni kendisine ilk bakışta gösterecek tekniklerle donanmak için on dokuzuncu yüzyılda büyük çaba sarf ettiler. Sosyal çözümleme ile olasılık matematiğinin mutlu karşılaşması, onların ihtiyaç

¹²⁶ Florance Nightingale ve W. Farr'ın kendisine hayranlığı için bkz. Freedgood, (2000).

duydukları keskinliği sağlayacak ve belirsizliğin alanını çevrelemelerini olası kılacaktı. İstatistikçilerin bakış noktaları kadar bakış araçları da teknik ve sayılar üzerine kuruluydu. Teknik yöntemlerin bu yüceltilmesinin ardında ise daha önce ifade ettiğimiz gibi, dünyayı ve insanı üretim için her zaman hazır halde tutmayı hedefleyen “bilimsel” bir sorunsal ve prosedürler bütünü vardır. Sayılar ve kategoriler kümesi olarak sadece doğa değil, insanlar da üretim için hazır hale getirilmelidir. Fakat her ne kadar kategoriler içerisinde şekleleştirilse de, kitleler 19. yüzyıl boyunca sürekli olarak gösterdikleri gibi, her zaman farklı bir şey yapabilme kapasitesine, potansiyeline ve dolayısıyla da olasılığına açık olmuştur. Kitleler, bir nevi olasılığı cisimleştiren amorf bir beden olarak anlaşılmıştır. Bu amorf yapıya ilişkin olasılığın istatistik aracılığıyla hesabı siyasal ve de iktisadi süreçlerle içsel olarak ilişkilidir. Bu doğrultuda emek gücünü ve belirli bir emek havuzunu her zaman hazırda tutmak ve onun siyasal potansiyellerini zapt etmek, istatistiğin çifte işlevi olmuştur ve 19. yüzyıldan itibaren yoksullar üzerine tutulan istatistiklerin yaygınlaşması da bu çifte işlevin bir uygulaması olarak anlaşılmalıdır. Göreceğimiz gibi olasılığın istatistiğe girişine dair söz konusu gelişmeler, dönem içerisinde körüklenen toplumsal kaygılarla yakından ilişkilidir ve ortalamaların, soyartımının ve kombinasyonun dünyası, sosyal sorundan bağımsız düşünülemez. Hem Viktorya dönemi İngiltere’inde, hem de Napolyon sonrası Fransa’da yoksulluk sorununun ürettiği kaygılar, suç ve hastalık, bütün bu gelişmeleri harekete geçiren temel saikler olmuştur. Bizleri bir taraftan olasılığa götüren “iyi niyetli” sayılar, diğer taraftan da olasılık üzerine kurulu istatistiği temel almış bir kamu politikası için yolu açmıştır. Söz konusu gelişmeler sonuç olarak siyasal iktidarın genel olarak belirsizliği konu edinme biçimini de temelden dönüştürmüştür.

Kamu yönetiminin toplum ve vatandaşlar arasındaki ilişkinin bilimi mertebesine yükselişi ile idarenin toplumun yaşamını yönlendirmede istatistiğe başvurması arasındaki ilişki artık kurulmaya hazırdır. Sonuçta bir taraftan “sayılarla ilgilenen amatörler kamu yöneticisi” olurken, diğer taraftan istatistik kamu siyasasının bir aracı haline dönüşmüştür. Özellikle Britanya’da istatistik, idarenin topluma karşı sorumluluklarının artmasının bir sonucu olarak onun zorunlu bir parçası haline gelirken, istatistiksel araştırmalar tarafından desteklenmiş “bilimsel” dayanakları olan bir kamu siyasasının da gerçekleşmesini sağlamıştır (Metz, 1990; Woolf 1989). Toplumlardaki düzenliliklerin istatistiksel analizini üreten ve olasılık yasalarını temel alan bir bilme biçimi olarak istatistik, klasik anlamıyla devletin gücünü artırmayı hedefleyen idare bilimlerinin artık bir parçası olmasa da, kamu siyasası ile olan bağına korumuştur. Fakat artık görevini farklı bir biçimde icra etmekte ve “endişe verici şekilde tahmin edilemez olarak görülen bir toplumda, alt sınıfların ön görülemez davranışlarını keşfetmek, anlamak ve sonuçta kontrol etmek için” uygulanmaktadır (Woolf, 1989: 595). 1800’lerin sapkınlık başlığı altında intiharin, fahişeliğin, alkolikliğin, serseriliğin, deliliğin, suçun ve sefaletin sayısal analizini üreten ahlaki analizinin temelinde, “sapmış bir alt nüfusun sayım ve sınıflandırma ile düzeltilebileceği-denetlenebileceği-mefhumu” yatmaktadır (Hacking, 2005: 16). İstatistiğin doğuş ve kurumsallaşma biçimi, bize onun yoksulluk sorunu ve işçi sınıfının yaşam koşulları ile olan yakın ilişkisini göstermektedir. Bu ilişkiden hareketle sonuç olarak diyebiliriz ki, olasılık üzerine kurulu istatistik bir güvenlik ve üretim paradigmasının parçası olarak vücut bulmuş ve klasik yoksulluk yönetimi sorunsalının kuruluşuna temel oluşturmuştur.

Bu bağlamda istatistikten yoksullara uzanan ara terim ise kamu siyasasıdır. İstatistiğin kamu siyasası ile olan bağının ana-

lizi, onun alt sınıflar üzerinde çalışma biçimi hesaba katılmaksızın yapılamaz. Fakat yoksullar, istatistik ve kamu siyasası arasındaki ilişkiyi sadece "disiplin" ve "kontrol" kavramları etrafında düşünmemeliyiz. İstatistik aracılığıyla iktidarın bizzat alt-sınıfların özneleşme süreçlerine katılım yollarını tartışmaya açmak ve istatistiğin alt-sınıfların içerisinde bu özneleşme süreçlerini deneyimlediği "yaşam koşullarının" üretimini hangi biçimler belirlediğini tartışmak gerekiyor. İstatistik hareketi devletin, sınıf ve ulus inşa süreçlerine katılım yollarını açarken, ulus ve sınıfın deneyim alanını da yapılandırmıştır. Bu konuya Britanya bağlamında 1840'ların yaşam istatistiklerini ele alırken tekrar döneceğim. Öncelikle istatistiğin kodlama aracılığıyla belirli bir siyasa uzamını nasıl kurduğunu ele almak istiyorum; çünkü tam da bu siyasa uzamını inşa ederek istatistiğe dayalı analizler yukarıda değindiğim görevin icra edilmesini sağlıyorlar. Göreceğimiz gibi yoksullara yönelik kategorileştirme yoluyla iş gören istatistikler, belirsizliği tehlike işaretleriyle dolu bir şey olarak işaretlerken, belirli türde kamu siyasasına da sürekli olarak davetiye çıkarmaktadırlar. On dokuzuncu yüzyıl liberalizminin her yerde tehlike görme alışkanlığının bir ürünü olarak bu istatistikler, eğer ortada tehlike yoksa onu yaratmanın yolunu bulmuş ve ona uygun kamu siyasasını çağırmuşlardır. Fayda ilkesini temel alan idari eylemin belirsizlikteki düzenlilikleri ifşa eden istatistiksel bilgi ile buluşmasının sonucu, belirsiz olandaki tehlikenin altının çizilmesi ve onun kontrol altına alınması adına sosyal reformun göreve çağrılmasıdır. Böylece klasik liberal yönetim sorunsalı ile uyum içerisinde olan eylem tarzı, kendisiyle uyum içerisindeki bilgi biçimi ile birleşerek sosyal sorunu kendi tarzında kavramlaştıracaktır

İstatistik, Kategorileştirme, Kamu Siyaseti ve Tehlike

İstatistikçiler arasındaki en önemli tartışma konularından biri istatistiğin ölçüm nesnesinin epistemolojik statüsü üzerinedir. Tartışma, ölçülen şeyin gerçekliğinin ölçüm ediminden bağımsız olarak var olup olmadığı ile ilişkilidir. Realist konumu alanlara göre ölçümün nesnesi ölçümden bağımsız olarak var iken, kuşkucu, adcı (*nominalist*) veya inşacı (*constructivist*) olarak görülen taraftakiler ölçme ediminin bu gerçekliğin inşasında hesaba katılması gerektiğini ve ölçümün nesnesinin varlığının aynı zamanda her zaman tartışmaya açık bir uzlaşma sorunu olduğunu iddia etmektedirler (Desrosières, 1998: 1-3). Her tartışmada olduğu gibi kuşkusuz her iki tarafın da haklı olduğu noktalar vardır ve yine her tartışmada olduğu gibi onların kısmi haklılıklarını kabul etmek bizi tek başına ileriye götürmeyecektir. Bu kısmında tartışmada çubuğu daha çok ölçme, sayma ediminin inşaa edici/kurucu yönü üzerinde duranlara eğerken, tehlike kategorisinin 19. yüzyıl boyunca niçin sürekli üretildiğine değineceğim. Daha önce de belirttiğim gibi istatistik, bir sayma, tasnif etme, kodlama ve kategorileştirme işidir. Kodlanan, kategorileştirilen ve tasnif edilen gerçekliğin, ne ölçüde bu kodlama edimi tarafından inşa edildiği ise ele alınan kategorinin ve bu kategori tarafından kodlanan insanların deneyimlerinin tarihi işin içerisine katılmaksızın yapılamaz; çünkü "her kategorinin kendi tarihi vardır" (Hacking, 1986: 234) ve her kategori ya da kod farklı biçimlerde deneyimlenmiştir. Bilindiği gibi tartışmanın sınırları oldukça geniştir. Kodlama, kategorikleştirme ve adlandırmadan bahsetmeye başladığımızda, bilgi ile iktidar, betimleme ile karar verme, öznelleşme ile özneleştirici maddi pratikler arasındaki ilişkiyi konu edinen geniş bir alanı ele almak gerekiyor. Bizi daha çok bu tartışmada kodlamanın kamu siyasetine yön verici

olan tarafı ilgilendiriyor, yani istatistik aracılığıyla tanımlama, kategorileştirme ve devlet eylemi arasındaki ilişki.

Desrosières'in belirttiği gibi istatistiksel çalışma, "a priori olarak birbirinden ayrı olan şeyleri bir araya getirir, böylece daha karmaşık ve büyük nesnelere tutarlılık ve gerçeklik kazandırır" (Desrosières, 1998: 238). Teknik ve pratik bir sorun olarak görülen taksonomi ve kodlama, istatistiksel kümelerin oluşturulması ve istatistiksel açıdan denklik sınıflarının inşa edilmesi amacıyla, işte tam da bu noktada devreye giriyor. Taksonomi, on dokuzuncu yüzyılın bir icadı değildir. Onun tablolarına ilk fırça darbeleri, farklı gayelerle ve stillerle de olsa on yedi ve on sekizinci yüzyılda atılmıştır Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*'de, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda da bilginin merkezi tablodur diyordu. Tablo, şeylerin ve onların iç ilişkilerinin belirli bir düzene tabi olarak yerleştirildikleri daimi ikametgâhtı. Foucault, tablo mekânını şöyle betimliyordu: "Bu bölgede temsil gücümüzün bize sunabileceği her şeyi bir işaretten beklemek söz konusudur. Algılamalar, düşünceler, arzular; bu işaretler karakter değerine sahip olmalıdırlar, yani temsilin bütünü, birbirlerinden belirgin çizgilerle ayrılmış, farklı alanlar halinde eklemleştirmelidir; böylece, temsillerin yakınlık, uzaklıklarını, komşuluk ve açıklıklarını-demek ki onların akrabalıklarını kronoloji dışı olarak dışa vuran ve düzen ilişkilerini sürekli bir mekân içinde yeniden kuran şebeke-ona göre telaffuz edecekleri eşanlı bir sistemin kurulması için vermektedirler. Özdeşlikler ve farklılıklar tablosu bu tarzın üzerine çizilebilir" (Foucault, 2006a: 120). Foucault'ya göre, tabloların anahtarı *mathesis*, oluşumsal açıklama ve taksonomide saklıdır. Taksonomi, "özdeşlikleri ve farklılıkları ele almaktadır; eklemleştirmelerin ve sınıfların bilimidir; varlıkların bilgisidir" (Foucault, 2006a: 121). *Kelimeler ve Şeyler*, dil, yaşam ve değişimin alanında taksonominin izini sürüyor ve bize kategorileştirme ve sınıflandırmanın öncüllerini, biyolo-

jiden dil teorisine kadar zengin bir alanda gösteriyordu. Daha sonra ise taksonomi, kendine toplumsal yaşamı konu edinen yeni yaşam alanları buldu ve bu sefer kategoriler farklı amaçlarla işe koşuldular. Onun en önemli unsurlarından biri de kuşkusuz kategoridir.

Kategori kelimesi, Yunanca *kategorein*'den gelmektedir ve kökensel anlamı kamusal mecliste itham etmek, suçlamaktır. Aristoteles'in zamanında ise, anlamdaki itham yerini ad vermeye bırakmıştır.¹²⁷ On dokuzuncu yüzyılın toplumsal dünyası kategorilerle çevrilirken, bir anlamda onun nesnesi olan kitleler kamu önünde bir yargının, sayılara dayalı normların konusu oluyor ve kelimenin literal anlamına uygun olarak belirli eylem ve davranış biçimleriyle itham ediliyorlardı. Aslında kategoriler, sosyal analiz ve araştırmaların açtığı yollarda kitlelerinin izini sürüyordu demek yanlış olmayacaktır. Jacques Lacan, Edger Allen Poe'nun, *Kayıp Mektup* öyküsüne istinaden her mektup adresini bulur demişti. İstatistiğin kodları ve kategorileri söz konusu olduğunda da her kategori ve yargı da, on dokuzuncu yüzyılda kendi kitlesini bulmuştur demek yanlış olmayacaktır. On dokuzuncu yüzyılın iplik üreten tezgâhları misali çalışan istatistikçileri, intihar, suç, delilik, hastalık ve evlilik gibi alanlarda süratle kategoriler üretiyorlar ve gözlerinin tam da ucunda, yaşadıkları kentlerin varoşlarında ikamet eden kitlelerini arıyorlardı. Sonuç olarak ekonomik, toplumsal ve bilimsel gelişmelerin bir ürünü olarak on dokuzuncu yüzyılda, "insanların sayılabilmeleri için uygun bir şekilde içinde yer alabilecekleri katego-

¹²⁷ Tanım için bkz. [http://www.etymonline.com/index.php?search=category & searchmode=none](http://www.etymonline.com/index.php?search=category&searchmode=none). Heidegger, *Varlık ve Zaman*'da, kategoriye dair şöyle demektedir. "Varoların müzakere (*logos*) edilmesi sırasında varlığa hep önceden nutkedilmiş olmamıza *kategoreisthai* denir. Bu öncelikle şu anlama gelir: alenen itham etmek, birisinin yüzüne karşı herkesin önünde bir şey söylemek." (Heidegger, 2008:47).

riler yaratılması zorunlu oldu. İnsanlar hakkında sistemli veri toplanması yalnızca toplumu kavrama biçimimizi etkilemekle kalmadı, komşumuzu tarif etme biçimimizi de etkiledi. Ne yapmayı yeğlediğimizi, kim olmaya çalıştığımızı ve kendimiz hakkında ne düşündüğümüzü de derinden dönüştürdü (Hacking, 2005: 15).

Kitleleri yakalayan bu kavramsal kapanlar modern dünyanın her yanına öyle gelişi güzel saçılmadılar. Bazı mekânlar dönemin tarihini okuyanların kolayca görebileceği gibi her zaman için daha öncelikliydi: Hastaneler, hapishaneler, polis büroları gibi. On dokuzuncu yüzyıl endüstrisi meta üretir; büyük kentler gelişir ve vasıfsız işçiler kitlesi vücut bulurken bilim adamlarının hummalı bir şekilde kategori ürettiği bir yüzyıldı ve sapkınları, intihar kategorilerini, suçlu tiplerini tasnifleyenler bilimin köşe başlarını tutmuşlardı. Kodlama ve kategorileştirme girişiminin en iyi görülebileceği yerler hukuk, tıp ve eğitim idi. Özellikle tıpta kodlama, doktorlar ve kamu sağlığı görevlilerinin hastalıkları tanımlaması, ölüm nedenlerini bulgulaması için gerekli görülüyordu.¹²⁸ “Bu her üç alanda, taksonomi toplumsal düzenin inşası ve istikrarlılaştırılması, bireysel eylemlerin koordine edilmesi için ortak bir dilin yaratılması ve son olarak da eyleme geçirici ve yönlendirici kapasiteye sahip olan betimleyici ve açıklayıcı sistemler (özellikle istatistik) içerisinde bu dili kullanacak özgül ve intikal edebilir bir bilginin üretilmesi ile” ilişkililiydi (Desrosières, 1998: 247-248). Ekleme gerekiyor ki, bu taksonomilerin üretilmesinde kuşkusuz devlet bürokrasisi de iş başındaydı; çünkü söz konusu taksonomiler aynı zamanda idari eylemin temelini oluşturmakta, “eylem ve karar vermeyi birbirine bağlamaktaydı” (Desrosières, 1998: 245). Aynı süreçte, ista-

¹²⁸ Hemen belirtmeliyiz ki istatistiğin kullanılması dönemin doktorları arasında önemli bir tartışma konusuydu. Bkz. Hacking, (2005).

tistik büroları devlet aygıtları içerisindeki yerini almış ve eylem kategorileri ile değerlendirme araçlarını üretmiştir. Sonuçta denebilir ki “sayıların basımı yüzeyde görünen sonuçtu. Bunun altında yeni sınıflandırma ve sayma teknolojileri ile bu teknolojileri uygulamaya sokacak yetki ve sürekliliğe sahip yeni bürokrasiler yatıyordu. Bürokrasiler tarafından sunulan olguların birçoğunun daha önce varlığının bile söz konusu olmaması manidardır.” (Hacking, 2005: 15). Bu bürokratik aygıtlar eylem ve karar verme arasındaki bağın kurulmasında nasıl aracılık ediyorlardı? Bu süreçte üretilen kategoriler var olan gerçeği basitçe temsil mi etmekteydiler? Kamu siyaseti ile kategorileştirilen yoksullar ve devlet arasında nasıl bir ilişki vardı? Olasılık bu işin neresindeydi? Bu soruların yanıtları sayıların dünyası üzerine kurulu kategoriler, eylem ve olasılık arasındaki çakışmalar ve çarpışmalar ile ilişkilidir. Kategoriler devlet eylemine nasıl yön verirler önce bunu açalım.

Hacking'in ifade ettiği gibi amaçlı insan eylemi, “tanımlara dayalı eylemdir”. Tanımlar doğrudan bizim eylemlerimize ve yaşamlarımıza gömülüdür. Bu tanımlar ve adlar, eylem içerisinde olanın hedefini, onun eyleminin alacağı olası biçimlerin sınırlarını çizdiği gibi, eyleme geçen için eylemin nesnesi olanın kapasitesini, onun eyleminin mümkünlük alanının ne olduğunu da gösterir.¹²⁹ Kabul etmeliyiz ki, “bir düzeye kadar olasılık alanlarımız ve benliklerimiz, adlandırmalarımız ve onun gerektirdikleri tarafından oluşturuluyor” (Hacking, 1986: 236). Belirli amaçları gerçekleştirme yönelimi içerisindeki devlet eylemi de, “tanımlara dayalı bir eylemdir” ve söz konusu tanım ve adlandırmalar kitlelere yönelen devlet eylemi açısından da belirleyici bir özelliğe sahiptir. Örneğin on dokuzuncu yüzyılın İngilte-

¹²⁹ Hacking'in belirttiği gibi, “Olasılık derecesi bazı aktörlerin bir şeyler yapma yeteneklerinin derecesidir (Hacking, 1986: 229).

re'sinde devlet yoksullar kitlesine yöneliminde bağımlı/bağımsız, muhtaç/yoksul, tehlikeli/uysal gibi kategoriler üzerinden kamu siyasasını şekillendirdiğinde, kamu siyasasının hedefi haline getirilen bu grubun (İngiliz işçi sınıfının), yapılan tanımlar üzerinden belirli bir hedefi gerçekleştirmek adına biçimlendirilmesinin amaçlandığı açıktır. Bağımlı, muhtaç, tehlikeli olarak görülen kitlelerin eylemlerine yönelik, belirli bir olasılık ve davranış anlayışının bu tasnife dâhil olduğunu söyleyebiliriz. İlk olarak söylenebileceği gibi, bağımlı olarak görülen kitleler kendi geçimlerini sağlamaktan aciz olarak görülmektedir. Bununla beraber siyasi olarak düzensizlik yaratmak ve suç işlemek de onların mümkün ve hesaba katılması gereken eylem biçimleri arasındadır. Yapılması gereken bu olası eylem biçimlerini hesaba katarak devlet müdahalesini gerçekleştirmektir. Hacking'in belirttiği gibi, "yeni tanımlama biçimleri oluşturulduğunda, sonuç olarak eylem için yeni olasılıklar da oluşturulur" (Hacking, 1986: 231). Sonuç olarak, topluluklardaki düzenliliklerin istatistiksel çözümlenmesi bir eylem meselesidir diyebiliriz; daha doğru bir ifadeyle kitlelere yönelik bir devlet eylemi meselesidir. Kitlelere yönelik bu devlet eylemi ise on dokuzyüzyılda tam da sosyal sorun olarak görülen şeyi kendisine hedef almaktaydı ve istatistik de daha önce belirttiğimiz gibi "sosyal sorun"la içsel olarak ilişkiliydi. Sınıf çarpışmaları sadece Paris ya da Londra sokaklarında verilmemiştir; dönemin tarihi, bize aynı zamanda olasılığın dar sokaklarının fethinin ve kitlelerin mümkün yoldan çıkmaların iptalinin de gerekli olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda en önemli rolü ise tehlike kategorisi oynamıştır.

Giriş bölümünde risk kavramı altında karşımıza çıkan göstergeler bütünüünün bir işaret olarak iş gördüğünü; bu göstergelerin işaret ettikleri mekân, kişi, ilişki ve süreçleri alıcının anlamlandırma süreçlerine, gerçekleşmeleri halinde şimdiki veya ge-

lecek zamanda kayıp veya kazanca yol açması muhtemel bir şey olarak anlaşılmasını sağlayacak bir tarzda işaretleyerek sunduğunu belirtmişim. Tehlike kategorisi, yoksullara ilişkin belirsizliğin bir kamu eylemi sorunu haline getirilmesinde ve terimin işaret ettiği belirsizliğin önleyici eyleme açılmasında özel bir rol oynamıştır. 19. yüzyıl bilindiği gibi tehlikeli sınıflar söyleminin ortaya çıktığı yüzyıldır. Fakat bu yüzyılda tehlike, sadece alt sınıflarla ilişkili olarak da anlaşılmamıştır. Foucault'nun belirttiği gibi, bireyler sürekli olarak kendi konumlarını, yaşamlarını, şimdilerini ve geleceklerini tehlike içeren bir şey olarak deneyimlemeye koşullanmaktadırlar. Bunun arka planında ise kaygının uyarılması, korku ve yönetim arasındaki özgül bağ bulunmaktadır. Foucault'nun ifadesiyle "liberalizm tehlike nosyonuna başvurmak vasıtasıyla bireylerin özgürlüğü ve güvenliği arasında sürekli olarak hakemlik eden bir mekânizmaya" dönüşürken, "19. yüzyılın siyasal korku kültürü aracılığıyla gündelik korku görünür hale gelir" ve hayata getirilerek her yerde dolaşıma sokulur (Foucault, 2008: 66). Tehlikenin ve ona denk düşen kaygının sürekli olarak kışkırtıldığını, buna yönelik kavramsal araçların sağlıktan suça her alanda devreye sokulduğunu görmek mümkündür.

Kaygının uyarılması beraberinde, bu kaygıyı yönetecek ve kaygıya yol açan tehlikenin kökenine yönelecek bir eylem ve yönetim tarzını da davet etmektedir. Söz konusu kaygı, belirttiğimiz gibi ağırlıkla alt sınıflarla ilişkilidir. Bunu tehlikeli olarak tanımlanan alt sınıfları işaret etmek için seçilen terimlerde kolayca görmek mümkündür. Vahşiler, barbarlar, kalıntılar (*residuum*), göçebeler, ayaktakımı, avam bu gruplara yönelik olarak kullanılan başlıca terimlerdir (Chevalier, 1973).¹³⁰ Bu tür terimler

¹³⁰ Bu konuda bol miktarda örneği, Chevalier'in Fransa özelinde tehlikeli sınıflar söylemini ele alan çalışmasında bulmak mümkündür. Örneğin

hem çalışan sınıflar ile tehlikeli sınıfların, proletarya ile ayak takımının, yoksulluk ile suçun özel bir biçimde karıştırılması, iç içe geçirilmesi hem de İngiltere özelinde göreceğimiz gibi uysal, disipline olmuş erdemli işçi sınıfının bu kesimlerden ayrıştırılması için devreye sokulmaktadır. Tehlike, riski önceleyen bir kavram olarak yoksulların yönetimini belirleyen sorunsalın kurucu bir parçası biçiminde karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyılda tehlikeli gibi sıfatlar ve ona denk düşen kategoriler, kaygıyı kıskırtmak, baskıcı ve düzenleyici idari eylemi davet etmek, toplumsal kesimleri işaretlemek ve belirsizliği yönetmek gibi amaçları gerçekleştirmek için devreye sokulmuştur. Tehlikeli sıfatı, kitlelerin eylemi üzerinde dönüştürücü müdahalede bulunması amaçlanan devlet eylemini yapılandıran bir sıfattır.

Bu bağlamda on dokuzuncu yüzyılın yoksulları tasnifleyen, nitelendiren ve ayrıştıran sıfat ve kategorileri, kitlelerin olası eylem alanlarını yapılandırmak ve onlara belirli bir biçim vermek için yola çıkarıldılar. Onları kitlelere ulaştıracak seyahat araçlarını ise kamu siyasası sağlamaktaydı. İlişki karşılıklıydı: Özellikle sosyal istatistikler bağlamında göreceğimiz gibi kategoriler de yoksullara yönelen kamu siyasasının izleyeceği hattın ve onun temel çerçevesinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kategoriler kamu siyasası ile kitleler arasındaki ara terimi, biz-

Hausmann, serserilerden bahsederken şöyle demektedir: “bunlar şişkin kalabalığın altını değil de tehlikeli kısmını oluşturan insanlardır. Tarihte en kötü şekilde damgalanmış adlardan birini, ayaktakımı adını hak edenler bu insanlardır... dışlamak istediğim halk değil ayak takımıdır.”; çünkü bu “heterojen ayak takımının” ne bir ailesi, ne bir ikameti vardır ve öylesine “hareketlidirler ki hiçbir yerde sabitlenemezler” (Chevalier, 1973: 364). Yine Jütte, “XVII. Yüzyıl Paris’inde toplum dışına itilenlere dair saplatılı endişe ve yaygın horgörü yüzünden gece hırsız (rôdeur de nuit), serseri (bougre), dilenci (gueux), düzenbaz (coquin), dolandırıcı (fripon), hovarda (mangeur de bien) ve ayak takımı (canaille) gibi hakaretler” yaratıldı demektedir (Jütte, 2011: 191).

zat kamu siyasasının temel çerçevesini kurmak yoluyla oluştuyordu, dersek yanlış olamayacaktır.¹³¹ Gasper ve Apthorpe'un belirttiği gibi, "her siyasa pratiği bir çerçevelemedir". Bu çerçeveler, "belirli bir biçimde neyin ve kimin içerildiğini, neyin ve kimin yok sayıldığını ve yahut dışladığını" belirler (Gasper ve Apthorpe, 1996: 6). Kamu siyasasının tek biçimli yorumlayan yaklaşımlara karşı son dönemde yapılan eleştirel çalışmalar, kamu siyasasının alanının eş zamanlı olarak hikayeletirmeler, neden-sonuç ilişkileri üzerine kurulu anlatılar ve ele alınan sorunun temel çatısını kuran çerçevelerin dünyası olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda kategoriler, kamu siyasasına yön verecek

¹³¹ Bu ifadelerimiz bu kategorilerin sadece yukarıdan dayatıldığı anlamına gelmemelidir. Belirli uzmanlar insanların kendilerini onlar içerisinde ya da onların dolayısıyla düşündüğü kategorileri inşa ederken, etiketlenen, kategorileştirilen bireylerin bu kategorileri nasıl deneyimlediğini de kuşkusuz göz önüne almak durumundayız. Pierre Bourdieu'nun belirttiği gibi, makro toplumsal evrenin üzerine dayandığı kategorilerin mikro dünyada nasıl deneyimlendiğini göz önüne alınmadan analizi bütünlükten mümkün değildir (Bourdieu, 1999: 4). Bizim çalışmamızda ise, yoksulluğa dair üretilen kategorilerin yoksullar tarafından deneyimlenme biçimleri çalışmanın sınırları dışarısında tutulmuştur. Fakat bu yoksulların tartışmanın dışında tutulduğu anlamına gelmez. Bu kategorilerin öncelikle devlet tarafından biçimlendirilip sonradan kitleler tarafından deneyimlendiğini de söylemiyoruz. Aksine yoksulların eylemleri tam da bu kategorilerin oluşturulması ve kamu siyasasınca yürürlüğe konulması sürecinin merkezindedir. Kitlelerin olası deneyimleri bizzat bu kategorilerin inşası sırasında iş başındadır. Bu kategoriler her zaman onların eylemlerini hesaba katarak ve onların mevcut ya da olası eylemlerine bir yanıt olarak oluşturulur. Yoksulluk söz konusu olduğunda bu, onu var eden antagonizmanın doğrudan bu kategorilerin oluşturulması sürecine ve bu kategorilerin temel çerçevesini çizdiği devletin kamu siyasasına kazılı olması demektir. Yoksullara yönelik kamu siyasası, bizzat yoksulluk sorununun gerçekliği ve yoksulların çatışma yaratıcı potansiyeli üzerine kuruludur.

olan “olgu, değer, teori ve çıkarları entegre” edecek ve kamu siyasasının “içerisinde yürüyeceği hattı sunacak entelektüel taahhütler matrisini” sunacak olan çerçevelerin, kurucu parçalarıdır (Gasper ve Apthorpe, 1996: 8). Fakat bu ifadeler, kamu siyasasına yön veren tek ve tutarlı bir çerçevenin olduğu anlamına da gelmemelidir. Kamu siyasası, her zaman farklı yaklaşımlar arası alış verişlerce, performatif çelişki alanlarınca ve ilişkisel hatlarca yapılmıştır. Bu da toplumsal ilişkilere içkin olan çelişkilerin her daim ona nüfuz edebileceği anlamına gelir. Sonuçta, kamu siyasası şeylerin hâkim düzenlenişinin ve rakip düzenleme biçimlerinin bir çarpışma sahası olarak görülmelidir (Gasper ve Apthorpe, 1996). Bu nedenlerle her daim belirsizlikleri ve boşlukları içerisinde taşımaktadır; amacı belirsizliği çevrelemek olduğunda bile bu böyledir ve birbiriyle uyuşmayan farklı kategorileri ve kodları aynı anda işe koşabilir.

Kategoriler ve kamu siyasası söz konusu olduğunda dikkat etmemiz gereken bir diğer nokta ise, her “siyasanın aynı zamanda bir analiz” olduğudur (Apthorpe, 1996), yani kamu siyasasının bir ayrıştırma, birleştirme, seçme işlemini yürürlüğe koyduğu ve adlar ve kategorilerin tam da bu nedenle onun temel sütunlarını teşkil ettiğidir. On dokuzuncu yüzyıl da yoksulların kategorileştirilme ve adlandırılma biçimleri yoksulluğu belirli bir biçimde düşünme tarzına nüfuz kazandırırken, onun tanımlandığı, ölçüldüğü ve ele alındığı çerçeveyi de belirlemiştir. İleride göreceğimiz gibi on dokuzuncu yüzyıl Britanyasında, sefil/yoksul, bağımlı/bağımsız, hak eden/etmeyen yoksul gibi kategoriler merkeze alınarak kamu siyasasının temel çerçevesi oluşturulduğunda dönemin yoksulları belirli bir sınıflandırmaya tabi tutulmuş ve onları çalışmaya teşvik ederek emek havuzuna kazandıracak ve ehlileştirecek, belirli bir reformun hedefi

haline getirilmişlerdir.¹³² İşte bu açıdan adlandırma ve söz konusu tasnifler oldukça kritik bir rol oynamıştır. Peki, adlandırma nasıl iş görmektedir? Bu soruya yanıt vermek için ad verme ile iktidar arasındaki ilişkiyi sorgulamamız gerekiyor.

Ad verme ve iktidar arasındaki ilişki bahsinde Neocleous, aile adları ile egemenlik arasındaki ilişkiye dikkat çekerek, nüfusun adlandırılması, nüfus sayımı, toplumsal kontrol ve sosyal düzenin inşası arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamaktadır (Neocleous, 2005: 57). Ben ise dikkatlerinizi yoksulların kamu politikası adına belirli bir biçimde adlandırılmalannın, kategorileştirilmelerinin siyasal iktidarın inşası ve yoksulluğun yönetimi ile olan yakın ilişkine çekmek istiyorum. Yoksulların maruz kaldığı adlandırma ve kategorileştirme süreçleri, dönemin iktidar ilişkilerinin yoksullar üzerinde çalışmasının bir tezahürüdür demek mümkündür. Fakat hemen belirtmeliyiz ki bu kategorileştirme işleminde söz konusu olan, sadece temsil ilişkisi üzerine dayalı olan değil, aynı zamanda kitlelerin olası eylem alanını da yapılandıran bir adlandırma sürecidir. Adlandırma edimi ve onun harekete geçirdiği tertibatlar bütünüünün hedefi, zaten hiçbir zaman basitçe bilmek değildir ve tam da bu nedenle icra edilen bilme etkinliği epistemolojinin alanına sıkıştırılmaz. O, aynı zamanda toplumsal bedeni üreten etkinliğin de bir parçasıdır; bir başka deyişle adlandırma özneleşme süreçlerine katılan kurucu bir faaliyet olarak görülmelidir. Toplumsal bedeni biçimlendirir, tasnif eder ve ona bir düzen verirken, belirli özneleşme biçimlerinin önünü açar ve bir “açığa çıkartma faaliyetinin” parçası olarak iş görür. Foucault, adlandırmanın öznelerin inşasının sadece bir yönü olduğunu öznelerin kurulması sürecinde

¹³² Jütte'nin belirttiği gibi, aslında Avrupa'da “XV. yüzyılın sonu ile XVI yüzyılın başlangıcı arasında, hak eden ve etmeyen yoksullara ilişkin kategoriler çoktan oluşturulmuştu” (Jütte, 2011: 187).

farklı güçlerin, enerjilerin, materyallerin, arzuların ve düşüncelerin dikkate alınması gerektiğini belirtiyordu (Hacking, 1989: 226). Kuşkusuz bu saptama yoksullar söz konusu olduğunda da dikkate alınmalıdır. Tek başına istatistiğin kategorileştirme/adlandırma faaliyetinin, yoksulların belirli bir tasarı adına çevrelenmesini mümkün kıldığını, konusu olan şeyi bir başına gerçekleştirdiğini söyleyemeyiz. Benim vurgulamak istediğim, sadece adlandırma ve kategorileştirmenin bir inşa faaliyetinin parçası olarak devletten kitleye uzanan hatta birçok geçiş noktasını açmakta olduğudur. Kategoriler bu açıdan devletin kitlelerin dünyasına girişi sağlayan anahtarları sunmuşlardır. Aslında “bu dünyanın inşaat alanı haline getirilmesini sağlamışlardır” demek belki daha doğrudur. Onların bu yönünü görmek için adların kurucu rollerini hesaba dahil etmeliyiz.

Bu tasnifleyici, sınıflandırıcı şemalar ve kategoriler, sadece bir bilme faaliyetinin parçası olarak görülememelidir. İstatistiği devletin, ulus, sınıf, benlik oluşumlarına katılımı adına faaliyet gösteren siyasal bir teknoloji olarak görmenin anlamı, işte tam da burada açığa çıkıyor. İstatistik aracılığıyla üretilen kategoriler her ne kadar gerçekliği sadece temsil etme ve yorumlama iddiasına dayansa da, diyebiliriz ki istatistik bir inşa faaliyetinin parçasıdır. Neocleous’un belirttiği gibi, “devletin kendileri aracılığıyla düşündüğü mekânizma ve araçlar, sadece temsil değil, aynı zamanda bir inşa tarzı”nu işaret eder. “Bu da demektir ki gerçekliği sadece yorumlamazlar; aksi halde düzensiz olarak algılanacak olan toplumsal dünyayı, sınıflandırıcı bir düzen dayatarak tanımlarlar” (Neocleous, 2003: 58). Bu iddia da, söz konusu kategorileri sadece temsil sorunsalına yaslanarak çözümlemeyeceğimiz anlamına gelmektedir. İstatistiğin siyasal analizinde sorun bu kategoriler ile gerçeklik arasında bir örtüşme olup olmadığı değil, bu kategorilerin gerçekliğin kuruluş sürecine hangi yollarla ve nasıl katıldığını açıklamaktır. Temsil yak-

laşımının değerlendirilmesi, söylem analizi yapan çalışmalar tarafından başarılı bir şekilde verilmiştir. Bu kısımda istatistiğin kurucu yönüne dair yapılan açıklamalarla, daha farklı bir noktaya dikkatin çekilmesi amaçlanmaktadır: İstatistik aracılığıyla devletin sosyal gerçekliği kurucu faaliyetlerine, onun bu kuruluşa katılım biçimlerine ve bu yollarla devlet iktidarının nasıl işlediğine. Bu ise kamu siyaseti ve sosyal araştırmanın hedefi haline gelen yoksullar kitlesini ifade eden bu kategorilerin, nasıl inşa olduğunu, bu inşa faaliyetinin temel saiklerini ve bu faaliyeti çevreleyen güç ilişkilerini analizin odağına almak demektir.

Devlet iktidarı ile istatistik arasında bir önceki kısımda altını çizdiğimiz içsel ilişki de bu noktada yeni bir anlam daha kazanıyor. Daha önce belirttiğimiz gibi, devlet iktidarının kurulması sürecinde istatistik çok yönlü bir rol oynamaktadır. İstatistikler bir yandan devlet iktidarına bir var oluş imkânı sağlayarak onun varlığını haklılaştırırken, diğer taraftan onun çalışması ve kitlelerin dünyasına nüfuzu için yeni kanallar açmaktadır. Bu nüfuzun amacı sadece devlet iktidarını haklılaştırmak da değildir. Yoksullar suretinde çokluk¹³³ istatistik aracılığıyla sayılmakta, hesap edilmekte, çokluğa dair olasılıklar (onun gücüne, imkânlarına) istatistik aracılığıyla kayıt altına alınmakta ve zapt edilmektedir. İstatistik çokluğun güçlerinin zapt edilmesi için yolu açarken, onun sayılarda vücuda gelmiş ulus halini almasının yanında, sayıların kontrolü altında olan bir işçi sınıfı biçimi-

¹³³ Çokluk kavramına Hardt ve Negri, *Çokluk* isimli kitaplarında açıklık kazandırmaya çalıştılar. Yazarlar çokluğu, "sermayenin idaresinde çalışan, dolayısıyla sermayenin idaresini reddeden sınıf olma potansiyelini taşıyan herkes olarak tanımlamaktadır". (Negri ve Hardt, 2004: 120). Yazarlara göre, "çokluk, proleterya kavramına sermayenin idaresi altında emek veren ve üreten herkes şeklindeki en geniş tanımını kazandırır." (Negri ve Hardt, 2004: 121). Çokluk kavramına ilişkin farklı bir açıklama için bkz. Aytaç, (2009).

ne bürünmesini de mümkün hale getiriyor. Devlet istatistik yoluyla hem ulus hem de sınıf oluşum süreçlerine doğrudan katılıyor ve müdahale ediyor. Bunu on dokuzuncu yüzyılda farklı ülkeler nezdinde görmek mümkündür. Örneğin Woolf, istatistik ile ulus inşası arasındaki bu ilişkiyi örneklendirmek adına Fransa'ya ilişkin olarak şöyle demektedir: "Tek ve bölünmez Fransa", tam da ulusal sınırlar içerisinde çevre ve tarih tarafından miras bırakılan sayısız çeşitliliğin kataloglanması aracılığıyla inşa edildi. Birlik, ayrılık olarak inşa edilmelidir..." (Woolf, 1989: 599). İtalya ve Fransa'da, "her iki ülkede de istatistik idari bilimlerin bir parçası olmuş, bilinmeyen ulusun onun betimlenmesi aracılığıyla keşfedilmesi için istatistiğe başvurulmuştur" (Woolf, 1989: 602). Poovey ise aynı bağlamda dikkatleri 1860'lar İngilteresinde ikna edici görünmeye başlayan tek kültür imgesine ve "nüfus" olarak bilinen bütünlüğü maddileştirme kapasitesine sahip olan istatistiğe dayalı tekniklere çekmektedir. Poovey'in ele aldığı, dönemin sayılara dayalı bu temsil teknolojileri, "bir-biriyle nadiren fiziksel yakınlık içerisinde kaynaşmış olan grupları eş zamanlı olarak bir araya getirmişler ve bu grupları aynı ve artan bir biçimde farklılaşmamış olan bir bütüne ait olarak şeyler temsil etmişlerdir" (Poovey, 1995: 4). Bu farklılaşmamış bütün, 19. yüzyılın ortasından itibaren ulus ve sınıf olmuştur.

Konumuz olmadığı için istatistik ile ulus inşası arasındaki ilişkiye daha fazla girmeyeceğim; fakat kategorileştirme, kodlama ve istatistik üzerine yaptığımız açıklamalar ışığında istatistik ile siyasal iktidar ve liberalizm arasındaki ilişkiye dair genel bir saptama yaparak yola devam etmek istiyorum. Bu kısa değerlendirmenin bize gösterdiği gibi istatistik, genel olarak ikili bir süreç halinde işliyor: İstatistik, bir taraftan devlet iktidarının yönetsel aygıtlarının üzerinde çalışabileceği bir alanı, hetorejenlikleri içerisinde barındıran nüfus gibi belirli bütünlük kategorilerini inşa ederek açarken (ki istatistik tarafından cisimleştiri-

rilen nüfus kategorisi, ulus ve sınıf oluşum süreçleri açısından da önemli bir rol oynuyor), öte taraftan iktidarın mikro fiziğinin icrasını mümkün kılacak olan bireyselliğin bilgisini üretiyor. Bu yönüyle 'istatistik, liberalizmin mikro iktidarının işlemlerini de mümkün kılıyor' denebilir. Ian Hacking'in de ifade ettiği gibi istatistiğin inşa ettiği kategoriler, doğrudan bireyin benliğinin oluşumunun bir parçasını oluşturuyor. Genç, işsiz, iş aramayan, bağımlı, sapkın gibi birçok kategoriye baktığımızda göreceğimiz gibi bu kategoriler, benliklerinin oluşumu sürecinde bireyin kendisini içerisinde düşündüğü ve toplumsal ilişkilerine yön verdiği kategorilerdir.¹³⁴ Bu kategoriler aracılığıyla kişisel kimliğimiz, benliğimiz "sürekli bir kayıt ve soruşturma nesnesi haline" getiriliyor ve doğrudan iktidarın müdahale alanına açılıyor. İstatistik, piyasada seçim yapan bireylerin tercihlerini, kişilerin ruh durumlarını, onların cinsel tutumlarını tasnif ederek ve kitle içerisindeki bireyin farklı hallerinin bilgisini üreterek, bir yandan yönetsel aygıtların tek tek bireylerin bilgisine ulaşmasını sağlamanın yanında, öte taraftan bu birey gruplarının belirli bütünlükler altında toplanabilmesini ve böylece onların "bütünleştirilmesini" de mümkün kılıyor.

Aslında istatistik, liberalizmin var olduğunu iddia ettiği, atomize olmuş ve kendi çıkarlarını kovalayan bireylerden oluşan toplum tasavvurunu hayata geçirmesinde en önemli araçlardan birisi olarak iş görmektedir. Bu anlamda liberalizm ile istatistiğin evreni arasında bir çakışma olduğunu iddia etmek mümkündür. Metz'in de vurguladığı gibi, "İstatistik, genel yasalar tarafından bir arada tutulan niceliksel bir bireycilik türünü ön gerektirmektedir. Liberalizm, bu tipte bir toplumu mutlulu-

¹³⁴ Hacking'in belirttiği gibi "...istatistiksel amaçlarla yeni insan sınıflarının tanımlanması, ötekileri nasıl kavradığımızı da, kendi imkân ve becerilerimiz hakkında neler düşündüğümüzü de etkiler". (Hacking, 2005: 19)

ğ u kovalayan, fakat böyle olmakla ayrı temel yasalara tabi çok sayıdaki serbest aktörden meydana gelen bir toplum türü olarak resmediyordu. Bu yasalar esas olarak ekonomi politik tarafından formüle edilmiş olan yasalardı.” (Metz: 1990: 339). İstatistiğin liberal toplumu, onun doktrini ile uyum içerisinde ölçmekte olduğunu ve ortalama olarak değerlendirilen birey ile serbest piyasanın aktörü arasındaki bir yakınlık olduğunu söyleyebiliriz (Metz, 1990: 340). İstatistiğin varsayımlarının ve soyutlamalarının liberalizmin dünyası ile olan bu yakınlığı kuşkusuz şaşırtıcı değildir. Sonuçta, “İstatistiğin yöntemi eşit bireyler evrenini varsayar, soyut bireyler olarak birbirlerinden çıkarılabilen ve eklenebilen, karşılaştırılabilen ve karşılaştırılabilen bireyler.” (Neocleous, 2003: 53) Fakat liberalizm ile istatistik arasındaki ilişki sadece öncüllerdeki bir örtüşme ile de sınırlı değildir. Denebilir ki yukarıda ele aldığımız yollarla, yani bireyleri belirli kategoriler içerisinde sınıflandırarak ve onların bilgisini bu kategoriler yoluyla üreterek istatistik, liberalizmin, kendisini toplumun kurucu ilkesi haline getirmesini de bir ölçüde sağlamaktadır. Bir anlamda istatistik üzerinde çalıştığı topluluktan, onları sayılarda somutlaştırmak yoluyla “hayali bir cemaat” yaratır. Bu “hayali cemaat” böyle bir birey kavrayışı üzerine kurulu olduğu içindir ki, bu bireyler arasındaki farklılıklar bu biçimde hesap edilebilir, tasnif edilebilir ve kaydı tutulabilir farklılıklar olarak görülmektedir. Foucault’nun deyimiyle istatistik bu topluluğu yukarıda belirttiğimiz anlamda hem “bireyleştirir”, hem de “bütünleştirir”¹³⁵. Bu bireyleştirme ve bütünleştirme biçimleri liberal yönetim anlayışı ile kuvvetli ilişkilere sahiptir. İstatistiğin nüfus gibi kategoriler dolayısıyla iş görme biçimine değinmiş-

¹³⁵ Bir bireyleştirme ve bütünleştirme tekniği olarak iktidar için bkz. Foucault, “*Omnes et Singulatim: Siyasi Bir Aklın Eleştirisine Doğru*”, Foucault, (2005a).

tim; son olarak istatistiğin kitleleri ayrı koşulları deneyimleyen, aynı davranış örüntülerine sahip toplumsal gruplar halinde kategoriler içerisinde örgütlerken, onları nasıl ve hangi biçimlerde kamu siyasasının nesnesi haline getirdiğine tekrar değinmek istiyorum. Böylece yoksulluk bağlamında onun sosyal istatistikler biçiminde nasıl işe koşulduğuna da bir giriş yapmış olacağız.

İstatistiğin kategorilerinin ve kavram setlerinin kitlelerin yaşam koşullarını konu edinen kamu siyasası uzamlarının yaratılmasının kurucu bir parçası olduğunu, istatistiğin belirli siyasa uzamlarını yapılandırıldığını, onların çerçevelerinin kurulması sürecinin istatistikle iç içe olduğunu söyleyebiliriz. Bu uzamla, yönetsel teknolojiler tarafından yapılandırıldığı, devletin sivil topluma belirli bir biçimde müdahalesini mümkün kıldığı ve mevcut hiyerarşi ilişkilerinin sürdürülmesi adına çatışmaya dayalı siyasete bir yanıt olarak ortaya çıktıkları için onlara siyasa uzamı adını verebiliriz.¹³⁶ İstatistik aracılığıyla üretilen kategorilerin ve sınıflandırmaların, görme biçimlerinin belirli biçimlerde dağılımını nasıl düzenlediğini, öznelerin belirli konumlara yerleştirilmesini nasıl mümkün kıldığını ve toplumsal gruplar arasındaki sınırların çizilmesinin yeni biçimlerine yolu nasıl açtığını dikkate aldığımızda, bir siyasal teknoloji olarak onun kamu siyasasının oluşturulması ekseninde işleyişine açıklık kazandırır-

¹³⁶ Bu bağlamda Ranciere'in siyaset ile polis arasında yaptığı ayrımı hatırlamakta fayda var. Siyasa polis ile, yani mevcut hiyerarşi ilişkilerinin kurulması ve sürdürülmesi ile ilişkili iken, siyaset mevcut hiyerarşi ilişkilerinin yerinden edilmesi ile ilgili bir süreçtir. Ranciere'e göre, "polis, ...ilkın, yapıp etme, var olma ve söyleme tarzlarının paylaştırımını tanımlayan bir bedenler düzenidir ve bu bedenlerin belirli bir yere ve göreve ad yoluyla (veya ismen) atanmalarının gözetir; polis, belirli bir etkinliğin görülür olmasını, bir diğerinin görülür olmamasını gözetken, bu konuşmanın söylem, şu konuşmanın uğultu olarak anlaşılmasına nezaret eden, görülür olanın ve söylenir-olanın bir düzenidir." (Ranciere, 2005: 50-52). Siyaset ise bir eşitlik iddiası ile beraber ortaya çıkar. Bkz. Ranciere, (2005).

labilir. İstatistik on dokuzuncu yüzyılda belirli kategoriler, sınıflandırmalar ve tanımlamalar dolayısıyla, tam da reform adına belirli tekniklerin ve prosedürlerin uygulamaya koyulmasını sağlarken, siyasete ilişkin olan bir problemin farklı bir sorun alanın içerisine yerleştirilmesini, aynı zamanda bu alanın sınırlarının çizilerek diğer alanlardan ayrıştırılmasını ve ona ilişkin temel prosedürlerin belirlenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda istatistik, hem toplum denen çalışma nesnesinin inşası, hem de onu hedefi olarak gören kamu siyasasının oluşturulması açısından özel bir rol oynamıştır. Bu onun bir siyasal teknoloji olarak işleyişi ile ilişkilidir. Dreyfus ve Rabinow'un belirttiği gibi, "siyasal teknolojiler özünde siyasal bir problem olan şeyi alarak, onu siyasal söylemin alanından çıkartıp bilimin tarafsız dili içerisinde yeniden düzenleme yoluyla ilerlerler" (Dreyfus ve Rabinow'dan alıntılayan Brock ve diğerleri, 2001: 6). İstatistiğin, on dokuzuncu yüzyılda yoksulların yaşam koşullarını sorun ediş biçimi ve bu doğrultuda tehlikeli sıfatının işe koşuluğu bize bunun iyi bir örneğini veriyor.

Bir sonraki bölümde sosyal istatistiklere değinirken göreceğimiz gibi, yoksulluk sorununu siyasaldan aynı zamanda bir siyasa uzamı olarak inşa olunan sosyalin alanına, çelişki yüklü siyaset alanından sosyal üzerine kurulu kamu siyasasının alanına taşıyacak kanalların yapımında sayılar ve istatistik önemli bir rol oynamıştır. İstatistikçiler bu kanalların inşasında görev başındaydılar ve karar verici olmasalar da devlet görevlisi veya gönüllü olarak işlerin gidişatına yön verdiler. İngiltere söz konusu olduğunda ellerinde liberalizmin temel ilkelerine uygun bir şekilde çizmeye çalıştıkları taslakları vardı ve işlerini yerel ile merkez arasında yer alan doktorlar, istatistik cemiyetleri ve yerel görevlilerden oluşan bir ağ aracılığıyla yürüttüler. Durum Almanya'da biraz daha farklıydı. Tarihinin gösterdiği gibi, Prusya'da çözüm taslaklarına vurulmuş devlet onayı olmaksızın

hiçbir proje uygulamaya sokulamazdı. Dilinde siyaset (*Politik*) ile kamu siyasası arasındaki ayrımın dahi bulunmadığı bu ülkede, işler daha çok devlet merkezli istatistik büroları aracılığı ile yürütüldü. Fransa'da ise sokakların ateşi her an yoksullara yönelik taslakları barikatlarda tutuşturabileceği ve toplumsal sınıflar arasındaki mücadelelerin taslakları sürekli dönüştürmesi yüzünden, bir değil birçok taslak ellerde dolaşmaktaydı. Bu farklı gidişatlar içerisinde bizim hikâyesinin belirli bir kısmını takip edeceğimiz Britanya'dır; çünkü o diğerleri içinde ulus devletler için baskın çıkacak olan modeli sunmuştur. Şimdi sözünü ettiğimiz kitleler ile devlet arasındaki kanalların istatistikçiler ve yöneticiler eliyle inşa edilme sürecine geçebiliriz.

Bu noktaya yoğunlaştığımızda söz konusu olanın, sadece yoksulların yaşam koşullarının iyileştirilmesini amaçlayan bir eylem türü değil, aynı zamanda "idari kodlanması aracılığıyla açığa çıkarıldığı biçimiyle tam da bir nesnenin [yoksulluğun] inşası"nı amaçlayan (Desrosières, 1998: 246) ve yoksulların olası eylem alanlarını hesaba katan bir eylem türü olduğunu göreceğiz. Dönemin İngiltere'sinde sefillere karşı yoksulların, yoksullara karşı işçi sınıfının tanımlanması ve bunların her birine karşı devletin belirli yollarla eyleme geçmesi gerekiyordu. İstatistik bunun için göreve çağrıldığında tek yapması gereken, sefaletin sokaklarında kol gezerken göze batmamak için istatistik topluluklarında ve Genel Sicil Ofisi'nde kendisi için biçilen sosyalin pardesüsünü giymektir. İstatistik sosyali kuşandıktan sonra kötü koktuğu için salgın hastalık yuvası olduğu ve fiziksel koşullarının, çökmüştüğünün, ahlaki bozulmaya yol açtığı düşünülen yoksul mahallerde, reform adına gerekli bilgiyi toplamak için görevini ifa etmeye hazır hale gelmiştir. Yoksullar sayıların evrenine adım atarken, sayılar da boş bulunmayarak yoksulların evlerinin kapısını çaldılar. Tek sorun yoksulların evlerine yöneliklerinde henüz ortada bugün bildiğimiz anlamda "ev" dene-

bilecek bir şeyin olmamasıydı. Edward Chadwick'in 1840'larıdaki sıhhiye hareketinde görülebileceği gibi sayılar, gerekli görüldüğünde kapıyı çalmadan önce bu "ev ortamı"nın yaratılmasında da kullanıldılar. İstatistiğin uygun kategorilerini donatarak sosyo-tıbbi bir terminoloji edinen, bu terminolojiyi destekleyecek bilgiyi nasıl edineceğini ve onu kamu siyasetinde nasıl kullanabileceğini öğrenen liberal sosyal reformcular, sosyal soruna yönelik klasik liberal yönetim çerçevesini hayat geçirmek için artık hazır dılar. Göreceğimiz gibi bu çerçevenin hayata geçirilmesi güvenlik istemini harekete geçiren kaygıyı tetikleyecek bir tarzda tehlike sıfatının yoksullara isnat edilmesine ve bu yolla belirsizliğin sorun edinilerek düzenlenmesine dayalıdır.

Britanya'da 1840'ların Sosyal İstatistikleri ve Genel Sicil Ofisi: Sosyal Riskin Sayılarla Fethi ve Tehlikenin Kamusal Bir Sorun Olarak Doğuşu

İstatistiğin kitle mefhumu ile olan ilişkisine ve onun kitlenin bilgisine ulaşılmasında bilişsel bir araç olarak işe koşulduğuna daha önce de değinmişim. Kitlelerin sadece kuramsal olarak bilinmesinde değil onu meydana getiren belirli kesimlerin davranış örüntülerinin ortaya konulmasında ve bu kesimlerin diğer kesimlerden ayrıştırılmasında da istatistik özel bir rol oynamıştır. İstatistiğin bu rolü yerine getirmesinde sosyal istatistik biçimini alması ve suç, eğitim, sağlık, evlilik, intihar gibi birçok konuda kitleleri sosyal istatistiğin eleğinden geçirmesinin özel bir yeri vardır. Sosyal istatistiklerin basılmaya başlaması ve yerleşiklik kazanması, istatistikçilerin gökyüzü hareketlerini izlemekten vazgeçerek, gözlerini birden fanilerin dünyasına çevirdiği bir ana denk düşer. İstatistikçinin de, Olympos'un tanrıları misali gözlerini fanilerin dünyasına çevirdiğinde gördüğü her daim kargaşadır; ama istatistikçinin elinde kargaşaya bir düzenlilik verebilecek sayılar üzerine kurulu yeni bir kavrayış bulun-

maktadır. Zeus, kargaşayı sonlandırması için yeryüzüne siyaseti göndermişti¹³⁷; dönemin istatistikçileri ise artık “dünyevileşmiş” olan yeryüzünde her ne kadar Zeus’un işgal ettiği konumu işgal etmeseler de, iktidarın kulağına kargaşayı sonlandırmak için sayıların işe koşulabileceğini fısıldayabilecek kadar onun yakınındaydılar. Daha önemlisi ise kargaşayı siyasetin sonlandıramayacağını, aksine ateşi hararetlendireceğinin çok iyi farkındaydılar. Bu nedenle de sayılarla bilgilendirilmiş reformu ve kamu siyasasını uygulamaya koymaya çabaladılar. 1840’ların Britanyasında amaçladıkları işte tam da buydu. Goldman’ın belirttiği gibi 1840 ile 1850 arasında, sosyal verilerin üretimi düzenlileşerek Viktorya Britanyasının sosyal ve siyasi hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Goldman, 1991. 420). Bu sosyal verilere üretim motivasyonunu, önemli ölçüde tehlikeyi saklandığı yerden çekip çıkararak ıslah etme gayesi vermiştir. Tehlikeli bir dünyada güvenli İngiltere’yi yaratmak için, öncelikle tehlikenin kamusal bir sorun olarak kabul edilmesi gerektiği bilindiğinden, tehlikeye ilişkin kaygı söz konusu çalışmalar tarafından bilinçli ya da bilinçsizce sürekli olarak kısıktırılmıştır.¹³⁸

¹³⁷ Protagoras mitosuna göre Zeus, Epimetheus ve Prometheus’u canlıları yeryüzünü çıkartmadan önce güçleri ve yetenekleri bölüştürme işi ile görevlendirmiştir. Bu görevi tek başına yapma işine girişen Epimetheus, sıra insana geldiğinde elinde bir şey kalmadığını görür. İnsanın zayıflığının kapatma işi de Hephaistos ile Tanrıça Athena’dan ateş ile zanaatların bilgisini çalarak insana verecek olan Prometheus’a düşer. Fakat insanlar bu seferde siyaset bilgisinden yoksun oldukları için toplumsal bir düzen oluşturamayarak kargaşa içine düşerler. Son olarak sahneye çıkan Tanrı Zeus haber tanrısı Hermes’e, insanların dostluk bağlarıyla bağlanması için siyaseti onlara götürmesini söyler (Ağaoğulları, 2000: 85).

¹³⁸ Viktorya dönemindeki hâkim risk anlayışları üzerine bir kitap kaleme alan Freedgood, ekonomi politikten sıhhiye hareketine, gerçekçi romanlardan balon seyahatlerine, bu kaygının nasıl üretildiğinin ayrıntılı bir biçimde tartışmaktadır. Bkz. Freedgood, (2000).

Bu alt bölümde sıhhiye hareketi ve Farr'ın Genel Sicil Ofisi bağlamında klasik liberal yönetim sorunsalının nasıl hayat bulduğunu bu bağlamda tartışacağım; ama öncelikle kapıyı istatistiksel analizin sosyal araştırmalarla buluşması için aralayanlara değinelim.

Bugün sosyal bilimlerin öncüsü olarak görülebilecek olan çalışmalarda nicelikselleşmenin erken bir dönemde geliştiği Britanya'da, sosyal sorunlara dair açıklamalar üretirken istatistikten yararlanmaya çalışmanın oldukça eski bir tarihi vardır. Sosyal bilimlerin Britanya'da nicelikselleşme yoluna niçin girdiği önemli bir tartışma konusudur ve yanıtlar oldukça çeşitlidir: Bi-reycilik, faydacılık, hedonizm, püritenizm, matematiğin haki-miyeti ve kapitalizm, vb. gibi. Bu liste daha da uzatılabilir. M.J. Cullen, "on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Britanya'da toplu-mun bilimini yaratma arzusunun olması anlaşılabilir görünüyorsa da, bunun özel olarak nicelikselleştirme kavramına bağlı olması gerektiğinin açık bir nedeni yoktu" demektedir (Cullen, 1975: 1). Mary Poovey ise, sosyal bilimlerin nicelikselleştirme yoluna girmesini ve sayıların sosyal sorunlar söz konusu olduğunda böyle bir temsil edici güç kazanmasını, sayılara atfedilen "nesnellik" halesi ile bağlantılandırmaktadır. Bilim çevrelerinin gözünde sayılar bir şekilde modern sorunları cisimleştirici bir güç kazanmıştır. Dönem içerisinde istatistik gibi bilimsel hareketlerin sayıların temsil edici gücünü kendisine temel alması ve bir yöntem olarak da tümevarımı benimsemesi nicelikselleşme hareketinin ivmelenmesinde etkili olmuştur¹³⁹ (Poovey, 1998).

¹³⁹ 1830'ların Britanyasında, ne istatistiğin anlamı ne de bir disiplin olarak çalışma sahası hala berraklaşmış değildi. İstatistiğin sayıları gerektiren bir disiplin olarak kabulü iki girişimin ürünü olmuştur. Cambridge entelektüellerinin istatistiğin matematiksel tümdengelim ile eşitlenmesine karşı verdikleri mücadele ve Bilimin İlerlemesi İçin İngiliz Cemiyetinin (*British Association for the Advancement of Science*), istatistiğin görev sahasının sayısal

Her halükarda sosyal istatistikler, böyle bir nicelikselleştirme havuzunda gözlerini dünyaya açmıştır. Onları sırada kayıt için bekleyen ilk şey ise ölüm olmuştur. Kaptan John Graunt, Londra'nın "Haftalık Ölüm Listeleri'nden demografik sonuçlar çıkararak" hazırladığı *Ölüm Oranları Belgeleri Üzerine Gözlemler* ile sosyal istatistiklerin ilk kayda değer örneğini yaratmıştır (Hacking, 2005: 33).

Graunt, henüz on yedinci yüzyılda yaşam istatistiklerinin en önemli olgularını çıkarsamayı başarmıştır: Sosyal olgunun düzenliliği, erkek çocuklarının doğumunun kız çocuklarına göre fazlalığı, cinsiyetlerin yaklaşık sayısal eşitliği, yaşamın ilk yıllarındaki yüksek ölüm oranı ve şehir ölüm oranlarının kırsal ölüm oranlarına olan fazlalığı gibi. Her ne kadar çalışmanın yazarı Graunt olsa da, mimarı daha önce İrlanda'yı sığırlarına varana kadar sayan ve hesaplama yapmakta iyi olmasa da, saymanın arkasındaki mantığı çok iyi kavradığını elde ettiği zenginlik ile çok iyi gösteren William Petty'dir. Siyasal Aritmetiğin fikir babası olan Petty, 1661'de sosyal istatistiğin temel prensiplerini geliştirmeyi başarmış ve sosyal istatistiklerin oluşturulması için gerekli ilk adımları atmıştır. Sosyal istatistik ve Petty'nin siyasal aritmetiği, daha önce de belirttiğimiz gibi bilimsel gayelerden çok siyasal hedeflerle ilgiliydi ve üretmeyi amaçladığı "faydalı bilgi", "doğru bir siyaset'e yolu açmak istiyordu (Cullen, 1975: 3-5). Aslında sosyal istatistiklerin ve yaşam tablolarının daha farklı ekonomik bir nedeni de vardı: Sigortacılık. Yaşam beklentilerinin, ölüm oranlarının evreni ayrı zamanda sigorta kâğıtlarının, gelir senetlerinin evrenidir. Hastalık ve ölüm oranlarına ait bu istatistiksel veriler, devlet borçlarına temel

verilerin toplanması ile sınırlandırılması tartışmasına yaptığı müdahale. Poovey bu bağlamda dikkatleri iki kuruma çekmektedir: Bilimin ilerlemesi için İngiliz Cemiyetinin istatistik bölümü (F bölümü) ile Londra İstatistik Derneği (Poovey, 1998: 309).

oluşturan yaşam boyu gelir senetlerinin hesapları için de çok önemlidir; fakat on yedinci yüzyıl henüz yaşam tablolarının sigortacıların işine yarar hale gelebilmesi için erken bir yüzyıldır.¹⁴⁰

Sosyal istatistik akımı ikinci önemli atılımını, 1780 ile 1830 arasında yapmıştır. Bu dönemde Britanya'da belirli reformlara ön ayak olmak için nicelikselleştirmeyi kullanmaya hevesli birçok kişi bulunmaktadır. Özellikle sağlıkla ilgili reformların uygulamaya konulmasını sağlamak için bu kişiler, yaşam istatistikleri ile reformlar arasında ilişki kurmaya gayret ediyor ve reformları istatistikler üzerinden temellendirmeye özen gösteriyordu.¹⁴¹ 1780-1830 arası döneminin önemi, 1830'ların büyük sosyal istatistik akımına yolu açmış olmasından gelmektedir. 1830'larda başlayan sosyal istatistik akımı, 1840'ların William Farr gibi yeni öncü figürlerinin, başta Manchester ve Londra olmak üzere büyük kentlerde kurulan istatistik topluluklarının ve Genel Sicil Ofisi gibi devlet kuruluşlarının desteğiyle ivmelenmiş ve 1850'lerde de kendisine yönelik kamusal ilgiyi ekonomik istatistiklerin ellerine terk etmiştir (Metz, 1990). Fakat bu kısa zaman dilimi devlet iktidarı için yepyeni bir alan açtığı gibi, yoksulların yaşam koşullarında da önemli bir değişimi tetiklemiştir. Bizim açımızdan sosyal istatistiğin önemi de burada yatıyor. Siyasal iktidarın yoksulların yaşam koşullarını sorun edinmeye başladığı zaman dilimi, aynı anda onların farklı bir şekilde yönetimin nesnesi haline gelmeye başladığı, daha önceden devletin sorumluluk alanı içerisinde tarifiyenmeyen bir bölgenin yavaş yavaş onun çalışma sahası içerisine girdiği ve sıhhi

¹⁴⁰ Yaşam tabloları ve sigortacılık arasındaki ilişki için bkz. Bernstein, (2008: 105-107).

¹⁴¹ M.J. Cullen Erken Viktorya döneminde istatistik akımını ele aldığı çalışmasında dönemin öncü kişilerini ve çalışmalarını özetlemektedir. Bkz. Cullen, (1975: 8-9).

nedenlerle de olsa yoksulların yaşam koşullarının kamu siyasa-sının yürürlüğe konulduğu bir mahal haline gelmeye başladığı bir dönemi işaret ediyor. Gelişmelerin yaşandığı bu zaman dilimi, yoksullukla ilgili belirsizliğin istatistik aracılığıyla yönetimin düzenleyici müdahalesine açıldığı zaman dilimidir.

Bu gelişmelerin nedenleri ve harekete geçiricilerinin ardında, öncelikle 1834'de Yeni Yoksul Yasası'nın¹⁴² uygulamaya konulduğu dönemin Britanya'sında, emek piyasasının kuruluşu ve sürdürülebilirliği açısından, emeğin koşullarına yönelik müdahalenin ekonomik ve siyasi olarak zorunlu hale gelmesi yatmaktadır. Dean'in belirttiği gibi artık sorun, sadece sefaletin yönetimi değildir. Sefalet ve yoksulluk arasında yapılan ayırımdan hareketle yoksulluk ekonomik bir kategori olarak berimsendikten sonra, emeğin aldığı biçimin yoksulun kapsamlı entegrasyonu için yeterli olmadığı ve sürdürülebilir bir kapitalizm için emeği çevreleyen koşullara müdahalenin kaçınılmaz olduğu kabul edilmiştir. Bu anlamda emeğin disipline edilmesi ve dayatılma-

¹⁴² Yeni Yoksul Yasaları iki temel yenilik getirerek Speenhamland sistemini ortadan kaldırmıştı. 6 Mayıs 1795'de Speenhamland'de Pelikan Hanı'nda toplanan Berkshire yargıçları, "yoksullara kazançlarından bağımsız olarak belirli bir asgari gelir sağlanması için, ekmek fiyatlarına göre düzenlenen bir ölçüte göre ücretlerin düzenlenmesine karar vermiştir" (Polanyi, 2000: 126). Speenhamland, aslında piyasa toplumunun iktisadi rasyonalitesi ile olan uzlaşmazlığın bir nişanesi olarak okunmuş ve şiddetli eleştirilerin konusu olmuştur. Sistem 1834 Yeni yoksul Yasası ile beraber kaldırılmıştır. Yeni Yoksul Yasası öncelikle 'çalışma evi dışında yardım verme' (*outdoor relief*) uygulamasına son vermiş ve 'en az tercih edilebilirlik uygulaması'nu (*the principle of less eligibility*) hayata geçirmiştir. En az tercih edilebilirlik uygulaması yardımı çalışma evlerinde çalışmaya bağlıyordu. Bu uygulamanın amacı, çalışma evlerindeki bir işçinin durumunun, dışındaki işçinin durumundan daha iyi olmasına engel olmak ve yoksulları çalışmaya teşvik etmektir (Kovancı, 2003: 86-87). Yeni Yoksul Yasası'na dair siyasal tartışmalar için bkz. Özügür ve Güngör (1997).

sından, emeği çevreleyen koşullara müdahaleyi amaçlayan tekniklere bir geçiş yaşanmıştır (Dean:1991: 208). Sefaletin izole edilebileceği düşüncesi terk edilerek, liberal yönetim tarzının sadece ücretli emekçi sınıfın oluşmasının önündeki engelleri kaldırmakla yetinemeyeceği, aynı zamanda işçi sınıfının oluşması için yoksulluğa ilişkin idare yapısının liberal bir dönüşüm geçirmesi ve bu idari yapının çalışan nüfusun devamlılığını tehdit eden yoksulların yaşam koşullarını ortadan kaldırmayı hedeflemesi gerektiği kabul edilmiştir (Dean, 1991: 209). Sosyal sorunun bu bağlamda emeğin koşulları ile ilgili bir sorun olarak formüle edilmesini istatistik düşüncesi, Whig liberalizmi ve Bethamcı idari reform anlayışı arasındaki ittifak sağlamıştır.

Sosyal sorunun idari bir sorun olarak ele alınmasını tetikleyen, emek potansiyelinin ücretli emek biçimini almasının önündeki bir diğer engel ise, sefillerin siyasal pratiklerinin büyük kentleri her an tutuşturma ihtimalinin olasılık evreninin kapısını çalmasıdır. 1830'lar çalışan sınıfların huzursuzluklarının yaratacağı potansiyel tehlikenin ve artan sefaletin su yüzüne çıktığı yıllardır (Freedgood: 2000: 37). Sonuçta söz konusu olan, kitlelere dair ihtimaller ise ve kitleler bunu bizzat eylemlerinde ortaya koyuyor iseler, temkinli bir iktidar için diğer ihtimaller bir anda teferruat haline geliverir. Daha önce belirttiğimiz gibi, olasılığın siyasetin alanına nüfuz etmesi siyasetin icrasında önemli bir dönüşümün habercisi olmuştur. İktidar artık şansın değil, olasılıkların belirsiz evreninde Fortuna'nın aritmetiği kisvesine bürünen istatistik aracılığıyla yol alacaktır. Sosyal istatistikler de iktidar adına kitlelerin olasılık evreninin bir nevi yeni habercisi olmuştur. Sayısal hesabın kitlelere doğru yola koyulmasının ardında ise, hem ekonomik hem de siyasal nedenler bulunmaktadır. Sosyal istatistiklerin merkezini oluşturduğu önleyici edimin amacı sadece ekonomik (dermansızlık, hastalık gibi şikayetlere son vererek emek havuzunu her daim kapitalistler için hazır

tutmak) değildi, aynı zamanda sefillerin ortaya çıkaracağı olası kargaşalıkları da önlemektir. 1840'ların İngilteresinde yoksulluk bir taraftan kamu sağlığı propagandacıları tarafından yetersiz beslenme, insanın fiziksel kapasitesinin ziyanı ve hastalıklı olmaya eğilim gibi konular etrafında tartışılırken, diğer taraftan da kentleşme, kentlerdeki yoksul yoğunluğunun artması ve giderek artan protestolar nedeniyle yoksulların yaşam koşulları bir düzen problemi ekseninde ele alınmaktaydı.

Dönemin araştırmacı ve reformcularının fiziksel ve ahlaki düşkünlük, suç ve düzensizlik arasında doğrudan bağıntılar kurduğunu düşündüğümüzde ekonomik ve siyasal saikler arasındaki bağ daha da anlamlı hale gelecektir. Poovey'in belirttiği gibi bu dönemde, "Şehirde hastalık işaretleri, tıkalı kanallar ve kalabalık meskenler biçimini almıştı ve bu sorunlar aynı zamanda toplumsal düzensizliği haber veriyordu; çünkü fiziksel ve ahlaki "zayıflığı" birleştiren analizlerde çevresel faktörler öz-disiplini ve ahlaki doğruluğu aşındırma kapasitesine sahip olarak görülüyordu. Sıhhi olmayan yaşam koşullarının kısaca, fahişeliği, sendikacılığı ve devrimci siyaseti besleyeceği düşünülüyordu¹⁴³ (Poovey, 1995: 41). Hastalık ve toplumsal düzensizliğin beraber düşünüldüğü bu koşullarda hastalıkların azaltılması, yoksulların bedensel sağlığının iyileştirilmesi, yoksulların yaşadığı çevrenin fiziksel ve siyasal olarak sıhhileştirilmesi anlamına geliyordu. Söz konusu olan, kentte yoksulların yaşam bölgelerinde kendini ortaya koyan ve giderek "sosyal"e ilişkin ola-

¹⁴³ Bu yaklaşım ifadesini kentsel mekânın düzenlenişinde de bulmuştur. Hobsbawm'ın vurguladığı gibi, "Kent planlamacılarına göre yoksullar kamu açısından bir tehlikeydi; toplum huzurunun bozulmasına uygun zemin oluşturan toplandıkları yerler, sokaklarla ve caddelerle küçük parçalara ayrılmalı ve kalabalık mahallelerde yaşayanlar, açıkça belirlenmemiş ve fakat muhtemelen daha sıhhi ve kesinlikle daha tehlikesiz olan yerlere dağıtılmalıydı" (Hobsbawm, 1998: 231).

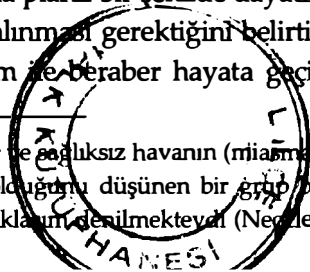
rak görülen bir krizdi, diyebiliriz. İstatistik, krizin belirtilerinin ortaya konulmasını sağlayacağı gibi sosyal reformcunun masasına yatmış olan hastanın ki bu hasta dönemin İngiltere'si bağlamında yoksullar ve sefillerdi, hastalığının teşhisinde kullanılabilecek olan teknikleri de sunacaktı. Sorun hastanın sadece kendisine değil, aynı zamanda etrafına yönelik de tehlike arz etmesinden, yani siyasal salgın ihtimalinden kaynaklanıyordu. Bu bağlamda istatistik, dönemin Britanyasında "yerleşmiş toplumsal bütünleşme örüntülerinin krizinin endeksi olarak hizmet" ederken (Metz, 1990: 340), yeni bir işlev daha edindi: Sosyal reforma öncülük etme. Metz'in belirttiği gibi "sosyal istatistik, bir nevi sosyal termometre görevi görerek, sosyal reformun bir aracı" olmuştur" (Metz, 1990: 337). Sosyal termometrenin dereceleri, yoksulların yaşam koşullarında belirecek bir krizi ölçerken, onların sıhhi durumları, suç eğilimleri, okuryazarlık oranlarıyla beraber, olası düzen bozucu yoldan çıkmalarını da hesaba katıyordu ya da en azından bunu da önlemeyi hedefliyordu denebilir. Sonuç olarak, işçi sınıfı, sefiller ve yoksulların kontrolü, sayıların güvenilir ellerine terk edildi. Dönemin sosyal tarihi de bu saptamayı doğrular niteliktedir.

Yoksullara yönelik bu ahlaki ve siyasal girişimi en iyi şekilde, İngiltere'de 1830 ve 1840'larda ivmelenen sıhhi reform hareketinde görmek mümkündür. Poovey'in belirttiği gibi, sıhhiye fikri, 1840'larda, bireyin bedeninin düzenlenmesi ve devlet ile ilişkilendirdiğimiz aygıtların yerleşmesi arasındaki en önemli bağlardan birini oluşturmuştur". (Poovey, 1995: 115). Sıhhiye düşüncesi ile ilişkilendirilen en önemli tekniklerden birini, işçi sınıfı semtlerinin ev ev incelenmesi oluşturmaktaydı. Bu evler hakkındaki veriler, 1830'larda istatistik aracılığıyla derlenmiştir. Bu semtlere kanalizasyon sisteminin kurulması ve sürekli olarak temiz suyun sağlanması sıhhiye hareketinin bir parçasını oluşturunuyordu. Sıhhiye fikri, sadece mekânsal yeniden düzen-

leme ile ilişkili de değildi; hem bireyin kendi bedeniyle hem de çevresiyle yeni bir ilişki biçimini de beraberinde getirmiştir. Bu hareketin en önemli figürlerinden biri, 1842 tarihli Büyük Britanya Emekçi Nüfusunun Sağlık Koşullarına İlişkin Rapor'un (*Report on the Condition of the Sanitary Labouring Classes of Great Britain-1842*) yazarı olan Edwin Chadwick'tir. Raporun "temel derdi sokaklardaki açık lağım çukurları, çöpler, dışkılar, nehirlerde yüzen pislikler ve kirli sıvı tabakaları ve özellikle de tüm bunlardan kaynaklanan ağır ve sağlıksız havaydı" (Neocleous, 2006: 151).¹⁴⁴ Rapor sadece iyileştirilmiş bir nüfus ve aşırı kalabalık apartmanlara dair sosyal normları geliştirmekle kalmamış, "zenginliğin ekonomik temelinin ve vatandaşlığın siyasal temelini değişim geçirdiği bir dönemde işçi sınıfı kimliğinin pekişmesine de katkıda" bulunmuştur (Poovey, 1995: 117). Chadwick'in raporu, bir insanın ikamet mekânı, sınıfı ve hasta olma eğilimi arasında güçlü korelasyonlar kuruyordu. Ona göre kalabalık evler sadece hastalık değil, aynı zamanda ahlaksızlık da demektir. Bu bağlamda, Poovey dikkatleri sıhhiye düşüncesi ile aile hayatı arasındaki ilişkiye çekmektedir; çünkü sıhhi reformun başlangıç yeri öncelikle evdir (Poovey, 1995). Sıhhi reform bir anlamda orta sınıf ev hayatının ahlak ve sağlık açısından yüceltildi.

Chadwick'in raporu bize kamu sağlığının bu dönemde eş zamanlı olarak bir ahlak ve sosyal istikrar sorunu olarak görüldüğünü göstermektedir. Neocleous isabetli bir şekilde, sıhhi reformun "düzenin sivil topluma planlı bir şekilde dayatılması girişiminin bir parçası olarak" alınması gerektiğini belirtir (Neocleous, 2006: 154). Sıhhi reform ile beraber hayata geçirilen bu

¹⁴⁴ Dönemin İngiltere'sinde ağır ve sağlıksız havanın (miasm) hastalıkların bulaşmasının temel nedeni olduğunu düşünen bir grup bulunmaktaydı. Bu yaklaşıma 'miasmatik' yaklaşım denilmektedir (Neocleous, 2006: 151).

yeni teknikler, “büyüyen endüstriyel sistem içinde çalışan muntazam bir nüfusun yaratılması” demektir. Bu nüfusun yaratılması o dönem içerisinde, “disipline edilmiş işçi sınıfı”nın inşa edilmesi anlamına geliyordu (Neocleous, 2006: 155). İşçi sınıfının disipline edilmesi için de sınıfının yaşam koşullarının dönüştürülmesi bir şart haline geldi. Bu nedenle hastalık ve ölümün yoksulluğa atfedilmesini eleştiren Chadwick, onları “emeğin özgül koşullarıyla ilgili bir şey” olarak görmüş ve bu sorunların uygun bir rejim tarafından ortadan kaldırılabileceğine inanmıştır. Bunun aksini iddia etmek sorunu fabrika düzeniyle ve bu düzende ücretli emeğin kendisiyle ilgili bir şey haline getirmek olur ki, Chadwick için bu kabul edilemezdi. Chadwick, bu yaşam koşullarının ayrılmaz bir parçasını oluşturduğunu düşündüğü kir ve pisliği, hastalık, suç, mahrumiyet ve siyasal başkaldırıyla ilişkilendirirken, onun taşıdığı potansiyel ve iktidarı kabul ederek bu potansiyeli ortadan kaldırmayı arzulamıştır (Freedgood, 2000: 53). Böylece uysallığı ve evcilliği getirecek temizliğin düzenini, ulus düzeyinde tesis etmek mümkün olacaktır. İstatistik de bu bağlamda göreve çağırılmıştır: Yoksulların yaşam koşullarının sıhhileştirilmesi ve buna mukabil olarak işçi sınıfı kimliğinin evcillik gibi belirli değerler etrafında pekiştirilmesi ve bu kimliğinin inşasının sayıların kontrolü altında cereyan etmesi için. Bu da hem sınıfın yaşam koşullarının dönüştürülmesi, onun özel yaşam alanının kamusal bir sorun haline getirilmesi hem de işçi sınıfı içerisinde yeni ayrımların tesis edilmesi anlamına gelmiştir. Çalışan yoksullar olarak görülebilecek olan işçiler, yoksullar ve sefiller 1840’lar söz konusu olduğunda birbirinden zorlukla ayrıştırılabilir bir kitleyi oluşturmaktadır. Fakat bu kesimler arasında bir ayrışma süreci ekonomik-toplumsal hayatta kendiliğinden başlamıştır.¹⁴⁵ İstatistiğin bu

¹⁴⁵ Neocleous’un belirttiği gibi on sekizinci yüzyılda, “genelde işçi (labo-

kesimler arasındaki sınırları bir başına çizdiğini söyleyemesek de, onun kategorilerine, sınıflandırınalarına ve istatistiğe dayalı uygulamalara bu kesimler arasındaki sınırların kurulmasında ve bu kesimlerin denetlenmesinde sıklıkla başvurulmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, çalışan yoksulların yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sefillerin kontrol edilmesi gibi nedenlerle istatistiğe başvurulması ile üretken emeğin emekçiden çekilip alınması arasında doğrudan bir ilişkisi vardır. 19. yüzyıl ortasında, sermayenin toplumsal iktidarının kurulması ve ücret formunun yerleştirilmesinin, sadece piyasada halledilebilecek bir sorun olmadığı ve üretken emeğin kendisinden çekilip alınacağı bir işçi sınıfının öncelikle yaşam koşulları iyileştirilerek emeğini sunabilir hale getirilmesi gerektiğinin, farkına varılmıştır. Fakat çalışan yoksulların sayıların denetimi altına girmesinin nedeni, belirttiğimiz gibi sadece ekonomik de değildi. İstatistiğin Britanya'nın büyük kentlerinde yaşayan kitlelere yönelik olarak kullanılmaya başlanmasının ardındaki diğer öncelikli saik siyasaldır. Kentin yoksul semtlerinde yaşayan sefillerin her

urer) ve yoksul birbirinin yerine kullanıla gelmiş ve çoğunlukla da 'çalışan yoksul' kavramıyla birbirleriyle birleştirilmişlerdir" (Neocleous, 2006: 94). Neocleous daha sonra on dokuzuncu yüzyılda, çalışan yoksulların birlikteliğinin kınımaya uğradığını ve çalışan yoksullarla muhtaç dilenciler arasında kategorik bir ayrımın yerleştiğini ifade etmektedir (Neocleous, 2006: 94). Bu ayrımın kökenleri özellikle Britanya'da polis teorisinin en önemli ismi olan Patrick Calguhoun'un 1806 tarihli *Muhtaçlık Üzerine İnceleme* gibi çalışmalarında bulunmaktadır. Ayrımın yerleşmesindeki bir diğer önemli figür ise Jeremy Bentham'dır. Bentham da yoksulluk ile muhtaçlık arasındaki ayrımı eserlerinde işlemiştir. Fakat çalışan yoksullar içerisinde meydana gelen ayrımlar sadece kuramsal çalışmaların bir sorunu değildir. Örneğin Hobsbawm *Sermaye Çağı 1848-1875* isimli eserinde, 1800'lerde çalışan nüfus içerisinde ilerde işçi sınıfını oluşturacak bir çatlağın ortaya çıktığını ve bu çatlağın 'işçileri' 'yoksullar'dan ya da 'saygı değer olanlar'ı 'saygı değer olmayanlar'dan ayırdığını söylemektedir (Hobsbawm, 1998: 244).

an siyasal olarak düzensizlik üretme ihtimali, artık göz ardı edilemez hale gelmişti. Bu kesimler ulusun geri kalanına bir tehlike teşkil etmeyecekleri bir hale getirilmeliydi (Freedgood, 2000: 51).

1830 ve 40'ların Britanya'sı yoksullar arasında güçlü bir siyasal muhalefet hareketinin boy gösterdiği bir dönemdir. Özellikle Yeni Yoksul Yasası, iktidara karşı etkili olacak muhalefet hareketinin oluşumunu tetiklemiştir. Bilindiği gibi yeni düzenlemeye karşı muhalefet, muhafazakâr partinin bazı kesimlerinden Hıristiyan Sosyalistlerine, sendikalardan Chartistlere kadar geniş kesimleri içerisinde barındırmaktaydı (Kovancı, 2003: 95). Hareket, Yoksul Yasası yürürlüğe konulduktan sadece bir yıl sonra başlamış ve özellikle ülkenin kuzeyinde bulunan Leeds, Huddersfield, Bradford gibi kentlerde yaygın destek bulmuştur. İşçiler ile Yeni Yoksul Yasasının bir ürünü olan çalışma evlerini savunan güçler arasındaki karşılaşmalar sonuç olarak yasanın uygulanmasını yavaşlatmıştır (O'Brien, 2000: 29). O'Brien, hareketin potansiyel şiddetinin, otoritelere karşı ciddi bir tehdit ortaya çıkardığını belirtmektedir. 1830'larda Whig'lerin iktidara gelişi ile beraber İngiliz siyasetinde ortaya çıkan uzlaşma da bu muhalefetin baskısı ile karşılaşmıştır. Aslında Whiglerin temsil ettiği bu yeni uzlaşma, bir anlamda kapitalist sınıflar ile "onların orta ve küçük ticari sınıflar arasındaki, yeni kazanılmış müttefiklerinin", dönemin işçi sınıfına karşı birleşmesini temsil etmekteydi (O'Brien, 2000: 25). Bu dönem esnasında hâkim sınıflar arasında böyle bir ittifakın oluşması oldukça anlaşılırdır; çünkü, henüz bu adı hak edip etmediği tarihçiler arasında oldukça tartışmalı da olsa, İngiliz işçi sınıfı göz ardı edilemeyecek bir siyasal muhalefet geleneğini 1830'larda oluşturmuştu.¹⁴⁶

¹⁴⁶ E.P. Thompson, bilindiği gibi İngiliz işçi sınıfının oluşumunu 1790'lara kadar götürmektedir. Thompson'ın *The Making of English Working*

Eric Hobsbawm'ın *Devrim Çağı*'nda belirttiği gibi, İngiliz sosyalizmi, "1829-1834 yılları arasında, işçi sınıfı militanlarının belki çoğunluğunu oluşturan bölümünü öğretilerine (1820'ler gibi erken bir tarihten beri, daha çok artizanlar ve kalifiye işçiler arasında yaya gelmekte olduğu öğretilere) çekerek ve işçi sınıfının ulusal çapta bir işçi sendikaları birliğini (general unions) kurmak gibi tutkulu bir girişimle kariyerine etkili bir başlangıç yaptı" (Hobsbawm, 1989: 223). Robert Owen'ın *Grand National Consolidated Trade Union*'unun 1834'te, yedi yüz binin üzerinde üyesi bulunmaktaydı (O'Brien, 2000: 25). Hareket, 1834-1836 yılları arasında bastırılmış olsa da izleri silinememiştir. Bu hareket daha sonra, "Britanya yoksul emekçilerinin devrimci kitlesel akımının doruğuna ulaştığında aldığı" biçim olan Chartism tarafından takip edilmiştir. 1839-1842 yıllarında doruğuna ulaşan Chartism hareketi, Londra Çalışanlar Birliği'nin hazırladığı *The*

Class isimli çalışması işçi sınıfı arasında böyle erken görülebilecek bir dönemde, bir bakış özdeşliği ve ortak toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimlerinin nasıl geliştiğini oldukça zengin bir tarihsel malzeme birikimini ele alarak tartışmaktadır (Trimberger, 1999). Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* isimli görkemli çalışmasında şöyle demektedir: "Bununla beraber, her türlü ihtiyat payıyla, 1790'la 1830 arasındaki dönemin öne çıkan gerçeği "işçi sınıfının" oluşumudur. Bu birinci olarak kendisini sınıf bilincinin gelişmesinde ortaya koyar: bu, çalışan insanların tüm o değişik grupları arasında bir çıkar özdeşliğinin bilimi olduğu kadar diğer sınıfların çıkarlarına karşı da bir özdeşliktir. Ve ikinci olarak siyasal ve endüstriyel örgütlenmede uygun biçimlerin gelişmesidir. 1832'ye gelindiğinde güçlü temellere dayanan ve kendi bilincine sahip işçi sınıfı kurumları-sendikalar, yardımlaşma dernekleri, eğitimsel ve dinsel hareketler, siyasal örgütler, süreli yayınlar; entellektüel işçi sınıfı gelenekleri, işçi sınıfı davranış kalıpları ve bir işçi sınıfı duygu yapısı vardı (Thompson, 2004: 249). Buna karşın Thompson, Hobsbawm gibi tarihçiler tarafından işçi sınıfının oluşumunu erken bir döneme yerleştirmekle eleştirilmiştir. Hobsbawm, işçi sınıfının oluşumunu 1870-1914 arası döneme yerleştirmektedir. Thompson'ın eleştirisi için bkz. Hobsbawm, (1998).

People's Charter (Halkın Fermanı) ile genel oy hakkı, parlamen-tonun yılda bir defa toplanması, gizli oyla seçim gibi isteklerini ilan etmişti (Hobsbawm, 1989: 224; Kovancı, 2003: 99).¹⁴⁷ Hareket, Geoff Eley gibi tarihçilerin belirttiği gibi, Britanya'da 1816 ile 1848 arasında bilinçli bir biçimde bağımsız olan bir işçi sınıfı kamusal alanı ile beraber, bunun bir parçası olarak bu sınıf arasında "aktif bir birliğin" yaratılmasını sağlamıştır (Eley, 1990: 38). Eley'e göre, "1790 ile 1850 arası dönemin en çarpıcı özeliği, işçi sınıfının doğmakta olan burjuva hegemonyasına karşı kendi bağımsız kamusal alanını yaratarak açıkça meydan okumasıdır. Bu meydan okumanın çevrelenmesi sadece baskıyı değil; fakat aynı zamanda popüler çatışmaları bir uzlaşma/ödün nesnesi haline getirme yoluyla nötralize edecek daha yapıcı çabaları da gerektirmiştir" (Eley, 1990: 39). Britanya'da yoksulların hareketleri, belki kıta Avrupasındaki muadilleri kadar kamu düzenini tehdit edecek bir güç gösterisinde bulunamadılar; ama gösterdikleri kadarı da göz ardı edilemezdi. Bu tehdit potansiyeli yankısını istatistiksel çalışmalarda da kuşkusuz bulmuştur. Belirttiğimiz gibi istatistik, tehlikeli sınıfları ehlileştirmenin ve değiştirmenin en önemli araçlarından biri olarak görülmüştür. Örneğin, dönemin en ünlü sosyal istatistikçisi olan William Farr, istatistik aracılığıyla alt-sınıfların davranışlarını değiştirmek üzerine şöyle demektedir:

"Bir ulusun istatistiksel buluşları tüm ulusları aydınlatır. Tüm yangınlara, rüzgârın istikrarsızlığına, yaşamın belirsizliklerine, insan zihnindeki değişkenliklere ve gerek yangınla-

¹⁴⁷ Chartist hareket sonuç olarak yenilmiştir. Hobsbawm Chartism'in, "önderlerinin siyasal yeteneksizliği, yerel ve sektörel farklılıklar ve ejder gibi uzaıyıp giden dilekçeler dışında çeşitli örgütlerini uyumlu davranışlara sokan ulusal bir eylem geliştirme yeteneği gösterememelerinden dolayı yenilgiye uğramaktan" kurtulamadığını belirtmektedir (Hobsbawm, 1989: 224).

rın, gerek deniz kazalarının, gerekse ölümlerin altında yatan farklı koşullara karşın, bunların hepsi kütle çekimi kadar değişmez yasalara tabidir ve olasılık hesaplarının önceden belirleyebileceği bazı sınırlar içinde dalgalanırlar. Bu durum suç ve iradi eylemler için de geçerlidir, dolayısıyla yasaların çiğnenmesi de bazı yasalara tabidir. Bu temeller üzerine bir kadcercilik sistemi inşa etmeli midir? Hayır, çünkü istatistik aynı zamanda bir değişme yasası da ortaya çıkarmıştır. Havalandırılmayan maden ocaklarında yeni bir havalandırma sistemi devreye sokun, bir kaza yasasının yerine bir başkasını koymuş olursunuz. Bu olaylar denetim atındadır. Buna karşın bazı ırklar diğerlerine göre daha fazla şiddet içeren suç işler. Bazı sınıflar daha tehlikelidir. [Ama] insanlar, ırklarının özelliklerini değiştirme gücüne sahip oldukları gibi, belli sınırlar dahilinde beşeri davranışların gidişatını değiştirmeye de muktedirdir, istatistik de bunu belirleyebilir” (Farr’dan alıntılan Hacking, 2005: 155).

Farr’ın sözleri, dönemin istatistikçisinin zihninde istatistiksel yasa, tehlikeli sınıflar ve onları istatistik aracılığıyla değiştirme arasındaki hızlı gidiş gelişler için sadece bir örnektir. İstatistik bu tehlikeli sınıfların yaşam koşullarına müdahalenin önünü açarak bir dönüştürme aracı olarak hizmet edecektir. Eğer sınıf oluşumunu (ücretli emek formunun yerleştirilmesi anlamında) devletin pratiklerinden tamamen bağımsız bir süreç olarak görmüyorsak, Britanya devleti bir anlamda istatistik tarafından desteklenmiş kamu siyaseti aracılığıyla doğrudan sınıf oluşum süreçlerine müdahale etmekteydi diyebiliriz¹⁴⁸. Sayıların kontrolü altında bir işçi sınıfının yaratılması demek, emeğin disipline edilmesi ve yoksullar ile sefiller arasındaki özenli ayrımın, bir anlamda 1840’larda da korunması demektir. Peki, ele aldığımız

¹⁴⁸ Sınıf oluşumu, kuşkusuz sadece ekonomik süreçler ile sınırlandırılmaz. Benim burada vurgulamak istediğim daha çok devletin ve istatistiğin, ücretli emek formuna genellik kazandırılması sürecinin bir parçası olduğu.

dönem için söz konusu sefiller ve “kendi iyilikleri için dönüştürülmesi” hedeflenenler tam olarak kimlerdi? 1840’ların Viktorya dönemi Britanya’sı için istatistiğin tablolarına ve olasılık evrenine girenler, “emekçi, suçlu ya da sömürge sınıflar”dı. Sefiller ise haydutlar, dilenciler, aylaklar, terk edilmiş çocuklar ve fahişelerden oluşmaktaydı (Hacking, 2005: 162). Yoksullar da, onlardan geriye kalan ve emekçi kesimin belkemiğini oluşturan kesimdi demek mümkün görünüyor.¹⁴⁹ Kuşkusuz sefalet ve yok-

¹⁴⁹ Yoksullar söz konusu olduğunda her zaman çifte bir adlandırma süreci iş başındadır aslında: yoksul ve sefil, muhtaç ve kendine yeterli, uysal ve tehlikeli vb. gibi. İktidar aynı soruna ve nesneye yönelik niçin çifte kavramlar inşa etmekte, ikilikler üretmekte ve yoksulu her daim çifte imgelemektedir? Tam da yoksulu sefilden, mazlumunu tehlikeliden ayıran aralıkta konumlanan iktidarın gözünde, yoksullar çokluğunun farklı iki beden imgesi yansır: ıslah ve disipline edilmiş, aynı zamanda çalışkan ve uysal olan beden ve onun negatif simetriği olarak görülebilecek tehlikeli, düzen bozucu beden.

Bu iki beden imgesi her zaman aynı anda iş başındadır ve kamu siyasetini birlikte yapılandırır. Merhametin ve takdirin hedefi olan birincisi, iktidarın şiddetinin hedefi olan ikincisi ile birlikte yürürlükte. Uysal, çalışkan ve bizzat toplumsal düzenin devamlılığı için varlığı korunması gereken yoksullar kitlesi, her daim sefil, tehditkâr ve dolayısıyla tehlikeli olan yoksullar güruhundan, ayaktakımından, devşirilmelidir. Yoksul çokluk bir nevi yoksul kitleye dönüştürülmelidir. Bunun için, iktidar sefillerin bedenine yönelirken zihninde yoksulun uysal bedeni vardır. Bu sefil ve tehlikeli bedenler topluluğu olarak görülen yoksullar güruhu, toplumun yoksul kesiminin içerisinden devşirileceği koşulu meydana getirir adeta. Tam da bu nedenle sefalet ve sefiller olmaksızın yoksulluk ve yoksullar da olamaz. Yoksulun düzensiz bedenini, düzen verilmiş olanından ayıran iktidar aracılığıyla, birinci ikinciden türetilmelidir. Bu iki beden arasında açılan aralık bizzat iktidarın işleyiş mahallidir. İktidar tarafından açılan bu mahallin kendisi, iktidarın belirli stratejileri, teknikleri uygulamasını mümkün kılmaktadır. Disipline ve kontrol edici, güçlendirici ve zapt etmeyi sağlayan teknikler ve stratejiler bütünü tam da bu aralıkta yürürlüğe konulur. Vik-

sulluk, sefiller ile yoksullar arasında bu dönemde yapılan ayrım retorikseldir. Fakat bu söz konusu ayrımın, maddi temelleri olmadığı anlamına gelmez. Bu ayrım bizzat çalışma evi testleri aracılığıyla maddileştirilmiş ve yürürlüğe konulmuştur (Poovey, 1995: 11). Poovey, 1834 Yoksul Yasasına yönelik olarak çalışan Kraliyet Komisyonunun raporunun¹⁵⁰ daha sonradan sosyal alana havale edilecek ahlaki ve fiziksel belirtilerden (suç eğilimleri, fiziksel sağlık, çevresel koşullar, eğitim ve din) oluşan sefaleti, ekonomik bir kategori olarak görülen yoksulluktan ayırttığını belirtmektedir (Poovey, 2005: 11). Sefalet, 1840'larda yoksulların bedenlerinin fiziksel durumunu ve onların yaşam koşullarını da kapsar hale gelmişti ve daha önce de vurguladığımız gibi istatistiğin işi bu koşulların reforme edilmesi idi. Bu da beraberinde de birçok yeniliği getirmiştir. Sefaletle yönelik devlet eylemindeki ortaya çıkan yeniliğin ve istatistiğin bu alana açılımının, hem devlet ile yoksullar, hem de bilgi ile iktidar arasındaki ilişkide daha önceden başlayan bir dönüşümün önemli bir aşaması olduğunu belirtmek gerekiyor.

Yukarıda ele aldığımız gelişmeler bu anlamda devletin bilgi ile olan ilişkisinde bir değişikliği de beraberinde getirmiş ve yeni bir alanı onun sorumluluk alanlarından biri kılmıştır. Sosyal istatistikler “bir bilgi üreticisi ve savunucusu”, “epistemolojik

torya döneminde J. Bentham ve Patrick Calquhoun'un muhtaç ve yoksul ayrımını da işte bu bağlamda düşünmemiz gerekiyor.

¹⁵⁰ Edwin Chadwick ve ekonomi politik profesörü olan Nassau Senior, raporu hazırlamakla görevlendirilmişlerdi. Rapor, 1834 *Yeni Yoksul Yasası*'nu temellendirmek için ihtiyaç duyulan ampirik kanıtları sunmaktaydı (Kovancı, 2003: 84). Merkezileşme, çalışma evi testi, yeknesaklık (çalışma evinin koşulları merkezi komisyonlarca belirlenmeli), düşük elverişlilik (bu evlerde kalan düşkünlerin koşulları hiçbir durumda kendi yaşamını idame ettiren en alt sınıftan kişilerin koşullarından daha elverişli olmamalı), sınıflandırma (çalışma evlerinin genel karmaşık haline son verilmeli) raporda yer verilen temel önerilerdi (Özügür ve Güngör, 1997: 9).

bir proje" (Neocleous, 2005) olarak devletin, yeni bir alana açılışının ve bu alanı örgütlü bilişsel aygıtlarının konusu haline getişinin de öncüsüdür: "Yaşam alanı". Her zaman açıkça tartışılmasa da sonuçta yaşam koşullarının iyileştirilmesi gayreti, yaşamın kendisinin nasıl ve hangi ölçütler etrafında tanımlanacağı sorununu da beraberine getirmiştir. On dokuzuncu yüzyılda yaşam, bir nicelikselleştirme sorunu olarak devletin görüş alanına girmiş ve bu dönem içerisinde yoksulların yaşamı daha çok temel ihtiyaçlar etrafında tanımlanmaya başlanmıştır. Yaşam süreleri, ölüm nedenleri, sıhhi koşullar, hijyen, eğitim, suç gibi yaşamı sarmalayan unsurların devletin gözünde izlenmesi gereken niceliksel değerler biçimini alması, beraberinde modern iktidarın saçaklanacağı ve kendisine temel alacağı yeni bir alanı da doğurdu. Sosyal istatistikler siyasal iktidarın icrası açısından daha temel bir dönüşümün de habercisi olmuş ve bu anlamda Foucault'nun bio-siyaset olarak gördüğü yönetme anlayışının hayata geçirilmesinin bir öncüsü olarak iş görmüştür. Foucault bilindiği gibi, daha sonra refah devletinde zirvesine ulaşacak olan, bu yaşatma üzerine kurulu siyasal pratiklerin kökenlerini on sekizinci yüzyıla yerleştirmektedir.

Foucault, *Cinselliğin Tarihi*'nde on yedinci yüzyıldan itibaren bollaşma, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek tüm koşulların önem kazandığını belirtmektedir (Foucault, 2003: 103). Doğmakta olan bu yeni iktidar anlayışının gerçekleşmesinde istatistikler de önemli bir görev üstlenecektir. Sosyal istatistikler ve onları üreten Genel Sicil Ofisi'nin kuruluşu, Britanya devletinin bu yeni anlayışı kendi yapısının bir parçası kılmaya başladığı anı işaret eder.¹⁵¹ Bu yö-

¹⁵¹ Kuşkusuz bio-siyasal pratiklerin Britanya'da öncülleri bulunmaktadır. Fakat bu pratiklerin devlet düzeyinde genellik kazandığı ve devletin belirli süreçleri bu pratikler eliyle yönettiği konusunda kimi kuşkularım var.

nüyle bu ölçme pratiklerinin devlet uygulamalarının bir parçası haline gelmesini, yirminci yüzyıl refah devletinin erken bir habercisi olarak görebiliriz (Desrosières, 1998: 170). Sosyal istatistikler ile beraber devlet, yoksullara yönelik sadece baskı araçlarını değil, yaşamı ve yaşatmayı temel alan pastoral araçları da devreye sokmaya başlamış, daha doğru bir ifadeyle bu iktidar anlayışını çalışan yoksulların yaşam koşullarına da genişletmiştir. Yukarıda devletin, bilgi ile olan bu özgül ilişkisinin ve bu ilişkinin sonuçlarının yoksulların yaşam koşullarına genişletilmesinin, ekonomik ve siyasal nedenlerine değinmiş ve bu nedenlerin sadece ücretli emek formunun yerleştirilmesi ile değil, aynı zamanda onun mümkün siyasal eylem alanının zapt edilmesi ile de ilişkili olduğunu belirtmiştim. Siyasal iktidarın bu pozitif biçimler içerisinde harekete geçirilmesinin ardındaki negatif saikler de (farklı güç odaklarının bertaraf edilmesi ve pozitif araçların devreye sokulması vasıtasıyla siyasal iktidar tarafından bu güç odaklarının işgalinin önünün açılması) göz önüne alınması gerekiyor. Şimdi 1840'ların sosyal istatistik akımının temel yönlerini biraz daha açarak bahsettiğimiz klasik liberal yönetim sorunlarının bu hareket içindeki köklerini ele alabiliriz.

1840'ların Viktorya dönemi Britanyasında istatistiği yeniden reformcu amaçlarla kullanmaya meyilli ve bunun için de gerekli olan kamu kurumlarını yaratmaya çalışan bir entelektüel reformcular kuşağı boy göstermiştir. İstatistiği, reforme etmeye çalıştıkları sefillerin yaşam koşullarını hem ortaya koyacak hem de onu dönüştürecek etkili bir araç olarak gören bu kuşak, sefil-

Bu tartışmanın bir diğer yönü de, aslında her siyasal iktidarın biyo-siyasal bir yönünün bulunup bulunmadığı ile ilgilidir. Bilindiği gibi Agamben'in çalışmaları biyo-siyasete ilişkin tartışmaları farklı bir boyuta taşımıştır. Bkz. Agamben, 2001. Ben ele aldığım sınırlı konuda, yani istatistiğin biyo-siyasal rolü bağlamında, onun bir iktidar teknolojisi olarak yeniliğini kabul etmemiz gerektiğini düşünüyorum.

lerin içerisinde bulunduğu sefaletin, çaresizliğin ve “ahlaksızlığın”, onların yaşam koşullarının bir ürünü olduğunu düşünüyor ve istatistiksel mekânizmalar aracılığıyla onların yaşam koşullarına müdahale etmenin yollarını arıyorlardı. Viktorya dönemi rasyonalist-entelektüel bürokratlarının en önemlilerinden biri olan, “bilginin paniği def” edeceğine, “hastalıkların sefaletin demir endeksi” olduğuna inanan William Farr, reformcu amaçlarla harekete geçerek yoksulların yaşam koşullarını iyileştirmeye çabalarken, tam da yukarıda vurguladığımız şeyin gerçekleşmesini sağlamıştır: Yoksulların yaşamının siyasetin nesnesi haline gelmesi ve sayıların kontrolünde bir yoksullar kitlesinin inşası. Farr, döneminin hâkim sosyo-tıbbi terminolojisinin üreticilerinden biri olarak, tıbbi ve sosyal olguları açıklamak için yasalar ortaya koymuştur. Farr’ın bilgi ile paniğin def edilmesi arasında kurduğu ilişki, daha önce vurguladığımız tehlike ve kaygının dönemin istatistikçileri için ne anlam ifade ettiğini ortaya koyması açısından oldukça semptomatiktir. Bu sözler aynı zamanda Viktorya dönemi orta sınıfları arasında ortaya çıkan, toplumun çözüleceğine dair duyulan kaygıya da seslenmektedir. 1840’larda yüksek bebek ölümleri, artan sınıf hareketleri ve salgın hastalıkların geri dönüşü, bu çözülme kaygısını tetiklemiştir. Bu çözülmenin işaretleri emek ve onun yaşam koşulları ile ilgili olarak okunduğundan, sosyal reformcular da dikkatleri doğrudan bu koşullara çekmişlerdir. Giderek artan tehlikeye ve kaygıya bir çözüm bulunması çabası, bir taraftan emeğin tabiiyetini sürekli kılmayı amaçlarken, diğer taraftan da çözülmeye karşı yeni bir özdeşleşme noktasının öne çıkmasına hizmet etmiştir. Bu yeni özdeşleşme noktası yukarıda sıhhileştirme bahsinde değindiğimiz gibi ulus olmuştur.

Farr’ın, dolaylı olarak da olsa paniği içinde yaşadığı koşulların daimi ve yıkıcı bir parçası olarak kabul eden anlayışı, dönemin orta sınıflarının yukarıda belirttiğimiz gibi kaygılarına hi-

tap etmekte, onları ikna etmeye çabalamakta ve tehlike üreten belirsizliği katlanılır kılmayı amaçlamaktadır (Freedgood, 2000: 17). Bunun başarılabilmesi ve paniğin ortadan kaldırılması için, dönemin sosyal reformcularına göre belirsizliğe karşı uygun kurumsal ve düşünsel araçların ortaya konması gereklidir. Farr ve yandaşları için sadece yoksulları değil, genel olarak nüfusu kayıt altına alacak Genel Sicil Ofisi işte bu soruna uygun çözümü temsil etmektedir. Doktor William Farr'ın (1807-1883) *İngiltere ve Galler Sicil Dairesi*'ndeki (1837) çalışmaları, Hacking'in belirttiği gibi "yeni bir iş ve daire türü yaratmış, yaşam ve ölüm olaylarını bildirim ve çözümleme sistemi dünyaya örnek" olmuştur (Hacking, 2005: 78). Farr'ın kamu sağlığını iyileştirilme hedefi için en önemli aracı 1837'den itibaren düzenli olarak çalıştığı İngiltere ve Galler Sicil Ofisi (*General Register Office*) olmuştur (Cullen, 1975).

Genel Sicil Ofisi'nin kuruluşu bir dönüm noktasıdır ve ele aldığımız gelişmelerin Britanya'da, devlet aygıtları düzeyinde dayattığı kurumsal yenilik ihtiyacının bir sonucudur. Sosyal sorunun çözümü için fabrika istihdamından kamu sağlığına, yoksul yardımlarından eğitime kadar birçok alanı içeren bilgiyi üretecek bir bürokratik yapının inşa edilmesi zorunlu hale gelmişti. Giderek artan istatistiksel bilgi ihtiyacını karşılamak için hali hazırda 1832'de Ticaret Bakanlığı'na (*Board of Trade*) bağlı bir istatistik bölümü kurulmuştu (Desrosières, 1998: 167). Bu bölümün amacı Birleşik Krallık'ın endüstri, zenginlik, ticaret, ithalat ve ihracat ile ilgili bilgilerini toplayarak sistematikleştirmektir. Aslında bölümün görev alanı çok daha geniş tanımlanmış, suç, eğitim, kilise takip oranları, tasarruf bankaları, yoksul oranları gibi birçok konuda bilgi toplaması planlanmıştı. Daha sonradan bölümün Parlamento tarafından ihtiyaç duyulan bilgileri sağlayacak merkezi bir istatistik bürosu olarak iş göremediği anlaşıldı (Cullen, 1975: 20). Merkezi bir istatistik bürosunun kurulması

gerekiyordu. Bu nedenle 1836'da Sicil Yasası'nın hayata geçirilmesinin hemen ardından, 1837'de İngiltere ve Galler Bölgesini sarmalayacak istatistiksel ağın kurulması için en önemli adım atılarak Genel Sicil Ofisi kuruldu. Genel Sicil Ofisi'nin kuruluşu Earl Grey'in 1830 Kasımında kendi hükümetini kurduktan sonra devam ede gelen 6 yıllık Whig reformlarının bir parçasıdır (Goldman, 1991: 418). Ofisin kuruluşu sosyal istatistiklerin kaydı açısından bir dönüm anını temsil etmektedir. Artık bir İngiliz ve Galli yakasını sayılardan ancak öldüğünde kurtarabilecekti; o da öldükten az sonra ölüm anını ve nedenini istatistiksel kayıtlara bildirmek için sırasını savdıktan hemen sonra.¹⁵² İngiltere ve Galler'de gerçekleşen doğum, ölüm ve evliliklerin yıllık özetlerini çıkarmakla görevli Genel Sicil Ofisi'nin yaratılması ile bu olayların dini olmayan sivil kaydı da başlamış oldu. 1837'den 1952'ye kadar İngiltere ve Galler Sicil Bürosu, sosyal istatistiklerin en önemli kaynağı ve merkezi olarak iş görmüştür (Cullen, 1875: 15). Ofisin toplayacağı sosyal istatistiklerin iki temel yoğunlaşma alanı bulunuyordu: Yaşam istatistikleri ve ahlaki istatistikler. Ahlaki istatistikler suç, okur yazarlık ve eğitim istatistiklerinden oluşurken, yaşam istatistikleri de ölüm oranlarını yoksul yasası harcamalarını ve hijyenik koşulları içeren rakamlardan meydana geliyordu (Metz, 1990).

Cullen, zamanının standartlarına göre oldukça büyük olan bu merkezileşmiş idari makinenin "patronaj, nüfus genişlemesi, kayıtların sürekli birikmesi gibi nedenlerle büyüdüğünü" belirtmektedir (Cullen, 1975: 30). 1840'larda Genel Sicil Ofisi'nin, sayısı 600'ün üzerindeki kayıt biriminden oluşan yerel bir ağı, 621 idari denetmen (*superintendent*) ve 1289 sicil memurundan

¹⁵²Prusya istatistik bürosunun yaratıcısı Engel'in dediği gibi, "İstatistiksel araştırma bireye dünya üzerinde sürdürdüğü tüm yaşamı boyunca eşlik eder" ve "yalnızca ölümünden sonra terk eder-o da kesin ölüm yaşını ve bu sonu getiren nedeni belirledikten sonra." (alıntılayan Hacking, 2005: 55).

oluşmaktaydı. William Farr, sicil ve endeksler, hesap ve sicil kitapları, haberleşme ve istatistik bürosundan oluşan Genel Sicil Ofisi'nin istatistik bölümünün başındaydı. Farr, Londra istatistik cemiyetinin 1839'dan itibaren aktif bir üyesidir ve 1870ler'de onun başkanı olmuştur. Farr'ın da girişimleriyle ofis, İngiliz kamu sağlığı hareketinin en önemli teşvikçisi olmuştur. Genel Sicil Ofisi her ne kadar karar verme süreçlerine doğrudan müdahalede bulunamasa da, özerk yerel inisiyatiflerle kurulan "siyasa ittifakları" aracılığıyla hareketin yaygınlaşmasını sağlamıştır (Desrosières, 1998: 168). Genel Sicil Ofisi, sadece doğum ve ölüm oranlarının daha kesin bir şekilde kayıt altına alınması için mücadele etmiyor, aynı zamanda amacı önleme olan bir harekete ürettiği yaşam istatistikleri vasıtasıyla yön veriyordu. Daha önce önlemek istenenin sadece hastalıklar olmadığını ve Viktorya döneminde sağlık, ahlak ve siyaset arasında yakın ilişkiler kurulduğunu belirtmiştim. Aslında Genel Sicil Ofisi, "hâlihazırda riskin istatistiksel ve olasılıksal idaresinden oluşan tanıdık aktüeryal araçları" başka bir alana aşlamaktaydı (Desrosières, 1998: 169). Bu nedenle Genel Sicil Ofisi, sefalet ve dolayısıyla da artık sosyale ilişkin olarak görülen sorunların alanını, olasılık üzerine dayalı uygulamalara açmıştır demek yanlış olmayacaktır. Artık söz konusu olan belirsizliğin kurallarının işlediği ve tam da bu nedenle belirli düzenlilikler arz eden sosyalin istatistiksel bilgisini üreterek kayıt altına almaktır. Kuşkusuz bu süreç sorunsuz olmamıştır. Örneğin ölüm nedenlerinin belirlenmesi gibi konularda karşılaşılan sınıflandırma sorunlarıyla baş edilmesi ve doğum oranlarının kesinleştirilmesi için gerekli kayıt sisteminin kurulması gerekmiştir. Bu gibi konulardaki en önemli kişi ise kuşkusuz istatistik konusunda oldukça yetenekli olan Farr'dır.

Farr, ölüm nedenlerinin kaydında istatistiksel nozolojiyi¹⁵³ geliştirmiş olan, alt sınıfların sorunlarına duyarlı ve reformcu isteklerle dolu bir kişiliktir. Yoksulluğun, yoksul yaşam koşullarının bir ürünü olduğunu düşünmekte, yoksul yaşam koşullarının sonucunun da yüksek hastalık oranları olduğuna inanmaktadır. Hastalıklar konusunda Genel Sicil Ofisi'nin ilk raporuna yazmış olduğu mektupta şöyle demektedir:

"Hastalıklar, iyileştirilmekten daha kolayca önlenabilir ve önlenmelerinde ilk adım onların heyecan verici nedenlerinin keşfidir. Sicil dairesi, sayısal gerçekler aracılığıyla bu nedenlerin faillerini gösterecek ve etkilerinin yoğunluklarını ölçecektir. Bazı bölgelerde yıllık ölüm oranı %4 olarak bulunacak iken, sicil dairesinin göstereceği başka bir şartlar silsilesinde 25 yıldan fazla yaşamıyor olacaklardır. Bu perişan bölgelerde nüfusun yaklaşık %8'i sürekli hastadır ve tüm nüfusun enerjisi tamamen yok olmuştur. Kolları zayıf, vücutları tükenmiş ve hisleri yoksulluk, ıstırap ve acıyla dolmuştur. Ömrün yarısı çocukluk, hastalık ve bağımlı bir acizlik ile geçmektedir. Yüksek ölümleri, ona neden olan hastalıkları ve hastalıkların heyecan verici nedenlerini sergilerken, kayıtların özü vurgulayacaktır ki, hastalığın bir bölümü kaçınılmaz ve bir bölümünün yok olması ancak ilerleyen toplumsal iyileşmeden önce beklenebilir iken, hastalık ve ölümlerin önemli bir oranı gerçekten ancak kısmen uygulamada olan hijyen önlemlerinin genel olarak uygulanması ile bastırılabilir. Büyük bir abartma riski olmadan şu doğrulanabilir ki, İngiltere ve Galler'deki yıllık ölümleri 30.000 azaltmak ve nüfusun dinçliğini (endüstri ve zenginliği de ekleyebilir miyim?) aynı oranda artırmak mümkündür." (Farr'dan alıntılayan Cullen, 1975: 36).

Farr, Genel Sicil Ofisi'ndeki çalışmaları aracılığıyla kent toplumunun sosyal sorunlarının doğası üzerine, ölüm oranlarının

¹⁵³ Nozoloji, hastalıkları tasnif etmek üzerine kurulu bilim dalıdır.

merkezde olduğu, istatistiklere dayalı bir çerçeve oluşturmuştur. Her ne kadar kendi tabloları da nüfusun en yoğun olduğu alanların her zaman en sağlıksız alanlar olduğunu doğrulamasa da, Chadwick için olduğu gibi aşırı kalabalık ve sıhhi olmayan koşullar onun gözüne en önemli suçlular olarak görülmüştür (Cullen, 1975: 37). Bizim açımızdan bu gelişmelerin önemli olan tarafını ise, yukarıda vurguladığımız gibi Genel Sicil Ofisi'nin istatistik aracılığıyla yoksulların yaşam koşullarını konusu haline getirmesi ve bu yaşam koşullarını dönüşüme açarken, onları aynı zamanda istatistiğin olasılık evrenine dâhil etmesi oluşturuyor. 1840'lar yoksul kitlelerin kontrolü ve dönüşümü için istatistiğin kullanıldığı, çalışan yoksulların sayıların kontrolüne alındığı, ücretli emek formu etrafında bir işçi sınıfının inşası için istatistiğin tablolarının ve kategorilerinin devreye sokulduğu, bunun gerçekleştirilmesi yolunda gerekli devlet aygıtlarının inşa edildiği ve sefaletle ilişkin sorunların sosyal sorunlar olarak tanımlanmaya başladığı yıllardır. Bir önceki bölümün sonunda istatistiğin sefaletin sokaklarında kol gezerken, göze batmamak için istatistik topluluklarında ve Genel Sicil Ofisi'nde kendisi için biçilen sosyalin pardesüsünü giymesi gerektiğini söylemiştim. Bu sözler bizim açımızdan, 1840'ların bir diğer önemine işaret etmek içindi: İstatistik aracılığıyla bir müdahale alanı olarak sosyalin inşa edilmesi faaliyetine. İstatistiğin siyasal bir teknoloji olarak iş görmesi ile sefaletle ilişkin sorunların sosyalin sorunları olarak yeniden formüle edilmesi ve sosyalin istatistiğe dayalı bir anlayış etrafında kurgulanması, birbiriyle yakından ilişkilidir. Sosyal sorunun, idare temelli bir yönetim sorunu olarak ortaya konulmasını ve buna yönelik idari eylemin hayata geçirilmesini, istatistiklere dayalı olarak üretilen sosyal soyutlaması mümkün kılmıştır. Aynı soyutlamaya daha önce belirttiğimiz gibi, liberalizm tarafından sosyal sorunun siyasal çatışmalardan arındırılması için de başvurulmuştur. İstatistik, bu doğ-

rultuda iş gören önemli bir siyasal teknoloji olarak anlaşılmalıdır.

Yine bir önceki kısımda Dreyfus ve Rabinow'a referansla siyasal teknolojilerin özündeki siyasal bir problemi alarak, onu siyasal söylemin alanından çıkartıp bilimin nötr dili içerisinde yeniden düzenleme yoluyla ilerlediğini belirtmiştim (Dreyfus ve Rabinow, 1982: 196). Sosyal istatistikler bunun için bulunmaz bir araçtır. İstatistiğin objektiflik iddiasını arkasına alması, parti siyaseti ve siyaset içi çatışmaların bertaraf edilmesini sağlayacak argümanların üretilmesi açısından önemli bir rol oynadığı gibi (Cullen, 1975: 20), yoksulların yaşam koşullarını bir anda bilimin tarafsız diliyle tariflenebilecek bir sorun haline getirmiştir. Sosyal istatistikçiler bir taraftan, yoksulların yaşam koşulları üzerine ürettikleri ahlaki istatistikler ve yaşam istatistikleri aracılığıyla, bu koşulların yukanda belirttiğimiz amaçlar doğrultusunda iyileştirilmesini hedefleyen kamu siyasına yön verirken, diğer taraftan da siyasetin, parti kimliğini kapıda bırakarak girebileceği yeni bir alanda boy gösterebilmesinin yolunu açmıştır. Söz konusu manevra, sadece egemen gruplar arası siyasal çatışmalar için geçerli değildir. Örneğin, kamu sağlığının sosyal alana taşınması, işçi sınıfının ulusal refah adına depolitize edilmesini de kolaylaştırmıştır (Poovey, 1995: 21). Peki, sosyal istatistikçiler ve sosyal araştırmacılar bu işin başarılmasını nasıl sağlamıştır? Bizzat sadece istatistiğe ve sosyal araştırmacıya ait bir mahallin oluşmasını sağlayarak, yani sosyalin inşa edilmesinin yolunu açarak bunu başardılar. İstatistiğin siyasal bir teknoloji olarak işleyişi konusundaki en önemli keşiflerden birini, sosyalin iktidarın işleyeceği yeni bir mahal olarak inşası oluşturmuştur diyebiliriz. Sosyalin, belirli kuramsal açılımlar aracılığıyla sosyal düşüncenin alanına girmesinin yanında, bilimsel yeniliklere dayalı belirli mekânizmalar aracılığıyla maddileştirilmesi de gerekmiştir. Poovey (1995), bu bağlamda dönemin istatistik-

çilerinin çalışmaları ile beraber, Kraliyet Komisyonu'nun Yoksul Yasası Reformu için, kökenini ampirik gözlemden alan ve nesnel olduğu iddiasında olan "olgu toplama" geleneğinin oluşmaya başlamasının önemine değinmekte ve bir anlamda komisyonunun raporu sonucu sosyal alanın tanımladığını belirtmektedir.¹⁵⁴ İstatistikler, sosyal alanın üzerinde yükseleceği düşünsel uzamı yapılandırıldığı gibi, ona beden verecek pratikleri de yönlendirmiş ve sosyal bedeni kavranabilir hale getirmiştir.

Sosyal istatistikler de işte bu konuda devreye girmiş ve sosyal'ın bir nevi cisimleşmesini sağlayarak "toplumun, ekonomi politikten türetilmeyecek bir kavramsal alan olarak formüle edilmesine katkıda bulunmuştur" (Metz, 1990: 344). Suç eğilimi, eğitim, beden sağlığı, çevresel koşullar gibi unsurların toplumsal alana özgülenmesi, on dokuzuncu yüzyılda istatistiğin anlamındaki değişim ile iç içe geçmiştir. Sonuç olarak istatistik sayıların toplanması ve ortalamaların oluşturulması için onların düzenlenmesi ile eş anlamlı hale gelirken, yoksulların sorunları siyaset ve ekonomiden farklı bir alanın sorunları olarak yeniden tariflenmiştir. Kapı yoksulluğun sadece idareleştirilmesi için değil, bu idarileştirmeyi mümkün kılacak ve ona eşlik edecek olan, sosyolojik bir sorun haline getirilmesi için de açılmıştır. Metz'in (1990: 348) belirttiği gibi "Yeni tür istatistik, bir alan olarak ekonomi ve toplum düşüncesine dayanıyordu ki bu alan devlet tarafından işgal edilen ile özdeş değildi. Toplum, kendi zorlu yasaları ile beraber ekonomi ve devlet arasında yer alan bir alan olarak görüldü. Toplum, özgül sorularının hakkıyla araştırılabilmesi için, kendi araştırma yöntemlerine ihtiyaç duymaktaydı ve bu araştırma yöntemi de yüzyıl boyunca de-

¹⁵⁴ Whig reformculuğu 1830 ile 1842 arasında, Kraliyet Araştırma Komisyonu tarafından hazırlanan toplam 53 komisyon raporu hayata geçirmiştir (Goldman, 1991: 419).

vam eden istatistik ve sosyal araştırmanın özel bir bileşimiydi.”. Peki, bu yeni alana dair bilginin doğuşu ekonomi politik ile sosyal araştırmalar arasında yöntemsel açıdan kesin bir kopuşu mu işaret etmektedir? Metz, toplumu araştırma nesnesi olarak kuran bu girişimin siyasal iktisadı iptal etmediğini; fakat onun sınırlarının ötesine geçerek toplumun durumunun araştırılmasını hedeflediğini belirtmektedir. Daha dikkat çekici olan ise toplumun bir araştırma nesnesi olarak kuruluşunda ekonomi ile bu yeni bilim arasında olan benzerlik, hatta eş yapılıktır. Sosyalin de, istatistikçiler tarafından olasılık yasalarının işlediği bir belirsizlik alanı olarak görüldüğünü belirtmiştik. Poovey’in, James Phillips Kay’ın Manchester’daki İrlandalı göçmenler üzerine olan araştırmasını değerlendirirken belirttiği gibi, “kent sakinlerini bu analiz etme biçimi, özellikle toplumsal ekonomik olanın imgesinde, her ikisi de aynı biçimsel araçsal rasyonaliteye bağımlı olduğu ölçüde yeniden inşa etmeye başlamıştır.” (Poovey, 1995: 20). Bu değerlendirme dönemin istatistiksel çalışmalarına da genişletilebilir görünüyor.

Sosyalin farklı bir alan olarak kurulabilmesi için öncelikle onun, kendi işleyiş kurallarına sahip bir alan olarak diğer alanlardan ayrıştırılabilir hale getirilmesi ve yine bu kurma girişiminin söz konusu alan üzerinde belirli bir uzmanlaşma biçiminin önünü açabilecek şekilde yapılmış olması gerekmektedir (Poovey, 1995).¹⁵⁵ Bunun için de bir çalışma nesnesi olarak onun yasalarını ortaya çıkarmayı hedef edinen ve diğer alanlarla formel ilişkilerini kurumsallaştırabilecek prosedürleri ve teknikleri düzenlemeyi amaçlayan bir uzmanlar topluluğunun kurumsal bir çatı etrafında bir araya gelmesi gerekmiştir. Kısmi olarak Bri-

¹⁵⁵ Mary Poovey’in “*Sosyal Bedeni Oluşturmak: 1830-1864 İngiliz Kültürel Formasyonu*” isimli çalışması bu duruma açıklık getirmektedir. Bkz. Poovey, (1995).

tanya'da kurulan istatistik cemiyetleri,¹⁵⁶ buralarda toplanan sosyal araştırmacılar ve Genel Sicil Ofisi gibi kurumlar hem istatistiğin bir disiplin olarak hem de sosyalın bir araştırma konusu olarak inşası için bu rolü oynamışlardır.¹⁵⁷ Onları harekete geçiren şey kendinden menkul bir bilimsel amaç değil de, on doku-zuncu yüzyılda kent yoksulluğunun almış olduğu biçim ve bu biçimin tetiklediği siyasal ve ekonomik koşullar arasındaki konjktürel eklemlenmeydi diyebiliriz. Britanya'da toplumsal formasyonu çevreleyen sorunlara ve bu sorunlardan hareketle ortaya çıkan kitle hareketlerine değinmiştik. Büyük şehirlerde kümelenen kitlelerin eylemlerinin ve ücretli emeği yerleştirme girişiminin bilimsel gelişmelerin almış olduğu yönelime yeni bir yön verdiğini söylemek mümkün görünmektedir. Söz konusu gelişmeler, yoksulluğun ele alınışındaki dönüşümü ve beraberrinde de düşünsel düzeyde sosyal alanın, diğer alanlardan ay-

¹⁵⁶ Bu cemiyetlerin en önemlisi 1834'de kurulan Londra İstatistik Cemiyeti'dir. 1840'da Londra İstatistik Cemiyeti kendi amacını, "toplumun fizyolojisinin bilgisi"ni üretmek olarak açıklıyordu; çünkü "bu bilgiler olınsızın semptomların ampirik tedavisinin hem insani çerçeve hem de siyasal beden üzerine etkisi boşuna olacaktı" (Goldman, 1991: 421). Londra İstatistik Cemiyeti'ne ek olarak aynı zamanda Manchester'da (1833), Glasgow'da da (1836) istatistik cemiyetleri bulunuyordu. İstatistik konusundaki en önemli kurumlardan diğerleri ise Bilimin İlerlemesi için İngiliz Derneği'nin F seksiyonu ve Genel Sicil Ofisi'dir (*British Association for the Advancement of Science*-1833) (Poovey, 1998: 383-dp.20).

¹⁵⁷ Hemen belirtmeliyiz ki, sosyal alan bir kereliğine kurulan bir alan değildir. Çokluğun kurucu güçlerini sarmalayan yeni teknolojiler, pratikler ve bilimsel prosedürler etrafında sürekli yeniden yapılır. Örneğin Poovey, 1860'ların İngiltere'sinde, sosyal alanın kendi kendini düzenleyen bireyler üzerine kurulu bir biçim almasında, seri romanların, hükümetin teşvik ettiği kendine yardım programlarının, tasarruf bankalarının, dostluk cemiyetlerinin ve Kamu Sağlığı Kanunu'nun (1848) yasalaşmasından sonra, emekçinin yaşam standartlarını merkez alan yeni bir çıkar alanının ortaya çıkmasının etkili olduğunu belirtmektedir (Poovey, 1995: 22).

riştirilmesini getirmiştir. 1840'lardan itibaren yoksulların hayatı gittikçe karmaşılaşan bir idari yapı tarafından bir nevi çevrelenirken, sefalet bir sorun olarak yavaş yavaş gözlerden kaybolmaya başlamış ve yerini bağımsız ve kendi kendini yöneten bireylerden oluşan sosyal sorunlarına terk etmiştir (Poovey, 1995: 21). Farr'ın öncülük ettiği hareket bilindiği gibi 1870'lerde varsayımlarının önemli bir kısmının zayıflaması ve hastalıklara ilişkin mikrop teorisinin gelişmesiyle çökmüştür. 1870 sonrası yoksulluk bir kez daha sorun edinilirken artık istatistiğe dayalı net ayrımlar ve yoksulluk sınırları devreye sokulacaktır; fakat göreceğimiz gibi kaygı ve paniğin ortadan kaldırılması çabası varlığını sürdürmektedir.

Metz, 1830 ve 40'larda istatistik ve sosyal reformun birleşimi ile beraber ortaya çıkan istatistik modasını, "profesyonel orta sınıflar tarafından doğmakta olan halkın yaşam koşulları sorununa Baconcu bir reaksiyonu olarak" adlandırmaktadır (Metz, 1990: 344). Sözü edilen orta sınıflar yoksulların yaşam koşullarını sorun edinirken, liberal söylemi sosyal sorunun kuruluşuna uyarlamışlardır. Kuşkusuz bunun sorunsuz bir biçimde geliştiğini ve İngiltere gibi Whig'lerin, yani müdahale karşıtı liberallerin güçlü olduğu bir ülkede egemen sınıflarca tartışmasız bir şekilde kabul gördüğünü söyleyemeyiz. Bu nedenle Londra ve Manchester gibi büyük kentlerde kurulan istatistik cemiyetleri doğrudan işin içinde olmuştur. Sosyal tam olarak olması gereken yerde, devlet ile ekonomi, kamu ile özel arasındaki aralıkta konumlandırılmıştır. Procacci sosyal on dokuzuncu yüzyıldan itibaren, siyasaların, kurumların ve bilimsel disiplinlerin yeni alanı olarak, Fransa bağlamında eşitsizlik ve yoksulluktan kaynaklı potansiyel çelişkileri ortadan kaldırmak için geliştirildiğini belirtmektedir. Bu iddiayı Britanya için de ileri sürebiliriz. İngiltere'de de sosyal, eşitsizlik ve yoksulluktan kaynaklı potansiyel çelişkilerin dağıtılması için kamu siyasetinin, kurumların ve bi-

lîmsel disiplinlerin yeni alanı olarak, on dokuzuncu yüzyıl boyunca öne sürüldü ve bu çelişkileri masnetmek için sosyal araştırmalar ve istatistik aracılığıyla geliştirildi. Fakat sosyalin görevi on dokuzuncu yüzyılda bitmemiştir. 19. yüzyıl, sosyalin yirminci yüzyılda işgal edeceği yerin erken doğmuş bir öncüsü gibidir adeta. Sosyalin, liberal yönetim biçimi içerisinde yirminci yüzyılda da ayrıcalıklı bir yerinin olduğunu biliyoruz. Fakat bu yer tartışmasız olmamıştır. Denetim ve iktidar pratikleri alanı olarak "sosyal" ile liberal yönetim zihniyeti arasındaki ilişki çelişkilerle yüklü bir ilişkidir. Bu ilişkiye dair Dean, *Yönetimsellik: Modern Toplumda İktidar ve Yönetim* isimli çalışmasında şöyle demektedir:

"Sosyal belki de yirminci yüzyılın büyük kısmı boyunca, içerisinde liberal yönetimin kendini gözden geçirdiği ve yenilediği ayrıcalıklı bir mekân olarak görülmelidir. Sosyalin statüsünü vurgulamak önemlidir: sosyal ne liberal yönetime içseldir, çünkü liberal siyaset felsefesinden türetilemez, ne de liberalizme temel bir muhalefet pozisyonu oluşturmadığı ölçüde liberal yönetime dışsaldır. Aksine sosyal, liberal yönetsel ekonominin bir sorunsallaştırmalar kümesi (örneğin sosyal sorun, sosyal problem, sosyal mesele, vb.); bir kurumlar ve pratikler kümesi (örneğin sosyal refah, sosyal güvenlik, sosyal çalışma, vb.); bir yasalar ve yasal yargı yetkileri kümesidir (örneğin çocuk mahkemeleri, aile hukuku); ve çok çeşitli sayıda aktör, fail ve otoriteden (sosyal çalışan, polis görevlileri, okul öğretmenleri vb.) oluşur....Fakat aynı zamanda sosyal, liberal yönetimi tehdit eder ve onu eninde sonunda, sözleşme ve birbirinden ayrılmış olarak düşünülen özerk ve rasyonel bireylerden oluşan toplumu kuran imgelelerinin ötesine taşır." (Dean, 2001: 53).

Bu saptamadan hareketle, İngiltere'de ele aldığımız dönemde sosyal araştırmalar ve istatistiksel çalışmalar, sosyalin bir nevi montaj hattı olarak çalışmış ve onun doğuşuna giden yolu

açmıştır diyebiliriz. Bu hatta bir araya getirilen Viktorya Dönemi'nin istikrarsız unsurlarını, sefiller, yoksullar ve çalışan emekçiler oluşturmaktaydı. Montaj hattının işlemesini ise sürekli kayıt altına alan sayılar, yerel ve merkezi kurumlar, aktörler ve bilim çevrelerinden oluşan bir şebeke sağlamaktaydı. İstatistikçiler bu süreçte, montaj atölyesinde yeni bir alanı belirsizliğin kendisine içkin olduğu ve olasılığın kurallarının işlediği bir alan olarak inşa ederken, aynı zamanda onu önlemenin ve siyasetin dünyasına açtılar. Bir anlamda sosyalın kapısını siyaset için ararken, sadece iktidarın merkezileşme ve yayılım eğilimleri arasında değil, aynı zamanda olasılık ve potansiyel arasında da yeni köprüler kurdular ve devlet ve sermayenin iktidarına sadece mekânı değil, zamanı ve kitlelerin eylem dünyasını da açacak anahtarları sundular. Bu gelişme belirttiğimiz gibi siyasal iktidarın icrası (devlet kapasitesinin oluşturulması) ve emeğin tabiiyet altına alınması açısından önemli bir dönüşümün habercisiydi. Tehlikeli yoksulların ıslahına yönelik klasik liberal yönetim sorunsalı, belirsizliğin yönetimini tam da bu sorunsalın merkezine yerleştirerek, onun düzenlenmesini sağlayacak kurumsal araçları üretmiştir. Londra nezdinde yoksulluğun kentsel bir sorun olarak ortaya çıktığı ve endüstri toplumunun sonuçları hakkında korkunun daha çok bu şehir üzerinde yoğunlaştığı 1880 sonrası dönem ise, yoksulluğun geçici çalışma ve işsizlik ile olan bağının merkeze alındığı ve artık yoksulluğun gelir sınırları etrafında düşünülmeye başlandığı bir dönem olarak belirsizliğe karşı yeni mekânsal ve kurumsal araçları davet edecektir. Charles Booth'un araştırması bu bağlamda doğarak, yoksulluk sınırı kavramının geliştirilmesine ve sosyal sorunun bütünüyle sosyolojikleştirilmesine giden yolu açmıştır.

Ayrıştırma ve Bütünleştirme Kıskaçında Yoksullar: Charles Booth'un Doğu Londra Araştırması ve Tehlikenin Yoksulluk Sınırlarıyla İslahı

Klasik liberal yoksulluk yönetimine ilişkin son olarak, 1880'lerin sonundan itibaren yoksulluğun yoksulluk sınırları etrafında düşünölmeye başlanması, bu sorunsal içerisinde nasıl bir anlam ihtiva ettiğine değinmek istiyorum. Sosyal sorunun klasik liberal sorunsal içerisinde ele alınma tarzının temel sac ayakları olarak, faydayı temel alan idari eylemi, bu eylemin dayandığı devlet kapasitesinin istatistik aracılığıyla oluşumunu ve son olarak dönemin istatistik hareketi bağlamında bu eyleme temel oluşturan sosyal soyutlamasının doğuşunu işaret etmiş ve bu sorunsalın oluşumu açısından özellikle istatistik düşüncesinin gelişimi ile ekonomi politiğin rolüne değinmiştim. Söz konusu sorunsalın oluşumunu doğrudan belirleyen bu her iki düşünsel gelenek içerisinde yoksulluk üzerine gerçekleşen tartışmaların zenginliğinden görölebileceği gibi, tek bir liberalizm anlayışının baskınlığından bahsetmek imkânsızdır. Fakat bu bizi yoksulluğa yönelik kamu siyasasına ruhunu veren fikirler, akımlar, kavramlar, teknik ve pratikler arasındaki belirleyici bir eklemlenmeden bahsetmekten alıkoymamalıdır. Göreceğimiz gibi yoksulluk sınırı terimi tam da bu eklemlenmenin kristalize olduğu düğüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Terimin yoksulluk araştırmaları açısından ekonomi merkezli bakış açısının kilit unsuru haline gelmesi ve varlığını 21. yüzyılda da sürdürmesi onun bu sorunsal açısından kurucu rolünün bir ifadesi olarak görölmelidir. Peki, onu yoksulluğun yönetimi açısından böylesine önemli ve vazgeçilmez hale getiren nedir? Terim hangi siyasal amaçlar doğrultusunda üretilmiştir? Yoksulluk niçin 19.

yüzyılın sonundan itibaren bütünüyle bir ölçüm sorununa indirgenmiştir?

Giriş bölümünde klasik yoksulluk yönetimi sorunsalının vazgeçilmez unsurlarından birinin yoksullukla ilişkilendirilen belirsizliğin yönetimi düşüncesi ve bu düşünce etrafında emeğin disipline edilmesi olduğunu belirtmiştim. Yukarıdaki sorulardan hareketle tam da belirsizliğin yönetimi üzerinden yoksulluğun sınırlarla beraber düşünülmesinin neye tekabül ettiğini tartışmak, terimin ne tür siyasal amaçlarla ilişkisi olduğunu göstermek açısından gerekli görünüyor. Bu kısımda yoksulluk sınırı kavramının, yoksulluğun sınırı (*line of poverty*) ifadesi altında da olsa ilk defa ortaya konulduğu Charles Booth'un çalışmalarını belirleyen tarihsel koşullara değindikten sonra, bu araştırmanın temel hatlarını vereceğim. Daha sonra yoksulluk sınırına ve bu terimin kuramsal öncüllerine ilişkin genel bir değerlendirmeye bitireceğim. Bu bölüm klasik liberal sorunsala ilişkin tartışmanın da son kısmını teşkil ediyor.

Öncelikle yoksulluğu gelir ya da tüketime dayalı, parasal olarak ifade olunabilir bir sınır etrafında düşünmek, onu bir ölçüm sorunu olarak görmekle ilgilidir. 1880'lerin İngiltere'sinde yoksulluğun bir ölçüm sorunu haline gelişini koşullayan özgül tarihsel ve ekonomik koşullar bulunmaktadır. Bu koşullar, doğrudan yoksulluk sınırı terimine giden yolları döşemiştir. Kendinden sonraki "bilimsel", sosyolojik ve ekonomik araştırmalara ilham verecek olan Charles Booth'un araştırması, dönemin siyasal sorunlarıyla oldukça iç içe geçmiştir.¹⁵⁸ 1880'ler, İngiltere'de başka terimlerle de olsa yoksulluk sorununun yeniden emeğin koşullarıyla ilgili bir sosyal sorun olarak keşfedildiği bir dö-

¹⁵⁸ Hennock'un belirttiğine göre Booth, *Labour and Life of the People* isimli çalışmasını ilk olarak 1887'de kraliyet istatistik derneğine sunmuştur (Hennock, 1991: 195).

nemdir. 1870'lere kadar etkili olan istatistik akımının ardında İngiltere'de yoksulluğa olan ilgi düşüşe geçmiş ve yoksulluğa dair sistematik ilgi 1870 ile 1880 arasında azalmıştır (Jones, 1971: 10). Bu ilgi azalmasının ardında düşünsel ve ekonomik gelişmeler yatmaktadır. 1860 ve 70'ler, 1820 ve 50'lerde hâkim olan Rikardocu ekonomi teorisinde karşı Alfred Marshall'ın başını çektiği yeni türde bir ekonomi teorisinin ve bu teorinin ilham verdiği iyimserlik ile ilerleme görüşünün hâkim olduğu bir liberalizm türünün yükselişte olduğu, ekonomik olarak ise 1860'ların durgunluğunun ardından ekonomik büyümenin yaşandığı bir dönemdir. Bu gelişmelere eşlik eden çok önemli bir diğer gelişme ise, kapitalizm içerisinde entegre edilebilir, pozitif bir işçi sınıfı imgesinin doğmuş olmasıdır (Jones, 1971). Fakat bu gelişmelerin ve uysal işçi sınıfı imgesinin teskin ediciliği yerini, 1880'lerde yeniden tehlike algısına terk etmiştir. 1880'lerde yeniden yükselen tehlike algısında şöyle bir farklılık vardır: tehlike bu sefer genel olarak işçi sınıfı ile ilgili olarak değil, ondan özel olarak ayrıştırılan ve geçici istihdam ile hayatını kazanan özel bir kesim ile ilgili kentsel bir sorun olarak görülmektedir. Bu kesim dönemin yoksulluk üzerine olan tartışmalarında bir "artık", "kalıntı" olarak adlandırılmaktadır. Bu "artığın tam da medeniyetin göbeğinde" varlığını sürdürmesi öznel psikolojik nedenlerle ve onun yaşam koşullarıyla ilişkilendirilmiş; ama bu koşullara istihdam koşulları da eklenmiştir. Göreceğimiz gibi Booth'un tasnifleyici şemalarının özel amacı, bu kesimi gerçek işçi sınıfından özenle ayırmaktır. Çünkü işçi sınıfına yönelik konut kısıtlılığıyla daha da ağırlaşan sorunların gösterdiği gibi, bu kesim ile işçi sınıfının karışması gerçek bir krize sebep olabilir.¹⁵⁹

¹⁵⁹ G.S. Jones 1880'ler Londra'sının sosyal krize girmesinde belirleyici olan dört unsura dikkat çekmektedir. Ciddi bir döngüsel bunalımın doruğa ulaşması; bazı eski merkezi endüstrilerin yapısal düşüşü; iç endüstriyel çe-

Çözüm, Tony Novak'ın belirttiği gibi işçi sınıfın deneyimleri üzerine kurulu, uzun bir tarihe sahip olan bir yoksulluk anlayışını yerinden ederek, onu yaşam standardı ve gelirle ilgili bir sorun haline getirmekte ve yoksulları ayrıştırmayı mümkün kılacak bir çerçeve üretmekte saklıdır (Novak, 1995: 63-64). Kısmi olarak Booth'un, sosyal araştırma geleneğinin öncülerinden olan çalışması bu çerçeveyi üretmiştir.

1880'lerin sonunda yoksulluğun sorun edilme biçimini karakterize eden ve Booth ile S.B. Rowntree'nin çalışmalarında da izini görebileceğimiz başlıca iki tema bulunmaktadır: yoksulluğun kentsel bir sorun olarak ele alınması ve işsizlikle ilişkilendirilmesi. Yoksulluğun kent yaşamı üzerinden düşünülerek yoksulların kentsel yaşam koşullarının sorun edinilmesinin kimi örneklerini sıhhiye hareketi bağlamında da görmek mümkündür. Fakat bu sefer bir önceki dönemden farklı olarak kentsel varoluşun kendisi yoksullukla ilişkilendirilmekte ve ona yozlaştırıcı, ahlaki çöküntüye neden olan bir şey olarak atıf yapılmaktadır. Kentin, yoksulluğun en uç unsurlarına dair belirsizliği kendi içerisinde cisimleştiren ve dayattığı yaşam biçimiyle bu belirsizliği güçlendiren bir uzam olarak yoksulluk üzerine düşünenlerin tahayyül dünyasına girmesiyle beraber, yoksulluk mekânsal bir boyut kazanmıştır.¹⁶⁰

perlerde kronik işçi sınıfı evi kıtlığı ve son olarak da sosyalizmin ve değişik kolektivizm biçimlerinin geleneksel liberal ideolojiye karşı meydan okuması (Jones; 1971: 281).

¹⁶⁰ Robert Park'ın belirttiği gibi, kent ve ona içkin olan belirsizlik ve düzensizlik potansiyelini kendinde cisimleştiren iki unsurdan biri borsa, diğeri ise ayaktakımıdır (Steedman-Jones: 1971). Bu iki unsura belki iki tane daha eklemek gerekir: karşılaşmanın ama aynı zamanda düzenin de bir ifadesi olan bulvarlar ve bir araya gelmeyi, toplanmayı; ama aynı zamanda kontrolü mümkün kılan meydanlar. Bu unsurların kentsel hayat açısından rolünü Bermann mükemmel bir şekilde ele almaktadır. Bkz. Bermann, (1999).

Bu bağlamda yoksulluk ileride göreceğimiz gibi sadece analitik bir ayrıştırma üzerinden değil, aynı zamanda mekânsal bir ayrıştırma ve düzenleme üzerinden de düşünülmeye başlanmıştır. Bu tahayyül içerisinde kent, homojen bir uzam olarak değil de, içerisinde barındırdığı yoksulluk miktarına göre farklı biçimlerde işaretlenmesi, renklendirilmesi, ayrıştırılması ve bu yolla barındırdığı toplumsal ilişki biçimleri ve tehlike düzeyi serimlenmesi gereken bir uzam olarak resmedilmiştir. Charlens Booth'un Londra haritası bunun en iyi örneğidir. Londra ve Paris, 19. yüzyıl sonunda bu tahayyül alanında boy gösteren en önemli kentleri olmuştur.

Jones'un belirttiği gibi, 1850 sonrası kentsel varlığın ve endüstri toplumunun sonuçları hakkında korku daha çok Londra üzerinde yoğunlaşırken, orta sınıfların gözünde Londra aylaklık, suç ve dürüst olmayan davranışların merkezi haline gelmiştir (Jones, 1971: 12). Özellikle Doğu Londra, dönemin basırında zenginliğe ve imparatorluğa karşı yönelmiş kolektif bir tehlike olarak görülmektedir. Londra'nın bu kesiminin İngiltere'deki en kötü durumdaki (*destitute*) nüfusu içerdiği düşünülmektedir. İşte bu gibi nedenlerle Booth araştırma merkezi olarak Doğu Londra'yı seçmiştir. Doğu Londra'ya ilişkin bir fikre sahip olmak Booth için olabilecek olanın en kötüsüne dair bir fikre sahip olmak demektir (Hennock, 1987). Booth'un Doğu Londra araştırması, kendisinden sonra yapılacak olan kent merkezli yoksulluk üzerine araştırmaların önünü açmıştır. Booth'un araştırması doğru olduğu tartışmalı olan hane geliri hesaplarına ve bu gelirlerden hareketle oluşturduğu tasniflere dayanmaktadır.¹⁶¹ Çalışmasının en önemli ürünü ise yoksul ve aşırı yoksul

¹⁶¹ Hennock dönemi için Booth'u 30 aileyi merkeze alarak yaptığı gelir hesaplarının yetersiz olduğunu, böyle bir bilginin yokluğunda işin içine izlenimin girdiğini belirtmektedir. Bkz. Hennock, (1991).

aynıyuru yapmasını sağlayan yoksulluğun sınırı kavramıdır (line of poverty).

Booth araştırmasının temel verilerini Londra Okul Yönetim Kurulu müfettişlerinin not defterlerinden ve hatıralarından elde etmiştir.¹⁶² Bu nedenle Gillie, yoksulluk sınırı teriminin öncüllerinin Londra Okul Yönetim Kurulu tarafından önceden üretilmiş olduğunu belirtmektedir (Gillie, 1996).¹⁶³ Bu verilerden hareketle Booth, 900.000 kişinin yaşadığı Doğu Londra'da nüfusu toplam 8 sınıfa bölmüştür: Sınıf A (aylaklardan, yarı suçlulardan ve rastlantısal emekçilerden oluşan en düşük sınıf); Sınıf B (geçici -*casual*- kazançlar elde eden sınıf); Sınıf C (geliri kesintili kazanca dayanan sınıf); Sınıf D (küçük düzenli kazançlar elde eden sınıf); Sınıf E (düzenli ve standart kazançlar elde eden sınıf-bu sınıf yoksulluğun sınırını üzerindedir); Sınıf F (yüksek emek sınıfı); Sınıf G (alt orta sınıf) ve son olarak da Sınıf H (üst orta sınıf) (Booth, 1921: 33). Bu sınıflarla beraber Booth 6 temel emek ve istihdam biçimi belirlemiştir: rasgele (*occasional*), gündelik ve geçici (*casual*), kesintili (*intermittent*), düzenli olarak düşük ücretli, düzenli ve standart ücretli ve yüksek ücretli (Booth, 1902: 41). Her sınıfın içerisinde bu emek biçimlerinin farklı bir

¹⁶² Hennock'un belirttiğine göre Booth, okul yönetim kurulu müfettişlerinden elde ettiği bilgileri hayır çalışanlarının ve rahiplerin yardımlarıyla çapraz olarak kontrol etmiştir. (Hennock, 1991: 190). Booth'un çalışmasına ve ele aldığımız dönemin sosyal istatistiklerine dair kapsamlı bir tartışma Himmelfarb'ın *Poverty and Compassion: The Moral Imagination of Late Victorians*, (1992), isimli eserinde bulunabilir.

¹⁶³ 1870 İlköğretim yasası, okul idare heyetlerini belirli bir yoksulluk kriteri oluşturmaya davet etmiş ve okul ücretinin bir kısmının ya da tamamının yoksulluk nedeniyle kaldırılmasını getirmiştir. Yasada yoksulluğa ilişkin herhangi bir kriter olmadığı için, bu düzenleme okul idare heyetlerini yerel olarak yoksulluk sınırları belirlemeye itmiştir. Gillie, bu nedenle Booth'un yoksulluğun sınırı düşüncesini Londra Okul Yönetim Kurulundan aldığını düşünmektedir (Gillie, 1996: 718).

bileşimini görmek mümkündür. İlk elde Booth'un tasniflerinin temelinde gelir düzeyi olduğu düşünülse de, Hennock'un belirttiği gibi yaşam koşulları ve evin genel görünümü üzerine olan izlenimler de tasniflerin oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır (Hennock, 1991: 150). Booth'un tasnifleri açısından asıl kritik olan öge ise istihdam biçimidir; çünkü Booth, yaptığı araştırmayla geçici ve gündelik çalışmayla ilgili bir sorun olarak yoksulluğa dikkatleri çekmek istemektedir. Booth'un bu çabası, 1880'lerin sosyal krizini geçici çalışma ve kent hayatının bu emek biçimi üzerindeki yozlaştırıcı etkileri üzerinden düşünen baskın tutumuyla uyumludur (Jones, 1971). Bu bağlamda Booth'un araştırmasının merkezini B sınıfı ve onun sorunları oluşturmaktadır. Bu sınıfın hemen altında ise Booth'a göre kayda değer olamayan A sınıfı bulunmaktadır.

Booth'un A sınıfı, sokak satıcılarından, aylaklardan, suçlulardan ve yarı suçlulardan oluşmaktadır. Booth'un gözündeki düzensizlik probleminin bir parçası olan bu sınıf hiçbir zenginlik üretmemektedir (Booth, 1902: 37). Bu sınıfın yaşamı vahşileri andırmakta ve onlar medeniyetin beşiğinde barbarlar gibi yaşamaktadırlar. Fakat sayıca oldukça az oldukları için Booth'a göre bu sınıfı için fazlaca telaşlanmaya mahal yoktur. Booth ve çağdaşlarının dikkatini çeken asıl sınıf ise B'dir. 1880'lerin sosyal sorunu bu sınıf ve onun yaşam koşulları merkeze alınarak yeniden biçimlendirilmiştir. Booth'a göre bu sınıf, yaklaşık 100.000 kişiden oluşmaktadır ve bu sınıftakilerin geçimi ağırlıkla geçici ve gündelik emeğe bağlıdır. B sınıfının haftada ortalama 3 günden fazla iş bulamadığını belirten Booth, daha uzun süreli iş bulsalar da çalışıp çalışmayacaklarının bir muamma olduğunu ekler (Booth, 1902: 42). Bu sınıfın içerisinde "tembellik, beceriksizlik ve çaresizlik dolayısıyla yoksul olan" pek çokları bulunmaktadır (Booth, 1902: 42). Onların yoksul olmalarının temel nedeni bizzat tercih ettikleri yaşam koşulları ve medeniyetin ge-

rektirdiği disipline dayanamamaları ve içerisinde yaşadıkları kentsel koşullardır.

A ve B sınıfı birlikte, Booth'un çerçevesinde aşırı yoksul sınıfı oluşturmaktadır. Booth'un araştırmasının en önemli amaçlarından birini zaten bu sınıf ile gerçek işçi sınıfını ayırtmak oluşturmaktadır. Buna istinaden araştırmasında şöyle demektedir: "Gerçekten yoksulluk ile dertli olanların sorunları, zenginliğin daha büyük bir kısmı için arzusu farklı olan gerçek işçi sınıfının sorunlarından farklı düşünülmelidir. Ajitatorlerin ve sansasyonel yazarların planı bu ikisini tek bir başlık altında birleştirmek ve "açlıktan ölen milyonlardan" konuşmaktır." (Booth, 1902: 155). Oysaki gerçek, Booth'a göre bu "ajitatorlerin" iddia ettiğinden çok farklıdır. Pozitif işçi sınıfının hemen yanı başında yükselmekte olan ve dönemin Dışlanmış Londra (*Outcast London*)¹⁶⁴ yazını içerisinde bir artık olarak adlandırılan bu sınıfı, "sadece yozlaşmış doğasından dolayı değil, aynı zamanda varlığının, kendi üzerindeki sınıfı zehirlemeye hizmet etmesinden dolayı da tehlikeli" görülmektedir (Jones, 1971: 289). "Saygıdeğer" işçi sınıfının kendi kaderini geçici yoksullarla birleştirmesine dair tehlikeli potansiyele yönelik kaygı, konut sorununun daha da ağırlaştırdığı sosyal krizle ve Londra'yı sarsan 1886 ve 1887 olaylarıyla, orta sınıfların gözünde doğrulanmıştır (Jones, 1971: 284). Bu durum "toplumla savaş içerisinde" olduğu düşünülen bu "artığın" sorunlarıyla işçi sınıfının sorunlarının ayrıştırılması çabasını tetiklemiştir.

Booth'un yapmış olduğu ayrım, 1880'lerin yoksulluğu düşünme biçiminde baskın olan tarzın bir örneğidir. Bu ayrımın yapılmasını olanaklı kılan maddi etkenler doğrudan Londra

¹⁶⁴ *Outcast* terimi, dışlanmış, serseri, toplumdan kovulmuş, parya gibi anlamlar içermektedir. Bu yazında işçi sınıfının yaşam koşulları en kötü olan, en uç kesimini anlatmaktadır.

emek piyasası ile ilişkilidir. Küçük ölçekli üretimin merkezi haline gelen Londra bu yıllarda ciddi bir geçici, vasıfsız ve yarı vasıflı emekçi nüfusu barındırmaktadır. Fakat bu kesimlerin sorunları böyle bir emek gücüne olan talebe atfedilmek yerine, dejenere emek arzına ve çürütücü yoksul mahalle hayatına atfedilmiştir (Jones, 1971: 287). Örneğin Booth araştırmasında yoksulluğun nedenlerine dair üç başlık saptamaktadır: İstihdam sorunu (işin yokluğu ve düşük ücret), tembellik, sarhoşluk, tutumlu olmamak ve alışkanlıklardan oluşan davranış sorunu ve hastalık ve büyük aileye sahip olmak gibi durumlarla ilgili koşullar sorunu (Booth, 1902: 146). Booth davranış sorunu kategorisini, ağırlıklı içki tüketmek ve gereksiz harcama yapmaktan kaynaklı olan gelirin kötü idaresini ayrıştırmak için kullanmaktadır (Hennock, 1991: 195). Booth'un 1600 aile üzerinde yaptığı soruşturmaya göre A ve B sınıfında yoksulluğun nedeninin % 55'i istihdam sorunundan kaynaklanmaktadır (Booth, 1902: 147). Fakat sonuçta böyle bir emek biçimini tercih etmeleri emek piyasasının yapısından çok onların karakteriyle ilişkilidir. Booth bu kötü karakterin ıslah olması için geçici istihdamın emeği yozlaştırıcı etkileri ile düşük ücret ve istihdamın düzensizliğinden kaynaklı olan işsizlik sorunun ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Fakat çözüme giden yolda bu sınıf kategorik olarak öncelikle iyi ayrıştırılmalıdır. Booth'un yoksulluğun sınırı kavramı tam da bu işe hizmet etmektedir.

Booth 30 ailenin gelirlerine yönelik olarak yaptığı araştırmanın sonucunda yoksul ve aşırı yoksulları ayrıştırmayı olanaklı kılacak bir sınır önermiştir. Fakat temelde yaptığı ayrımın keyfiliğinin farkındadır. Bu ayrım üzerine şöyle demektedir: "Burada belirtilen aşırı yoksul ve yoksul ayrımı zorunlu olarak keyfidir. Yoksul kelimesi ile orta karar bir ailenin, ancak yetecek kadar olsa da yeterince düzenli bir gelire sahip olması durumunu yani haftalık, 18 şilin ile 21 şilin gelire sahip olmasını betimliyorum.

Aşırı yoksul ile de herhangi bir nedenle bu standardın çok altına düşen kesimi." (Booth, 1902: 33). Booth'un orta karar ailesi ebeveynlerden ve iki çocuktan oluşmaktadır. Aşırı yoksulluğun iki belirtisi kötü beslenme ve kötü giyimdir. Yoksulların yaşamı bitimsiz bir mücadeleden ve konfor yokluğundan oluşsa da daha iyi durumda olduklarını söylemek mümkün görünmektedir. Booth'un araştırmasının verilerine göre bir bütün olarak alındığında, yoksul ve ihtiyaç içindeki A, B, C, D sınıfları, nüfusun % 35'ini (314. 000), konfor içindeki sınıflar (E, F, G, H) ise nüfusun % 65'ini (577.000) oluşturmaktadır. Yoksulların yaklaşık 100.000'i onun hesabına göre kötü beslenmekte ve kötü giyinmektedir. Booth'un yoksulları oluşturduğunu düşündüğü C ve D sınıfları ise daha düzenli ve istikrarlı bir gelire sahip olmakla birlikte geçimleri için sürekli mücadele etmektedir. Booth E ve F sınıfların, İngiltere'de gerçek yaşam standardını temsil ettiği iddiasındadır. Booth'un araştırmasının ortaya koyduğu sayılarının kesinliği oldukça tartışmalıdır; fakat çalışmasının asıl önemi ortaya koyduğu sayılarda değil, daha önce belirttiğimiz gibi yoksulları sayılar temelinde kategorik olarak ayrıştırmanın temelini atmış olmasında yatmaktadır.

Booth'un yukarıda ayrıntılarını verdiğimiz tasnifleme sosyolojik araştırma geleneği üzerinde derin izler bırakarak, yoksulluğa ilişkin çalışmaların yoksulların yaşam standartları, davranış biçimleri, alışkanlıkları, kentsel yaşam koşulları ile ilgili hale gelmesine yol açmış ve temel çatısını kurduğu tasnifleme yöntemi sosyolojik gelenek tarafından benimsenmiştir. Diğer taraftan ise yaptığı araştırma, yoksulluğun ekonomi ve istatistik temelli çalışmalar tarafından yoksulluk sınırı kavramı etrafında ele alınmasının önünü açmıştır. Booth ve çağdaşlarının müdahalesi, yoksulluğun işçi sınıfının üretim ilişkilerindeki konumundan kaynaklı, emek merkezli bir sorun olarak görülmesine bir son vermiş ve belirli bir toplumsal kesimin yaşam standart-

ları ile ilgili bir sorun olarak anlaşılmasında belirleyici olmuştur.¹⁶⁵ Emekle bağı olan, çalışan herkese göndermede bulunan bütünleyici bir kavram olarak yoksulluk anlayışı yerini, kısmi ve ayrıştırıcı bir yaklaşıma dayalı bir yoksulluk anlayışına terk etmiştir denebilir. Bu ayrıştırıcı yoksulluk anlayışı, gelir veya tüketim ya da bunların ikisi üzerinden hareketle oluşturulan yoksulluk sınırı kavramı üzerine kurulmuştur. T. Novak'ın ifade ettiği gibi, 1880'lerin sosyal reformcuları bilinçli bir biçimde yoksulluk ile işçi sınıfı arasındaki bağı kırmayı amaçlamış ve onu belirli bir gelir düzeyine indirgeyerek nedenlerine ilişkin tartışmayı saf dışı bırakmıştır (Novak, 1995: 63-65). Daha sonra S. B. Rowntree ve A. Bowley tarafından tamamıyla geliştirilecek olan yoksulluk sınırı kavramı, liberal yoksulluk yönetimine, beslenme bilimindeki gelişmelerce de desteklenen ve kamu eylemine yönelik bir müdahale eşiği belirleyen bir araç sağlamıştır.

Booth'un araştırmalarının izinden giden Rowntree, York üzerine olan araştırmasında kavramı fiziksel etkinlik ve beslenme bilimindeki gelişmelerle ilişkilendirmiştir. Rowntree, 20. yüzyıl başında yaptığı çalışmasında birincil (*primary*) ve ikincil yoksulluğu ayırtmıştır. Birincil yoksulluk aile gelirin fiziksel etkinliği sürdürmek için yeterli olmaması durumu ile tanımlanmaktadır. İkincil yoksulluk ise aile gelirin fiziksel etkinliği sürdürmek için yeterli olduğu; fakat gelirin bir kısmının faydalı ya da gereksiz diğer harcamalar tarafından emildiği duruma denk düşmektedir (Hennock, 1991: 192). Hennock, ev ziyaretlerine dayalı olarak veri toplayan Rowntree'nin geliri net bir biçimde saptama şansı varken onun da, Booth'un yaşam koşulla-

¹⁶⁵ Kuşkusuz Booth'tan sonra da yoksulluğu böyle ele alan çalışmalar olmuştur; fakat liberal yönelimli yaklaşımlar içerisinde yoksulluğun toplumun sınırlı bir kesimi ile ilişkilendirilerek anlaşılması açısından Booth'un çalışması oldukça etkili olmuştur

rını analiz etme geleneğinin izinden giderek, işin içine izlenimi kattığını belirtmektedir (Hennock, 1991: 194). Rowntree'nin araştırmasında yaşam koşulları ve dolayısıyla gelirin idaresi sorunu yoksulluğa ilişkin yapılan ayırım açısından da kritiktir. Birincil yoksulluktan ikincil yoksulluğa geçiş anı, doğrudan geliri yönetme biçimiyle, fiziksel etkinliğin sürdürülmesi için gerekli olduğu düşünülen geçim ve refah standardının ne olduğuyla ve neyin gereksiz olarak görüleceğiyle ilişkilidir. Bu öznel kıstasları dışlamamak kaydıyla Rowntree, fiziksel etkinlik olarak tanımladığı emek kapasitesinin kazanılması için geçerli beslenme rejimlerine dayanan net bir sayısal hesap ortaya koymuştur.¹⁶⁶

Rowntree'nin, Booth'un çalışmalarından ilhamla son halini verdiği yoksulluk sınırı kavramı, yukarıda belirttiğimiz gibi yoksulluğun sosyal bir sorun olarak düşünülme biçimini önemli ölçüde dönüştürmüş ve klasik liberal yoksulluk yönetimi sorunsalı için birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Terimin getirdiği yenilikler bugün de neo-liberal sorunsal içerisinde varlığını sürdürmektedir. Bu yenilikleri şöyle özetleyebiliriz: Öncelikle terim bir taraftan yoksulların ayrıştırılmasını ve yoksulluğun belirli bir kesimle ilgili olarak ele alınmasını olanaklı kılmış; fakat diğer taraftan da yoksulluğun sorun edinilmesinde tüm ulusun hatta daha ileride Dünya Bankası özelinde göreceğimiz gibi bütün dünya nüfusunun mercek altına alınmasını olanaklı kılmıştır. Bu bağlamda terimin yoksulluğun anlamına ilişkin getirdiği daralma ile bu dar anlayışın konusu haline gelen ölçeğin genişlemesi iç içe geçmiştir. İkinci olarak terim, liberal yönetim

¹⁶⁶ Bu sayısal hesap, ortalama emek harcayan bir kişinin yiyecek ihtiyacının ölçümüne yönelik beslenme araştırmasının sonucunun, maliyeti hesaplanabilir bir diyete dönüştürülmesi ve buna ısınma, giyim, kira ve diğer muhtelif ev giderlerinin eklenmesinden oluşur (Hennock, 1991: 197). Bu yaklaşım beslenme temelli yoksulluk sınırı yaklaşımının temelini oluşturmaktadır.

sorunsalı açısından yoksulluğa ilişkin bir tehlike eşiği işaretleyerek kamu eylemi için siyasal tartışmadan arındırılmış bir müdahale noktası belirlemiştir. Üçüncü olarak yoksulluk ile nedeni arasındaki bağı kopartarak, yapılacak araştırmalarda sorunun nedenler değil de yaşam standardı, gelir, tüketim gibi semptomlar düzeyinde ele alınmasına yol açmıştır. Dördüncü olarak terim yoksulluğa ilişkin siyasal ve ekonomik tartışmayı niceliksel bir soruna indirgeyerek, siyasal ve ahlaki tartışmayı dışarıda bırakmayı sağlayacak sayısallaştırmaya dayalı teknik bir araç sunmuş, ekonomik tartışmayı da bölüşüm (gelir ve tüketim) problemine hapsetmiştir.¹⁶⁷

Booth ve Rowntree'nin takipçileri, terimi tamamıyla sayılarla ilgili teknik bir sorunun parçası haline getirmek istemişler; fakat terimin cisimleştirdiği siyasal anlayışı ve ahlaki tutumu günümüzde de devam ede gelen bir tartışmanın konusu olmaktan kurtaramamışlardır. Booth ve Rowntree'inin çalışmaları, bilindiği gibi mutlak yoksulluk yaklaşımına temel oluşturmıştır. Bu yaklaşımda, nicelikselleştirilebildikleri için daha çok parasal gelir ve tüketim kıstas olarak kullanılmakta; yoksulluk tüketimin ya da gelirin belirli bir sınırdan az olması ile tanımlanmakta ve bir parasal ölçü aracılığıyla bireyler ve onların konumlarındaki bütün ilgili farklılıkların hesaba dâhil edildiği iddia edilmektedir. Şenses'in de belirttiği gibi "tüketim harcamalarına ilişkin hesaplamalar, genellikle "yeterli" temel gıda maddesinden oluşan gıda sepetinin maliyeti veya bir asgari kalori nor-

¹⁶⁷ Yoksulluğun sayısal bir sorun olarak kavramlaştırılması yoksulluk sınır terimiyle son aşamasına varmıştır. Yoksulluğun sayısal bir ölçüm sorununa indirgenişine dair bkz. Robert ve Rahnama (2011: 107-127). Yazarlar sayısal yoksulluk tanımına karşı alternatif bir yoksulluk tanımları vermektedirler. Paylaşımçı yoksulluk, gönüllü yoksulluk ve modern yoksulluk. Ayrıca yoksulluğa ilişkin sayıların ötesinde bir tanımlama çabası için bkz. Yılmaz, (2011).

238 | *Yoksulları Ne Yapmalı?*

munun gerektirdiği tüketim harcamaları esasına göre yapılmaktadır. Buna göre yaşamda kalabilmek için gerekli en düşük maliyetli gıda harcamalarının parasal değeri bir yoksulluk çizgisi oluşturmakta ve bu gelir düzeyine ulaşamayanlar yoksul sayılmaktadır” (Şenses, 2003: 63). Yoksulluk sınırı teriminin kullanılması, istatistik aracılığıyla yoksulluğun bilgisinin toplanması ve yoksulluğa yönelik idari eylemin fayda ilkesi üzerine kurulması gibi Viktorya dönemi’nin yoksulluğa yönelik pek çok uygulaması, günümüzde varlığını farklı biçimlerde olsa da sürdürmektedir. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, belirsizliğin zaptının değil; ama karşı konulmaz çekiciliğinin ruhunu oluşturduğu günümüzün yeni yoksulluk yönetimi sorunsalında eskinin araçları, yeni siyasal ve ekonomik amaçlarla ve sosyal sorunu yeniden kurmak için işe koşulmaktadır.

III. BÖLÜM

BELİRSİZLİĞİN KARŞI KONULMAZ ÇEKİCİLİĞİ: BELİRSİZLİĞİ YÖNETME SANATI OLARAK NEO-LİBERALİZM VE YENİ SOSYAL SORUN

Yoksulluk ve refahın neo-liberal dönem içerisinde geçirdiği dönüşümü ele alan çalışmalarda gerek benzerlikleri göstermek, gerekse karşılaştırmalar yapmak için Viktorya Dönemine göndermeler yapıldığını görmek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı sonrası Kuzey Atlantik toplumlarında yaşanan Keynesci dönemin ardından uygulamaya konulan neo-liberal siyasalar ile Viktorya dönemi İngilteresi'nin yoksulluk siyasaları arasındaki benzerlikler oldukça şaşırtıcıdır. 1970'lerin sonunda başlayan dönem, yoksulluk sınırlarının, sosyal dışlamanın ve toplumun "marjinal" kesimlerinin yoksulluğa ilişkin tartışmanın merkezine oturduğu, hak eden/etmeyen yoksul ayrımının yeniden önem kazandığı, yoksulluk yardımlarının Kuzey toplumlarında yeniden çalışmayla ilişkilendirildiği ve yoksulluğun "yeniden bir sefalet sorunu" haline getirildiği bir dönemdir. Bu nedenle iki dönem arasındaki sürekliliklerin izini sürmek kolayca mümkün görünüyor. Fakat görünürdeki bu süreklilik, yeni neo-liberal yönetim rasyonalitesini, risk-belirsizlik kavramları etrafında yeniden yapılandırılan neo-liberal refah yönetimini ve ye-

ni sosyal sorunu merkeze aldığımızda göreceğimiz gibi, emeğin yapısına ve yoksulluğun yönetimine ilişkin bir dönüşümün de habercisidir. Yoksulluğa ilişkin tartışmaların neo-liberal dönemde büyük geri dönüşünü ve yeni neo-liberal yoksulluk yönetimi sorunsalının gerek Viktorya döneminden gerekse Keynesci dönemden farkını ve bu dönemler arasındaki sürekliliği anlamak için, öncelikle yeni sosyal sorunun yapısını ele almak gerekiyor.

Bu bölümün amacı, neo-liberal yoksulluk yönetimi sorunsalının doğuşu etrafında sosyal sorunun nasıl yeniden inşa edildiğine ve bu bağlamda risk ve belirsizlik kavramlarının nasıl ve hangi tarzlarda işe koşulduğuna açıklık kazandırmaktır. Bu amaç etrafında şu tür sorulara yanıt bulunmaya çalışıyorum: Belirsizlik ve risk kavramının neo-liberal yoksulluk yönetimi sorunsalı içerisindeki özgül yeri nedir? Neo-liberal dönemde sosyal sorun nasıl yeniden inşa edilmiştir? Sosyal sorunun bu yeniden inşası ile emek piyasası reformları aracılığıyla emeğin neo-liberal dönemde geleceksizleştirilmesi ve güvencesizleştirilmesi arasında ne gibi bir bağ vardır? Belirsizlik ve risk kavramları neo-liberal refah yönetimini nasıl ve hangi yolda yeniden yapılandırmıştır? Neo-liberal yönetsel rasyonalitenin bir uzantısı olarak emeğe yönelik hayata geçirilen belirsizleştirme stratejileri, kontrol kavramı üzerinden anlaşılabilir mi? Bu sorulara yanıt bulmak için bölümün sınırları dâhilinde neo-liberal yönetim rasyonalitesi, neo-liberal yoksulluk yönetimi sorunsalı ve risk-belirsizlik kavramlarının bu sorunsalın inşası bağlamında oynadığı role yoğunlaşacağım. Fakat alt bölümlere geçmeden önce bazı terimlere açıklık kazandırmak, neo-liberalizm ve yoksulluk gibi oldukça geniş bir tartışmanın sınırlarını belirlemek açısından faydalı olacaktır sanırım.

Neo-liberalizm, sermaye hareketlerini serbestleştirme, finansallaştırma, emek piyasalarının kuralısızlaştırılması ve esnekleştir-

rilmesi, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve sıkı para politikaları gibi temelde ekonomik siyasalarla özdeşleştirilse de, L. Wacquant'ın belirttiği gibi sınırlandırılması ve tanımlanması oldukça zor bir terimdir (Wacquant, 2009: 306).¹⁶⁸ Terimin sosyolojik anlamına belirginlik kazandırmak için Wacquant, sermayenin imtiyazlarını dayatmanın yanında neo-liberalizmin birbiriyle ilişkili dört kurumsal mantığı eklemlediğini belirtmektedir: (i)Ekonomik düzensizleşme yoluyla piyasayı teşvik etmeyi amaçlayan siyasaların hayata geçirilmesi; (ii) refah devletinin yeniden örgütlenmesi ve bu bağlamda devletin bazı alanlardan geri çekilerek yetkiyi, sorumluluğu, bireylere, cemaatlara, yerele ve ulus üstü kurumlara devretmesi, (iii) kültürel ve bireysel sorumluluk mecazının her alanda yüceltilmesi ve hayatın her alanına yayılması, bir başka deyişle girişimci modeli temelinde benliği yeniden inşa etmeyi amaçlayan tekniklerin her yerde uygulamaya konulması ve son olarak da (iv) düzen ve yasa söyleminden hareketle, öneyici, genişlemeci ve nüfuz edeci bir cezalandırma aygıtının, post-endüstriyel proletaryanın yararsız kesimi üzerinde disiplinci gözetimi tesis etmek için kurumsallaştırılması (Wacquant, 2009: 307). Neo-liberalizmin devleti küçültmeyi amaçladığı, beşeri sermayeye yatırım yapmayı teşvik ettiği, cemaat ruhunu yeniden ayaklandırmayı amaçladığı, işletme mantığını bir yönetim mantığı olarak hayatın her alanına

¹⁶⁸Neo-liberalizm üzerine olan yazında terim bazen belirli bir sermaye fraksiyonunun çıkarları ile özdeşleştirilmekte (finans sermayesi), bazen toplumsal hayatın bütününe ilişkin belirli düşünce biçimleri ve davranış kalıplarını içeren bir hegemonya projesi olarak okunmakta, bazen küreselleşme sürecinin bütün unsurlarına yön veren bir ideoloji olarak değerlendirilmekte, bazen katı kuralları olan, yekpare ekonomik ilkeler ve kurallar bütünü olarak anlaşılmakta ve bazen de sermayenin çıkarları ile özdeş olan, oldukça gevşek, esnek ve hareketli ekonomik ve siyasal kavramlar, kurumlar ve siyasalar bütününe indirgenmektedir

yaymayı hedeflediği ve bu süreçlerin bir parçası olarak çalışmayı, kendine dayanmayı ve kendi kendini kontrol etmeyi sürekli bir biçimde yücelttiği neo-liberalizmi ele alan çalışmalar da uzun zamandır tartışılmaktadır (Wacquant, 2009: 307; Rose ve Miller, 2008; Harvey, 2004 ve 2006).¹⁶⁹

Bu bölümde ise dikkati neo-liberalizme ilişkin bu tür görünüşleri dışarıda bırakmamak kaydıyla, bir gerçek tabiiyet stratejileri bütünü olarak neo-liberalizmin ne tür bir yönetim rasyonalitesine dayandığına ve bu yönetim rasyonalitesinin, risk ve belir-

¹⁶⁹ Neo-liberalizme ilişkin en yaratıcı eleştirel okumalar son dönemde D. Harvey, M. De Angelis ve doğrudan neo-liberalizmi tartışmamakla beraber A. Negri'nin kapitalizmin genel dönüşümünü ele alan çalışmalarında ortaya çıkmıştır. Harvey, eleştirel bir perspektiften neo-liberalizmi. "mülksüzleşme yoluyla birikim" stratejisi olarak görmektedir (Harvey, 2004: 39; 2006: 76). Harvey bu kavramla, "Marx'ın kapitalizmin yükselişi boyunca "ilksel" ya da ""başlangıç" olarak değerlendirdiği birikim pratiklerinin devamını ve çoğalmasını" sağlayan, toprağın metalaşması ve tasviyesi, köylü nüfusunun zorla tasfiyesi; çeşitli mülkiyet hakları biçimlerinin ayrıcalıklı mülkiyet haklarına dönüşümü (ortak, kolektif, devlet vb.); emek gücünün metalaşması ve alternatif (yerli) üretim ve tüketim biçimlerinin bastırılması; ilksel birikimin radikal araçları olarak kredi sisteminin kullanımı" gibi uygulamaları kastetmektedir (Harvey, 2006: 79). M. De Angelis de, neo-liberal siyasal alan ilksel birikim ve çitleme (*enclosure*) kavramı etrafında değerlendirmektedir (De Angelis, 2007). Negri ise 1970 sonrası yaşanan dönüşümü gerçek tabiiyet kavramı etrafında ele almayı önermektedir (Negri, 2006b; 2005b). Görüleceği gibi bu çalışmada Negri'nin yorumunu takip ederek, gerçek tabiiyet stratejileri bütünü olarak neo-liberalizmin ne tür bir yönetim rasyonalitesi sergilediğini göstermeyi amaçlıyorum. Gerçek tabiiyeti kaçınılmaz tarihsel bir aşama olarak değil, sermaye ve emek arasındaki antagonist ilişkinin doğasının ve emeğin içerdiği potansiyel belirsizliğin bir sonucu olarak, her daim üretilen ve kapitalist toplumsal ilişkilerin "dışına" çıkan alanları, ilişkileri, yapıları ve emek biçimlerini, maskeleye, içermeye ve tabiiyet altına almaya çalışan stratejiler bütünü olarak anlamayı öneriyorum. Gerçek tabiiyet terimine Marx, *Kapital*'in birinci cildine yazdığı ekte açıklık kazandırmıştır. Bkz. Marx, (1990: 943-1085); Negri ve Hardt, (2003).

sizlik kavramlarına dayanarak yoksulluk yönetimi sorunsalında ifadesini nasıl bulduğuna çekmek istiyorum. Bu nedenle, Foucault'un 1978-79 seminerlerinden ve A. Negri'nin gerçek tabiiyet üzerine olan vurgularından hareketle neo-liberalizmi, *rekabet ve girişimcilik kavramı etrafında piyasanın var olma ve varlığını sürdürme koşullarını (milieu-akışlardan menkul bir çevreyi) üretmeyi ve ya bu koşulları bu doğrultuda dönüştürmeyi hedefleyen, gerçek tabiiyet stratejilerine dayalı bir müdahale, bir başka ifadeyle toplumu bir bütün olarak sermaye suretinde kurmayı amaçlayan strateji ve teknikler bütünü olarak anlamayı önereceğim*.¹⁷⁰

Kapitalist krize bir yanıt olarak ortaya çıkan neo-liberal çevresel müdahale saf iktisadi araçlardan oluşmamaktadır. İleride göreceğimiz gibi müdahale üzerine kurulu bir toplum siyaseti bu çevresel müdahalenin ayrılmaz bir parçasıdır. İşte tam da bu nedenle bölümün birinci alt-başlığında kendisini sürekli olarak müdahale karşıtı olarak gösteren neo-liberalizmin, içsel olarak nasıl bir müdahale mantığına yaslandığını ve bu müdahaleyi yapılandıran teknikler bütünüyle ilişkili olarak sosyal sorunun nasıl yeniden inşa olunduğunu açık kılmaya çalışacağım. Bu bölüm, yeni sosyal sorunun özellikle 1970'lerin sonundan itibaren sınıf-altı ve sosyal dışlanma gibi kavramlar aracılığıyla nasıl ye-

¹⁷⁰ İlerlemeden hemen belirtmek gerekiyor ki, neo-liberal gerçek tabiiyet süreci, çelişki ve çatışmalarla yüklü ve kesintili bir süreçtir. Piyasanın var oluş koşullarını ve onunla aynı mantık etrafında yapılanmış bir çevreyi üretme çabası, kaçınılmaz olarak onunla gerilim içerisinde olan alanların ve özneleşme biçimlerinin de üretimiyle sonuçlanmaktadır. Örneğin neo-liberal sermaye birikim süreci, bir taraftan bazı alanların sermayeleştirilmesi doğrultusunda işleyerek bu alanlarda işsizlerin sayısını artırırken, diğer taraftan işsizlerin ve "dışlananlar"ın emek piyasasına içerilmesini amaçlıyor. Bu nedenle günümüzde neo-liberal mantık, bu gerilimlerin ve açmazların farkında olarak, söz konusu gerilimleri yönetmeyi olanaklı kılacak, olabildiğince esnek çerçeveler üretmeye çalışıyor. Bu çabanın başarı ya da başarısızlığını ise ancak tarihsel örnekler üzerinden tartışarak tespit edebiliriz.

niden kurularak, toplumsalın dışı ve marjinal kesimlerle ilgili bir sorun haline getirildiğini tartışıyor. İkinci alt başlıkta ise, risk ve belirsizlik kavram ikilisinin, sosyal sorunun yeniden inşasını olanaklı kılan tekniklere nasıl ruh verdiğini, akışlar üzerinden yeniden kurulan risk kavramının ve bir fırsatlar bütünü olarak belirsizlik anlayışının, toplumun girişimcileştirilmesi doğrultusunda nasıl harekete geçirildiğini ve bu bağlamda neo-liberal refah yönetimini nasıl dönüştürdüğünü değerlendiriyorum. Son bölümde ise, gerçek tabiiyet stratejileri bütünü olarak neo-liberalizmin, yaşamı ve insani potansiyelin bütününe sermayenin denetimi altına almak için, emeğe yönelik ne türde belirsizleştirme stratejilerini hayata geçirdiği ele alınıyor.

Sonuç olarak her üç alt başlıkta yürütülecek olan tartışmanın bütünü, emeği ve onun koşullarıyla kurduğu ilişkiyi bütünüyle sermayeleştirmeyi ve bu doğrultuda emeği geleceksizleştirmeyi-güvencesizleştirmeyi (yarınsızlaştırmayı) amaçlayan neo-liberalizm ve neo-liberal yoksulluk yönetiminin, emeğin var oluşunu sürdürme arzusunu (*conatus*) sürekli tehdit altında olan bir zemine demirlemek vasıtasıyla, nasıl bir kontrol ve tabiiyet anlayışını hayata geçirdiğini göstermeyi amaçlıyor. Göreceğimiz gibi, işte tam da bu anlamda neo-liberalizm için üst başlıkta belirttiğim gibi, sermayenin belirsizliği, tüm toplumu sermayeleştirmek ve sadece gerçekleşeni değil, bütün çok yönlülüğü içindeki insani potansiyeli de sermayeye açmak ve onu sermaye için her daim hazır oluştta bekleyen emek potansiyeline indirmek için vazgeçilmez bir çekicilik taşıyor. Neo-liberalizm bu doğrultuda kendisini, girişimci bireyin ve piyasa kurumlarının, belirsizliğin içerdiği fırsatları okumasına dayanan bir yönetim sanatı ve piyasa ile piyasa dışı alan arasındaki ilişkileri belirsiz-

leştirmeyi hedefleyen dönüştürücü bir müdahale olarak ortaya koyuyor.¹⁷¹

Neo-Liberalizmin Yönetim ve Güvenlik Sorunsalı Bağlamında Yeni Sosyal Sorun, Biyopolitika ve Yoksulluk

Klasik liberalizm tarafından geliştirilen yoksulluk yönetimi sorunsalı içerisinde yönetsel müdahaleyi olanaklı kılan ilkenin faydacılık tarafından geliştirildiğini belirtmiştim. N. Rose ve P. Miller'ın da belirttiği gibi, ekonomik özgürlüğün sınırları adına özgürlüğü sınırlama eylemiyle, düzen ve ahlak adına yönetme arasındaki çelişkiyi, klasik liberalizm yönetim eylemini yönetilecek olanın (piyasanın) doğasıyla uyumlulaştırmak suretiyle aşmaya çalışmıştır (Rose ve Miller 2008: 201). Fakat bu çelişki, liberal kuram içerisinde müdahalenin sınırlarına dair bir gerilim olarak varlığını her zaman sürdürmüştür. Neo-liberalizme kaynaklık eden düşünce de, başından itibaren kendisini yönetim eyleminin krizi, müdahalenin sınırları ve doğası sorununa bir yanıt olarak ortaya koymuştur. Foucault'nun 1978-79 seminerlerinde açıklığa kavuşturduğu gibi, gerek İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman Ordo-liberal düşünce okulu, gerekse F. Hayek'in temsilciliğini yaptığı Avusturya İktisat okulu, siyaset ve ekonomi, devlet ve piyasa arasındaki ilişkiyi ele alan eserlerini, doğrudan bu sorunla ilişkili olarak vermişlerdir. İlk bakışta neo-liberal düşüncenin, yönetim eyleminin aşırı genişlemesinin

¹⁷¹ Hemen eklemek gerekiyor ki burada piyasa dışı alan ile kapitalist toplumsal ilişkilerin bütünüyle dışında olma halini kastetmiyorum. Bu alanlar, kapitalist toplumsal ilişkilerin içerisinde açığa çıkmakla birlikte, tamamıyla sermayenin kâr mantığına indirgenemeyecek, bazı durumlarda sermaye karşıtı mücadelenin baskısıyla biçimlendiği için yer yer onunla çelişkili bir durum sergileyen; ama kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde biçimlendiği için, sermaye ile de bir biçimde ilişkili olan alanlardır.

(ekonomiye aşırı devlet müdahalesinin) yarattığı krize bir yanıt olarak yönetim eyleminin sınırlamayı (devlete müdahale ettiği alanlardan el çektmeyi) amaçlayan bir eylem olduğu söylenebilir. Bu ilk izlenim üzerinden değerlendirildiğinde, Keynesci dönem sonrasında yönetim eyleminde genişlemeye yol açan neo-liberal siyasa ve uygulamaların neo-liberal düşünce ile bir tezatlık içerisinde olduğu ileri sürülebilir.

Oysaki aşağıda göreceğimiz gibi neo-liberal rasyonalite, özü itibariyle kendisini aşırı/yetersiz ikiliğinin ötesinde konumlandırarak, ekonomi ve topluma bir müdahale olarak kurmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda neo-liberal düşünce, yönetim eylemini yapılandıran rasyonaliteyi piyasa ve rekabet fikrine bağlamak yoluyla yeniden yapılandırırken, yönetsel müdahaleyi, müdahalenin nesnesi ile bizzat onların doğalarını benzeştirmek yoluyla uyumlulaştırmayı amaçlamaktadır. Söz konusu olan klasik liberalizmde olduğu gibi, “devletin kendisine dışsal olan alanın” (Rose ve Miller, 2008: 39) sınırlarının düşünce ve pratiklerde çizilmesi yoluyla müdahalenin biçimlendirilmesi değil, Foucault’nun belirttiği gibi, “siyasal iktidarın bütün uygulamalarının piyasa ekonomisi temelinde” yeniden modellenmesidir. (Foucault, 2008: 131). Fakat piyasa sadece verili bir koşul değildir. Piyasa, yönetsel eylemin hakikatini kendi içerisinde barındıran ve yönetsel eyleme bir doğrulama mekânı sunan yer olarak, hem veri alınmalı hem de yaratılmalıdır. İfadenin Hegelci anlamıyla piyasa, süreç için hem bir başlangıç (yönetsel eylemin hareket noktası) hem de sonuçtur (yönetsel eylemi vargısı). Bu nedenle söz konusu olan bir müdahalesizlik veya müdahalenin sınırları sorunu değil, müdahalenin biçimi ve karakteridir. Foucault’nun ifadesiyle “yönetim toplumun bizatihi bünyesine ve en derin noktasına müdahale etmelidir, öyleki rekabetçi mekânizmalar her momentte ve toplumun her noktasında düzenleyici bir rol oynayabilsin” (Foucault, 2008: 145).

Bu bağlamda neo-liberal piyasa sadece bir değişim alanı olarak kavranmamaktadır. Rekabet ve girişimciliğin karakterize ettiği piyasa, "içerisinde kişinin bütün yönetsel eylemleri tanımlamak için kuralları yerleştireceği bir genel endeks" oluşturmaktadır (Foucault, 2008: 121). Özellikle Alman Ordo-liberalleri, piyasa ekonomisinin devlet için bir model, form ve ilke olarak hizmet edebileceği fikrinden hareketle, liberal doktrin içerisinde bir kırıma yaratmayı amaçlamışlardır. Ordo-liberaller için serbest piyasayı devletin organize edici ve düzenleyici prensibi haline getirmek mümkündür (Foucault, 2008). Dolayısıyla kendisine piyasayı temel alan yönetsel eylemin sonul amacı, "içerisinde rekabetin temel ilkesinin işleyeceği somut ve gerçek bir alanı" ve "temel birimin girişimcilik biçimini alacağı bir sosyal bünye"yi inşa etmektir (Foucault, 2008: 148). Dolayısıyla, neo-liberal yönetsel rasyonalite, rekabet ve girişimciliği temel alan bir piyasanın ve onun koşullarının üretilmesi için aktif bir girişimciliği davet eder. Tam da bu nedenle neo-liberal yönetsellik, devlet eylemi için bir pasifleşmeyi ve geri çekilmeyi değil, piyasanın girişimcilik ve rekabet ilkesi doğrultusunda yeniden yapılandırılmış olan devlet kapasitesinde ve piyasa ile onun koşullarını oluşturmayı hedefleyen yönetsel eylemde bir artışı gerekli kılar. Bu anlamda yönetsel eylem ve müdahale için sorun şeyleri, ki burada şeyler piyasanın koşulları olarak insanlar, toplumsal ilişkiler, çevre ve nesnelerdir, piyasanın kurucu ilkesine (rekabet ve girişimcilik) uygun gidecek bir yolda düzenlemek, tasnif etmek, ayırtmak, bütünleştirmek, güvenlik altına almak ve gerekirse güvencesizleştirmektir.

Foucault'nun ifadesiyle neo-liberalizmde "sorun nelere müdahale edilip edilemeyeceği değil, şeyleri yapma tarzı, yönetsellik stili" olarak (Foucault, 2008: 133), liberal yönetselliğin

yeniden programlanmasıdır.¹⁷² Bu yeni program etrafında hem ordo-liberaller hem Hayek hem de neo-liberal iktisat düşüncesi, yönetsel eylemin temel hedefi olarak piyasa toplumunun genel çerçevesinin çizilmesini göstermiştir.¹⁷³ Neo-liberal yönetim-

¹⁷² Neo-liberalizm doğrudan özneleşme ve toplumsal ilişkilerin kurulma biçimleri üzerinde etkili olmayı, onları piyasanın ilkeleri doğrultusunda yeniden biçimlendirmeyi ve bu anlamda sosyal ontolojiyi yeniden oluşturmayı hedefleyen bir projedir. Gerçek tabiiyet kavramını, yönetsel rasyonalitenin işte bu ontolojik boyutunu, onun ontolojik düzeyde işleyiş biçimini açığa vurmak kullanıyorum.

¹⁷³ Hayek, bilindiği gibi özellikle piyasaya yönelik özsəl müdahalenin tam karşısındadır. Hayek için bkz (1944), (1997a), (1997b). Peki, neo-liberalizm taraftarlarının iddia ettiği gibi sadece biçimsel bir müdahale midir? Bu biçimsel müdahalelerin, neo-liberalizmin insan davranışıyla ve piyasaya ilişkin özsəl varsayımları ile nasıl bir ilişkisi vardır? Neo-liberalizmin kurumsallaştırmayı amaçladığı çevre/çerçevenin tam da onun insan davranışına ilişkin özsəl varsayımlarının gerçekleştirilmesinin ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevenin kurulması, arz-talep, rekabet ve girişimcilik mantığı tarafından yapılandırılmış insan eyleminin hayata geçirilmesinin vazgeçilmez bir unsurudur. Kuşkusuz neo-liberal düşünürler de bunun çok iyi farkındadırlar. Neo-liberalizmde öz ile biçim (piyasa ilkesi ile onun çevresi) arasında yeni bir ilişki ortaya konulmaktadır. Neo-liberal yönetsel rasyonalite de biçim bir anlamda özü öncelemektedir. Özün (rekabet ilkesi etrafında kendi kârını en çoklaştırmayı amaçlayan girişimci) gerçekleşmesinin önündeki engel olarak gördükleri devlet gibi kurumlar ve düzenlemeler reforme edilmeksizin söz konusu özün gerçekleşme imkânı yoktur. Biçimin gerçekleşmesi ve piyasanın oluşturulması, sürekli baskılanan özün (rekabet ve girişimcilik) sağlanmasıyla sağlayacağı gibi, piyasa prensibinin her alanda hâkim hale gelmesinin de önünü de açacaktır. Neo-liberalizmde formel süreçler üzerindeki ısrarın temel nedeni de buradan kaynaklanmaktadır. Bu noktada mikro düzey üzerinde çalışarak piyasa prensibini genel ilke haline getiren iktidar teknikleri ile bu mikro evreni çevreleyen genel kurumsal çerçeve üzerinde çalışarak, onun işlemlerini mümkün kılan iktidar tekniklerinin birbirini bütünlendiğini görmek mümkündür. Böylece öz kendisinin ayrılmaz parçası olan biçime tekabül edecektir. Bütün bireylerin girişimci olması için, onların ilişkilerini çevreleyen çerçevenin de

sel eylem, nüfus, çevre, yasal sistem ve insanlar arasındaki sosyal ilişkiler üzerinde, onları piyasanın çevresi olarak ele alan ve bu çevreyi piyasayla uyumlulaştırmak vasıtasıyla piyasanın var oluş koşullarını üretmeyi hedefleyen bir eylem tarzı olarak iş görmektedir. Bu düşüncenin arkasında, “ekonomik süreçlerin onların mümkünlik koşullarını oluşturan kurumsal çerçeve ve pozitif kurallar ile beraber var olduğu” (Foucault, 2008: 163) ve piyasanın ancak ve ancak onun işleyişini mümkün kılacak, yani piyasalaşmış bir çevre (*milieu*) aracılığıyla var olabileceği fikri yatmaktadır. Bu anlayışın bir uzantısı olarak yönetsel eylem, piyasa ile piyasa “dışını”/çevreyi uyumlulaştırmayı, yani piyasa dışını piyasa ile aynı mantık (rekabet, girişimcilik ve bu ilkelerin dayalı olduğu belirsizlik) etrafında yeniden kurmayı amaçlayan çevresel bir müdahalenin uzantısı olarak ortaya çıkar.¹⁷⁴ Sonuç, yönetsel eylemin kendisinin piyasa “dışı” ile piyasa “içi” arasındaki ayrımı ortadan kaldıracak ve belirsizleştirecek bir doğ-

girişimciliğin ruhuna uygun olması gereklidir. Bu nedenle neo-liberal düşünce bu iki gerçek arasındaki ilişkileri tesis etmeyi hedefleyen strateji ve teknikleri sürekli olarak yaşama geçirmeyi hedefler durur ve sözü edilen çevreyi düzenleyecek yasal düzenlemeleri gerçekleştirmeye çalışır.

¹⁷⁴ Foucault’ya göre, bireyin tabiiyetini amaçlayan, insan davranışı üzerinde işleyerek disiplinci kontrolü ve sınırsız düzenlemeyi hedefleyen disiplin ve normalleştirme teknolojileri yerine neo-liberalizm ile beraber, çevresel bir müdahale biçimi doğmuştur. Çevresel müdahale herkesi oyuncu olarak görerek, bu oyunu çevreleyen çerçeveye müdahale etmeyi amaçlar. Bu anlamda onun müdahalesi “biçimsel” olacaktır. Normatif mekânizmaların yürürlüğe konulmasındansa eylemlerin oyunun kuralları ile uyumlulaştırıldığı, farklılıkların normlar etrafından düzenlenmesinden ve tekbiçimleştirilmesinden, söz konusu oyun etrafında bir optimum sorununun parçası haline getirildiği bir teknikler bütünüdür neo-liberalizm. Bu çevresel müdahale standartlaştırmayı, teşhis etmeyi ve hiyerarşikleştirmeyi değil, aktörlerin içerisinde eyledikleri çerçevenin genel biçimini tanımlamayı, çevresel etkileri düzenlemeyi ve oyunun içerisinde vuku bulduğu bu çevresel mekânların özerkliğini sağlamayı amaçlamaktadır (Foucault, 2008: 259-261).

rultuda kapitalist toplumsal ilişkileri yayan ve derinleştiren bir gerçek tabiiyet mantığına bürünmesidir.¹⁷⁵ Antonio Negri'nin belirttiği gibi gerçek tabiiyet, tüm toplumu sermaye olarak kurmayı hedefler (Negri, 2006b; 2006a ve 2005b). Emeği, nüfusu, çevreyi ve tüm toplumu girişimcilik ve rekabet temelinde yeniden biçimlendirmeyi amaçlayan neo-liberal yönetsel rasyonallite, gerçek tabiiyet strateji ve tekniklerini kendinde cisimleştirmektedir.

Neo-liberal yönetselliğin karakterize ettiği gerçek tabiiyet stratejileri ve teknikleri de, klasik liberalizmde olduğu gibi belirli bir güvenlik anlayışına yaslanmaktadır. Sergilenen güvenlik anlayışı bireyin çıplak tabiiyetini amaçlayan, insan davranışı üzerinde işleyerek disiplinci kontrolü ve sınırsız düzenlemeyi hedefleyen disiplin ve normalleştirme teknolojilerinden farklı olarak, nüfus iklim, doğal çevre ve yasal sistemi, piyasanın, piyasalaştırılmış ya da piyasalaştırılacak olan çevresi olarak güvenlik konusu haline getirmektedir. Temelde güvenlik altına alınması gereken piyasa ve onun rekabet sistemi ile ilişkili olarak para, meta ve insan akışları olduğu için, nüfus ve onu meydana getiren süreçlerin genel olarak güvenliğini sağlamaya yönelik sosyal sigorta gibi eski teknolojiler, bu yeni ilke doğrultusunda yeniden gözden geçirilmektedir.¹⁷⁶ Bu eski, genel ve kap-

¹⁷⁵ Bu noktada özellikle söz konusu olanın, kapitalist üretim tarzının, kapitalist olmayan alanları, emek biçimlerini içermesi üzerine kurulu bir biçimsel tabiiyetin değil, kapitalizmin rekabetin gerekleri ve girişimci mantık doğrultusunda bu alanları bütünüyle yeniden yapılandırmasına dayalı bir gerçek tabiiyet olduğunu belirtmek gerekiyor.

¹⁷⁶ Castel, günümüzde sosyal güvenlikle ilgili üçlü bir güvence sisteminden bahsetmektedir. Üç vitesli yeni güvenceler rejimi: en yoksul topluluklara asgari kaynak ve yardım garanti eden, ulusal dayanışmadan kaynaklanan korumalar (örneğin genelleşmiş tıbbi yardım ve asgari sosyal destek); hâlâ istihdama bağlı olarak kurulan-ama koruma sağlanan risklerin

sayıcı teknolojiler, rekabet ve girişimcilik ilkesi doğrultusunda seçmeci, ayrıştırıcı ve hedef yönelimli olan yeni teknolojilerle yer değiştirmektedirler. Bu anlamda neo-liberal biyo-politikanın da, bir önceki dönemden farklı olarak seçmeci ve ayrıştırıcı olduğunu ve kontrol amacıyla istisnai olana yöneldiğini söylemek mümkün görünüyor.¹⁷⁷ Neo-liberal biyo-politikadaki değişim, hem biyo-politikanın konusu haline gelen yaşamın tanımlanması açısından hem de bu politikaya hayat veren güvenlik mantığı ve teknikleri açısından bütünsel bir dönüşümün habercisidir.

Yukarıda temel hatlarını verdiğimiz yönetsel rasyonalite etrafında iş gören neo-liberal biyo-politikaya ilişkin yenilikleri temelde şöyle özetlemek mümkün gözüküyor: Öncelikle, biyo-politikanın konusu haline gelen yaşam ve yaşamın değeri, onu tanımlayarak müdahalelerin konusu haline getiren yaşam bilimleri, genetik bilimleri, enformasyon bilimleri ve sibernetikteki gelişmeler sonucu büyük bir değişim geçirmektedir. Neo-liberal biyo-politikanın konusu haline gelen yaşam, artık basitçe

azaldığı ve/veya yükümlülük eşliğinin azaldığı- sigorta edici temel güvenceler (örneğin, sağlık risklerinin azaltılması ve/veya Sosyal Güvenlik tarafından doğrudan doğruya karşılananan sigorta oranlarının azaltılması); bireylerin tercihiyle bağlı olan ve kendilerinin finanse ettiği, giderek yaygınlaşan, tamamlayıcı özel sigortalar (Castel, 2004: 86).

¹⁷⁷ Doğrudan neo-liberalizm bağlamında olmasa da biyo-politika günümüzün en tartışmalı konularından biridir. Bkz. Agamben, (2001) Negri ve Hardt (2001). Biyo-politika ve neo-liberalizm ilişkisine dair bkz. Cooper, (2008). Son dönemde her türden siyasetin biyo-politik olduğu kabulü siyasal düşünce içinde yaygınlık kazanmıştır. Fakat bu türden bir türdeşleştirme, siyasal rasyonaliteler içerisinde işleyen yaşama yönelik farklı stratejileri, yaşamaya değer hayata ilişkin farklı tanımları ve yaşama yönelik siyasaların oluşturulma biçimlerini fazlasıyla tekbiçimleştirmektedir. Eşitlikçi ve özgürlükcü ilkeler temelinde bir biyo-politikanın mümkün olup olmadığı tartışılması gerekli olan bir konudur.

üretim ve yeniden üretim, organik ve inorganik, canlı-cansız ve yahut basit türsel ayrımlar üzerinden değerlendirilemez. Dillon ve Reid'in ifade ettiği gibi, enformasyon ve yaşam bilimlerindeki yeni gelişmeler, enformasyonu ve onun yaşama ilişkin temel unsuru olan kodları, yaşamın örgütlenme ve işlevinin merkezine giderek daha fazla yerleştirirken, yaşam da daha fazla moleküler düzeyde ele alınır hale gelmiştir.¹⁷⁸ Bu durumda biyo-iktidar da artık basitçe kapatıcı teknikler üzerinden açıklanamaz ve dijital ile yaşam bilimleri arasındaki buluşma, yaşamın moleküler düzeyini biyo-iktidarın yeni işleyiş mahalli haline getirmektedir (Dillon ve Reid, 2001: 53-56).

Genetik bilimindeki gelişmeler ve 1970'lerin krizine bir yanıt olarak, ABD'de Reagan sonrası dönemde desteklenen ve büyüyen biyo-teknolojik devrim ve biyo-ekonomi, söz konusu dönüşümü doğrudan tetiklemiştir (Cooper, 2008: 11-28). Cooper'a göre, biyo-teknoloji devrimi, "yaşamın kapitalist birikim süreçlerine eklenmesi için, ekonomik üretimi genetik, mikrobik ve hücrel düzeyde yerleştirmeye yönelik olarak tasarlanmış, yasal ve düzenleyici önlemler bütünüdür." (Cooper, 2008: 19). Her yönüyle yaşam, bir taraftan sermaye birikim süreçleri tarafından içerilirken, diğer taraftan da yoğunlaşmış ve yaşam bilimleri tarafından bilgilendirilmiş olan güvenlik tekniklerinin konusu haline gelmiştir.¹⁷⁹ Bunu mümkün kılan en önemli gelişmelerden biri ise 1973 yılında rekombinant (yeni-

¹⁷⁸ Yazarlara göre "bir enformasyon olarak kod, sosyal, ekonomik, epistemik, siyasal ve askeri güç ilişkilerini idare etmek ve düzenlemek için, yeni örgütleyici ilkedir ve bilginin yeni nesnesi düzeyine yükseltilmiştir." (Dillon ve Reid: 2001: 56). Yaşamın tanımlanması, araştırılması açısından kodların giderek artan önemini DNA araştırmalarında açık bir biçimde görmekteyiz.

¹⁷⁹ Cooper, söz konusu dönemde ABD'de jeo-kimyasal bilimlerden yaşam bilimlerine doğru bir geçiş yaşandığını belirtmektedir (Cooper, 2008: 28-32).

den bileştirilmiş) DNA'nın (rDNA) keşfidir. Karmaşıklık bilimlerinin de katkısıyla, yaşam karşısında ikili bir strateji açığa çıkmaktadır: Yeni yaşam formlarının yaratılması, formlar arası sınırların yeniden biçimlendirilmesi ve yaşamın gelecek kaynaklarının cansızlaştırılması.¹⁸⁰ Cooper bu gelişmelere ek olarak, sınırların ötesinde bir yaşama olan ilginin yeni türde bir yaşam kavrayışını da getirdiğini belirtmektedir: Yaşam, "kavranabilir bir başlangıç ve son olmaksızın, yaşamdan yaşamın öz oluşumu, sürekli bir öz-yaratım (*autopoiesis*) süreci olarak" düşünülmektedir (Cooper, 2008: 38).¹⁸¹ Bu ise bizi, neo-liberal biyo-politikada önemli olan ikinci temel yeniliğe götürmektedir: karmaşıklığı ve öz yaratımı merkeze almış, doğaya ve canlılar dünyasına dair yeni türde bir ontoloji.

Neo-liberal biyo-politika ve güvelik stratejilerinde, çevre bilimlerinden biyolojiye, genetik bilimlerinden enformasyon bilimlerine kadar birçok disiplin tarafından beslenen yeni tür de bir ontoloji iş başındadır. Karmaşıklık bilimleri (*complexity sciences*) olarak adlandırılan bilimlerin varlığı, doğrusal olmayan bir biçimde karmaşılaşma yönünde, dengesizlik eşikleriyle ve periyodik krizlerle evrilen ve kendi kendini örgütleyen açık sistemler olarak görmektedir. Stuart Kaufmann, Ilya Prigogine, James L. Lovelock gibi biyolog, fizikçi ve çevrebilimcilerin etki-

¹⁸⁰ Bu cansızlaştırma sürecini bütün sermayeleştirilmiş biyo-üretim girişimlerinde sıklıkla görmek mümkündür (Cooper, 2008: 25).

¹⁸¹ Böyle bir yaşam tanımı, endüstriyel gelişmelerin kaçınılmaz olarak doğal kaynakları tüketeceği, doğanın "denge"sini bozacağı ve geri döndürülemez düzeyde toksik atık üreteceği iddiasıyla doğrudan ilişkilidir. Post-endüstriyel yazın, bu "büyümenin sınırları" yaklaşımına karşı, kendi kendini örgütleyen sistemler anlayışından hareketle, dengesizlik eşikleriyle ve periyodik krizlerle evrilen ve sürekli karmaşılaşan, bisoferik (mikrobikten insana olana, yeryüzünde ikamet eden *biotayı* -bir bölgede yaşayan bitki-hayvan bütünü- içeren) bir yaşam anlayışı geliştirmiştir (Cooper, 2008).

siyle gelişen karmaşıklık bilimleri, Malthuscu büyümenin sınırları olduğu anlayışını, klasik evrimci açıklamayı ve entropi yasasını açık sistemler için tartışmalı hale getirmiştir.

Bizim konumuz açısından bu gelişmeler şöyle bir önem arzediyor: Canlıların dünyasına ilişkin bu yeni yaklaşımlar, neo-liberal yönetsel rasyonalitede yankısını bulmuştur. Öncelikle neo-liberal müdahalenin konusu haline gelen çevre (*milieu*), artık denge koşullarından uzakta, kendi kendini yeniden üreten, dışsal düzenlemeden serbest ve evrimi için kendi sınırlarına sahip olmayan, ağlarla donanmış, piyasa ile eş yapıli karmaşık bir yapı olarak görülmektedir. Öngörülemezlik, dış müdahaleden yatılmış olma, karmaşıklık eğilimi ve krizlerle evrim, bu yapının içsel özellikleridir. Dillon ve Reid'in ifade ettiğı gibi böyle bir yapıda düzen de artık, değişken ve dinamik olarak kavranmaktadır. Bu düzenin bilgisi de doğal olarak bir önceki dönem biyo-politikasına ruhunu veren taksonomiler oluşturmaktan, parçaları arasındaki ilişkileri sayısal olarak hesaplanabilir öklitçi uzam anlayışından hareketle üretilen bilgiden, tamamıyla farklı olacaktır (Dillon ve Reid, 2001: 42-55).¹⁸²

Cooper'ın ifade ettiğı gibi, karmaşıklık bilimleri ile Hayek'in piyasayı kendiliğinden bir düzen olarak gören yaklaşımı arasında da doğrudan bir yakınlık var. Bilindiğı gibi Hayek'e göre de sosyal sistemler karmaşık, uyarlanabilir ve doğrusal olmayan sistemlerdir (Walker ve Cooper, 2011: 150).¹⁸³ Bu analizler, doğa

¹⁸² Yazarlar, ilişkiseliliğin kurucu olduğu bu "oluşum içinde varlık"a ilişkin yeni bilgi biçimlerinin artık taksonomik değil, kodlara ve enformasyona dayalı olduğunu belirtmetedirler. Bkz. Dillon ve Reid, (2001: 55-56).

¹⁸³ Walker ve Cooper, yine karmaşıklık bilimlerinin özgül bir kavramına, dirençliliğē/direngenliğē (*resilience*) referansla, bu bilimler ile neo-liberal müdahale arasındaki ortaklığı tartışmaktadır. Yazarlar, Crawford S. Holling'in geç dönem ederlerinde dirençlilik kavramını merkeze alarak, aşırı sarsıntı durumlarında dahi ekosistemin birleşik kaldığı, bütün ekosistemle-

ve toplumun analizini, her ikisini de kapsayan kavramlar kümesi altında birleştirirken, krize müdahale, kentsel planlama, finansal düzensizleştirme ve çevre siyasası alanlarında, “neo-liberalizmin yıkıcı sonuçlarına yönelik eleştirel soruşturmayı nötralize ediyor”lar (Walker ve Cooper, 2011: 144). Neo-liberal yönetsel rasyonalite artık, söz konusu karmaşıklığı veri olarak almak kaydıyla çevreyi (milieu) ve yaşamı konusu haline getiriyor. Bu da yankısını doğrudan yeni güvenlik strateji ve tekniklerinde buluyor. Bu rasyonalite bir taraftan öz yaratımı ve dolayısıyla müdahalesizliği savunurken, diğer taraftan da öngörülemesizliği, tehlikeli-oluşları, tehlike haline geliş süreçlerini güvenliğin merkezine alarak, geleceğin bir parçası olarak ona müdahaleyi hedefleyen önleyici güvenlik stratejilerini her alanda teşvik ediyor. Bu da bizi, neo-liberal biyo-politikaya ilişkin vurgulamak istediğim üçüncü noktaya getiriyor: tehlikeli oluş ve önleme

Yeni neo-liberal biyo-politika ve güvenlik anlayışı, belirsizlikle malül bir tehlikeli oluşu ve bu tehlikeli oluşa dair riskleri çevreden tıbbı, suçtan biyo-güvenliğe her alanda merkezine almaktadır.¹⁸⁴ Dost ve düşmana ilişkin bedenlerin sabit olmadığı

rin ya da sosyo-ekolojik sistem dinamiklerinin, “uyarlanabilir çevrim”lerin doğrusal olmayan bir tekrarı olduğu anlayışının, günümüzün neo-liberal güvenlik anlayışında yankısını bulduğunu belirtmekte (Cooper ve Walker, 2011: 147). Yazarlara göre dirençlilik kavramı, iklim değişimi, kritik alt yapının korunması, doğal felaketler, terör ve salgın hastalıklara karşı, güvenliği koordine etmekle yükümlü kılınan birimler arasında bir sembol haline gelmiştir (Walker ve Cooper, 2011: 144).

¹⁸⁴ Walker ve Cooper’ın belirttiği gibi belirsizliğe dayalı olan ve öngörüye dayalı tahmini yerinden eden karmaşık uyarlanabilir sistemler bilimi, finanstan suç analizlerine, çevre felaketlerinden salgın hastalık temelli biyo-güvenlik çerçevesine, risk kavramına dayalı müdahalelerinin bir nevi teorik referans noktası haline gelmektedir (Cooper ve Walker, 2011: 144). Tahmine dayalı olmayan, geleceğe yönelik savunmasızlık analizleri ve senaryo plan-

bir alanda, potansiyel yeniden hem biyo-politikanın hem de güvenliğin konusu haline gelmiştir (Dillon ve Reid, 2001 ve Halswoth ve Lea, 2011). Sosyal sorun bağlamında göreceğimiz gibi, evsizler, sürekli işsizler, ilaç bağımlıları, illegal göçmenler ve suçlular, 11 Eylül sonrası dönemde, her an terörle ilişkilendirilebilecek eylemlerde bulunma ihtimali olan, her an düzen bozucu bir faaliyet içerisine girebilecek bir grup olarak, bu tehlikeli oluşun taşıyıcısı konumundadırlar (Halswoth ve Lea, 2011). Tehlikenin belirsiz olduğu, dolayısıyla da önsel olarak kavranmadığı ve engellenemediği yerde, neo-liberal yaşam ve güvenlik siyaseti, geleceğin oluşumunun bir parçası olarak onu şekillendirmeyi amaçlayan önleyici müdahaleler üzerine kurulu bir sürekli savaş doktrinine dayanmaktadır. Önleyicilik ve savaşın kurucu bir rasyonalite düzeyine yükselişi, neo-liberal biyo-politikanın dördüncü önemli özelliği niteliğindedir.

Günümüzde, askeri müdahale mantığı, yaşam siyaseti ve spekülâtif sermayenin yeni biçimleri arasında bir tür iç içe geçme yaşanmaktadır.¹⁸⁵ Savaş durumu, bir üst anlatı olarak salgın hastalık, çevre felaketi, suç söz konusu olduğunda, önleyici müdahalenin mantığını yaşamın korunması adına belirlemekte, sadece disiplinler arası ya da askeri ve sosyal güvenlik arasındaki ayrımları değil, ulusal ve uluslararası gibi ayrımları da güvenlik ve biyo-politika adına sorun haline getirmekte ve belirsizleştirmektedir. Örneğin suçun kontrol edilmesi, sosyal politika için öncü bir paradigma haline gelirken, suç kontrolü ile savaş durumu arasındaki bağ da ortadan kalkmaktadır (Halswoth ve Lea, 2011: 143-144). Yeni güvenlik söylemine göre ar-

lamaya dayalı tahmine dayalı olmayan gelecek tahminleri, özellikle 2007 finansal krizinden sonra önem kazanmıştır.

¹⁸⁵ Askeri amaçlar bugün kök hücre çalışmaları dahil bir çok alanda hala teknolojik yenilik üretilmesinin önemli bir faktörüdür.

tık bu tür ayrımlar savunulabilir değildir.¹⁸⁶ Biyo-politik “savaş artık devletin, hatta insan hayatının savunulması adına değil, meteoroloji, epidemiyoloji ve bütün yaşam formlarının evrimini kapsayarak biyosferik boyutundaki yaşam adına verilmektedir” (Cooper, 2008: 98).

Fakat diğer taraftan, Cooper’a göre bu söylemin “mesajı oldukça basittir. İstatistiksel olarak bile olsa, yaşamın hastalığa karşı garanti altına alınabileceğini ya da savaşa karşı korunabileceğini artık varsayamayız. Aslına bakılırsa, yaşanılabilir varlık koşullarının, ulusun alanında içerilebilir ya da egemen devletin kararlarının yükümlülüğü altında olduğunu bile artık varsayamayız. Yeni güvenlik söylemi, tamamen semantik düzeyde, biyolojik, sosyal yeniden üretim ve cinsiyet politikalarının askeri kaygıların alanının yeniden içine çekilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bizleri, ne olursa olsun, yaşamın her zaman tehlike ile dolu olduğuna ikna etmeye kararlıdır. Bu nedenle, tam da insan hakları bildirgesinin ayrı tutmaya çabaladığı şeyleri, askeri güvenlik ile insani refahı, yaşam hakkı ile savaşın idaresini birleştirerek sonuçlanır.” (Cooper, 2008: 65). Bu sınır ötesiliği en iyi şekilde son dönemlerde dünya nüfusu ve ülkeler için aciliyeti ve önemi giderek artan bir olağanüstü hal biçiminde yaşanan, grip salgınlarında görüyoruz. Nüfusu tehdit eden yeni tehlikeler, salgın hastalıklar ve çevre felaketleri özelinde sürekli olarak karşılaştığımız gibi, artık sınır ötesidir.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Bu güvenlik söyleminden bahsederken özellikle ABD merkezli politikaları merkeze almaktayım. Kuşkusuz neo-liberal biyo-politika ve güvenlik sadece ABD’ye indirgenemez; fakat ABD’nin bu politikalar söz konusu olduğunda kurucu bir rolü olduğunu göz ardı edemeyiz.

¹⁸⁷ ABD’de açık bir biçimde kamu sağlık sorunları askeri olağan üstü hal ile birleştirilmektedir ve biyo-güvenlik artık Yurt Savunması için Ulusal Güvenlik Raporları’nın (*National Strategy for Homeland Security*) önemli bir temasıdır. Böyle bir bağlamda güvenlik artık basitçe öngörü ve hazırlıklı olmak değil, “biline-

Son olarak da belirtmekte gerekiyor ki, neo-liberal biyo-politika ve güvenlik anlayışı sürekli korkunun ve kaygının teşviki yoluyla bir tür güvenlik devletini, toplumsal ve siyasal hayatın her alanında kurumsallaştırmakta ve güçlendirmektedir.¹⁸⁸ Güvenlik arayışının gündelik hayatın çatlaklarına giderek sızmakta olduğu, güvenliğe ilişkin özel ile kamusal arasındaki iş bölümünün giderek ortadan kaktığı bir zamanda, bir tür yumuşak huylu faşizm, bir başka deyişle gündelik hayatın mikro faşizmi yaygınlık kazanmaktadır. Güvenlik rasyonalitesinin içine gömülü bu tür bir faşizm, sürekli olarak güvenlik ve kamusal korunma üzerine düşünmeye sevk edilen kamu için de ortak duyu düzeyine yükseltilmektedir (Hallsworth ve Lea, 2011: 152).¹⁸⁹ Bu güvenlik enflasyonu ile beraber, neo-liberal biyo-politika artık yaşamı her düzeyinde gerçek tabiyet altına almayı amaçlamaktadır.

Bu bağlamda güvenlik teknikleri, bir yandan olağan üstü hal mantığı içerisinde öngörülemez ve dolayısıyla da istisnai olana yoğunlaşırken, diğer taraftan da gündelik hayatın her alanında işler hale gelmektedir. Söz konusu olan nüfusa yönelik üçlü bir güvenlik sisteminin yürürlüğe konulmasıdır diyebiliriz: (i) nüfusun genelini hedefleyen güvenlik teknikleri, (ii) risk analizleri etrafında nüfusu parçalara ayırarak onun belirli kesimlerini, belirli bağlamlar içerisinde konusu haline getiren özelleşmiş gü-

mez olumsuzluklara uyarlanmayı sağlayacak üretken bir kabiliyet edinmek"tir (Cooper, 2008: 153).

¹⁸⁸ Hallsworth ve Lea, bu güvenlik devletinin üç tane belirtisinin olduğunu söylemektedir: refahtan devletinde çalışma (*workfare*) devletine ve risk yönetimine geçiş, terörizmle ve organize suçlarla mücadele için alınan yeni önlemler ve suç kontrolü ile savaş durumu arasındaki farkın ortadan kalkması.(Hallsworth ve Lea, 2011: 143).

¹⁸⁹ Bu güvenlik söylemine ilişkin eleştirel bir çalışma için bkz. Neocelous (2008).

venlik teknikleri ve (iii) negatif güvenlik, yani çıplak güvencesizlik hali olarak bireyi ölmeye ya da sadece hayatta kalmaya terk etmeye dayalı teknikler. Neo-liberal yoksulluk yönetimi sorunsalı işte bu yönetim ve güvenlik rasyonalitesinin bir izdüşümü olarak oluşturulmuştur.

Kuşkusuz Kuzey Atlantik ülkeleri arasında dahi, bütün farklılıkları kat eden tek biçimli bir yoksulluk yönetimi sorunsalından bahsetmek mümkün değildir; fakat neo-liberal düşünce ve siyasaların Atlantik'in iki yakasında genelleşmesi ile beraber, yeni sosyal sorunun kavranma biçiminde ve yeni sosyal soruna yönelik yönetsel müdahalede kimi benzerliklerin ortaya çıktığını saptayabiliriz.¹⁹⁰ Öncelikle yukarıda ana hatlarını verdiğimiz neo-liberal yönetim rasyonalitesinin ve müdahalenin yaygınlaşması sonucu, sosyal sorunun kavranma biçiminin ve ona yönelik müdahalenin bütünüyle dönüştüğü söylenebilir. Sosyal sorunun kavranma biçimine yönelik bu dönüşümün ardında, daha ileride ele alacağımız gibi neo-liberal gerçek tabiiyet stratejilerinin bir ürünü ve vazgeçilmez bir parçası olarak sosyal güvencesizliğin ve bu gelişmeye eşlik eden türde çalışmanın yaygınlaşması yatmaktadır (Wacquant, 2009; Castel, 2003).

Sosyal sorunun, başta Kuzey Atlantik ülkeleri, özellikle ABD, Fransa ve İngiltere merkeze alındığında geçirdiği dönüşüm ve başkalaşımı beş temel başlık altında toplayabiliriz: Ön-

¹⁹⁰ Kuzey Atlantik ülkelerinden özellikle kastım ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya. Yeni neo-liberal sosyal sorun ve yoksulluk yönetimi üzerine yürütülen tartışma da bu ülkelerden özellikle ABD ve İngiltere'yi merkeze almaktayım; çünkü görüleceği gibi bu ülkelerin deneyimleri neo-liberalizm için adeta bir model oluşturmaktadır. Bu konuda özellikle bkz. Wacquant, (2009). Yine yeni sosyal sorunun arz ettiği genellik için bkz. Castel, (2003). Sosyal politika uygulamalarının bu bağlamda genel olarak dönüşümüne ilişkin olarak bkz. Clarke, (2004), Esping Anderson, (1999), Rosanvallon, (2004), Özügürlü, (2003), Sallangül, (2004).

celikle sosyal sorun ekonomikleştirilmiştir. Keynesci siyasaların ve tekniklerin ruh verdiği sosyal anlayışı terk edilirken, girişimcilik ve rekabet merkeze alınarak, sosyal soruna yönelik yönetsel müdahale yeniden yapılandırılmıştır (Rose ve Miller, 2008; Clarke, 2004, Dean 1999). İkinci olarak, hem sosyal soruna yönelik müdahale hem de sosyal sorunun kendisi parçalanmaya tabii tutularak, aile, yaşlılık, gençlik, göçmenlik, bağımlılık, emeklilik ve işsizliğe dair, farklı sosyal problemler öne çıkmaya başlamıştır. Sosyal sorunun kavranma biçiminin ve ona yönelik müdahalenin parçalanması, Keynesci dönemdeki refah uygulamaları ile bir uyum içerisinde olsa da, bu sefer risk temelli farklı teknikler işe koşulmakta ve sosyal problemler risk grupları kavramı etrafında yeniden ele alınmaktadır. Üçüncü olarak sosyal sorun, sosyalin alt-tabakaları (en alttaki toplumsal sınıflar) ile ilgili sorun olmaktan çıkarak, sosyalin “dışı” ve marjinde olan ile ilgili bir sorun haline getirilmiştir. Temel sorun artık, sosyalin tamamıyla dışına düşmüş olan kişi veya grupları yeniden entegre etmek, istihdamı artırıcı siyasalar etrafında onları ekonomik olarak içermek ya da içerilemedikleri durumlarda onları kontrol altında tutmaktır. 1970’lerin sonundan itibaren yaygın bir kullanım alanı bulan sınıf-altı, sosyal dışlanma gibi terimler, bu dönüşümün bir ifadesi olarak görülmelidir (Procacci, 1995). Dördüncü olarak da sosyal sorun, yeniden cezalandırma pratikleri ve suç kavramı merkeze alınarak anlaşılmaya başlanmış ve buna uygun pratik ve teknikler uygulamaya konulmuştur. Wacquant’ın çarpıcı bir biçime ortaya koyduğu gibi, özellikle ABD’de artan hapsetme ve cezalandırma pratikleri yeni sosyal soruna yönelik istihdam temelli (*workfare*) siyasalar ile cezalandırma temelli (*penalfare*) siyasaların arasında giderek artan eklemelenmenin bir ürünüdür (Wacquant, 2009: xvi).¹⁹¹ Son

¹⁹¹ Wacquant’a göre bu cezalandırıcı siyasalar, bir taraftan işçi sınıfının

olarak da sosyal sorun, giderek bir geleceksizleşme-güvencesizleşme (yarınsızlaşma) sorunu haline gelmektedir. Bu bütünleştirici dinamik, sosyal sorunun idari ve akademik düzlemde parçalanmasıyla el ele gelişmektedir. Yeni sosyal soruna yönelik bu gelişmeler hiç kuşku yok ki birbiriyle ilişkilidirler. Yoksulluğa yönelik müdahalenin dönüşümü, sosyal soruna ilişkin söz konusu değişimlerle iç içe geçmiştir. Bu nedenle bu dönüşümü biraz daha ayrıntılandırmakta fayda var.

Gilles Deleuze, J. Donzelot'un kitabına yazdığı önsözde sosyal, "içerisinde özgül durumların ve oldukça farklı sorunların bir araya getirildiği bir sektör" ve kamusal ile özeli birbirine monte etmeyi amaçlayan farklı tekniklerin işleyiş mahalli olarak betimlemiştir (Deleuze, 1979: x). Bir önceki bölümde, sosyal istatistikler, sosyal reformlar, sosyal güvenlik uygulamaları ve sosyal haklar tarafından olanaklı hale getirilen bir alan olarak, ekonomi ile siyaset arasındaki yeni bir bölge biçiminde sosyalin doğuşunun 19. yüzyıl sonuna götürülebileceğini belirtmiştim.¹⁹² Fakat sosyal kavramı ve soyutlaması, kamu eyleminin

"fazlalık" kesimini kapatır ve "işe yaramazları içeri tıkarken", parçalanmış ücretli yeni hizmet emeğine karşı direnen ve inatçı olanlar için enformel sokak ekonomisine girişin maliyetini artırmak yoluyla, sosyalliğinden arınmış olan ücretli çalışma disiplini bu kesimlere dayatmaktadır. Diğer taraftan ise bu siyasalar, "devlet otoritesini yeniden olumlama sembolik misyonuna ve itaatkar yurttaşlar ile sapkın kategoriler arasındaki kutsal sınırı güçlendirmeye hizmet ediyor" ve devletin gündelik hayattaki otoritesini yeniden olumluyorlar. Wacquant, yeni sosyal sorunun yarınsızlaşma bağlamında kentsel mekânla ve suç meselesinin geri dönüşüyle nasıl ilişkili olduğunu metinlerinde çarpıcı bir biçimde tartışmaktadır (Wacquant, 2009: xvi). Hakim emek biçiminin kuruluşu, daha önce belirttiğimiz gibi siyasal bir inşa sorunudur. Söz konusu cezalandırıcı pratiklerin genelleşmesini bu bağlamda değerlendirmek gerekiyor.

¹⁹² Sosyal kavramı için bkz. Donzelot, (1979), Dean, (1999), Rose ve Miller, (2008), Rose, (1996), Procacci, (1994).

ayrıcalıklı nesnesi olarak asıl yerini, Keynesci pratiklerin hâkim olduğu dönemden almıştır. Rose ve Miller bu dönemi, “sosyalın bakış açısından yönetim” olarak adlandırmaktadırlar (Rose ve Miller, 2008).¹⁹³ Yazarlara göre “gelişmiş liberalizm” döneminde sosyal, artık “yönetim stratejisinin temel hedefi, amacı ve anahtar bölgesi değildir.” (Rose ve Miller, 2008: 22). Sosyal sorunun düşünülme biçimine temel oluşturan sosyal soyutlamasının “öldüğü” ve yürürlükten kalktığı söylenemese de, belirli bir dönüşümden geçtiği ve sorunun başkalaştığı ortadadır (Dean, 1999). Günümüzde sosyal kavramı, artık kendi özgün yasalarına sahip olan belirli bir toplumsal bütünlüğe göndermede bulunmak yerine, girişimci özneler üzerinden yapılan bir soyutlamaya tekabül etmektedir. Dolayısıyla sosyal, yasalarıyla kendine yönelik yönetsel müdahaleye temel oluşturan, ekonomi ile siyaset arasındaki “özerk” bir alan olarak değil, ekonomi ile benzer yapıda olan ve tam da bu nedenle kendisine yönelik yönetsel müdahalenin onun bu yapısını göz önüne alması, hatta ona bu yapıyı kazandırması gereken bir alan olarak anlaşılmaktadır. Dean’ın ifade ettiği gibi sosyal, piyasamsı bir biçim almıştır (Dean, 1999: 173) ve bu yönüyle onu sermaye ilişkisinden belirli bir düzeyde “bağımsızlaştıran” değil, onun oluşturunucularını piyasanın kurucu ilkeleri etrafında içermeyi hedefleyen gerçek

¹⁹³ Rose ve Miller, endüstriyel hayatın, ücretli emeğin ve kentsel varoluşun istenmeyen sonuçlarını yönetme ve terbiye etme zorunluluğunun kabul edilmesi üzerine, buna yönelik eylem için sosyal adına yönetimin devreye sokulduğunu belirtmektedir (Rose ve Miller, 2008: 201). Yazarlar yeni dönemde cemaatin öne çıktığını düşünmektedir (Rose ve Miller, 2008: 22). Örneğin Rose’a göre, “cemaat, bireylerin ve kolektif varoluşun, yeni idarileştirilme coğrafyası olarak, içerisinde kişiler arasındaki mikro-ahlaki ilişkilerin kavramlaştırıldığı ve idarileştirildiği yeni düzlem olarak sosyalın yerini alıyor gibidir.” (Rose, 1996: 331).

tabiiyet stratejilerinin hedefidir artık.¹⁹⁴ Bu dönüşümle ilgili olarak sosyal soruna yönelik siyasalar da bir değişim geçirmektedir. Sosyal sorun artık, sosyali oluşturan unsurlar arası bir istikrar sorunu olmaktan çıkarak, sosyalin “dışı” ve onun içerilmesi veya kontrolü sorunu haline gelmiş ve buna uygun terimler icat edilmiştir. Sosyal sorunun 1970’lerin sonundan itibaren sosyalin “dışı” ile ilgili bir sorun olarak yeniden kuruluşunu en iyi ifade eden terimlerden biri sınıf-altı ve sosyal dışlanma terimidir.¹⁹⁵ ABD’de yaygınlık kazanan sınıf-altı terimi, sosyal sorunun geçirdiği bu dönüşümün erken bir habercisidir.

Gunnar Myrdal sınıf-altı terimini 1962 tarihli *Affluent Society* isimli çalışmasında kullandığında amacı, dikkatleri yoksulluğun yapısal dinamiklerine çekmekti (Procacci, 1995: 3). Fakat terim daha sonra yoksulluğun yapısal eşitsizlikler değil de ahlaki, kültürel ve bireysel davranışları merkeze alan bir yeniden yorumlanmasına temel oluşturdu. ABD’de 1970’lerin sonlarından itibaren yaygınlık kazanan terim sadece akademik çevrelerde değil, medyada da genel bir kullanım alanı bulmuş ve başlangıçta şehrin “getto”larında yaşayan bir kesimi ifade ederken giderek yoksulların bütününe işaret eder hale gelmiştir (Procacci, 1995; Rose, 1996: 345). Sınıf-altı olmak, yoksulluğu ama daha çok onun ayrılmaz bir parçası olarak belirli davranışlar bütününe içeren bir yaşam tarzına sahip olmayı işaret etmektedir. Sınıf-altını karakterize eden bir şey varsa o da sapkın davranış ve yüksek risk içermektir. Sınıf-altı kesim içerisine girenler yelpazesi oldukça geniştir: işsizler, refah bağımlıları (*welfare dependant*), suçlular, alkolikler, yeraltı ekonomisinden geçinenler, ilaç

¹⁹⁴ Bu bağlamda sosyale yönelen yeni teknikler girişimcilik temelli, bir taraftan kendi risklerini üstlenmeyi ve girişimleşmeyi diğer taraftan ise performans ölçümünü ve ihtiyatlılığı dayatan uygulamalardır (Dean, 1999).

¹⁹⁵ Sınıf-altı terimi için bkz. O’Connor, (2001), Katz, (1993), Procacci, (1995), Bauman, (1999). Sosyal dışlanma için bkz. Saith (2007).

ve alkol bağımlıları, eşsiz çocuk büyüten bekâr siyah anneler gettolarda yaşayan, gelişigüzel geliri ve cinsel hayatı olan siyah ve hispanikler (Connor, 2001: 267; Procacci, 1995: 4; Rose, 1996: 345). Bu toplumsal kesimlerin değerlendirilmesinden görülebileceği gibi, sınıf-altı terimi davranışsal ve ırksal olmak üzere iki önemli boyuta sahiptir (Procacci, 1995).

ABD’de yoksulluğu bireyin yaşam tarzı, davranışları ve ırksal aidiyeti üzerinden değerlendiren gelenek, 1970’lerin çok öncesine uzanmaktadır.¹⁹⁶ O’Connor’ın belirttiği gibi ABD’li sosyologlar, 1930 ve 40’larda Chicago Okulu’nun etkisiyle yoksulluğu bir kültürel sapma ve patoloji sorunu olarak ele almaktaydılar (O’Connor, 2001: 19). İkinci Dünya savaşını izleyen yıllarda ekonomi politik temelli ve yoksulluğun analizini yaparken, merkeze gelir, ücretler ve istihdamı alan yaklaşımlar yaygınlaşmışsa da, yeni sağ düşüncenin gelişmesi ile beraber ibre yeniden davranış ve kültür temelli açıklamalara dönmüştür.¹⁹⁷ Sınıf-altı teriminin yerleşmesi, aile değerlerini, aşırı devlet müdahalesini, kişisel sorumluluğu vurgulayan ve yoksulluk yardımlarını yeniden örtük olarak “hak eden/hak etmeyen” yoksul aynıları üzerinden yapılandırmak isteyen yeni sağ düşüncenin

¹⁹⁶ Yoksulluk kültürü fikri de bu geleneğin bir parçasıdır. ABD’de yoksulluğun bilgisinin üretilme biçiminin kapsamlı tarihsel analizi O’Connor’ın çalışmasında bulunabilir. O’Connor, sınıfın analitik bir kategori olarak yoksulluğu ile ırk ve toplumsal cinsiyetin demografik bir kategoriye indirgenmesinin ABD’de yoksulluğa dair üretilen bilginin iki önemli özelliği olduğunu belirtmektedir (O’Connor, 2001: 9-10). Bkz. O’Connor, (2001).

¹⁹⁷ 1960’lı yıllar, ABD’de Oscar Lewis’in “yoksulluk kültürü” kavramının ve ırkçı asimilasyonizmin sosyal bilimciler arasında ayrılıklar yarattığı, Yoksulluğa Karşı Savaş (*War on Poverty*) projesi ile beraber yoksulluğun devlet tarafından bir araştırma sorunu haline getirildiği yıllardır. Fakat Keynesçi uzlaşının ortadan kalkması, yoksulluk ile makro ekonomik politikalar arasında kurulan bağlantının da ortadan kalkmasına yol açacaktır (O’Connor, 2001: 12).

gelişmesi ile doğrudan ilişkilidir (O'Connor, 2001: 244). Bu dönem zarfında yoksulluğa ilişkin bilgi, bir taraftan aşırı sayısallaştırılarak teknikleştirilirken, diğer taraftan da yoksulluk "düzensizlik", "sapma", "işlevsizlik" ve kendini sürekli yeniden üreten bir patoloji olarak kültürel ve psikolojik süreçlere indirgenmiştir (O'Connor, 2001: 14). Bu bağlamda yoksulluk, ekonomik ve siyasal nedenleri üzerinden değil, seçilmiş olan kimi davranış örüntülerinin belirli toplumsal gruplara özgülmesi yoluyla, sosyale ilişkin niteliksel bir sorun olarak ele alınmaya başlamıştır. Davranış örüntülerinin sayısallaştırılması ve bu davranış örüntülerindeki sapmaların normallik eğrileri etrafında işaretlenmesi ise, yoksulluğa ilişkin müdahalenin davranışlar üzerinde bir müdahale haline getirilmesinin önünü açmıştır.¹⁹⁸ Bauman'ın ifade ettiği gibi, "sınıfdışı fenomeninin anormalliği yoksulluk meselesini 'normalleştirir'" (Bauman, 1999:105). Bir anlamda gerçekleştirilen, yoksulluğun yeniden bir sefalet sorunu haline getirilmesidir (O'Connor, 2001: 244).

Sınıf-altı terimi, yoksulluk siyasasını bu doğrultuda çerçeveleme ve bu siyasanın konusu haline getirdiği toplumsal kesimleri dönüştürücü müdahaleye açma girişiminin bir parçası olarak işlemektedir. Bu bağlamda sınıf-altı terimi altında toplanan yeni sefilleri karakterize eden en önemli unsurlardan birinin, yine çalışmaktan kaçınma davranışı olarak gösterilmesi de manidardır. Bu nedenle sınıf-altı kesime yönelik hayata geçirilen müdahale, davranış değişikliklerinin hedefleyen, bireysel teda-

¹⁹⁸ Procacci, normlarla ilişki içerisinde, sapmaların yoğunluğu ile bölgeler arasındaki davranış farklılıklarını ölçen yaklaşımların benimsendiğini ve sınıf-altı terimi yoluyla orta sınıf modeline göre sosyal normların belirlenip bütün toplumun ona göre yargılandığını belirtmektedir (Procacci, 1995: 7). O'Connor'ın da ifade ettiği gibi bu tür davranışsal göstergelere göre sınıf-altı kesimi ölçme çabası, bizzat yoksulluğundan dolayı mağdunu suçlama eğiliminin bir parçasıdır (O'Connor, 2001: 14).

viyi içeren ve istihdamı artırıcı olan siyasalara dayandırılmıştır. Procacci'nin vurguladığı gibi sınıf-altı terimine ilişkin tartışmalar, "çalışma etiği" kavramının hâkimiyeti altında gelişmiştir (Procacci, 1995: 24, Bauman, 1999: 93-97). 19. yüzyılın sefalet sorununa yönelik, rasyonelleştirici ve düzen kurucu bir ilke olarak benimsenen çalışmanın dayatılması vurgusu yeniden benimsenmiş; fakat emek ve çalışma bu sefer kendi kendini sermayeleştirmesi gereken aktif bir özne olarak yeniden kurulmuştur.¹⁹⁹ Hem sınıf-altı terimine ilişkin tartışmalar hem de yeni sosyal soruna ilişkin sonraki tartışmalar ve yeni sosyal soruna yönelik hayata geçirilen neo-liberal yoksulluk yönetimi sorunsalı, 19. yüzyılın sefalet sorunundan ve klasik yoksulluk yönetimi sorunsalından önemli farklılıklar içermektedir. Söz konusu olan, normal yoksulluktan özenle ayrıştırılan ve ahlakileştirilen sefalet değildir artık. Yoksulluk bütünüyle en aşırı yoksulluğa, marjine indirgenirken, sorun yeniden ahlakileştirilmekte ve problem nüfus grupları olarak görülen kesimlere rasyonelleştirici şemalar dayatılırken, bu şemaları içselleştirme kapasitesi olmayan kesimler sürekli kontrolün konusu haline gelmektedir. Sosyal bütünsel alanı bir nevi ayrıştırmaya tabii tutulmakta ve girişimci aktörler temelinde yeniden kurulmaktayken, yoksul da kendinde sosyali kurucu nitelikleri barındırmayan birey olarak imgelem ve stratejide marjine konumlandırılmaktadır (Rose, 1996: 347). Bu marjine yerleştirme önemli siyasal sonuçlar üretmektedir.²⁰⁰

¹⁹⁹ Emeği bu doğrultuda yeniden kavramlaştırmanın en önemli aracı beşeri sermaye kavramı olmuştur. Beşeri sermaye kavramı için bkz. Becker, (1993).

²⁰⁰ Sosyal dışlanma söylemi de marjine, sosyalin "sırına" yoğunlaşmakta ve entegrasyoncu bir mantığı öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda Levitas bu mantığı Durkheimci bir hegemonya projesi olarak okumaktadır. Bkz. Levitas (1996). Sosyal dışlanma merkezli politikalar ağırlıkla İngiltere mer-

Yoksulluğun sınırlar ve marjınlar temelinde yeniden düşünülmesinin üç temel siyasal ve ekonomik hedefi vardır: marjinde olanı çalıştırma vasıtasıyla ekonomik olarak içermek; içeri lemediği durumlarda onun davranışlarını değiştirmek ve onu piyasanın zorunluluklarına tabii kılmak ya da gerekirse hapsedme yoluyla kontrol altında tutmak ve sosyal sorunu, marjinde konumlananların farklı problemleri üzerinden parçalamak.²⁰¹

kezlidir. Bilindiği gibi, İngiltere’de Üçüncü Yol’un yönetimi döneminde yeni bir sosyal politika yönelimi yürürlüğe konulmuştur. Sosyal Dışlanma Birimi (*The Social Exclusion Unit*), Çalışmak için Refah (*Welfare to Work*) ve yeni bir *New Deal* programından oluşan bu sosyal politika programı aracılığıyla sosyal içirme politikalarına dönüştteki amacın, dışlanma riski altındakilerin dışlanmasını önlemek, alie ayrılmalarını, genç yaşta hamile kalmaları ve suç azaltmak ve insanların “kendilerine yardım edebilmelerine” yardım etmek olduğu belirtilmiştir (Kennedy, 2005). Kennedy bu uygulamalarda birbiriyle örtüşen iki söyleme dikkat çekiyor: ahlaki yükümlülükler ve bireyin alt-sınıf’ın bir parçası olarak konumlandırılması. Bu programlar bir yandan toplumsal olarak dışlanışları yeniden entegre etmeye yönelirken, öte yandan “her birey de ‘haklarına’ karşılık gelecek bir sorumluluk duygusu uyandırma arayışındadırlar. Bu genel sorumluluk duygusundan “işin dünyasına” daha katılımcı ve daha aktif bir bağlılığın ortaya çıkacağı umulur” (Aufheben, 2005: 69).

Levitas’ın da belirttiği gibi sosyal içirme refahın yeniden bölüşümü üzerine değil de, sosyal politika amaçlarını ahlaki ayıba (*moral blame*) göre yeniden düzenleyen, birbiriyle ilişkili siyasa mekânizmaları tanımlamaktadır. Levitas, bu politikaların piyasa tutunumu (*market attachment*) etrafında bir toplumsal birleşmeyi merkezine alan, bununla birlikte eşitsizliği ve yoksunluğu bir patoloji ve sapma sorunu olarak gösteren Durkheim’cı entegrasyonist bir yeni hegemonya projesi olduğunu söylemektedir (Levitas, 1996).

²⁰¹ Sosyal sorun, kuşkusuz tek bir soruna indigenemeyecek denli çok yönlüdür. Burada bahsi edilen parçalama edimi, sosyal sorunun farklı düzeyleri arasındaki bağlantıları ortadan kaldırmakta, bir taraftan tekil olana sorunlara özgül bir alan açarken, diğer taraftan onu tekilliği içerisine hapsedmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi istihdamı artırıcı pratikler yeni sosyal sorunu hedefleyen müdahale açısından merkezi bir yerdedir.²⁰² Sosyal reformlar aracılığıyla sosyal yardımların gelir testlerine ve çalışmaya bağlanması, yaşam boyu mesleki eğitim ve işin gerektirdiği yeni niteliklerin sürekli edinilmesinin dayatılması, Kuzey Atlantığın her iki yakasında gerçekleştirilen uygulamalarda sosyal politika açısından kritik hale gelmiştir (Wacquant, 2009). Wacquant'ın belirttiği gibi ekonomik olarak marjinde olanı içermeye çabası ile içerilemeyeni kontrol etme ve cezalandırma pratikleri arasında içsel bir bağ bulunmaktadır. Wacquant, marjinal nüfusun davranışsal kontrolüne yönelik olarak cezai yaptırımlar (*prisonfare*) ile, çalıştırma temelli refah uygulamaları (*workfare*) arasında günümüz açısından özgül bir eklemleme olduğunu ve ABD'nin, Kuzey için bu eklemlemeyi cisimleştiren bir yoksulluk yönetimi modeli sunduğunu belirtmektedir (Wacquant, 2009: xix-xxi). Bu modelin yaygınlık kazanmasının ardında ise, sorunun bizzat kendisinin küresel bir nitelik arz etmesi ve günümüz kapitalizminin kimi özellikleri açısından, özellikle emeğe yönelik siyasalar merkeze alındığında bir yakınsama sergilemesi yatmaktadır. Bu bağlamda R. Castel ve L. Wacquant'ın etkili bir biçimde gösterdiği gibi, tam da yeni sosyal sorunun sınıf-altı ve sosyal dışlanma gibi terimler aracılığıyla marjine ilişkin bir sorun olarak sunulduğu, marjine özgelenen kimi niteliklerin (eksik istihdam, işsizlik ve güvence-siz-geleceksiz çalışma gibi) tam da güncel toplumun genel karakterini belirleyen nitelikler haline gelmesinin bir sonucudur (Wacquant, 2009; Castel, 2003).²⁰³

²⁰² J. Peck ABD'yi bu doğrultuda çalıştırma yanlısı devlet (*workfare state*) olarak adlandırmaktadır. Bkz. Peck, (2001).

²⁰³ Wacquant bu durumu ileri marjinalite olarak tariflemektedir. Yüksek marjinalite düzeninin altı temel özelliği bulunmaktadır: toplumsal istikrarsızlık ve hayat güvencesizliği vektörü olarak emek, makroekonomik akım-

Yeni sosyal sorunun merkezini giderek daha fazla ölçüde “işe yaramazlar-lüzumsuzlar”, toplumda “hiçbir yeri olmayanlar” ve “sayı fazlalıkları” (*supernumeraries*) olarak görülen kesimler yani yoksulluğu en uçta yaşayanlar işgal ediyor (Castel, 2003: xiii). Castel’e göre “endüstriyel toplum içerisinde işçilerin en sosyallikten anılmış kesiminin işgal edeceği yer sorunu olarak ortaya çıkan” yeni sosyal sorun, çalışma aracılığıyla kimlik edinmenin ortadan kalkmasıyla ve ücretli emeğin kendisinin bir kez daha tehlikeli bir duruma dönüşmesiyle ilişkilidir (Castel, 2003: xx). Her ne kadar etnik kökenlere, göçmen olup olmamaya ve toplumsal cinsiyete göre eşitsiz biçimlerde deneyimlense de, savunmasızlığın ve belirsizliğin kitlelerin gündelik hayatını giderek daha fazla belirlediği günümüzde, yeni sosyal sorunun indirgenmeye çalışıldığı marjinal kesimin sorunlarının ardında, toplumun ve emeğin genel karakterini belirleyen bütünleştirici dinamikler yatmaktadır. Castel’in ifade ettiği gibi, toplumun “marjinlerinde” yer aldığı ve bir anlamda onun dışında kristalize olduğu düşünülen şey, yani ücretli emeği sarmalayan belirsizlik, küresel kapitalist gelişmelerin ve toplumun merkezini işgal eden süreçlerin doğrudan bir ürünüdür ve bu gelişmelerin merkezinde yer almaktadır. Castel, yeni sosyal sorununun bütünleştirici dinamiklerini, ücretli emeğin sorunlarını merkeze alarak yeniden düşünmeyi önermektedir (Castel, 2003: 317). Çünkü Wacquant’ın kendisini tamamladığı gibi yeni sosyal sorun, güvencesiz-geleceksiz çalışmanın (*precarious*) ve onun kent-

lerden işlevsel kopuş, mekânsal sabitleşme ve yafta, uzamsal yabancılaşma ve “mahal”in çözülmesi, hinterlandın yok oluşu, toplumsal parçalanma, simgesel yarınlma ve güvencesizlerin tamamlanmamış doğumu (Wacquant, 2011: 258-272).

sel proleterya üzerindeki etkilerinin genelleşmesiyle ilgili bir sorundur.²⁰⁴

Üçüncü alt bölümde ele alacağım gibi, belirli süreli, geçici, yarı-zamanlı, standart olmayan çalışma biçimlerinin, eksik istihdamın ve işsizliğin ve bu gelişmelere eşlik eden sosyal güvencesizleşmenin yayılması Kuzey Atlantik ülkelerinde, özellikle de ABD’de yeni türde kitle savunmasızlığının doğmasına yol açmıştır (Castel, 2003; Wacquant, 2009). Savunmasızlığın ve güvencesiz-geleceksiz çalışmanın yaygınlaşması, sorunun istikrarlı bir sosyal ile onun istikrarsız marjini ya da dışı arasında yaşanmadığına, aksine marjini karakterize eden istikrazlığın, içerinin kurucu bir unsuru olduğuna işaret etmektedir. Bu istikrarsızlık dar anlamda yeni güvenlik sorununun da üretilmesine yol açmıştır. Ücretli emeğin parçalanmaya başladığı 1970 sonrasında itibaren, yeni sosyal reform uygulamaları hayata geçirilirken sosyal sorun, cezalandırıcı pratikler aracılığıyla yeniden bir suç sorunu haline getirilmiştir. Bu gelişmeye ek olarak “sosyalliğinden arındırılmış (*de-socialized*) emeğin ürettiği sosyal ve siyasal güvensizliğin genelleşmesine karşı gelişen reaksiyon, bu genel-

²⁰⁴ Fransızca *precarite* terimi 1980ler’den beri giderek artan ölçüde dolaşımdadır. *Pecarite*’ye ek olarak, *precarious labour*, *precariat* gibi (*precario* ve *proleteriat* terimlerinin bir araya getirilmesinden oluşuyor) birçok terim üretilmiştir (Neilson ve Rossiter, 2008). *Precairous*, Latince *precairius*’dan türetilmiştir. *Precairius* ise bir başkasının iltimasına, kayırmasına dayalı olan bir yalvarma/yakarış durumundan, *precem*, yakaran/dua edenden türetilmiştir. Bu tanım, söz konusu güvencesizlik durumunun inşa edildiğini, *precariat*’nın inayetine bağlı olduğu ve ancak kendisinden dilenebileceği bir iktidar ilişkisi tarafından üretildiğini anlatmaktadır (Foster, 2011: 108). Terimin Türkçe’de doğrudan bir karşılığı bulunmamaktadır. Terim güvencesiz, geleceksiz, belirsiz, geçici, tekinsiz bir yaşam ve çalışma gibi birçok anlamı içermektedir. Türkçe karşılık olarak *yarımsız* ifadesinin, aynı zamanda güvencesizlik nedeniyle yarını üzerinde söz sahibi olmamayı ifade ettiği için, daha iyi bir karşılık olduğunu düşünüyorum.

leşmenin inkârı veya ondan bir sapma olarak yasa ve düzen söylemi", Atlantığın her iki yakasında yükselişe geçmiştir (Wacquant, 2009: xv). Yeni sosyal sorunun merkezini işgal eden evsizler, bağımlılar, post kolonyal göçmenler, işsizler, gençler, kâğıtsızlar²⁰⁵, hem söz konusu sosyal güvencesizleşmeyi hem de bu sosyal güvencesizleşmenin yarattığı kaygıyı toplum nezdinde cisimleştirmektedirler. Bu kesimlerin tabiiyet altına alınması ve güvencesizleşmiş-geleceksizleşmiş ücretli emek disiplininin bu marjinal nüfusa dayatılması (Wacquant, 2009: 47), tam da içeride ikamet eden "dışarıyı" ıslah etmek suretiyle, içeriye bir düzen verme ve sosyal güvencesizliği içeride genelleştirme girişiminin bir parçası olarak görülmelidir. Bu bağlamda denebilir ki, sosyal sorunu konu edinen neo-liberal yoksulluk yönetimi sorunsalı, bir güvenlik projesi olarak sosyalin güvenliğini, "sapkın olanı imgelemek" (Dean, 2008: 29) ve tabiiyet altına almak yoluyla sağlamaya yönelirken, bu amacını aynı zamanda onu güvencesizleştirmek yoluyla başarmaktadır.²⁰⁶

Bu yönetim sorunsalının bir ayağı yeni sosyal soruna yönelik müdahalenin ekonomikleştirilmesine, bir ayağı bu doğrultuda çalışmanın dayatılması ve emeğin bir sermaye olarak yeniden düşünülmesi yoluyla sosyalin bir tabiiyet alanı olarak kurulmasına, bir diğer ayağı da Wacquant'ın vurguladığı gibi hem cezalandırma pratikleri yoluyla (Wacquant, 2009) hem de güvencesiz-geleceksiz (yarınsız) çalışmanın dayatılmasıyla "marjinal" nüfusun kontrol altına alınmasına dayanmaktadır. Neo-liberal müdahalenin ve yönetim rasyonalitesinin hayata geçirilmesinin bir ürünü olarak yeni sosyal sorun, daha sonra tekrar ele alacağımız gibi, sınırlarla ilgili bir sorun olarak doğrudan piyasa ile piyasa dışı arasındaki sınırları belirsizleştiren süreçlerin (sosyal

²⁰⁵ Yasal olmayan yollardan Avrupa ülkelerine giriş yapan göçmenler kâğıtsızlar (*sans papier*) olarak adlandırılmaktadır.

²⁰⁶ Kitle ve imgelem konusunda bkz. Aytaç, (2009).

güvencesizliğin yaygınlaşması gibi) bir sonucudur. Son olarak eklemek gerekiyor ki, bu yeni sosyal soruna yönelik yönetsel müdahale, devlet kapasitesinde bir azalmayı değil, bir artışı gerektirmiştir (Wacquant, 2009). Fakat genişleyen devlet kapasitesi ve yönetsel eylem, parçalı, marijne konumlandırılan, minimal refah anlayışına dayalı sosyal sorun kavramlaştırmasına olduğu kadar, neo-liberal yönetsel rasyonalitenin piyasanın çevresini onunla uyumlulaştırma, yani piyasalaştırma hedefine de uyumlu olmak ve buna uygun araçlarla donanmak durumundadır. İşte bu nedenle risk ve belirsizlik kavramları ve bu kavramlar merkezinde refah yönetiminin yeniden yapılandırılması oldukça kritik bir rol oynamıştır.

Neo-liberal Risk Yönetiminin Temel Unsurları, Bir Fırsatlar Toplamı Olarak Belirsizlik ve Neo-liberal Refah Yönetimi

Neo-liberal yönetim rasyonalitesi, kendisini risk ve belirsizlik etrafında örgütlemekte ve çevresel müdahale üzerine kurulu yönetsel eylem, risk ve belirsizlik kavramlarından hareketle hayata geçirilmektedir. Bu bağlamda neo-liberal yoksulluk ve refah yönetimi sorunsalının oluşumunu ve bu sorunsal içerisinde risk ve belirsizlik kavramlarının yürürlüğe konulma tarzlarını mercek altına aldığımızda, özellikle dört gelişme öne çıkmaktadır: neo-liberal düşünce tarafından belirsizlik bir fırsatlar bütünü olarak yeniden kavramlaştırılmıştır; risk kavramı, belirsizliğin yönetilmesinde ve piyasalaştırılmasında temel örgütleyici unsur haline getirilmiştir; akışlar, özellikle finansal akışlar etrafında yeniden kavramlaştırılan risk ve risk yönetimi, neo-liberal yönetim çerçevesi için bir model haline gelmeye başlamış bu doğrultuda iç kontrol, denetim, ağ yapıları ve yönetim gibi terimler öne çıkmıştır; neo-liberal refah ve yoksulluk yönetimi, risk düşüncesi etrafında yeniden kurulmuştur. Göreceğimiz gibi

bir taraftan risk kavramı, “marjinal” olduğu düşünülen ve yeni sosyal sorunun merkezi problemi olan güvencesizleşme ve bu güvencesizleşmenin yarattığı kaygı ve korkunun yönetilmesinde, düzenlenmesinde ve denetlenmesinde kilit bir kavram haline gelirken, diğer taraftan belirsizlik fikri yönetim süreçleri açısından merkezileşmiştir.

O'Malley'in ifade ettiği gibi belirsizlik, “dünyayı imgeleme ve yönetme tekniği olarak neo-liberaller için, klasik liberaller için olduğundan daha merkezi bir yerde” durmaktadır (O'Malley, 2004: 60). Neo-liberal düşünce belirsizlikle kurduğu yeni ilişki yoluyla esnek, yaratıcı, imgelem ve ilham sahibi olan, belirsizliğin içerdiği fırsatları okuma kabiliyetine sahip öznelliği teşvik etmektedir (O'Malley, 2004); çünkü ancak böyle bir özne belirsizliği negatif ve sınırlandırıcı bir şey olarak görmek yerine, ona içkin olan fırsatlarla pozitif ve yaratıcı bir ilişki içerisine girme sanatını öğrenebilir.²⁰⁷ Bu anlayışa göre belirsizlik, insanın yaratıcı güçlerini harekete geçiren, bireyi koşullar karşısında esnek kılarak onlara göre davranmasını sağlayan bir tür imkânlar topluluğudur.²⁰⁸ Neo-liberal risk ve belirsizlik ayrımı, girişimci-

²⁰⁷ O'Malley, ihtiyatlı, tedbirli ve tarafsız olmak üzere üç tür belirsizliği ayırtmaktadır. Bkz. O'Malley, (2006: 23).

²⁰⁸ Bu tür bir yaklaşım, gelecek ile karşılaşan bireyler arasındaki eşitsizlikleri göz ardı etmenin yanı sıra, şimdiki zamana sürekli olarak bir var olma ve ayakta kalma kaygısı dayatan belirsizliğin ve bu belirsizlik üzerine kurulu bir geleceğin sonsuz bir bağımlılık ve tahakküm aracı olarak iş göreceğini de kabul etmez. Bir fırsat olarak gelecek, neo-liberalizm suretinde sürekli ihtiyatlılığı, önlem almayı ve askıya alınmış bir şimdide yaşamayı dayatan bir zorunluluk olarak geleceğin öteki adıdır. Güvencesizleştirilmiş bir şimdi, güvenli kılınmaya çalışılan neo-liberalizmin yaratıcılık vaadi dolu geleceği tarafından sürekli olarak alıkonulur. Adeta bir “sonsuz gelecek” şimdidiyi takip eden kronolojik bir zaman dilimi olmaktan çıkarak, tüm zamanlara genel ışığını veren ve onları belirleyen bir an halini alır. Kuşkusuz her toplumsal özne bu “sonsuz geleceği” kaynaklardaki eşitsizliğin ve zorunlu-

leşmiş özneleri, ana (*moment*) yoğunlaşmaya, ona içkin fırsatları algılamaya ve bu fırsatlara değerlendirmeye yönelik harekete geçmek için onlara sürekli tetikte olmayı öğreten yönetim sanatını içselleştirmeye yöneltir.²⁰⁹ Bu bağlamda risk ve belirsizlik özel olarak ayrıştırılmıştır. 1921 gibi erken bir tarihte çalışmasını kaleme alan Frank Knight, *Risk, Kâr ve Belirsizlik* isimli çalışmasında, bu ikiliğin temellerini oluşturmuştur. Daha sonradan pek çok alanda yankısını bulan Knight'ın ayrımını biraz açmakta fayda var.

Knight söz konusu çalışmasında üç tür olasılık biçimini ayrıştırmaktadır. Önsel (*a priori*) olasılık (belirli sayıda zar atımından hareketle belirli bir sayının gelme olasılığınu hesaplamak gibi), istatistiksel olasılık (yüklemler arasındaki ilişkinin sıklığı-nın ampirik değerlendirilmesine dayanan ve belirli bir gruba göndermede bulunarak yapılan), tahmine dayalı olasılık (basit özne tahmine yerine tahminin değerinin tahmini hesap edilerek yapılan). Knight, girişimcinin biricik olan karar anında, kararına temel oluşturmak için üçüncü türde olasılığı kendisine

lukların sonucu olarak ayrı şekilde deneyimlemeyecektir. Fakat neo-liberal yaklaşım bu gerçeğe rağmen, belirli bir davranış biçimini bütün öznelerden beklemekte ve bu davranış biçimini genelleştirmeyi amaçlamaktadır. Örneğin bu sonsuz gelecek alt sınıflardan tüm toplumsal hayatını, bir taraftan bizzat bir olasılık olarak şimdinin bağrında yatan kriz anına göre düzenlemesini, bütün enerjisini onu ötelemek üzere harekete geçirmesini, diğer taraftan ise sanki o hiç gelmeyecekmiş ya da yokmuş gibi şimdi içerisinde fırsatları kollayan ve yaratıcılığını kullanan bir girişimci özne gibi davranmasını talep eder. Onların girişimci özneler gibi davranamamaları da onların suçu olarak görülmektedir.

²⁰⁹ Bernstein, Kenneth Arow'un, "pratik sanatın açık bir biçimi olarak, risk yönetimi kavramının mimarı" olduğunu belirtmektedir (Bernstein, 2008: 33). Bu pratik yönetim sanatının tarihsel olarak nasıl geliştiğini ele alan ve belirsizliği oldukça pozitif gören bir bakış için bkz. P. Bernstein, (2008).

esas alması gerektiğini belirtmektedir (Knight, 2009: 113-115).²¹⁰ Herhangi bir an öylesine tek ve biriciktir ki, böyle bir durumda belirli bir sınıflandırmaya dayalı istatistiksel çıkarımlardan hareketle karar vermek neredeyse imkânsızdır. Girişimci, tam da belirsizlikle üçüncü türde ilişki kurma kapasitesine sahip olan kişidir. Knight, bu bağlamda ölçülemez olan belirsizlik ile ölçülebilir risk kavramını ayırtmaktadır (Knight, 2009: 18; Bernstein, 2008: 247). Bu ikilikten hareketle neo-liberal düşünce, “tekil, seyrek tekrar eden ve biricik olarak hayal edilen bir geleceğin yönetim tarzı” olarak belirsizlik kavramına dayalı yönetim ile ölçmeye dayalı risk yönetiminin farklılığını temellendirmektedir (O’Malley, 2004: 13-14).²¹¹ Risk ile belirsizlik arasında yapılan bu ayırım, giriş bölümünde belirttiğim gibi, yönetsel amaçlarla ilgili olduğu kadar, gelecek ve şimdiyle kurulan yeni türde ilişki üzerinden geleceği ve potansiyeli şimdiki zaman içerisinde tabiiyet altına alma çabasının bir uzantısıdır. Bu doğrultuda risk kavramının 1980’lerden itibaren artan yükselişi ve yönetimin risk merkezli bir biçim kazanması özel bir rol oynamıştır.

Yukarıda belirttiğim gibi, 1970’lerin sonundan itibaren risk kavramı belirsizliğin piyasalaştırılmasında ve giderek artan belirsizliğin yönetilmesinde örgütleyici ilke ve kavram haline

²¹⁰ Örneğin belirli bir alana yeni bir yatırım yapma kararı verilirken yapılması gereken, daha önceki yatırımlar üzerinden bir genellemeye dayanarak karar oluşturmak olamaz; çünkü durumun kendisi ampirik bir olasılık hesabının konusu haline getirilmek için genelleştirilebilir bir karakter arz etmemektedir. Girişimci, tabii ki bunlara bakacak, ama üçüncü tür olasılığa göre karar verecektir.

²¹¹ Risk, nesnel ölçüler ve istatistiksel olasılığı temel alan bütünlüklü/toplam (aggregate) geleceğe göre yönetmek olarak görülürken, belirsizlik, deneyimlenmiş yargı, zeki kestirim, analojiye göndermede bulunarak niceliksel olmayan tarzlar aracılığıyla yönetmek olarak değerlendirilmektedir (O’Malley, 2004: 13)

gelmiştir.²¹² Aslında 1970'lerin sonundan itibaren finanstan kamu siyasasına birçok alanda risk kavramının yaygınlık kazanması ve dikkatleri üzerine toplaması ile neo-liberal siyasaların söz konusu dönem zarfında hayata geçirilmesi arasında bir koşutluk bulunmaktadır. Risk kavramı ile neo-liberal siyasaların yükselişi arasındaki koşutluğun çok daha içsel olduğu düşünülmektedir. Örneğin, risk kavramının bireysel bilincin biricikliğinde köklendiğini ve kavramın belirli bir benlik anlayışının inşasının önünü açtığını belirten Culpitt, risk retorığının, neo-liberal bireycilik biçimini bağlamsallaştırdığını belirtmektedir (Culpitt, 1999: 15-27). U. Beck de, risk söyleminin yaygınlık kazanmasıyla, gerek emek piyasasında gerekse sosyal krizlerin alımlanma biçiminde bireyleşme süreçlerinin öne çıkmasına dikkat çekmektedir (Beck, 1998). Risk kavramı daha önce de belirttiğim gibi gelecek, potansiyel ve kriz algımızı, belirli bir doğrultuda yapılandıran bir kavramdır. Risk analizlerinin yaygınlık kazanması, risk kavramının gündelik hayatın her alanında körüklenecek kontrol teknolojilerinin temeli haline getirilmesi ve kamu siyasalarının risk kavramı üzerine kurulması ile neo-liberal yönetsel müdahale mantığı arasında, yeni türde bireyciliğin yerleştirilmesinin ötesinde, birçok örtüşme noktası bulunmaktadır. Öyle ki, risk kavramı neo-liberal yönetim anlayışının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir demek mümkündür. Bu saptama 1990'lar ve 2000'ler için, özellikle doğrudur. Aşağıda temel hatlarını vereceğimiz risk temelli ayrıştırıcı, seçmeci ve sınırlı refah yönetiminin kurumsal ve düşüncel çerçevesi de bu bağlamda oluşturulmuştur. Refah yönetimine de sıra-

²¹² Bu durum finans piyasalarının 1970'lerin sonlarından itibaren genişlemesi ve türev piyasalarının yükselişiyle de ilgilidir. Bernstein'in belirttiği gibi, "türev işlemlerinde ürün belirsizliğin bizzat kendidir" (Bernstein, 2008: 352).

yet eden risk merkezli yönetim düşüncesinin ana hatları, uluslararası kuruluşlar tarafından finans dünyası ile ilişkili olarak ve işletme mantığı çerçevesine oluşturulmuştur.

M. Power'ın belirttiği gibi finans siyasalarının yaygınlaşması ve genişlemesiyle beraber belirsizlikle kurulan ilişkide bir dönüşüm yaşanmıştır. "Finansal kayıp veya tehlike olasılığı biçimindeki belirsizliğin örgütlenmesi, düzenlenmesi, düşünülebilir kılınması ve müdahale pratik ve süreçlerine açık hale getirilmesi" amacıyla, belirsizlik bir organizasyon sorunu haline getirilmiş ve belirsizliği örgütleyerek yönetilebilir risk haline getirecek yönetim çerçevelerinin üretilmesi arayışına girilmiştir (Power, 2007: 6-9). Finans disiplininin türetilen organizasyon ve işletme mantığı risk analizi ve yönetimi dünyasını işgal ederken, belirsizliğe karşı hem girişimci mantığı sürdürecektir hem de onu risk kavramı etrafında örgütleyerek yönetilebilir kılacak tutum ve yönetsel çerçeve, kamu ile özel ayrımı ilga edecek bir biçimde üretilerek her iki alanda genelleştirilmiştir. Organize edici bir kategori olarak risk kavramının, "sadece önleyici bir duyarlılığa değil, neo-liberal girişimci özne mantığına da ait" olduğunu belirten Power, yeni kontrol biçimleri ile denetimin yükselişinin, bir fırsat olarak riskin peşindeki girişimcilik anlayışı ile tutarlı olduğunu düşünmektedir (Power, 2007: 22). Yeni risk yönetimi çerçevesi, iç kontrol, kendi kendini düzenleme, hesap verebilirlik, Girişimci Risk Yönetimi (*Entrepreneurial Risk Management*), verimlilik, yönetim gibi kimi terimler etrafında yeniden oluşturulmuştur.

Bu temalar, belirsizlik ile risk kavramına konu olan nesnelerin yönetimini, farklı uzmanlık ve sosyo-teknik düşünce geleneklerinden hareketle, işletme yönetimi benzeri bir yönetim anlayışıyla buluştururken, aynı zamanda yeni risk yönetimi çerçevesini de organizasyon mantığı temelinde kurumsallaştırılmış-

tır.²¹³ Özellikle neo-liberal yönetim mantığını cisimleştiren iç kontrol (*internal control*) terimi, kurumsal yönetim anlayışının yaygınlaşmasıyla beraber kamu siyasalarının da oluşturulması açısından belirleyici hale gelmiştir. Risk kavramının merkezinde durduğu söz konusu dönüşümün, risk yönetiminden, farklı aktörlerin müdahil olmasına imkân tanıyan, “katılımcı”, denetlenebilirliğe ve aynı zamanda iç kontrol süreçlerine dayalı risk yönetişimine (*risk governance*) bir geçişe işaret ettiği ileri sürülmektedir.²¹⁴ Power, yeni kamu risk işletmeciliğinin (*new public risk management*), İngiltere özelinde kimi kamu hizmetlerinin dönüşümü açısından riski nasıl merkezi bir kavram haline getirdiğinin örneklerini vermektedir. Risk yönetiminin geçirdiği bu dönüşüm ile neo-liberal yönetim rasyonalitesinin inşası arasında içsel bir ilişki vardır. Gerçek tabiiyet stratejileri tarafından yapılandırılmış çevresel bir müdahale tarzı olarak neo-liberal yönetsel rasyonalite, piyasanın kurucu ilkesi olan rekabet ve girişimcilik ile uyum içerisinde müdahale ve düzenleme araçlarına risk temelli yönetim çerçeveleri aracılığıyla böylece kavuşmuştur. Denetlemenin denetlenmesini olanaklı hale getirmeyi ve konusu haline getirdiği alanların piyasanın varoluş koşullarının oluşturulması doğrultusunda yönetilmesini, dönüştürülmesini ve piyasalaştırılmasını hedefleyen risk yönetimi çerçeveleri, işletme yönetimi mantığının genel bir yönetim mantığı düzeyine çıkarılmasını sağlamaktadır.²¹⁵

²¹³ Power, uluslararası kuruluşlar tarafından bu çerçevelerin nasıl oluşturulduğunun ayrıntılı analizini vermektedir. Bkz. Power, (2007).

²¹⁴ Yönetişim kavramının neo-liberal rasyonalitenin yeni biçimi olarak analizi bir sonraki bölümde, Dünya Bankasının raporları merkeze alınarak yapılacaktır.

²¹⁵ Bu çerçevelerin nasıl bir meta düzenlemeyi (düzenlemenin düzenlenmesi) olanaklı kıldığı konusu yine Power’da bulunabilir. Bkz. Power, (2007: 40).

Neo-liberal yoksulluk ve refah yönetimi sorunsalı da, risk ve yönetim ilişkisine dair bu gelişmelerle bağlantılı olarak inşa olunmuştur. Kuzey Atlantik ülkelerinin her birinde temel unsurlarını verdiğimiz bu çerçevenin birebir uygulandığı söylemese de, risk kavramının refah yönetimine sirayet ettiği ve genellik kazandığı iddia edilebilir.²¹⁶ Özellikle İngiltere ve ABD gibi liberal sosyal politika uygulamalarının baskın olduğu ülkeler için bu saptamanın doğruluğu artmaktadır (Rose, 1996, Hallsworth ve Lea, 2011: 143).²¹⁷ Bu dönem içerisinde söz konusu ülkelerde risk kavramı etrafında refah uygulamalarının ve yönetiminin geçirdiği dönüşüme ilişkin üç temel unsur öne çıkmaktadır: risklerin bireyselleşmesi ve bu doğrultuda risk yönetiminin bireysel terimlerle yeniden tanımlanması (Clarke, 2004; Dean, 1999; Kemshall, 2002: 111); risk kavramına dayanan hedef yönelimli ve odağa, problem nüfus gruplarını alan sosyal programların artışı, son olarak da risk kavramı aracılığıyla, refah uygulamalarının ve refah hizmetlerini üreten kurumların ekonomikleştirilmesi (Hallsworth ve Lea, 2011).

Keynesçi dönemde, devletin sosyal yurttaşın risklerini ve bu risklerin sorumluluğunu genel olarak üstlendiği en azından kuramsal olarak kabul edilmekteydi. Örneğin bu dönemi değerlendiren P. Rosanvallon, refah devletin içsel dinamiğinin “sınırsız bir program” temeline dayandığını belirtmektedir. Bu program basitçe “toplumu gereksinimden ve riskten kurtarmak” olarak özetlenebilir (Rosanvallon, 2004: 31). Sosyal politikayı, “toplumsal risklerin kamusal idaresi” ile ilgili bir sorun olarak tanımlayan Esping-Anderson’ın da, “toplumsal riske işa-

²¹⁶ Bu yönde risk ve sosyal politika üzerine yapılan tartışmalar için bkz. Kemshall, (2002). Sosyal politika uygulamalarında merkeze alınan yeni risklere dair bir tartışma da şu çalışmada bulunabilir: bkz. Taylor-Gooby, (2005).

²¹⁷ Risk analizleri özellikle İngiltere gibi ülkelerde sosyal politika, suçun önlenmesi gibi alanlarda önem kazanmaktadır.

ret eden bir çeşit kolektif siyasi eylem mevcut ise” sosyal politikanın varlığından bahsedebileceğimizi belirtmektedir (Esping-Anderson, 2006: 39 ve 35). Keynesyen refah uygulamaları bu bağlamda refaha yönelik kamu eylemini, sosyal riskleri sosyalin bütününe ilişkin bir sorun olarak kabul etmek yoluyla yapılandırmaktaydı.²¹⁸ Risk kavramının neo-liberal dönemde refah yönetiminde yeniden keşfi, hem sosyal risklerin hem de onlara yönelik kolektif yönetimin yeniden tanımlanmasının ve söz konusu “sınırsız” programın, kendi kendini sınırlayıcı bir ilkeyi (rekabet ve girişimcilik) içerisinde barındıran bir temelde yeniden kurulmasının bir sonucudur. Neo-liberal dönemde yaygınlık kazanan risk bölgelerini belirleme, riskleri değerlendirme ve yönetmeyi teşvik eden söylem, refahın dilini bütünüyle dönüştürmüştür (Culpitt, 1999). Culpitt, bu dönemde risk ve refah karşıtı söylem arasındaki yaşanan örtüşmeyi, refahı refah bağımlılığına indirgeyen anlayış ile bağlantılandırmaktadır (Culpitt, 1999: 4). Bu dönem içerisinde, “sosyal politika uygulamaları içerisinde istenmeyen risklerden kaçınmak için erken tanıma ve müdahaleye dayalı önleme kavramı” önem kazanmaktayken, bireyi kendi risk yönetiminden sorumlu tutan bir yaklaşımda öne çıkmıştır (Kemshall, 2002: 21). Sosyal riskler, sonuçları bireysel olduğu için bireysel muhasebenin konusu olması gereken riskler olarak yeniden tanımlanmış ve bu risklere yönelik kolektif eylem, kamu-özel arasında parçalanarak, rekabet ve girişimcilik temelinde yeniden kurulmuştur. Neo-liberal politikalar bu bağlamda “refahın sosyal mekânı olduğu gibi, sosyal riski de her biri kendi risklilik değerine sahip çoklu bölgeler arasında parçalamaktadır” (Rose, 1996: 343). Bu parçalama eylemi-

²¹⁸ Esping-Anderson, refah devletinin, aile ve piyasa ile birlikte, sosyal riskleri kontrol eden üç kaynaktan biri olduğunu belirtmektedir (Esping-Andersen, 2006: 34).

ne ise belirttiğimiz gibi, risklerin bireyselleştirilmesi ve kolektif risk yönetiminin, emeklilik sigortaları örneğinde olduğu gibi piyasalaştırılması veya risk muhasebesine dayalı teknikler etrafında ekonomikleştirilmesi eşlik etmektedir.

Bu bağlamda neo-liberalizm, bir taraftan sosyal politika uygulamalarında kısmi bir geri çekilmeyi ve bazı alanların özele terk edilmesini teşvik ederken, diğer taraftan da risklerin bireyselleştirilmesini ve sorumlu, aktif, kendi risklerini üstlenebilecek rasyonel ekonomik girişimci aktörler olarak bireylerin, risk yönetimini içselleştirmesini dayatmaktadır (Rose 1996; Dean, 1999). Kendi varoluşunu sermayeleştirmesi istenen bireyden, kendi risklerinin muhasebesini yapması ve bu doğrultuda gerekli önlemleri almak üzere harekete geçmesi beklenmektedir. Devletin risklerin kolektif yönetimindeki sorumluluğu ise, bir risk üstlenici olmaktan, girişimcileştirilmiş yurttaşlara riskleri pozitif bir biçimde karşılama yetenek ve kapasitesini kazandırmaya doğru dönüşmektedir (Clarke, 2004: 92).²¹⁹ Fakat devletin, sosyal risklerin kolektif yönetiminden bütünüyle çekildiğini iddia etmek, kuşkusuz olanaksızdır. Aslında sosyal risklerin yönetimi alanında üçlü bir yapı doğmaktadır: sosyal risklere yönelik piyasa ilkesi üzerinden modellenen, bazı alanlarda hala evrensel bazı alanlarda ise seçmeci ve hedef yönelimli olan kolektif eylem (kamu siyasaları); bazı sosyal risklerin yönetiminin piyasaya, ailelere ya da cemaatlara devredilmesiyle ortaya çıkan özelleşmiş eylem ve eylemsizlik olarak eylem, yani bazı sosyal risklerin bir eylem mahalli olmaktan tamamıyla çıkması ve bireyin bu alanlarda kendi başına bırakılması. Bu üçlü yapı riske konu olan nüfusa dair yeni ayrıştırma ve bütünleştirme süreç ve tekniklerine yolu açmaktadır.

²¹⁹ Özellikle üçüncü yol bağlamında Giddens tarafından risk ve devlet ilişkisi bu doğrultuda ele alınmıştır. Bkz. Kemshall, (2002), ayrıca Giddens'in bu konudaki metinlerine de bakılabilir. Bkz. Giddens, (2007).

Dean'ın ifade ettiği gibi, kendi risklerini idare etme yeteneğine ve bunun için gerekli kaynaklara sahip olan yurttaşlar ile yüksek riskli ya da "risk sınırında olan hedeflenmiş nüfus" arasında bir ayrım doğmaktadır (Dean, 1999: 167). Bu gruplar, bazı alanlarda risklerle başa çıkmak için bir başına bırakılırken, risk faktörleri olarak hedef yönelimli risk analizlerinin ve kontrol siyasalarının da nesnesi haline gelmektedirler. Bireyleri ölçülebilir ve karşılaştırılabilir risk faktörleri olarak bölme imkanı tanıyan, esnek ve çok yönlü bir teknik olarak risk kavramı (Valverde ve Mopas, 2006: 2441), hedef yönelimli (*target-oriented*) yönetim siyasalarının en önemli bilişsel aracı olmuştur. Bu bağlamda sağlıktan suça, yoksulluktan çevreye kadar birçok alan, risk profillerinin ve haritalarının çıkarılması yoluyla, kayıp ihtimalini ya da olası zararlı davranışları azaltmayı ya da fırsatları artırmayı amaçlayan risk analizlerine dayanan siyasaların hedefi haline gelmektedir. Sonuç olarak, yeni neo-liberal refah yönetimi çerçevesinde yoksulluğun ortadan kaldırılamayacağı düşüncesinden hareketle, yoksullara sınırlı kaynak, devlet ve uzman desteğinin sağlanması yoluyla risklerini nasıl yönetebileceği kazandırılmaya çalışılmakta, bu kapasiteye sahip olmadığına kanaat getirilenlerin de, yine risk analizlerine dayanan cezalandırıcı pratikler yoluyla kontrolü amaçlanmaktadır.

Fakat bütün bu uygulamalara rağmen belirtmek gerekiyor ki, neo-liberal refah ve yoksulluk yönetimi çerçevesini, sadece risk gibi rasyonel tekniklere indirgemek son derece eksik bir kavramlaştırmaya yol açacaktır. Neo-liberal yoksulluk yönetimi ve ona temel oluşturan yeni sosyal sorunu bütünüyle kavramak için, söz konusu dönem içerisinde emeğe yönelik hayata geçirilen belirsizleştirme stratejilerini mutlaka değerlendirme altına almak gerekiyor. Böylece, hem neo-liberal siyasalar hem de neo-liberal yönetim rasyonalitesi açısından risk ve belirsizlik kavramları, risk teknikleri ile belirsizleştirme stratejileri arasında, ne

türde bir birbirini bütünleme ilişkisi olduğu ve neo-liberalizmin emeğin gerçek tabiiyetini sağlamak için, siyasal ve ekonomik etkiler üreten belirsizleştirme stratejilerine nasıl dayandığı daha açık ortaya çıkacaktır.²²⁰

Neo-liberal Dönemde Belirsizlik Üretimi ve Yeni Kontrol Biçiminin Genelleşmesi: Esneklik-Katılık İkileminde Yarınsızlaşan Emek

Zygmunt Bauman, *Sıvı Zamanlar: Belirsizlik Çağında Yaşamak* (*Liquid Times: Living in the Age of Uncertainty*) isimli çalışmasında, modernitenin katı aşamasından sıvı aşamasına geçildiğini ilan etmekteydi. Bauman bu sıvı aşamanın, toplumsal formlara artık katılaşabilmeleri için yeterli zamanın verilmediği; bundan dolayı, toplumsal formların insanın uzun dönemli hayat stratejileri için referans çerçevesi olarak iş görmediği, bireysel başarısızlıkların telafisine yönelik devlet destekli sigortanın geri çekildiği; toplumun giderek bir yapı değil de bir ağ olarak düşünüldüğü; bireysel hayatın giderek kısa süreli projelerin bir toplamı olarak görüldüğü ve buna mukabil bu kısa sürelileşmenin yarattığı kaygılarla başa çıkmanın ise tamamen bireyin görevi ve sorumluluğu haline geldiği bir dönem olduğunu belirtmektedir (Bauman, 2007: 1-4). Yaşanan dönüşümü modernitenin kabuk değiştirmesi olarak görüp göremeyeceğimiz, kuşkusuz tartışmalıdır; çünkü Marshall Bermann'ın da iddia ettiği gibi modernite ortaya çıkış anından itibaren katılaşma ve buharlaşmanın ikili hareketi etrafında karakterize olmaktadır (Bermann, 1999). "Katı olan her şeyin buharlaştığı" teması ve buharlaşmayı önce-

²²⁰ Belirsizliğin neo-liberal biyo-politika ve güvenlik anlayışı açısından nasıl merkezde durduğu bir önceki alt bölümde ele alınmıştı. Belirsizlik merkezli gelecek analizlerine, özellikle finansal krizlerden sonra rağbet artmış görünüyor.

leyen belirsizlik hali, moderniteyi ele alan çalışmaların en gözde temaları olmuştur.²²¹ Fakat yukarıdaki resimde bir haklılık payı da bulunmaktadır: 1970'lerin sonlarından itibaren gerek Kuzey Atlantik ülkelerinde gerekse Güneyde yaşanan dönüşümü karakterize eden en önemli unsurlardan biri sadece emek ilişkilerinin değil, gündelik hayatın da belirsizleşmesi, daha doğrusu belirsizliğin toplumsal hayatı ve emek ilişkilerini kurucu bir biçim almasıdır. Bu bağlamda kapitalist toplumsal varoluşun her zaman ayrılmaz bir parçası olan belirsizliğin, toplumsal hayatı örgütleyici bir ilke olarak yeni bir biçim aldığı ve belirsizliği düzenlemeye yönelik kurumsal düzeneklerin bir dönüşümden geçtiği söylenebilir. Aşağıda göreceğimiz gibi moderniteye ilişkin yaşandığı iddia edilen dönüşüm döneminde hâkim olan neo-liberal yönetsel rasyonalite ve onun harekete geçirdiği çevresel müdahale, belirsizliği hem ön varsaymakta hem de piyasanın varoluş koşullarını üretme doğrultusunda konusu haline getirdiği alanlar ile piyasa arasındaki sınırı belirsizleştirme girişimine tabii tutmaktadır.²²²

Ancak bu müdahale ve rasyonalite açısından belirsizleştirmenin özsel kurucu rolünü anlamak vasıtasıyla, belirsizleştirme girişimlerinin ne gibi siyasal ve ekonomik amaçlar doğrultusunda hayata geçirildiğini anlamak mümkün gibi görünüyor. Neo-liberal çevresel müdahalenin girişimcilik ve rekabet ilkesini temel alarak, piyasa dışına yöneldiğini ve bu alanı piyasa ile uyumlulaştırdığını belirtmiştim. Neo-liberal çevresel müdahalenin kendisine temel aldığı rekabet ilkesinin işler kılınması ve

²²¹ Moderniteyi ve modernist düşünceyi olumsuzluk fikri etrafında el alan bir çalışma için Bkz. Çelebi, (2001).

²²² Yaşanan belirsizleşme halinin giderek kendi kendini besleyen bir güvensizlik hissi ve korku yarattığı ve adeta varoluşsal bir titremeyi bireylerin hayatına içkinleştirdiği iddia edilmektedir (Bauman, 2007: 9; Clarke, 2004: 10).

de rekabetin sonuçlarının piyasa adına en iyiyi ortaya koyması için, belirsizlik vazgeçilmez ve üretilmesi gereken bir koşuldur. Neo-liberal çevresel müdahale tam da bu nedenle, piyasanın kendi iç düzeneklerini belirsizleştirme doğrultusunda yeniden düzenlemeyi hedeflediği kadar, piyasa içi ile piyasa dışı arasındaki ayrımı da belirsiz hale getirmeyi amaçlamaktadır. Bu müdahalenin sonuçlarını en açık şekilde görebileğimiz yer de hiç kuşku yok ki emek piyasasının 1970'lerin sonundan itibaren geçirdiği dönüşümdür. Esneklik/katılık ikiliği etrafında emeğin neo-liberal belirsizleştirme siyasalarının merkezinde yer alışı, esneklik kavramı etrafında bugün de devam eden bir tartışmanın konusu olmuştur. Emeğin geçirdiği bu dönüşümün, sosyal güvencesizleşme ve yarınsız emek merkezli yeni sosyal sorunla olan bağı ve neo-liberal çevresel müdahalenin ne türde bir kontrol rejimini hayata geçirdiğini ortaya koymak için, bu tartışmalarda sıklıkla yapıldığı gibi sosyolojik betimleme ve yaşanan dönüşümü sadece sermayenin çıplak ekonomik çıkarlarına indirgemekle yetinmemek gerekiyor. Tartışmayı emeğin almakta olduğu yeni biçime ve biçimin yeni sosyal sorunun merkezini nasıl işgal ettiğine genişletmeliyiz.

Bu kısımda yaşanan dönüşümün neo-liberal müdahale ile ilgili dört önemli hedefi ve sonucu olduğunu iddia edeceğim: Öncelikle söz konusu neo-liberal müdahale ve siyasalar, çalışma/çalışmama, formel/enformel istihdam arasındaki ayrımları belirsizleştirir ve esnekleşme doğrultusunda hukuki düzenlemeleri hayata geçirirken, hedefi emeğe sermayenin gerekleri doğrultusunda akışkanlık kazandırmak olan, bir koridor olarak yapılanmış emek piyasasını yerleştirmeyi amaçlıyorlar. İkinci olarak, neo-liberal emek piyasasının kurumsallaşması, kaçırılmaz olarak emeğin geleceksizleşmesi-güvencesizleşmesini (yarınsızlaşmasını) üretmeye yöneliyor. Üçüncü olarak, belirsizleştirme stratejilerinin ürünü olan bu geleceksizleştirme-güven-

cesizleştirme, insan potansiyelin çoğulluğunu her daim emek potansiyeli olarak gerçekleştirilebilir bir biçim içerisinde hazır tutmayı ve onu bir anlamda sürekli el altında bulundurmaya hedefliyor. Bu bağlamda neo-liberal çevresel müdahale, emeğin varlığını sürdürmesini (üretim ve yeniden üretimini), devamlı olarak tehdit altında olan/tehdit edilebilir bir zemine demirleyerek, insani potansiyelin çok yönlülüğünü emek potansiyeli olarak sabitlemeyi, bir başka deyişle her türlü insani potansiyeli sermaye tarafından tabiiyet altına alınabilecek emek potansiyeline indirgemeyi amaçlıyor. Diğer taraftan ise çalışma ilişkilerini her geçen gün belirsizleştiren uygulamalar, emeğin siyasal-sosyal varoluşunu sürdürme arzusunun (*conatus*) gerçekleşme sürecini sürekli istikrarsızlaştırarak, yani onun geçim ve yeniden üretim koşullarını belirsizleştirmek yoluyla, emek üzerindeki kontrolü tüm insani potansiyele ve yaşama genişletmeyi hedefliyorlar.²²³

İleride daha etraflıca göreceğimiz gibi neo-liberal siyasalar, sadece emeği sermayenin çıkarlarına tabii kılmayı değil, onun geçim ve varoluş koşullarını belirsizleştirerek, emeğin kendi varlığını sürdürme arzusunu güvenlik-güvensizlik kapanı içerisinde teslim almayı ve bu arzuyu güvenlik arzusuna tahvil etmeyi de hedefliyor.²²⁴ Neo-liberal çevresel müdahale, bu neden-

²²³ Yarınssız emek ve kontrol arasındaki ilişki için Bkz. Ross, (2008), Papadopoulos vd. (2008), Neilson ve Rossiter, (2008).

²²⁴ Aslında bu saptamaya, kapitalizmde genel olarak arzusun nasıl güvenlik arzusuna dönüştürüldüğünü ve nasıl her yerde bu arzusun kısıktıldığını anlamak için de başvurulabilir. Günümüzde yarınssızlaştırılan emeğin ilk refleksi doğal olarak güvenlik oluyor. Fakat günümüzdeki güvenlik arzusunun üretilmesinin ardında karmaşık psiko-teknik süreçlerin yattığını belirtelim. Bugün, yarınssızlaşma sorununu ve bu soruna karşı üretilecek alternatif politikaları, bir güvenlik problemi olarak değil, bir eşitlik ve özgürlük sorunu olarak nasıl kurabiliriz? Bir önceki alt bölümde ana hatlarını

le sadece risk analizleri ve risk yönetimi gibi araçlar vasıtasıyla kurumları içeren molar düzeyde değil, belirsizleştirme uygulamalarına dayanarak moleküler düzeyde de (arzular düzeyinde) kendini işler kılmayı amaçlamaktadır.²²⁵ Emek piyasasının kurumsal çerçevesinin molar düzeyde yeniden yapılandırılması, kontrolü ve tabiiyeti emek ile arzunun moleküler düzeyine indirmeyi amaçlayan, geleceksizleştirici ve güvencesizleştirici stratejiler tarafından bütünleniyor ve inceltiliyor. Gerçek tabiiyeti, insani potansiyelin (enerjinin) çok yönlülüğünü emek potansiyeli (emek gücüne); emek potansiyelini ise ücretli emek olarak biçimlendirme ve emeğin koşullarını bu doğrultuda sorun edinme girişimi olarak tarif etmiştim. Negri'nin de belirttiği gibi, neo-liberalizm işte tam da bu anlamda tüm yaşamın sermayenin yaşamı, tüm zamanın sermayenin zamanı ve tüm potansiyelin sermayenin potansiyeli haline getirilmesi girişimidir (Negri, 2006b ve 2005b). Neo-liberalizm, kendisini çevresel bir müdahale olarak ortaya koymak yoluyla, gerçek tabiiyeti ve dolayısıyla toplumun sermaye olarak kurulmasını gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

Neo-liberal çevresel müdahale daha önce belirttiğim gibi kendisini Keynesci kurumsal düzeneklerin ve uygulamaların krizine bir yanıt olarak ortaya koymuştur. Neo-liberal yönetsel eylem için belirsizlik ile karakterize olunan kriz, şeylerin piyasanın istekleri doğrultusunda düzenlenmesini olanaklı kılacak bir fırsatlar toplamı olarak, rekabet ve girişimcilik ilkeleri etrafında pozitif ilişki kurulması gereken bir duruma işaret eder. Kriz, neo-liberal ekonomik ve siyasi aktörler için bir yeniden

verdiğimiz güvenlik sarmalından çıkmamızı bu soruya vereceğimiz yanıt sağlayacaktır.

²²⁵ Molar ve moleküler düzeyler için bkz. Deleuze ve Guattari, (1992: 208-231). Molar yapılar makro toplumsal yapılarla ilgiliyken, moleküler düzey, arzularla ilişkilidir.

yapılanma ve piyasanın gerekleri doğrultusunda, onun var oluş koşullarını üretmek için piyasaya ve onun çevresine müdahale etme anını göstermektedir.²²⁶ Özellikle sürekli başvurulmuş kriz söylemi altında, kendisini müdahale karşıtı olarak ortaya koyan neo-liberal yönetsel rasyonalite, aslında sürekli olarak belirli türde bir müdahaleyi davet eder, kışkırtır ve üretir. Neo-liberal yönetsel rasyonalite üzerine yaptığım girişte, kendini biçimsel ve çevresel olarak temellendiren bu müdahale tarzının, tam da müdahale nesnesini piyasa ile uyumlulaştırmayı amaçladığı ölçüde özsel dönüşümleri hedeflediğine açıklık kazandırmaya çalıştım. Neo-liberal müdahalenin en temel özelliklerinden biri gerçek tabiiyet mantığına yaslanarak konusu haline getirdiği şeye, piyasanın gereklerine ve hareketine göre uyarlanabilirlik kazandırmak ve bu anlamda onu “sıvılaştırmak”tır.

Neo-liberal müdahalenin bu yönünü en açık ve net şekilde esnekleşme siyasaları etrafında emek piyasalarına ve emeğe yapılan müdahalede görmek mümkündür. Bir bütün olarak emeği sermaye ile senkronize etmek isteyen neo-liberalizm, bir taraftan onu sermayenin gerekleri doğrultusunda tam bir akış haline getirmeyi, “sıvılaştırmayı” amaçlarken, diğer taraftan da bu akışkanlaştırılan, “sıvılaştırılan” alanlarda ortaya çıkan “katılıkları” ve “pıhtılaşmaları”, kontrole dayalı olan tıbbileştirici, cezalandırıcı ve ekonomikleştirici teknikler dolayısıyla yeniden yapılandırmaya ve dönüşüme tabii tutmaya çalışıyor. Emek ve emek piyasası neo-liberal dönemde bu iki dönüşümün merkezinde yer almaktadır.²²⁷ Çalışmaya ilişkin zaman-mekân deneyimini düzenleyen kurumsal bir düzenek olarak neo-liberal

²²⁶ Özellikle karmaşıklık bilimlerinin (*complexity sciences*) de etkisiyle, kriz ve çöküş anları, aynı zamanda yeniden örgütlenme ve büyümenin önünü açan anlar olarak görülmektedir.

²²⁷ Neo-klasik iktisat okulunun esnekleşmenin kuramsal çerçevesini nasıl hazırladığına ilişkin bkz. F. Ercan ve Ş. Özar, (2000).

emek piyasası öyle yapılandırılmalıdır ki, sermaye ilişkisinin dışına çıkma olanağını kendi içerisinde taşıyan emeğe sürekli olarak müdahale edilmesini, kân en çoklaştırmının gereklerinin ve kapitalist kontrolün dayatılmasının onun tüm yaşamına genişletilmesini olanaklı kılmalıdır. Emek piyasasının yasal ve kurumsal düzenekleri, sermayenin evreni ile emeğinkini ayıran sınıra dair belirsizliği genişleten ve kontrolü dayatan ara yüzler olarak iş görmelerini sağlayacakları bir tarzda yeniden yapılandırılmıştır. Bu yeniden yapılandırmanın adı ise esnekleşme ve belirsizliğin yerleştirilmesidir.

Standart istihdamın yaygınlaşmasına (tam zamanlı çalışma gibi), işçileri keyfi işten çıkarmalara karşı koruyan iş yasalarının kurumsallaştırılmasına, büyük belirsizlik zamanlarında işçilerin karşı karşıya olduğu gelir düşüşlerini azaltan sosyal sigorta düzenlemelerinin geliştirilmesine ve talep yönetimi politikalarına dayanan Keynesci uygulamaların, emeğin hayatındaki belirsizlik unsurlarını azalttığı genel olarak kabul edilmektedir (Crouch, 2009: 3).²²⁸ Crouch'un da yerinde bir şekilde belirttiği

²²⁸ Keynesci pratiklerin kendisi de bir gerçek tabiiyet stratejisi olarak anlaşılabilir mi? Keynesyen gerçek tabiiyet stratejileri neo-liberalizmde olduğu gibi, piyasanın varoluş koşullarını ve bu koşulları oluşturan akışlardan menkul bir çevreyi üretmek için piyasa ile piyasa "dışı"nu belirsizleştirmeye dayalı değildir. Keynesyen gerçek tabiiyet stratejileri, piyasanın sürekliliğini sağlamak adına, piyasa ile piyasa "dışı" arasındaki ilişkiyi düzenlemeye ve bu doğrultuda da ücretli emek biçiminin sürekliliğinin sağlanması adına, klasik liberal müdahale mantığı ile çelişki içerisinde kimi unsurların yeni türde bir müdahale mantığı içerisinde içerilmesine dayanır. Keynesci müdahalecilik konusunda Negri şöyle demektedir: "Bu noktada ilk ve görece net bir müdahalecilik tarımı verebiliriz. Müdahalecilik bir siyasal basiret meselesi değil, teknik bir zarurettir; iktisadi gelişmenin toplumsallaşmasını tespit meselesi değil, bu gelişmenin tempo ve biçimleri için temel bir referans noktası tesis etme meselesidir. Yatırım riskleri ortadan kaldırılmalı, ya da mukaveledeki düzeye düşürülmelidir, ve Devlet, geleceğe bakarak bugünü savunmalıdır....sonuç, iktisadinin hukukiye dahil olmasıdır. Müdaha-

gibi “1945-75 arası dönemini, her ne kadar işçi sınıfı yaşamı için uzun bir güvenlik çağı olarak sunmak hatalı” olsa da (Crouch, 2009: 4), kapitalist toplumsal ilişkilerin sürekliliği doğrultusunda hayata geçirilen bu uygulamaların, belirsizliğin etkilerini özellikle emek piyasası söz konusu olduğunda kontrol altında tutmaya dayandığı söylenebilir.²²⁹ Bu belirsizlik yönetiminin sonuçlarının emeğin her kesimi tarafından aynı şekilde deneyimlenmediğini ve kadın veya erkek, göçmen veya yerli olmaya göre farklı biçimlerde yaşandığını da eklemek gerekmektedir. Fakat Keynesci emek piyasası, iş yaşamını görece olarak daha istikrarlı bir zemine oturtmayı amaçlamıştır.²³⁰ Esnek emek piyasası uygulamaları ise bu piyasayı dönüştüren yeni türde bir belirsizlik yönetimi getirmiştir.

Emeğin rekabetin gereklerine hızlı bir biçimde adapte olmasını ve emek gücüne katılımı artırmayı amaçlayan bu esnekleşme politikaları, Kuzey ülkelerinde olduğu kadar Güneyde de yaygın bir biçimde uygulanmıştır (Munck, 2002). Munck’ın belirttiği gibi, “dinamik değişim ve baskı ya da teşviklere uyum sağlama yeteneği ile eş anlamlı hale” gelen esneklik, küresel çapta bir süreçtir (Munck, 2002: 95-100). Emek piyasasını esnekleştirme politikaları, işçi sayısının işverenin ihtiyaçlarına göre ayarlanması (dışsal sayısal esneklik); işlerin taşeron sözleşmelerle dışarı verilmesi ve alt-sözleşmeliliğin yaygınlaşması (dışsallaşma); çalışma saatlerinin ve dağılımının işverenin ihtiyaçlarına

lelerinde Devlet bir dizi norma göre hareket edecek, olması gereken şeyi dayatacaktır...Geleceğe yansıtılmış bugünü belirsizlikten uzak tutmaya çalışacaktır.” (Negri, 2003: 69).

²²⁹ Keynesci emek piyasası uygulamalarının her yerde aynı yaygınlıkta uygulanmadığı (Crouch 2009) ve temel hedefinin işçi sınıfı mücadelesini maskeleyen olduğu da belirtilmiştir (Negri, 2003).

²³⁰ Bir kez daha bu uygulamaların izini geç kapitalistleşen Güney’de sürmenin oldukça zor olduğu hatırlanmalı.

göre ayarlanması (içsel sayısal esneklik); işçilere işverenin ihtiyaçlarına göre uyarlanma kabiliyeti kazandırılması (işlevsel esneklik); üretkenlik ve piyasa koşullarına göre emeğin “ödüllendirilmesi” (ücret esnekliği) gibi uygulamalardan oluşmaktadır. (Munck, 2002: 94).²³¹ Bu uygulamalar farklı birleşimlerle hem Kuzeyde hem de Güneyde hayata geçirilmiş ve sermaye-emek ilişkileri açısından önemli sonuçlara yol açmıştır.

Esnekleşme stratejilerinin yol açtığı sonuçlara ve gelişmelere ilişkin iddiaları dört temel başlıkta toplamak mümkündür: Öncelikle esnekleşmenin en önemli sonuçlarından biri, Keynesyen istihdam politikalarında geçerli olan ayrımların, çalışma biçimleri ve statüleri arasındaki kurumsallaşmış farklılıkların dönüşüme uğraması olmuştur. Beck’in belirttiği gibi esnekleştirme stratejisi genel olarak, istihdam ve işsizlik arasındaki ayrımın net olduğu hayat boyu tam istihdamdan, çalışma ve işsizlik arasındaki sınırların “akışkanlaştığı” ve belirsizleştiği bir döneme geçişi kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda tam istihdamdan, işsizlikle eksik çalışmanın iç içe geçtiği, esnek, çoğul, ademi merkezleşmiş ve risk yüklü bir eksik çalışma sistemine geçişin yaşandığı düşünülmektedir (Beck, 1998: 142-143). Yine bu eksende ikinci olarak, formel ve enformel istihdam biçimleri arasındaki eski ayrımların da belirsizleştiği ve enformel istihdam biçimlerinin hem Kuzey de hem de Güney de yaygınlaştığı ve çalışmanın feminisasyonunun güçlendiği iddia edilmektedir (Munck, 2002: 18). Üçüncü olarak, ikili bir yapıya yol açacak şekilde, çekirdek iş gücü ile güvencesiz emek piyasaları arasında bir ayrımın doğduğu ileri sürülmektedir. Bu ikili emek piyasasında birinci kesimin (çekirdek işgücü) tam zamanlı çalışan vasıflı işçilerden, çeperdeki kesimin ise güvencesiz çalışanlardan oluştuğu ile sü-

²³¹ Esnekleşme uygulamaları Türkçe yazında da etraflıca ele alınmıştır: Bkz. Ercan (1995), Ansal, (1995).

rülmektedir (Harvey, 1997: 171; Castel, 2003: 386; Beck, 1998: 145). Son olarak da, esnekleşme politikalarının sonucu olarak, belirli süreli çalışma, yarı-zamanlı çalışma, dışarıya iş verme, alt sözleşmelilik uygulamalarının yaygınlaşmasıyla, yarısız çalışmanın yaygınlaştığı ve emeğin genel karakteri haline geldiği düşünülmektedir (Ross, 2008; Papadopoulos vd., 2008).²³² Yarısız (*precarious*) çalışmanın küresel düzeyde yaygınlaşması, neo-liberal belirsizleştirme stratejilerinin en önemli sonucu olmuştur.²³³ Bu emek piyasasının yaygınlık kazanması ve emeğin hâkim biçimi olmaya doğru giderek yol alması, doğrudan neo-liberal emek piyasasının yapısıyla ilişkilidir. Bu piyasanın doğasını koridor metaforu oldukça iyi ele vermektedir.

Neo-liberal emek piyasası yukarıda belirttiğimiz gibi, istihdam biçimlerini ve bununla ilişkili olarak çalışma ve işsizliği, formel ve enformeli, güvenceli ve güvencesiz olmayı, hem belirsiz bir biçimde ayrıştıran hem de ayrıştırdığı bu biçimleri birbiriyle ilişkilendiren bir koridor karakterindedir. Esnekleşme gibi neo-liberal emek politikalarının sonucu olarak inşa edilen bu koridor benzeri yapı, bir sınır işlevi görerek ortasından geçtiği alanları ayrıştırmak yerine, onlar arasında geçişliliği sağlayarak emek piyasasının sermayenin hareketine uyarlanması olanaklı kılmaktadırlar. Koridor, bilindiği gibi bir yerden bir başka yere geçişi sağlayan ve bu doğrultuda mekânları birbiriyle bağlantı-

²³² Standing de, 1980 sonrası emekle ilişkili küresel gelişmeleri şöyle özetlemektedir: 1980’den itibaren küresel emek piyasası dört katına çıkmıştır; yaşlanma dünya nüfusu açısından küresel bir eğilimdir; dünya nüfusunun büyük bölümü kentsel alanlarda yaşamaya başlamıştır; küresel sistem artan biçimde hizmet sektörünün gelişmesiyle karakterize olmaktadır; enformelleşme küresel düzeyde yaygınlık kazanmıştır ve küresel emek feminizasyona uğramaktadır (Standing, 2011b: 260-261).

²³³ Yarısız emek, emek piyasası, gelir, temsil, yeteneklerini yeniden üretme, iş ve çalışma güvenliğinden yoksundur (Standing, 2011a).

landıran; fakat aynı zamanda bağladığı alanları birbirinden ayırıştıran bir uzamdır. Bu belirsizleştirme edimi sermayenin zorunlulukları doğrultusunda emeği “sıvılaştırmanın” ve ona hareketlilik kazandırmanın zorunlu bir parçasıdır. Nüfusu sermayenin hareketleri ile senkronize etmek isteyen neo-liberalizm, onu sermayenin gereklilikleri doğrultusunda tam anlamıyla bir akış haline getirmeyi ve sözcüğün gerçek anlamıyla “sıvılaştırmayı” istemektedir.²³⁴ “Sıvılaşma”, neo-liberalizmin düşünür ve

²³⁴ Neo-liberalizm bu anlamda akışkanlaştırma ve bu akışların eşikler ve yeni sınırlar dolayısıyla kontrolünden oluşan bir “eşik” toplumunu yerleştirmeyi hedeflemektedir. Bu yeni eşik toplumu bir taraftan bazı sınırların akışkanlaşmasını sağlarken, diğer taraftan da yeni eşiklerin ihdas edilmesini zorunlu kılar. Bu nedenle kapitalist toplumsal ilişkilerde akışkanlaştırma ve sınır çekme birbirini besleyen, içi içe geçmiş ikili bir süreci ifade etmektedir. Akışkan kılma eylemi belirli tekniklerden, uygulamalardan ve unsurlardan oluşmaktadır. Neo-liberal akışkanlaştırma, mekânsal ve kurumsal sabitlerin belirsizleştirilmesini, söz konusu mekân ve kurum içerisinde eyleyen faillerin akışa uygun kılınarak onun bir parçası haline getirilmesini ve bu faillerin yaşam zamanı ve bedeninin, akışın zamanı ile uyumlu hale getirilmesini gerektirir. Bu amaç etrafında mekânsal ayrımlara ve zamansal farklılıklara olduğu kadar, bu farklılık ve ayrımlar içerisinde eyleyen faillerin (örneğin çalışanların) deneyimlerine de akışı mümkün kılan belirsizlik nakşedilmelidir. Böylece bir taraftan akışın unsuru kılınan her şey belirsizlik ile sarmalanarak akışın ritmine, hızına uyarlanabilir hale getirilirken, diğer taraftan akışların parçası haline gelen faillerin enerjileri tahakküm altına alınarak akışın enerjisi kırılır. Diğer taraftan ise, akışların sürekliliğinin sağlanması için gerekli kontrolü hayata geçiren yeni sınırlar ihdas edilir ya da eski sınırlar pekiştirilir. Sınırlar, toplumsal aktörler ve onların eylemleri söz konusu olduğunda bu aktörlerin görünür kılarken, onları hedefleyerek nesnesi kılan iktidar tekniklerinin harekete geçeceği ve bu tekniklerin yoğunlaştığı bir eşik de belirler. Bu sınırlar etrafında yürürlüğe konulan kontrol teknikleri, akışları oluşturan unsurların ve bu akışlar ile “dışarı” arasındaki ilişkilerin denetimini sağlayarak, akışların sürekliliğini sağlamayı amaçlarlar. Kontrol tekniklerince yapılandırılmış gerçek tahakküm, bir anlamda akışların tam da içerisinde kazanmış ve kodlanmıştır. Denetim kavramı için bkz. Deleuze,

uygulayıcılarının gözünde sermayenin mantığının toplumun bütün gözeneklerine sızması ve tüm toplumun sermayenin hareket ritmine uyum sağlaması için bir olmazsa olmaz olarak görülmektedir. Bunun için nüfus ile onu çevreleyen dünyanın yepyeni bir kavranışı, neo-liberal çevresel müdahalenin uygulayıcıları tarafından gerçekleştirilmiş ve bu yeni soyutlamaya uygun olarak toplumu kat eden kurumsal düzenekler dönüşüme uğratılmıştır.

Bu bağlamda sermayenin belirsizliği, bu koridorlar vasıtasıyla bir taraftan emeğe dayatılırken, diğer taraftan emeğin varlığını sürdürme olanağını sürekli tehdit etmek yoluyla, emek kapasitesinin gerçekleşmeme ihtimali doğrultusundaki her tür hareket (emek potansiyeline içkin belirsizlik) iptal edilmekte ve kapitalist kontrol bizzat emeğin tüm yaşamına yayılmaktadır. Bu koridorlarda gerçekleşen emek, bu çifte hareketin baskısı altında biçimlenmektedir diyebiliriz. Yarınsız emek sermayenin basıncı altında tam da kendi varlığını sürdürme olanağı belirsizleştiği ve yaşamı kısa sürelileştiği için, sürekli bir biçimde sermayenin gerekleri doğrultusunda yeni yetenekler edinmek ve kendini bu yetenekleri edinebileceği şekilde hazır tutmak ve buna hazır olmak zorundadır. Bu tür bir uzama dönüşmüş emek piyasasında belirttiğimiz gibi, artık uzamın doğası gereği durmak mümkün değildir, sadece kısa süreli beklemler yapılabilir; çünkü saf bir geçiş mekânı olarak koridor üzerindeki kişiyi kapladığı mekân ile özdeşleşmemeye ve sürekli olarak ha-

(2006). Neo-liberal sınırlar basitçe artık uluslar arasında değildir. Hallsworth ve Lea'nın belirttiği gibi, aynı zamanda güvenleştirilmiş, dışa kapalı yerleşim bölgeleri ve mahaller ile öyle olmayanlar arasındadır. Sınırlar, nüfusun iç hareketlerinin kontrolünün en temel araçları durumuna gelmiştir (Hallsworth ve Lea, 2011: 150).

reket halinde olmaya zorlamaktadır.²³⁵ Bu bağlamda çalışmanın, katmanlı emek piyasası fikrinin ifade ettiği gibi, sadece çeperle ilgili bir durum olmadığını da belirtmeliyiz. Bu tür ayrımları belirsizleştirmek üzerine kurulu neo-liberal emek piyasası düzenlemeleri, “istikrarlı olanın istikrarsızlaştırılması” ve yarınsızlığın bir norm haline getirilmesini zorunlu hale getirmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, yarınsız çalışmanın diğer çalışma biçimleri arasındaki ayrımları kat ederek günümüzde emeğin hâkim biçimi haline geldiği düşünülmektedir (Ross, 2008; Papadopoulos vd. 2008, Standing, 2011a). Ağ biçiminde örgütlenme yapılarının yükselişini ve bilgisayar teknolojilerinin yaygınlaşmasını ele alan çalışmalara göndermeler yapılarak, kapitalizmin 1970’ler sonrası geçirdiği değişimi ve emeğin yapısındaki dönüşümü anlatmak için, yaratıcı emek, ağ emeği, hizmet emeği, duygulanımsal emek ve maddi olmayan emek gibi birçok terim üretilmiştir (Neilson ve Rossiter, 2008: 1; Gill ve Pratt, 2008: 2).²³⁶ Castells’in ifadesiyle “sürekli değişimin ve örgütsel akışkanlığın” baskın hale geldiği günümüz toplumunda (Castells, 2008: 90), emeğin yeni biçimine ilişkin üretilen bu terimler arasındaki en önemli ortak noktalardan biri onun geleceksizleştiği ve güvencesizleştiğine dair ortak vurgudur (Oğuz, 2011). Bu doğrultuda, emeğin maruz kaldığı geleceksizleştirme ve güvencesizleştirmenin yeni türde bir dönüştürücü-bütünleşik bir fail yaratıp yaratmadığı tartışmalı olsa da, güvencesiz ve geleceksiz hale gelmenin giderek emeğin baskın karakteri olduğu söylene-

²³⁵ Koridorun belirsizliği sadece uzamda bulunduğunuz konumu ne kadar süre işgal edebileceğinizi bilmemenizden kaynaklanmamaktadır. Bu koridorların yapı taşlarına nüfuz etmiş sermayenin doğası, bu belirsizliği deneyimlemeyi bizzat kaçınılmazlaştırmaktadır.

²³⁶ Bu konuda en çok Manuel Castells ile Negri ve Hardt’ın çalışması temel alınmaktadır. Bkz. M. Castells, (2008), Hardt ve Negri, (2001).

bilir.²³⁷ Ross'un ifadesiyle, "Post-endüstriyel kapitalizm bu tür örgütleniştirici istihdam biçimlerini ve sosyo-ekonomik hayatı,

²³⁷ Papadopoulos, böyle bir bütünlüğe özne iddiasının sakıncalarına dikkat çekmektedir. Bkz. D. Papadopoulos vd., (2008). Aynı zamanda eklemek gerekiyor ki böyle bir yarınsız olma hali, Castel'in belirttiği gibi ücretli emeğin doğasında bulunmaktadır (Castel, 2003). Standing'e göre ise yarınsızlar kitlesi henüz oluşum halinde bir sınıftır (Standing, 2011a). Kendinde sınıf düzeyine yükselmemiştir. Bu tarz bir sınıf anlayışının eleştirisi için bkz. Yılmaz (2011a). Söz konusu yazıda belirttiğim gibi "toplumsal sınıflar üzerine düşünen gelenek uzun süredir sosyolojik ayrımlar ve bu ayrımlar etrafında ihdas edilmiş ayrıştırma/bütünlleştirme kıstaslarıyla meşguldür. Sosyolojik gelenek, toplumsal sınıfların sosyal içerisindeki konumlarını, en gelişmiş analizlerde bu konumlar arasındaki iç içe geçmeleri ve gerilim yaratan katlanmaları göz ardı etmeksizin ortaya koyarak, ayrışma kıstaslarını üretmeyi amaçlar. Ekonomi odaklı olan bir başka bakış açısı ise yine toplumsal sınıflar arasındaki ayrımları belirginleştirmeyi hedefleyen aynı mantık etrafında, bu sefer değer üretim süreçlerine yoğunlaşarak toplumsal sınıfları ve sınıf içi farklılıkları (üretken/üretken olmayan emek, orta sınıf/küçük burjuvazi gibi) ortaya koymayı hedefler. Bu mantığa göre ayrılmış bir toplumsal sınıflar matrisi, sınıf mücadelesini olanaklı kılacağı gibi, hangi türde sınıf ittifaklarının olanaklı olduğunu da bize verecektir. Bu her iki bakış açısının da kavramsal olarak temelde kusurlu olduğunu ve bizleri somutun karmaşıklığını görmekten uzaklaştırdığını söyleyebiliriz. Öncelikle, sosyolojik gelenek bizleri toplumsal sınıfların ve sınıflaşma süreç ve hatlarının olumsal ve dolayısıyla siyasal karakterine yoğunlaşmak yerine, aşırı soyutlaşmış kategorilerle düşünmeye yönlendirmektedir. Olumsaldan buradaki kastım, toplumsal sınıfların kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde rastlantıya bağlı olarak ortaya çıktığı değil kuşkusuz. Klaus Eder'in vurguladığı gibi toplumsal sınıflar, "olasılığa dayalı bir inşadır" ve "bu nedenle insan/halk gruplarının nesnel niteliklerinin olası etkilerini tanımlamaya yönelik bir sosyal inşa," sürecinin ürünüdür. Buradaki sosyal vurgusunu siyasal ile değiştirmek belki de daha doğru olacaktır.

Vurguyu siyasal süreçlere değil de, sosyal konumlanmalara çeken sosyolojik ve ekonomik gelenek, sınıfı farklılıkları eriten homojenleştirici bir pota ya da farklılıkları emek-sermaye çelişkisine çeviren bir üst dil olarak görmektedir. Oysa temelde "nesnel" sınıfsal konumlar değil, sınıflaşma hat-

korunmasızlıktan, istikrarsızlıktan ve umutsuzluktan kâr etmek için bilinçli bir biçimde körüklemektedir (Ross, 2008: 44). Geleceksiz ve güvencesiz emek, göçmen hizmet sektörü işçilerinden proje temelli çalışanlara, çocuk bakıcısı (*aupair*) olarak çalışanlardan sözleşmeli asistanlara geniş bir kesimi içermektedir. Papadopoulos, Stephenson ve Tsianos'a göre düzensiz ve standart olmayan çalışma ilişkilerinin yaygınlaşması olarak yarın-sız emeği şu özellikler karakterize etmektedir: (a) sözleşme temelli, yarı-zamanlı ve kısa süreli çalışma; (b) ürün yönelimli, proje temelli çalışma (alt-sözleşmeli emek gibi); (c) varolan sosyal refah sistemlerinin dışında örgütlenme; (d) artırılmış hareketlilik; (e) işçilerin sektörler ötesi hareketlerinin yoğunlaşması; (f) ödeme yapılmayan işlerden, yüksek ödeme yapılan kimi işlere kadar geniş ücret bir aralığa sahip olma ve sendikasızlık (Papadopoulos, vd. 2008: 226). Geleceksizlik-güvencesizlik kategorisine giren bütün meslek gruplarında bu özelliklerin tümünü birden görmek mümkün olmasa da emeğe yönelik hâkim bir sözleşmelileştirme, kısa sürelileştirme ve belirsizleştirme stratejisinden bahsedilebilir. Yarın-sızlık, sadece emeğin yeni varoluş koşullarına indirgenemeyecek, güvencesiz yaşam ve emek biçimlerini bir araya getiren, bütünleştirici bir deneyim örüntüsü oluşturmaktadır. Bu bütünleştirici deneyim örüntüsü, farklı kesimler arasındaki ayrımları da belirsizleştirmekte ve bu bağlamda, emek hareketi, yarın-sız yaşayan göçmenler ve yurttaşlar için yeni türde siyasal toplanma noktası oluşturma ihtimalini de içinde taşımaktadır (Gill ve Pratt, 2008: 20).

Emeğin geçirdiği bu dönüşümün önemli ekonomik ve siyasal sonuçları bulunmaktadır. Bu ekonomik ve siyasal sonuçları

ları ve sınıflaşma süreçlerini kesintiye uğratmak ve olanaksızlaştırmak isteyen, karşı sınıflaşma hatları vardır." (Yılmaz, 2011a: 22-23). Yarın-sızlık günümüzün kolektif bir varlık üretme ihtimalini, içinde taşıyan en önemli sınıflaşma hattıdır

kavramak için geleceksizleştirme ve güvencesizleştirmenin nasıl moleküler düzeyde işlemeyi amaçlayan tabiiyet ve kontrol mantığına dayandığını görmek gerekiyor. Daha önce de belirttiğim gibi, geleceksizleştirme ve güvencesizleştirmeye dayanan neo-liberal çevresel müdahale, emeğin varlığını sürdürme olanağını istikrarsız ve sürekli tehdit edilebilir bir zeminde demirleyerek, onu sermaye ilişkisi içerisindeki kısmi “koruyucu” önlemlerden bütünüyle soyundurarak, varlığını sürdürme arzusunu güvenli-güvencesiz olma kıskacında kapatmayı, yapılandırmayı ve onun varlığını olduğu gibi olası alternatiflerini de bu ikilik içinde masetmeyi hedefliyor. Söz konusu olan bir taraftan geleceksizleştirme ve güvencesizleştirme yoluyla tüm insani potansiyeli sermaye için hali hazırda el altında bekleyen emek potansiyeline indirgemek ve bu el altında bulurma durumunu tüm yaşama genişletmektir.

Yarınsız çalışma, mekân deneyimi olarak parçalılığı zaman deneyimi olarak ise kısa sürelileşmeyi dayatırken, emeği de, “kişinin kendi benliğini ve sosyal ilişkilerini yaşamını sürdürmek için bir kaynak haline getirmesini sağlayan” stratejileri benimsemeye zorluyor (Papadopoulos, vd., 2008: 223). Papadopoulos, Stephenson ve Tsianos, bu durumu Amanda Ehrenstein’a göndermede bulunarak, “yapısal olarak güvencesiz emek piyasasında, aktif ve potansiyel olarak istihdam edilebilir olarak kalma çabasının gerekli kıldığı, kişinin bedeninin ve sosyal ilişkilerinin genişletilmiş sömürüsü olarak” anlaşılabilecek olan “benliğin sömürüsü” adı altında tarifliyorlar (Papadopoulos, 2008: 223). Yarınsız emek, varlığını sürdürmek için kendi kaynaklarını sermayeleştirmeye her daim hazır olması, bu günü kurtarmak için ana yoğunlaşarak geleceğini rehine vermesi, “bütün hayatı bir süreklilik içinde yaşamayı sürdürme kapasitesinden” vazgeçmesi ve sadece şimdiki değil, henüz gerçekleşmeyen gelecek potansiyeli de tabiiyet alınması gereken emek-

tir. Bu emek rejimi içerisinde, “kişi sadece şimdiki değil, gelecekteki üretken olma kapasitesinin de (yaşam boyu öğrenme, sürekli yeni yetenekle edinme gibi) piyasanın talepleriyle uyumlu olacağını sağlama baskısı altındadır.” (Papadopoulos, 2008: 232) ve bu sayede gelecek zaman ve potansiyel sürekli olarak şimdi içerisinde alıkonulur.

Yarınsız emek rejimi, Alman Ordo-liberallerinin hayallerini süsleyen minimalist sosyal politika ve emeğin tüm yaşamının kontrolü üzerine kurulu yaşam siyasetinin (*vital politik*) cisimleşmiş hali gibidir.²³⁸ Bir anlamda tüm toplumsal bünyenin, sermayenin suretini alması doğrultusunda sermayenin zorunluluklarına ve belirsizliğine açık hale getirilmesidir. Neilson ve Rossiter’in yerinde bir şekilde belirttiği gibi, sermaye doğası itibarıyla geleceksiz ve güvencesizdir. Kriz, risk ve belirsizlik sermaye ilişkisinin bizzat doğasına kazınmıştır (Neilson ve Rossiter, 2008: 2). Yarınsız emek, sermayenin kendisini bir geleceksizlik ve güvencesizlik sistemi olarak toplum düzeyinde kurma girişiminin bir sonucudur. Emeğin bu doğrultuda geleceksizleştirilmesinin ve güvencesizleştirilmesinin ayrılmaz bir parçası da, bu emek biçiminin merkezinde yer aldığı yeni sosyal soruna yönelik güvenlik temelli müdahalenin hayata geçirilmesidir.

Bu müdahalenin toplumun içi ile “dış”ı’nı belirleyen sınırlar etrafında “marjinal” olana yöneldiğini, hedef yönelimli (seçme-ci) olduğunu ve minimalist bir refah anlayışına dayandığını belirtmiştim. İşte bu bağlamda Foucault’nun çok erken bir tarihte öngördüğü gibi sosyal politika da, sadece kendi varlığını idame

²³⁸ Alexander Rüstow’un (1885-1963) öncülüğünü yaptığı, Yaşam siyaseti (Vitalpolitik), “geleneksel sosyal politikadaki gibi esasen yükseltilmiş kazançlara ve azaltılmış çalışma saatlerine yönlendirilmemiş, fakat işçinin bütün yaşamsal durumunu, onun gerçek, somut durumunu sabahdan akşama, akşamdan sabaha dikkate alan bir yaşam siyaseti”ni, merkeze almaktaydı (Foucault, 2008: 157). Vital Politik için bkz. M. Foucault, (2008)

ettiremeyenlere yaşamsal bir minimumun sağlamaya ve bireyleri sosyal risklere karşı sosyal sigorta kapsamına almak yerine, onlara içerisinde herkesin kendi riskini üstlenebileceği ve karşılayabileceği bir ekonomik alan sağlamaya dönüşmüştür (Foucault, 2008: 143-144).²³⁹ Sosyal politikanın bu dönüşümü, neo-liberal çevresel müdahalenin doğrudan bir yansımasıdır. Son olarak eklemek gerekiyor ki, sermayenin yukarıda ele aldığımız gerçek tabiiyet kurma girişimi, özünde küresel bir girişim olduğu ve emek küresel bir karakter sergilediği için, yeni sosyal soruna yönelik müdahale ve sosyal politika da küresel olmak zorundadır. Bu konu ise bizi doğrudan bir sonraki bölüme götürmektedir: Yeni sosyal sorunun, yoksulluk sınırlarıyla ilgili küresel bir sorun olarak inşası (yoksullara yaşamsal minimumun sağlanması ve onların kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde tabiiyet altına alınması) ve yeni sosyal soruna yönelik müdahalenin, emeğin tabiiyetini ve kontrolünü sağlamayı amaçlayan siyasalar etrafında Güney’de birörnekleştirilmesi. Bir sonraki bölümde ele alacağımız gibi Dünya Bankası, beşeri sermayeyi geliştirme, mikro kredi ve tartışmanın merkezine alınacak olan sosyal koruma ve sosyal riski önleme politikaları gibi projeleri aracılığıyla tam da bu homojenleştirme işlemini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Sermayenin belirsizliğinin tüm topluma genelleştirilmesi uluslararası sermayenin yeni küresel düzeyinde kaçınılmazlaşırken, buna uygun siyasalar da bu kaçınılmazlığı yoksulların dünyasına naksetmek için Dünya Bankası eliyle hayata geçirilmektedir.

²³⁹ Söz konusu olan, sosyal politikanın artık bir bireyleştirme aracı olarak iş görmesidir (Foucault, 2008: 143-144).

IV. BÖLÜM

BELİRSİZLİĞİN KESİNLİĞİ: DÜNYA BANKASI TARAFINDAN YENİ SOSYAL SORUNUN KÜRESEL ÖLÇEKTE İNŞASI VE SOSYAL RİSK YÖNETİMİ

Uluslararası sermaye hareketlerinin yükselişe geçtiği 1970'lerden itibaren belirsizliğe dair kabul gören en genel önermelerden biri de onun içinde yaşadığımız dünya için artık kaçınılmaz hale geldiği olmuştur. Para, meta, sermaye akışlarının ve bir bütün olarak piyasa toplumunun hem ön koşulu hem de sonucu olarak belirsizlik, ortadan kaldırılması imkân dâhilinde olmayan, sadece yarattığı yan etkileri iyileştirilebilir bir nitelik kazanarak, günümüzde toplumsal hayatı ve çalışma ilişkilerini düzenleyici bir ilke mertebesine yükseltilmiştir. Belirsizlik bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, kapitalist toplumsal ilişkilerin inşa edilmesinin ve sürdürülmesinin her zaman için vazgeçilmez bir niteliği olarak görülmüştür. Bu nedenle kapitalizmin ortaya çıkış ve bir üretim tarzı olarak yerleşme anından itibaren, insanların çalışma biçimlerini kapitalist toplumsal ilişkilerin yaygınlaşmasına uygun gidecek bir tarzda belirsizleştirici ve bu yolda eski ilişki biçimlerini çözücü stratejiler ve kurumlar yürürlüğe konulmuştur. Bu bölümde tekrar göreceğimiz gibi, kapitalist toplumsal ilişkilerin yerleştirilmesi ve derinleşmesi her türde

belirsizliğin değil, bu ilişkileri teşvik edecek türde bir belirsizliğin toplumsal ilişkilere içkinleştirilmesini ve genelleştirilmesini gerektirir. Kapitalist toplumsal ilişkileri teşvik edebilecek türde bir belirsizlik ise günümüzde olumsuzluğu, yani her şeyin başka bir biçimde olabileceğine dair bir durumu ve umudu değil, şeylerin (insanlar arası ilişkilerin, kurumların, alışkanlıkların), rekabetin ve girişimciliğin işleyişini mümkün kılacak bir tarzda düzenlenmesini, dağıtımını, düzensizleştirilmesini ve bu yolda sabitlikten arındırılarak serbestleştirilmesini ifade etmektedir. İşte bu bağlamda, piyasanın ve onun kurucu ilkesinin nasıl tanımlandığına göre, piyasanın varlık koşullarını yaratacak belirsizlik biçimi de tarihsel olarak değişmekte ve yeni biçimler almaktadır.

Belirsizlik terimi 1970'lerin sonundan itibaren uluslararası sermaye akışlarının küresel ölçekte önünün açılması, 1990'lardan sonra ise bu akışların sürekliliğinin ve güvenliğinin sağlanması sorunun parçası olarak uluslararası kuruluşların gündemini işgal etmeye başlamıştır. Belirsizlik, günümüzde uluslararası kuruluşlar için sermaye akışlarına engel olduğu düşünülen istenmeyen türde bir belirsizliğin (Güney'de yolsuzluk ve patronaj ilişkilerinin sonucu olan siyasal belirsizlik) ortadan kaldırılmasına, sermaye akışlarının sonuçlarının düzenlenmesine ve çalışma ilişkilerine dair yeni türde bir belirsizliğin küresel ölçekte yerleştirilmesine ilişkin bir siyasa ve yönetim sorununun parçası olarak anlam kazanmaktadır. Yukarıda belirsizliğin, şeyleri oluruna bırakmak anlamına gelmediğini, aksine kapitalizmin belirsizliği, piyasanın ve onun koşullarının kuruluşunu ve yayılımını güçlendirecek bir tarzda çalışma ilişkilerine mündemiç hale getirmeyi amaçladığını belirttim. Günümüzde belirsizleştirici stratejilere ve onların almış olduğu biçime dair asıl belirleyici olan şey, rekabete ve girişimciliğe dayalı piyasanın ve onun koşullarının, artık, akışlardan menkul olan küresel bir öl-

çekte düşünülmesi ve bu koşulları oluşturmayı amaçlayan neo-liberal çevresel müdahalenin, küresel ölçekte hayata geçirilmesidir. Bu nedenle emeğin yarınsızlaştırılmasını sağlayacak siyasaların da küresel bir ölçekte uygulanması ve küresel düzeye uyarlanması gerekmiştir. Peki, bu uyarlanmayı sağlayacak ve neo-liberal çevresel müdahaleyi küresel düzeyde hayata geçirecek olan siyasaları hangi kurumlar üretmiştir? Bu bağlamda emeğin yarınsızlaştırılmasını sağlayacak siyasalar nasıl genelleştirilmiştir? Emeğin yeni biçiminin hem Kuzey hem de Güney'de küresel bir karakter kazanması sonucu, yeni sosyal sorun hangi terimler etrafında küresel bir sorun olarak tariflenmiştir? Dünya Bankası'nın 1990 sonrası uygulamaya koyduğu yoksulluk değerlendirmelerinin ve raporlarının, yeni sosyal sorunun küresel ölçekte kuruluşu ile olan ilişkisi nedir? *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları*, *Sosyal Riski Azaltma Politikaları* ve iyi yönetim siyasalarının, neo-liberal çevresel müdahale ve yoksulluk yönetimi sorunsalı ile arasındaki bağı nasıl kuraabiliriz?

Bu bölümün sınırları dâhilinde yukarıda sıraladığım sorulara yanıt vermeye çalışırken, Dünya Bankası'nın neo-liberal çevresel müdahalenin küresel ölçekte işler kılınması açısından oynadığı role ve bu doğrultuda emeğin yeni hâkim biçimini (yarınsız emek) genelleştirmeye yönelik siyasalar ile yeni sosyal sorunu tanımlamaya yönelik çerçevenin küresel düzeyde Banka tarafından nasıl üretildiğine açıklık kazandırmaya çalışacağım. Bu çaba ekseninde bölüm dört başlık etrafında yapılandırılmıştır: Birinci alt bölümde yarınsız emeğin Dünya Bankası tarafından Yapısal Uyum Politikaları aracılığıyla nasıl yaygınlaştırıldığı ve neo-liberal çevresel müdahalenin Güney'de nasıl yerleştirildiği ele alınacaktır. Yeni sosyal sorunun yoksulluk merkezli bir terminoloji etrafında 1980'lerden itibaren kuruluşunu değerlendirmeyi hedefleyen bu bölümde, Dünya Bankası'nın uluslararası bir yoksulluk siyasasını niçin ve hangi saiklerle oluştur-

mayı amaçladığı da tartışılacak. İkinci alt bölümde ise, Dünya Bankası'nın 1990'lardan itibaren neo-liberal çevresel müdahaleyi küresel düzeyde işler kılarak, Güney ülkelerindeki siyasi ilişkilerden kaynaklı belirsizliği ortadan kaldıracak ve küresel piyasa koşullarını yerel olarak üretecek bir yönetim rasyonalitesini, yönetim kavramı aracılığıyla nasıl ürettiğine odaklanılmaktadır.

Aynı zamanda bir güvenlik sorunsalı olarak hayat bulan bu yönetim rasyonalitesi göreceğimiz gibi, sermaye akışlarına dayalı bir dünya piyasasının güvenliğini, bizzat bu akışların yarattığı belirsizliği yönetilebilir kılmak ve katılım, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi temalar etrafında akışları en çoklaştıracak bir kurumsal çerçeveyi küresel düzeyde inşa etmek vasıtasıyla sağlamaya çalışıyor. Piyasa ile piyasa "dışı" arasındaki ilişkiyi dönüştürerek piyasanın koşullarını yaratan neo-liberal çevresel müdahalenin olmazsa olmazı olarak oluşturulan yeni kurumsal çerçeve de, işte bu bağlamda önem kazanıyor. Dünya Bankası'nın yönetim çerçevesinin uzantısı olarak 1995 yılında Wolfenshon ve Stiglitz döneminde geliştirdiği *Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi (Comprehensive Development Framework)* ve *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları (Poverty Reduction Strategy Papers)* bölümünde bu ekseninde değerlendirilecek. Üçüncü alt başlıkta ise bu çerçevenin daha sınırlı bir yansıması olarak, bireyler düzeyinde rasyonel zaman ve kaynak yönetimini yerleştirerek, yoksulları şoklara karşı hazırlıklı kılmayı amaçlayan Sosyal Koruma ve Sosyal Riski Azaltma Siyasetleri (*Social Risk Mitigation Policies*) ele alınacak. Bu bölüm bir kriz yönetimi çerçevesi olarak yapılandırılan sosyal risk temelli siyasetlerin, yoksulların krizle başa çıkma stratejilerini nasıl rasyonelleştirmeyi ve ekonomikleştirmeyi amaçladığını ve bu politikaların riski azaltma ve hafifletme başlığı altında yoksulları yeni tabiiyet ve bağımlılık ilişkilerinin içine sokarak, onları küresel sermaye akışlarının ritmiyle nasıl

uyumlu kılmayı amaçladığını değerlendirmeyi hedefliyor. Son olarak ise, Dünya Bankası'nın sınırlı sosyal politika anlayışının bir uzantısı olarak Güney'de yaygınlaştırmayı amaçladığı Şartlı Nakit Transferi siyasalarının genel yapısı ele alınacaktır.

Bir bütün olarak bu bölümde yürütülecek olan tartışmada, şu iddiaların öne çıkarılması hedeflenmektedir: (i) Dünya Bankası, neo-liberal çevresel müdahaleyi, ürettiği siyasa temelli programlar aracılığıyla küreselleştirmektedir. Bu küreselleştirme girişiminde yoksulluk temelli projeler kilit bir rol oynamaktadır. (ii) Dünya Bankası, 1980 sonrasında Yapısal Uyum Programları aracılığıyla Güney'de emek piyasalarının düzensizleştirilmesi ve emeğin yarınsızlaştırılması sürecini teşvik etmiş ve bu emek biçiminin hâkim hale gelmesinde aktif rol oynamıştır. (iii) Neo-liberal çevresel müdahalenin küresel kuruluşunun ikinci evresi olan 1990 sonrasında Banka, hem Güney'de küresel piyasanın inşası ile uyum içerisinde olmayan siyasal ilişkilerden kaynaklı belirsizliği ortadan kaldırmayı hem de uluslararası sermaye hareketlerinden doğan belirsizliğin toplumsal sonuçlarını yönetmeyi temel önceliği haline getirmiştir. Bu temel öncelikle ilişkili olarak yoksulluk sorunu küresel düzeyde bir güvenlik sorunu olarak ele alınmış ve Cammack'ın belirttiği gibi Banka tarafından diğer uluslararası kuruluşlar ile beraber rekabet ve girişimciliğin merkezinde olduğu bir küresel yoksulluk siyasasının oluşturulması hedeflenmiştir (Cammack, 2009).²⁴⁰ Neo-liberal çevresel müdahalenin küresel kuruluşu, yoksullukla ilişkilendirilmiş olan; fakat temelde akışlara dayalı küresel piyasanın koşullarının ülkeler bazında oluşturulmasını amaçlayan ku-

²⁴⁰ Cammack, bir başka çalışmasında bu yakınsamayı şöyle özetlemektedir: Keynesci makro ekonori ilk idarenin, neo-liberal deregülasyon, özelleştirme ve serbest ticaret politikaları ile yer değiştirmesi ve sosyal kurum ve ilişkilerin girişimciliği teşvik edecek şekilde yeniden yapılandırılması. (Cammack, 2008: 131).

rumların inşasına dayanmaktadır. İyi yönetim çerçevesi işte bu projenin üst başlığıdır. (iv) Banka tarafından bu doğrultuda üretilen refah ve güvenlik çerçevesinin temel amacı, görüleceği gibi yoksulların üretken etkinliğini piyasalaştırmak ve yoksulluğun etkilerini krize karşı en iyi uyarlanacak şekilde düzenlemek ve yönetmektir. Bu amaca genel ruhunu, emek potansiyelini küresel düzeyde tabiiyet altına alarak yarınasız ücretli emeğin genelleştirilmesi ve küreselleşme başlığı altında toplanan siyasalara karşı Güney’de siyasal direniş potansiyelinin iptal edilmesi gayreti vermektedir.²⁴¹ (v) Banka’nın sosyal riski azaltma politikaları, Güney’de işletme temelli bir refah yönetimini bireyler ve yönetimler düzeyinde yerleştirerek, yoksullar ve siyasal iktidarlar arasında yeni tabiiyet ilişkileri tesis etmeyi ve söz konusu kurumsal dönüşümü toplumsal bir gündemle bütünleştirmeyi hedeflemektedir. (vi) Bu çerçevenin bir uzantısı olarak Banka, Şartlı Nakit Transferleri başlığı altında, bu tabiiyet ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlayan ve küresel krizin sosyal ve siyasal sonuçlarını etkisizleştirebileceğini düşündüğü sosyal politika uygulamalarını genelleştirmeyi amaçlamaktadır. (vii) Bir bütün olarak bakıldığında Banka’nın yeni küresel yoksulluk siyasası ajandası, küresel piyasayı yerleştirmeyi amaçladığı kadar, küresel piyasanın ortadan kaldırılamaz olan krizini verili kabul ederek, toplumsal etkileriyle beraber sürdürülebilir kılmaya çalış-

²⁴¹ Cammack, Banka’nın yoksulluk siyasalarının önemli bir nedeninin dünya yoksullarını proleterleştirmek olduğunu belirtmektedir; çünkü “ilkel birikim süreci tamamlanmaktan çok uzaktır. Küresel neo-liberalizmin tanımlayıcı özelliği ilkel birikim sürecini hızlandırmak ve kapitalist birikim yasalarını kapitalist dünya ekonomisinin genişlemiş yüzeyi boyunca dayatmaktır (Cammack, 2003: 44).

maktadır.²⁴² Bu politikalar Banka tarafından, yoksulluğu en derinden yaşayan kesimi hedefleyen ve küresel piyasanın getirdiği belirsizliğin etkilerini yönetmeye en uygun siyasal araçlar olarak görülmektedir. Böylece Bankaya göre, küresel kriz ve belirsizlik sürdürülebilir kılınırken, krizin etkileri sonucu Güney'in yoksullaşan nüfusu da kontrol altına alınabilecektir.

Dünya Bankası ve Yeni Sosyal Sorunun Küresel Ölçekte İnşası

Dünya Bankası, yarısız emek ile onun koşullarını sorun edinen yeni sosyal sorunun, küresel ölçekte bir yönetim ve güvenlik sorunu haline getirilmesinde belki de en önemli rolü oynayan uluslararası kuruluştur. Banka, hedefleme merkezli, ayırıştırıcı ve sınırlı liberal refah anlayışına dayanan sosyal politika uygulamalarını programlaştırırken, yeni sosyal sorunu da küresel bir sorun olarak kurmuştur. Bir önceki bölümde yeni sosyal sorunun yeni emek biçimine ve onun koşullarına bir yanıt ve neo-liberal yönetim rasyonalitesinin bir parçası olarak inşa edildiğini belirtmiştim. Dünya Bankası, yeni sosyal sorunun küresel ölçekte bir sorun olarak doğuşunu iki yönden belirlemiş, bir taraftan emek piyasasını esnekleştirmeyi amaçlayan siyasaları Güney'e dayatırken, diğer taraftan da esnekleşen emek piyasasının bir sonucu olarak enformelleşen ve yarısız bir biçim alan emeğe yönelik uluslararası bir refah çerçevesi üretmiştir. Yeni sosyal sorunun küresel kuruluş aşamasında iki temel evre öne çıkmaktadır. Bu bölümde ele alacağımız 1980'lerden 1990'a kadar süren birinci evrede Banka, Yapısal Uyum Politikaları aracılığıyla, neo-liberal çevresel müdahaleyi Güney'de yerleştirmek

²⁴² Bankanın, IMF ile beraber hazırladığı *Küresel İzleme Raporu'* da, krize ve krizin "gelişmekte" olan ülkelerdeki yoksulluk üzerine olası etkilerine yoğunlaşmaktadır. Bkz. World Bank, (2009b).

için, mevcut kamu kurum ve siyasalarını özelleştirme gibi uygulamalar yoluyla dönüştüren ve emek piyasasını düzensizleştirerek emeği yarınsızlaştıran siyasaları hayata geçirmiştir. Güney’de enformel emek biçimlerinin yaygınlaşmasının önünü açan emek piyasası reformları da bu dönemin ürünüdür. 1990’lardan 2000’lerin ortasına kadar süren ve “kapsayıcı neo-liberalizm”²⁴³ olarak adlandırılan ikinci evrede ise Banka, siyasal belirsizliği ortadan kaldıracak ve piyasanın koşullarını oluşturacak bir yeniden düzenleme çerçevesi olarak, neo-liberal kurumsal çerçeveyi Güney’de iyi yönetim adı altında yerleştirmeyi hedeflemiştir. Banka’nın yeni sosyal soruna yönelik, küresel bir belirsizlik yönetimi çerçevesini niçin ürettiğini anlamak için, öncelikle nasıl ve hangi yollarla yeni emek biçimini küresel düzeyde yaygınlaştırdığına ve ilk dönem uygulamalarının kapsamına değinmek gerekiyor.

Dünya Bankası fikir babası Harry White tarafından ilk olarak savaş sonrası dünyasını bekleyen üç ekonomik soruna bir çözüm olarak düşünüldü: İşleyen bir uluslararası para sisteminin yaratılması, dış ticaretin restorasyonu ve ulusal ekonomilerin yeniden inşası (Murphy, 2008: 31). Bretton Woods Anlaşması’nın 22 Temmuz 1944 yılında imzalanmasıyla beraber, White’ın planıyla birebir uyum içerisinde olmasa da Banka hayata geçirilmiştir. 1960’lara kadar Dünya Bankası’nın ilgisi daha çok yol, baraj, limanların yapımı ve tarımsal projeler gibi alt-yapı yatırımları üzerinde olmuş, projeler ilk başlarda coğrafi olarak Avrupa merkezliken Marshall Planı sonrasında kaynaklar Güney’e yönlendirilmiştir (Zabcı, 2009: 33; Murphy, 2008: 45). Banka’nın ilgisinin asıl olarak Güney’e ve kırsal yoksulluğa yönel-

²⁴³ Kapsayıcı neo-liberalizm ifadesini Craig ve Porter ile Ruckert, Washington Uzlaşması dönemi ile J. Wolfenshon ve Stiglitz’in projelerinin Banka’ya hâkim olduğu Post-Washington Uzlaşması dönemini farklılaştırmak için kullanmaktadırlar. Bkz. Craig ve Porter, (2006), Ruckert, (2009).

mesi ise Robert McNamara (1968-1982) başkanlığında olmuştur. "Güvenlik kalkınmadır, kalkınma olmaksızın güvenlik olmaz" diyen McNamara, Banka'nın başına 1968'de geçmiştir (alıntılayan, Craig ve Porter, 2006: 57). McNamara'nın yönetime geçmesi ile birlikte sürdürülen politikalar önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönemde Dünya Bankası temel önceliği olarak kırsal kalkınmayı belirlemiş, beşeri sermaye teorisinden alınan ilhamla Beşeri Kalkınma Ağı kurularak, kaynaklar kırsal yoksulluğa karşı kırsal kalkınma, sağlık, eğitim ve nüfus projelerine aktarılmıştır (Hall, 2007: 153-155). Bu dönüşüm sonucu olarak da Banka'nın borç verme işlemlerinde önceliği, Bütünleşik Kırsal Kalkınma (*Integrated Rural Development*), nüfus kontrolü ve temel hizmetlerin iyileştirilmesi almıştır (Craig ve Porter, 2006: 53).

"Yoksulluk odaklı" dış yardım yaklaşımı bu dönemde doğduğu gibi, mutlak ve göreceli yoksul gibi terimler de bu dönemde dolaşıma sokulmuştur.²⁴⁴ Teknokratik bir anti-yoksulluk yakla-

²⁴⁴ Yeni yoksulluk önleyici stratejilerin oluşturulmasında ve yerleştirilmesinde en önemli araçlardan biri de kuşku yok ki yardımlardır. Rojas'ın vurguladığı gibi yoksul ülkelere yapılan yardımlar, küresel bir yönetim aracıdır. Rojas'a göre "yardımların gücü Üçüncü Dünya'yı yönetime muhtaç olarak temsil etmesinden, alıcı ülkeleri bir müdahale nesnesine, yardım sağlayıcıları ise doğal yöneticilere dönüştürmesinden kaynaklanmaktadır" (Rojas, 2004: 97). Ülke raporları, Dünya Kalkınma Raporları ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar, bu doğrultuda önemli bir rol üstlenmektedir; çünkü bu raporlar, "ülkelerin bir yönetim nesnesi olarak kuruluşunu mümkün kılan mekânizmalardır". Bu mekânizmalar, geç kapitalistleşen ülkelerin hikâyelerini mekânsal ve zamansal kategoriler içerisinde birleştirirken, onları reforma muhtaç olan yerler olarak yeniden temsil etmektedirler (Rojas, 2003: 989). Banka bu süreç açısından merkezi bir rol oynamaktadır. 1960'larda imtiyazlı fonları (*concessionary funding*) yönlendirmek için Banka'nın şemsiyesi altında Uluslararası Kalkınma Birliği (*International Development Association*) kurulmuştur (Murphy, 2008: 46).

şımuru Banka'da hâkim hale getiren McNamara için temel hedef, açıkça komünizmi yenilgiye uğratmaktır (Murphy, 2008: 4-6). Bu nedenle kalkınma projeleri aracılığıyla Güney'in yoksul köylülerinin yaşamı Banka'nın gündemine otururken, Dünya Bankası bu dönemde bir yatırım bankası olmaktan, kalkınmayı öncelikli hale getiren bir Banka olmaya dönüşmeye başlamıştır. (Zabcı, 2009: 37). Böylece, yoksulluğu azaltmaya yönelik stratejiler oluşturmak ve yaymak, ilk defa geniş biçimde Banka'nın amaçlarından biri haline gelmiştir. McNamara dönemi, yoksulluk siyasalarının küresel düzeyde oluşturulmasında ve yoksulluğun uluslararası kuruluşlar tarafından ele alınması gereken bir sorun olarak görülmesinde önemli bir adım olmuştur. Bu dönemde belirtildiği gibi McNamara'nın hedefi kapitalizmi Güney'de muzaffer kılmaktır ve yoksulluk siyasalarının yayılması etkili bir hegemonya oluşturma aracı olarak görülmüştür (Zabcı, 2009).

McNamara'nın 1981 yılında görevden ayrılışı Banka için yeni bir dönemi başlatmıştır. McNamara'nın yerine başkan olarak, Alden W. Clausen (1981-86) ve onun baş ekonomisti olarak da Ann Kruger getirilmiştir. Clausen ve Kruger ekibi ekonomik büyümeyi Banka politikaları arasında yeniden öncelikli hale getirmiştir. Beşeri sermaye yatırımları, eğitim ve gıda projeleri aracılığıyla devam ettirilirken, refah ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Banka için öncelikli hale gelmesi sonucu olarak, beşeri kalkınma stratejileri bu doğrultuda yenilenmiştir (Hall, 2007: 155). 1980'lerin başı, hem Kuzey Atlantik ülkeleri hem de Güney'de neo-liberal çevresel müdahalenin yerleştirilmesi için bir dönüm noktası olarak görülmelidir. 1990 sonrasında Dünya Bankası, küresel piyasanın koşullarını oluşturmayı amaçlayan ve bu doğrultuda piyasa ile piyasa "dışı" arasındaki ilişkiyi belirsizleştiren neo-liberal çevresel müdahalenin siyasa araçlarının oluşturulmasında ve bu müdahale tarzının Güney'de yerleşti-

rilmesinde, özgül ve ayrıcalıklı bir rol oynamıştır. Banka Yapısal Uyum Politikaları aracılığıyla, Washington Uzlaşması olarak adlandırılan dönemin politikalarının yaygınlaştırılmasını sağladığı gibi, Güney'deki politikaların da bu programa uyarlanmasının önünü açmıştır.

Washington Uzlaşması üç temel siyasa yönelimi üzerine inşa edilmiştir: (i) Enflasyonun kontrol edilmesi ve finansal açıkların azaltılması yoluyla makro-ekonomik istikrarın sağlanması; (ii) Ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yoluyla ekonomilerin dünyaya açılması; (iii) Özelleştirme ve kuralsızlaştırma (de-regulation) siyasaları aracılığıyla ülke içi üretimin ve faktör piyasalarının liberalleştirilmesi (Gore, 2000: 791-792). Washington uzlaşmasındaki uzlaşma ibaresi Zabcı'nın belirttiği gibi, piyasa mekânizmasının güçlendirilmesine, mali ve parasal istikrarın sağlanmasına ve özelleştirmelerle kamu sektörünün küçültülmesine işaret etmektedir (Zabcı, 2009: 41). Bu uzlaşma etrafında niyet mektupları, kısa süreli istikrar önlemleri, stand by düzenlemeleri ve koşulluluklar aracılığıyla Banka ve Uluslararası Para Fonu (IMF), devlet-piyasa ilişkilerini yeniden yapılandırmayı amaçlayan bir yönetim rasyonalitesini, Güney'de 1980 sonrasında yerleştirmiştir. Bu araçlar vasıtasıyla uluslararası güvenilirlik kazanmak isteyen ve borç arayan Güney ülkelerinin, enflasyon oranını düşürmeyi, rekabetçi bir piyasayı tesis etmeyi, dışa açık bir büyüme modeline geçmeyi, cari açıkları azaltmayı ve uluslararası rezerv kayıplarını kontrol etmeyi içeren politikaları uygulaması sağlanmıştır (Frenkel ve Khan, 1993).

Banka'nın Yapısal Uyum Politikaları, piyasanın varlık koşullarını inşa etmeye ve girişimcilik ve rekabeti merkez alarak bir toplum siyasası inşa etmeye yönelik bir yönetim rasyonalitesini bu bağlamda programlaştırmış ve bu rasyonaliteyi Güney'e ta-

şımıştır denebilir.²⁴⁵ Güney’de yapısal uyum politikalarının uygulandığı dönem, neo-liberal çevresel müdahaleyi yerleştirmenin birinci evresini oluşturmaktadır. Bu söz konusu birinci evrede Banka tarafından belirlenen, devlet-piyasa ilişkilerine ilişkin önceki dönemden devam ede gelen kurumsal düzenlemeleri piyasanın gerekleri doğrultusunda çözülmeye ve dönüşüme tabii tutacak siyasalar hayata geçirilmiştir. Bu müdahale biçiminin yerleştirilmesinin ikinci ayağı ise, devletin piyasa rasyonalitesi temel alınarak yeniden yapılandırılması ve buna uygun kurumsal düzeneklerin ve toplum siyasasının yaratılmasıdır. Bu nedenle Banka’nın 1980’lerin sonuna kadar olan rapor ve çalışmaları, devlet-piyasa ilişkisini dönüştürmeye odaklanırken, 1990 sonrasında Banka açısından yeni yönetim rasyonalitesini yerleştirecek politikaları belirginleştirmek ve devlet ile toplumu bu yeni rasyonalite etrafında yeniden inşa etmek öncelikli hale gelmiştir.²⁴⁶ Bu yeniden inşa girişiminin en önemli müdahale noktasını ise emek piyasası ve yoksulluk oluşturmaktadır.

Neo-liberal çevresel müdahalenin birinci evresi bu açıdan kritik bir rol oynamıştır. Yapısal Uyum siyasalarının en önemli amaçlarından birini, beşeri sermaye kavramının ön gördüğü gi-

²⁴⁵ Banka temelli yapısal uyum paketi şu siyasa başlıklarını içermektedir: (a) Dış ticaret liberalleştirilmelidir; (b) Sermaye hareketlerine yönelik engeller kaldırılmalıdır; (c) yerel finansal piyasalar serbestleştirilmelidir; (d) emek piyasaları kuralsızlaştırılmalıdır; (e) vergiler rasyonelleştirilmelidir. (f) kamu girişimleri özelleştirilmelidir, (g) ekonomiye devlet müdahalesi azaltılmalı ve ekonomi şeffaflaştırılmalıdır. Bu siyasalar aracılığıyla Banka, piyasa sisteminin etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır (Taylor, 1997: 149). Banka’nın söz konusu politikaları geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Sadece 38 Sahra-Altı Afrika ülkesi 257 Yapısal Uyum Programı yürütmüştür (Murphy, 2008: 50).

²⁴⁶ Neo-liberalizm bu anlamda fikir babalarının iddia ettiğinin aksine, kendiliğinden piyasalaşmayı piyasalaştırmayı amaçlayan bir toplum mühendisliği projesidir de.

bi, emeği “aktif bir ekonomik özne” olarak davranmaya itecek zorunlulukları Güney’de kurumsallaştırmak ve bu zorunlulukların sağlanması için, bu ülkelerde ücretleri düşürerek emeği koruyucu önlemleri ortadan kaldırılmak oluşturmuştur.²⁴⁷ Ekonomiyi bütün toplumsal alana yaymak amaçlandığı için, bir taraftan kuramsal düzeyde ekonomik olmayan bir alana (emeğe) ekonominin ilkeleri uygulamış, diğer taraftan da hem bu kuramsal modeli hayata geçirmeyi dayatacak siyasalar hem de bu piyasanın ilkeleriyle uyumlu bir yaşam siyaseti (biyo-politika) Banka aracılığıyla uygulanmıştır. Emeğin kendisini gelir getiren bir sermaye olarak gören ve ekonomik rasyonaliteyi emeğe uygulayan beşeri sermaye teorisinin, Banka tarafından 1960’lardan itibaren sahiplenilmesi ile Banka’nın Güney’in işçi ve yoksullarını “kazanç akışlarını kollayacak girişimciler” olarak davranmaya zorlayacak siyasaları dayatması arasında kuvvetli bir bağ vardır. Emek piyasası reformları, yapısal uyum siyasalarının bir parçası olarak işte bu bağlamda uygulanmıştır. Bu konuda tek bir bölgeye bakmak bile neo-liberal yönetim rasyonalitesinin nasıl yerleştirildiği ve yeni sosyal sorunun küresel düzeyde nasıl kurulduğunu görmek açısından oldukça fikir verici olacaktır.

Weller’ın ifade ettiği gibi, 90’larda uluslararası organizasyonlar emek piyasası reformlarına büyük bir önem atfetmeye başladılar. Bu doğrultuda başta Latin Amerika olmak üzere tüm

²⁴⁷ Beşeri Sermaye teorisi işi, çalışan kişi tarafından hesaplanan, rasyonalize edilen, uygulanan ve tatbik edilen bir ekonomik davranış olarak görmektedirken, işçinin kendisini, kendisi için bir tür girişimci olarak görmeye ve davranmaya zorluyordu. Bu teoride emek bir yetenek ve kabiliyet olarak gelir üreten bir sermayedir. Foucault’nun belirttiği gibi emek “kazanç akışları üreten bir makine olarak” görülmekte (Foucault, 2008: 224) ve bu bağlamda yoksullara yönelik sağlık hizmetleri ve kamusal hijyen beşeri sermayeyi iyileştiren unsurlar olarak yeniden düşünülmektedir (Foucault, 2008: 230)

Güney’de, ikinci kuşak yapısal reformların bir parçası olarak emek piyasasının esnekleştirilmesi ve esnekleşmeyi teşvik edici reformlar yoluyla emeğin hareketliliğinin artırılması, giderek önem kazandı (Weller, 2001: 155). Bilindiği gibi neo-liberal çalışmalarda, emek piyasalarının katılığının, emeğin değişik işler ve sektörler arasında hareketliliğini kısıtlayarak emek maliyetinin denge fiyatının üzerinde oluşmasına yol açtığı, beşeri sermayenin gelişimini duraklattığı ve emek piyasalarında verimsizliğe yol açtığı iddia ediliyordu. Neo-liberaller, esnek emek piyasasının yurt dışı rekabete yanıt vermekte de etkili bir araç olduğunu düşünüyorlardı (Leiva, 2006: 345). Bu eleştiriler doğrultusunda hazırlanan reformlar aracılığıyla işten çıkarmaların kolaylaştırılması, ücret dışı emek maliyetlerinin azaltılması, asgari ücretin ortadan kaldırılması, iş koşullarını belirleyecek mekânizmaların esnekleştirilmesi ve daha esnek sözleşmelerin mümkün kılınması (sınırlı-vadeli ve yarı zamanlı sözleşmeleri) hedeflenmiştir (Weller, 2001: 155-156). Şili’de 1970’lerde olmak üzere, Arjantin, Kolombiya, Kosta Rika, Peru ve Meksika’da emek piyasası reformları peş peşe uygulanmıştır.²⁴⁸ Laurell’in ifade ettiği gibi hemen hemen bütün Latin Amerika ülkelerinde birbirinin benzeri reformlar hayata geçirilmiştir (Laurell, 2000: 307).

²⁴⁸ Arjantin’de işten çıkarmayı kolaylaştıran düzenlemeler 1991’de yapılmıştır. Takip eden yıllarda yarı zamanlı çalışma ve sınırlı süreli sözleşmeleri kolaylaştıran reformlar gerçekleştirildi. Bolivya’da ise 90’ların sonunda, sınırlı süreli sözleşmeyi ve esnek zamanlı çalışmayı kolaylaştıran uygulamalar hayata geçirilmişti. Yine Kolombiya’da 1990’da kolektif işten çıkarmaları düzenleyen ve çalışma sürelerinde esnekliği getirerek, emek piyasasını esnekleşme doğrultusunda dönüştüren uygulamalar gerçekleştirildi. Kosta Rika ve Peru’da da deneme süresinin uzatılması, içsel esnekliğin sağlanması, sınırlı süreli çalışma ve geçici çalışma ile alt-sözleşmenin düzenlemesi gibi benzer uygulamalar 90’larda gerçekleştirildi (Weller, 2001: 156-158).

Yapısal uyum programlarının en önemli sonuçlarından biri, bölgede işsizliğin ve eksik istihdamın artması ve formel istihdamda bir azalma yaşanmasıdır (Laurell, 2000: 311). Yapısal uyum programlarının uygulanması ile emek piyasasında geleceksizliğin ve güvencesizliğin artarak, herhangi bir sosyal korumaya programından yararlanamayan yarınsız istihdamın yaygınlaşması arasında doğrudan bir ilişki vardır (Beneria ve Floro, 2005: 12-13; Munck, 2002: 141; Gökbayrak, 2003: 234-235). Beneria ve Floro'nun belirttiği gibi özelleştirme, kuralsızlaştırma ve ekonomik yeniden yapılanma, Güney'de öncelikle enformel sektörün büyümesi için gerekli koşulları oluşturmuştur.²⁴⁹ Bununla beraber piyasanın derinleşmesi ve genişlemesi, formel ve en-

²⁴⁹ Gökbayrak'ın belirttiği gibi enformel sektör, "düşük sermaye, teknoloji ve işgücü niteliklerinden yararlanan, düşük gelir düzeyi ve düzensiz istihdam sağlayan, resmi düzenlemeler içinde yer almayan, küçük ölçekli gelir yaratıcı faaliyetleri kapsayan bir kavram olarak kullanılmaktadır (Gökbayrak, 2003: 232). Enformel sektör kavramının 1970'lerdeki anlamı, ILO (*International Labour Office*) tarafından kazandırılmıştır. ILO ilk başlarda modernleşme ve ekonomik büyümenin enformel sektörü soğuracağını düşünüyordu. 1980'lerdeki literatür, iki sektör arasındaki bölünme ve ikilik yerine bağları ve modern sektörün maliyetleri düşürmek için enformel sektöre bağımlılığını öne çıkardı. 1990'lar ise, söz konusu süreçlerin derinleşmesine ve neo-liberal politikalar altında enformel sektörün genişlemesine tanık oldu (Beneria ve Floro, 2005: 10).

Chen günümüzde enformel sektör kavramına yönelik 4 yaklaşım tespit etmektedir: (i) 1970'ler ILO'nun popülerleştirdiği ikici (düalist) yaklaşım; (ii) Enformel ekonomiyi büyük kapitalist firmalara bağımlı olarak gören ve emek maliyetlerinin düşürme saikine işaret eden yapısalcı okul, (iii) Formel kayıt altına almanın maliyet, zaman ve zahmetlerinden kaçmak için enformel çalışmayı tercih eden mikro girişimcileri temel alarak vurgulayan yasalci yaklaşım ve son olarak da (iv) enformel girişimcilerin, formel olmanın yararlarını ve görece maliyetlerini hesap ettikten sonra enformel olmayı tercih ettiklerini iddia eden iradi yaklaşım (Chen, 2008: 22). Enformel sektör kavramına yönelik farklı yaklaşımlar üzerine kapsamlı bir inceleme için ayrıca bkz. Varçın, (2003).

formel pratikler arasındaki doğrudan ya da dolaylı bağları genişletirken, formel ve enformel sektör arasındaki ayrımı da belirsizleştirmiştir. Son olarak da, enformel etkinliklerin anomali olarak görülmesi terk edilmiş, dışarı iş verme ve taşeronlaştırma bölgede süratle artmıştır (Beneria ve Floro, 2005: 10). Sonuçta bir bütün olarak Güney’de ve özel olarak Latin Amerika’da enformelleşme, emek maliyetlerini düşüren, emek disiplini dayatan ve sermaye karşısında emeğin gücünü zayıflatan bir süreç olarak yaşanmıştır.

Belirttiğimiz gibi esnekleşmeyi teşvik eden iş yasaları ve neo-liberal politikalar doğrultusunda atılan adımlar, emek sözleşmelerinde bireyselleşmeyi ve zayıflamayı getirirken, Güney’de formel ve enformel çalışma arasındaki ayrımı da belirsizleştirerek, ücretli emeği giderek daha fazla yarınsızlaştırmıştır.²⁵⁰ Banka, bir önceki bölümde bir koridor biçiminde yapılandığını belirttiğimiz neo-liberal emek piyasasının Güney’de inşa edilmesinde aktif bir rol oynayarak, enformel emeğin yaygınlaşmasının doğrudan önünü açmıştır. Bu bağlamda enformel ücretli işçi, yine bir önceki bölümde ele aldığımız emeğin yarınsızlaşmasının, Güney’de almış olduğu özgül biçimdir. Enformel ücretli işçiler, geçici ve günlük çalışanları, taşeron çalışanlarını ve ev çalışanlarını da içermektedir (Chen, 2008: 20).²⁵¹ Güneyde enfor-

²⁵⁰ Ronaldo Munck, enformelleşmenin hem Güneyde hem de Kuzeyde baskın hale geldiğini belirtmektedir. Munck enformelleşmeye yönelik olarak Batı’nın Brezilyalılaşması ibaresini kullanmaktadır. Bkz. Munck (2002: 11). Munck bu ibare ile “Güneye özgü üretim kalıplarının ve toplumsal ilişkilerin Kuzey’in gelişmiş sanayi toplumlarına yayılması”nı kastetmektedir (Munck, 2002: 18).

²⁵¹ Beneria ve Floro, enformel sektörde ücretli emeği belirleyen 4 kurumsal değişken saptamaktadır: çalışma tipi (yarı zamanlı, tam zamanlı, parça başı, sözleşmeli ya da sözleşmesiz), istihdam biçimi (işveren ile doğrudan sözleşme ya da alt sözleşme, aile üyesi olmak vs.), yasal/yasal olma-

melleşmeye ve enformel sektöre ilişkin veriler, bu sektörün payının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. ILO ve WIEGO (*Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing*) verilerinden hareket eden Chen, enformel istihdam kavramı gelişmekte olan ülkeler için geniş bir şekilde tanımlandığında, bu emek biçiminin tanımsal olmayan istihdamın önemli bir parçası olduğunu belirtmektedir: Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da %47, Latin Amerika'da %51, Asya'da %71 ve Sahra Altı Afrika'da %72 (Chen, 2008: 19).²⁵² ILO, (*Regional Office for Latin America and Caribbean, Labour Overview*), verilerine dayanan Leiva da, artan enformelleşmenin Latin Amerika'da, 1990-2003 arasında kentsel istihdamın %42.8'inden %47.4'üne çıktığını belirtmektedir (Leiva, 2006: 349). Dünya Bankası'nın kendi çalışmaları da özellikle Güney'de enformelleşmenin yaygınlaşmasını doğrulamaktadır (World Bank, 2009; 2009).²⁵³ Sonuç olarak Munck'ın ifade ettiği gibi, enformelleşmenin "toplumsal sınırları akışkan, politikası belirsizdir" ve "bugün Güney'deki kapitalist kalkınmanın 'marginal'i değil, dinamiklerinin ayrılmaz bir parçası" haline gelmiştir (Munck, 2002: 140). Bu ekseninde enformelleşme ve emeğin yarınsızlaşması, günümüzde mevcut kapitalist küreselleşmenin kritik bir bileşeni olarak görülmelidir.

Dünya Bankası'nın yoksulluğun azaltılmasını merkeze alan kalkınma söylemi, işte tam da bu tarihsel bağlam içerisinde or-

yan koşullar (iş güvenliği, ücret düzeyi) ve piyasa mesafesi (yerel, bölgesel/ulusal, yurtdışı) (Beneria ve Floro, 2005: 17).

²⁵² Enformel sektör söz konusu olduğunda rakamlar her zaman yaraltıcıdır. Gökbayrak'ın belirttiği gibi, aktivitelerin heterojenliği, işgücünün akışkanlığı, dönemsel değişimlerden çok kolay etkilenebilen sektörün dinamik yapısı, birçok ülkede bu sektörün resmi istatistiklerde görülmemesine yol açmaktadır (Gökbayrak, 2003: 235).

²⁵³ Banka içinde hazırlanan bir çalışma raporuna göre, tipik bir Latin Amerika ülke ekonomisinin GSYH'nun %40'ını enformel olarak üretirken, emek gücünün %70'i enformeldir (Loayza vd., 2009: 2).

taya çıkmıştır. Geç kapitalistleşen ülkelerde, emeğin formelleşmesini belirleyen düzenleme biçimlerinin çözülmesi ve esnek-yarınsızlaştırıcı emek rejimlerinin yükselişe geçmesi ile yoksulluk analizlerinin yeniden Dünya Bankası gibi kuruluşların gündemine oturması arasında yakın bir ilişki vardır (Wuyts, 2001: 10). Banka, öncelikle yarınsız emek biçimini baskın hale getirecek politikaları teşvik etmiş, sonra da ona yönelik sosyal politika önerilerini geliştirmiştir. İleride ele alacağımız Banka destekli sosyal koruma politikalarının, Banka'nın deyişiyle düşük gelirli ülkelere önerilmesi ile bu ülkelerde enformel sektörün yaygın oluşu arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Bu politikalar bilindiği gibi ağırlıkla herhangi bir sosyal güvenlik çatısı altında olmayan enformel işçileri hedeflemektedir.²⁵⁴ Banka'nın yoksulluk üzerine 1990'lardaki çıkışı, neo-liberal rasyonalite ile uyum içerisindedir, yani yoksulluğu eşitsizliğin ve ücretli emeğin bir parçası olarak değil, öncelikle Güney'de toplumsalın dışında konumlanan ya da toplumsalın dışına düşme ihtimali olan marjinal kesimin bir sorunu olarak ele almıştır. YUP'ların sosyal sonuçlarının yaratacağı olumsuz sonuçları gören Dünya Bankası, bu bağlamda 1980'lerin yapısal uyum ajandasını, anti-yoksulluk söylemiyle birleştirmeye yönelmiştir (Murphy, 2008: 54).

Yapısal uyum politikalarına ruhunu veren neo-liberal anlayışta bir dönüşümün yaşanmaya başladığı, ilk olarak Banka'nın 1990 raporu ile ortaya çıkmıştır. 1990 *Dünya Kalkınma Raporu*'nun başlığı *Yoksulluk*'tur. Rapor, yoksulluğa karşı etkili emek yoğun bir büyüme, fiziksel altyapı yatırımlarının yapılması ve sosyal hizmetlerin yeterli düzeyde sağlanmasından oluşan bir

²⁵⁴ Gökbayrak'ın belirttiği gibi, Banka'nın önerdiği koruma modelleri yoksulluğu ve enformelleşmeyi veri kabul ederek, nedenlerden çok sonuçlara yoğunlaşmaktadır (Gökbayrak, 2003: 253).

strateji önermektedir (Cammack, 2008: 40). Emegın üretkenliğinin artırılması ve eğitim hizmetlerinin yoksullara ulaştırılması, raporun en önemli iki teması arasındadır. Banka'ya göre yoksulluğun azaltılması için, yoksulların "en zengin varlığı olan emegın üretken kullanımı teşvik" edilmelidir (Cammack 2003a: 46). Bu hedef doğrultusunda beşeri sermaye yatırımlarının artırılması ve güvenlik ağlarının (*safety nets*) oluşturulması önerilmiştir.²⁵⁵ 1990 raporu, yoksulluğu azaltmak için basitçe ekonomik büyümeyi vurgulayan politikalardan, emegın üretkenliğini artırmanın merkeze alındığı bir büyüme modelini öneren ve korunmasızlar için güvenlik ağlarının oluşturulmasını öne çıkaran siyasalara bir geçiş olmuştur (Brock, Cornwall ve Gaventia, 2001: 35).

1990 Raporu aynı zamanda Banka tarafından, etkili iç kurumların yokluğunda piyasa reformları ve ekonomik büyümenin yoksulluğun azaltılmasını temin etmeyebileceği ve içerisinde piyasa güçlerinin gelişebileceği bir kurumsal matrisin sağlanması gerektiğinin de kabulünü haber vermektedir. Cammack, 90'larda oluşturulan stratejinin temel amacının dünya piyasasının kapsamını genişleterek, emegın kolayca çekilip alınacağı küresel bir proletarya yaratmak ve içerisinde proleterleşmenin hızlandırılabilceği kapsamlı bir çerçeve oluşturmak olduğunu belirtmektedir. Bu piyasa, içerisinde proletaryanın kolaylıkla işsizlik ve çalışma arasında gidip gelebileceği, akışkanlık kazanmış, etkili bir küresel emek piyasası olacak ve günlük 2 doların altında gelire sahip bir yedek iş gücü ordusu ile 1 doların altında gelire sahip mutlak yoksullardan oluşacaktır (Cam-

²⁵⁵ Güvenlik ağları, kamu çalışma programlarını, sınırlı besin sübvansiyonlarını, sosyal fonları, ücret muafiyetlerini, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetler için verilen bursları, Şartlı Nakit Transferlerini ve istihdam artırıcı mikrokredileri içermektedir (PRSP Sourcebook, 17).

mack, 2003a: 45).²⁵⁶ Bu nedenle 1990'larda üretken emeğin çekilip alınmasını sağlayacak sosyal ve siyasal kurumların inşası, alt-yapı yatırımlarının ve "piyasa teşvikleri"nin oluşturulması ve üretken emeğin temini sağlayacak temel sağlık hizmetleri, aile planlaması ve beslenme programlarının hayata geçirilmesi önem kazanmıştır (Cammack, 2004: 191). Banka'nın bu yeni projesi, uluslararası kuruluşlar arasında da genel kabul görmüştür.

1990 sonrası Dünya Bankası'nın öncülüğünde, uluslararası kuruluşlar arasında yoksulluğa karşı yürütülecek siyasalar üzerinde bir yakınsama oluşmaya başlamıştır. Dünya Bankası 90'lardan itibaren yoksulluğu küresel düzeyde ele alınması gereken bir sorun olarak ilan eder ve küresel hedefler belirlerken, bir taraftan Güney'de yarınsız emeği genelleştiren ve emeğin koşullarını dönüştüren, diğer taraftan da geçimini kapitalist olmayan biçimlerde sağlayan kesimleri kapitalist toplumsal ilişkiler içerisinde çeken siyasaları yürürlüğe koymuştur. Banka bu doğrultuda Yoksulluğu Azaltma Stratejisi adı altında, dünya nüfusunun en yoksul kesimine tüketim maddelerine ve temel hizmetlere erişimlerini sağlamayı hedefleyen, minimum transfere dayalı güvenlik ağlarından oluşan bir sosyal politika yaklaşımını öne çıkarmıştır. Dünya Bankası'nın asıl hedefi, aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alacağımız gibi, girişimcilik ve rekabet üzerine kurulu neo-liberal toplum siyasasını ve yönetim rasyonalitesini Güney'de bütünüyle yerleştirmektedir. Bu yerleştirme işlemini ve yoksulluk siyasasının Banka eliyle uluslararasılaştırılmasını değerlendirmek için, 90 sonrasında öne çıkan iyi yönetim, *Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi (Comprehensive Development Framework)* ve *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları (Poverty Re-*

²⁵⁶ Banka günümüzde günlük yoksulluk sınırı olarak, satın alma paritesine göre kişi başı 1.25 doları kullanmaktadır.

duction Strategy Papers) gibi süreç ve terimleri mercek altına almak gerekiyor. Özetlersek, (i) Banka, 1980'lerden 1990'lara kadar, yarınsız emeğin baskın emek biçimi haline gelmesini sağlayacak politikaları Güney'de teşvik etmiş ve neo-liberal çevresel müdahalenin araçlarını Yapısal Uyum Politikaları adı altında geliştirerek Güney'e taşımıştır; (ii) Banka, 1990 sonrasında, küresel bir nitelik arz etmeye başlayan yeni sosyal soruna yönelik küresel bir sosyal politika yaklaşımını yoksulluk merkezli olarak oluşturmaya başlamıştır; (iii) Son olarak bu hedefler doğrultusunda Banka, küresel siyasa oluşturma merkezi olmaya başlamış ve diğer uluslararası kuruluşlar ile koordinasyonu sağlayacak bir çerçeve oluşturmaya yönelmiştir.

Sosyal Riskleri ve Refahı Yönetmenin Yeni Çerçevesi: Banka'nın Yönetişim Kavramı

Belirttiğimiz gibi Dünya Bankası 1990'lardan itibaren, geç kapitalistleşen ülkelerde devlet-toplum ve devlet-piyasa ilişkilerini dönüştürerek, neo-liberal çevresel müdahaleyi yerleştirecek bir program üretmeye soyunmuştur. Yönetişim kavramı işte bu bağlamda, neo-liberal çevresel müdahalenin yerleştirilmesinin ve ona uygun bir toplum siyasetinin oluşturulmasının ikinci evresinde yükselişe geçmiştir.²⁵⁷ Yönetişim terimi yürürlüğe girdi-

²⁵⁷ Yönetişim terimi, minimal devletten şirket yönetimine dair kurumsal yönetime, yeni kamu işletmeciliğinden sosyo-sibernetik sistemlere, farklı alanlara göndermede bulunmaktadır (Rhodes, 1996). Terim günümüzde sosyal bilimlerde çok fazla sayıda ön ek ile beraber kullanılmaktadır. Örneğin, Avrupa Birliği çalışmalarına çok düzeyli yönetim (*multi-level governance*), ağ yönetişimi (*network governance*), uluslararası ilişkilerde çok perspektifli yönetim (*multi-perspectival governance*), küresel yönetim (*global governance*), yerel yönetimler ve kamu yönetimi çalışmalarında çok merkezli yönetim (*polycentric governance*), gibi (Hooghe ve Marks, 2003: 235). Günümüzde daha çok yönetimin alması olduğu farklı biçime istinaden kulla-

ği andan itibaren, kamu siyasasına yön verenlerin olduğu kadar, sosyal bilimcilerin de ilgisini çekmiştir. Günümüzde yönetim teriminin anlamı ile ilgili olarak gerçek bir enflasyon yaşanmaktadır. M. Dally'nin ifade ettiği gibi bir çerçeve kavram olarak yönetim, genelde hiyerarşik yönetim anlayışı ile karşılık içerisinde kullanılmakta, hiyerarşiye karşın yatay yapılanmaları işaret etmekte, dayatma ve emir-komuta zincirlerine karşı ise katılımı öne çıkarmaktadır (Dally, 2003: 115). Yönetişim, sonuçları değil daha çok süreçleri ve bu süreçlerin belirli bir doğrultuda akışını düzenleyen genel, yasal-kurumsal çerçevelerin oluşturulmasını vurgulayan bir kavramdır. Bu yönüyle yönetim başlığı altında, klasik anlamda siyasa oluşturmak ve bu siyasaları belirleyecek özsel amaçları belirlemek değil, siyasaları uygulayacak aktörleri seçmek, bu aktörlerin eylemlerini düzenleyecek çerçeveleri oluşturmak ve bu anlamda biçimsel süreçlerin kontrolüne yönelik süreçleri yapılandırmak önem kazanmaktadır (De Angelis, 2003: 9).²⁵⁸

nılmaktadır. Yönetişim teriminin tarihsel kökenleri ve gelişimine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Bayramoğlu, (2008), (2001), Zabcı, (2002) ve Güler, (2003).

²⁵⁸ Yönetişime ilişkin vurgulanan en önemli özelliklerden biri de özelleştirme, kuralsızlaştırma ve ademi merkezileşme gibi uygulamalar aracılığıyla devletin bazı işlevlerinin ve yetkilerin yerele ya da özele, bazı işlevlerin de uluslararası kurum ve kuruluşlara devredilmesidir. Bu bağlamda yönetim süreçleri ile birlikte devletin rolünde bir azalma olup olmadığına ilişkin bir tartışma yürütülmektedir. Devletin yönetim süreçlerin de hala merkezi bir rol oynadığını belirten Peters ve Pierre, beş yönetim modelini ayrıştırmaktadır. Devlet kurumlarının sürece hâkim olduğu ve toplumdaki sınırlı katılım ve geri beslemeye dayanan devletçi model; devlet kurumları tarafından seçilen sınırlı sayıda sosyal aktörün katıldığı bir sürece dayanan, çoğulcu ve liberal model; sosyal aktörlerin özerk meşruiyet kaynaklarının olduğu, korporatist müzakerenin örneğini oluşturduğu devlet merkezli model; ağların merkezde yer aldığı; fakat devletin özerk kararlar verme ka-

Yönetişim üst başlığı altında toplanan programlar, genelde kamu siyasasının farklı bir biçim içerisinde oluşturulması, hesap verebilirlik, şeffaflık, hukuk devletini tesis edecek ve mülkiyet haklarını güvence altına alacak bir kurumsal çerçevenin inşası ve bu eksenle doğrudan kontrol yerine, farklı aktörlerin karar verme süreçlerinin koordinasyonuna dayanan ağlaşmış bir kontrolün hayata geçirilmesinden oluşmaktadır.²⁵⁹ Aşağıda Banka'nın yönetim terimini nasıl tanımladığı ve yoksulluğu azaltma stratejisini bu çerçevede nasıl yeniden yapılandığı ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Fakat bu tanıma geçmeden öncelikle belirtmek gerekiyor ki, yönetim terimi bir önceki bölümde ele aldığımız neo-liberal yönetim rasyonalitesini cisimleştiren ve programlaştıran süreçler ve stratejiler bütünü olarak anlaşılmalıdır. Dünya Bankası'nın geliştirdiği yönetim eksenli programların temel amacı da, piyasanın var oluş koşullarını üretmek ve piyasalaşmamış olan alanları, ya da piyasanın kurucu ilkesiyle (girişimcilik ve rekabet) uyum içerisinde olmayan alanları, piyasanın koşullarına dönüştürecek bir biçimde tabiiyet atına almaktır. Bu programlar bu bağlamda "uluslararası sermaye akışlarını güvence altına alacak koşulları" yaratmayı amaçlayan (Zabcı, 2002: 153), neo-liberal bir kurumsal çerçeveyi inşa etmeye yönelmiştir. Banka yönetim terimini, refahı ve riskleri yö-

pasitesine sahip olduğu ve dümeni belirli bir mesafeden idare ettiği Hollanda modeli ve ağların ve piyasaların hâkim olduğu yönetimsiz yönetim modeli (Peter ve Pierre, 2006: 212). Devletin rolü konusunda ayrıca bkz. Kennett, (2008).

²⁵⁹ Bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi yönetime dayalı yönetim rasyonalitesi, yönetilemez ama orkestre edilebilir bir karmaşıklık, bu karmaşıklığın temel bir niteliği olduğu ağsal yapıları ve belirsizliği veri olarak almaktadır. Geçen bölümde ele alınan gelişmelerin yönetim rasyonalitesinde ifadesini bulduğuna ilişkin bir örnek de recombinant yönetim kavramıdır.

netmek için yeni yönetim çerçevesi olarak sunmaktadır.²⁶⁰ Böylece neo-liberal çevresel müdahale ve yönetim rasyonalitesi, Banka eliyle küresel düzeyde bir yönetim çerçevesi düzeyine çıkarılmıştır.

Yönetişim terimi ile neo-liberal çevresel müdahale arasında, yönetim anlayışı açısından iki temel süreklilik bulunmaktadır: Öncelikle yönetim çerçevesi içerisinde yönetim bir kötü ve yanlış yönetim sorunu olarak ele alınmaktadır. İkinci olarak da piyasanın koşullarını üretecek bir hukuki çerçeve ile siyasa oluşturma biçiminin hayata geçirilerek yönetimin temeli haline getirilmesi sürecinin, bu kötü yönetim anlayışını ortadan kaldıracağı düşünülmektedir. Fakat bu sürekliliklerin yanında hemen eklemek gerekiyor ki, yönetim çerçevesi klasik neo-liberal çevresel müdahaleyi genişleterek, farklı bir düzleme de taşımıştır. Yönetişime temel oluşturan rasyonalite, akışlardan menkul bir küresel piyasa ve onun koşulları arasındaki ilişkinin, bu piyasanın yaratılmasına uygun gidecek bir tarzda küresel ölçekte yaratılmasını ve idare edilmesini amaçlamaktadır.²⁶¹ Bu bağlamda

²⁶⁰ Refah yönetiminde yönetim terimi, refaha ilişkin eylemlerin, ağlar, ortaklıklar ve kullanıcıya daha merkezi bir rol veren koordinasyonuna, işletimine ve idaresine göndermede bulunmaktadır (Dally, 2003: 119). Refah ve yönetim konusunda ayrıca bkz. Jessop (2000). Jessop günümüzde Schumpeterci bir istihdam devletine geçildiğini düşünmektedir.

²⁶¹ Banka bu açıdan oldukça kritik bir rol oynamaktadır. Kapitalist rekabetin zorunluluklarının evrenselleştiği bir bağlamda, sermaye birikiminin genel koşullarının küresel çapta oluşturularak, dünya piyasasının bütünleştirilmesi ve buna uygun çerçevenin oluşturulması, devletlerin etki alanının ötesinde bir alanı ortaya çıkarmıştır. Cammack'a göre uluslararası örgütler, tek bir devlet ile özdeşleştirilemeyecek sistem temelli bir perspektif benimsiyebilme kabiliyetlerinden dolayı, küresel kapitalizme içkin çelişkileri daha başarılı bir biçimde ele alabilirler (Cammack, 2003: 41). Dünya Bankası tam da bu sayede sermaye akışlarından menkul bir küresel piyasayı inşa edecek yönetim rasyonalitesini yönetim adı altında inşa etmeye yönelmiştir.

De Angelis'in yönetim tanımı, yönetim çerçevesinin işleyişine ruhunu veren rasyonalitenin nasıl işlediğini anlamak açısından oldukça fikir vericidir. De Angelis'e göre yönetim, "hükümetler, sivil toplum örgütleri ve işveren kuruluşlarından oluşan farklı aktörlerden oluşan ağların ve akışların idaresi, "onların tanzim edilmesi" ve yönetim olarak adlandırılan süreçlere ortak olmak için teşvik edilen, "iktidarlar arasında bir süreklilik" kurmak olarak tanımlanabilir (De Angelis, 2007: 92).²⁶² Bu biçimde tanımlanan yönetim çerçevesi, aslında kendisini siyasal ve sosyal istikrar sorunu olarak ortaya koyan krize bir yanıt olarak oluşturulmuştur (De Angelis, 2007: 89).

Sosyo-ekonomik akışlara istikrar getirmeyi ve bu amaçla onun getirdiği belirsizliği düzenleyerek bu akışlara uygun gidecek belirsizlik biçimini yerleştirecek kurumsal çerçeveyi yaratmayı amaçlayan yönetim çerçevesi, belirli bir düzeyde baskıcı düzenlemeleri hayata geçirdiği gibi, sivil toplum örgütleri ile devlet dışı örgütlenmelerin katılımına dayalı, ağlaşmış "öz-yönetim" biçimlerini de devreye sokmuştur.²⁶³ Yönetim başlığı

²⁶²De Angelis, daha erken tarihli bir çalışmasında, bir şeylerin düzenlenme biçimine, yönetim yapısına ve düzenleme sistemine göndermede bulunan birinci düzey yönetim ile süreçlere ve bu düzenlemeyi yapma işine göndermede bulunan ikinci düzey yönetimi ayırtmıştır (De Angelis, 2003: 2). İkinci düzey yönetim daha çok akışların idaresi ve farklı sosyal aktörler arasında kural oluşturma süreçleriyle ve farklı çıkar, aktör ve amaçların bir arada işlenmesini sağlamakla ilişkilidir (De Angelis, 2003: 10). Bu iki tanım iki ayrı döneme tekabül etmektedir: 1980'den 1990'lara "iyi yönetim" kavramının merkezde olduğu Washington konsensüsü dönemi ve yönetimin, yaşamın, işin, yaşam biçimlerinin, davranışların idaresi ile ilgili süreçlerle ilişkili olduğu ve ağların hissedarlarca yönetimi olarak anlaşıldığı Washington uzlaşması sonrası olarak adlandırılan dönem.

²⁶³ Burada söz konusu edilen "öz yönetim" süreçleri, daha önceden çerçevesi uluslararası kuruluşlar tarafından yapılandırılmış ve aktörlerin belirlenmiş bir çerçeveye dâhil olduğu bir yönetim uzamını içermektedir.

altında toplanan programların temel hedefi belirttiğimiz gibi neo-liberal çevresel müdahaleye, bu ağlaşmış yapı ve akışları küresel piyasanın gerekleri doğrultusunda yönetmeyi mümkün kılacak bir kurumsal çerçeve ile rasyonalite kazandırmaktır. Ayrıca, bu programlar aracılığıyla küresel krizleri yönetecek ve önceki dönemden kalan sosyo-ekonomik kurumları dönüştürecek bir çerçevenin de hayata geçirilmesi amaçlanmaktadır. Bu eksenindeki en kapsamlı adım da, Dünya Bankası'ndan gelmiştir. Banka, neo-liberal çevresel müdahaleyi işler kılacak bir çerçeveyi, piyasayı var edecek kurumların inşası ile neo-liberal bir toplum siyasetini yoksulluğun azaltılması adı altında birleştirerek üretmiştir. Banka yönetim programını 1990'lardan itibaren bu doğrultuda geliştirmiş; fakat asıl olarak 1995 sonrası Wolfenshon-Stiglitz döneminde bütünsel bir çerçeve üretilebilmiştir.²⁶⁴

Banka'nın 1992 yılında yayınladığı *Yönetişim ve Kalkınma* başlıklı raporda yönetim, "Bir ülkenin ekonomik ve siyasal kaynaklarını, kalkınma amaçlı bir bakış açısıyla yönetmede iktidarın kullanılma biçimi" olarak tanımlanmıştır (World Bank, 1992: 13 'ten alıntılanan Zabcı, 2002: 160). Banka'nın 1994 raporunda ise, *Webster New Universal Unabridged Dictionary*'den yapılan alıntıyla yönetişimin üç boyutu olduğu vurgulanmıştır:

- (i) siyasal rejim biçimi; (ii) Bir ülkenin ekonomik ve siyasal kaynaklarının yönetiminde otoritenin kullanılma süreçleri; (iii) devletlerin siyasa tasarlama, formüle etme, uygulama ve devlet işlerini yerine getirme kapasitesi (World Bank, 1994: xiv).

Yönetişimin ilk boyutu Banka'nın anlaşması dışında olduğu için, Banka ikinci ve üçüncü boyuta yoğunlaştığını belirtmekte-

²⁶⁴ Banka'nın 1995 sonrası bu konumu benimsemesinde kriz ve krizin sonuçlarına yönelik toplumsal muhalefetin ortaya çıkması belirleyici olmuştur.

dir. Banka'nın 94 raporu ile beraber hesap verebilirlik, şeffaflık ve kalkınmanın yasal çerçevesinin oluşturulması ve bilgilendirmeden oluşan, kamu yönetimi reformu şekillenmiştir (Bayramoğlu, 2001: 89-90). Banka'nın 1994 raporunu, 1997 tarihli, *Değişen Dünya'da Devlet (State in a Changing World)*, *Dünya Kalkınma Raporu* izlemiştir. 97 raporu, "devlete ilişkin kurumsal düzenlemeler üzerinde odaklanmakta" ve piyasa taraftarı bir kurumsal çerçevenin ana hatlarını çizmeyi amaçlamaktadır (Zabcı, 2002: 161). Etkin bir devlet vurgusu yapan rapor, piyasa başarısızlıklarına karşı devlete daha olumlu bir rol vermiş ve bu doğrultuda devlet kapasitesini vurgulamıştır. 97 raporu, yoksulluğu azaltıcı ve sürdürülebilir kalkınma için 5 temel unsur belirlemiştir: (i) hukuk temeli, (ii) mikro ekonomik istikrarı içeren uygun bir siyasa ortamı, (iii) halka ve altyapıya yönelik yatırım, (iv) korunmasız olanların korunması ve (v) doğal çevrenin korunması (Zabcı, 2002: 161). Banka'nın yönetim üzerine raporlarının yayınlanmasıyla beraber reformlar aracılığıyla kuralları değiştirmekten, kurumları değiştirmeye doğru bir dönüşüm yaşanmıştır (Craig ve Porter, 2006: 20). Banka'nın söz konusu raporları, giderek güçlenen küresel kriz algısının ve krize yönelik yönetim araçlarını ve çerçevesini üretme kaygısının bir ürünüdür. Bu bağlamda Craig ve Porter'ın belirttiği gibi, yönetim çerçevesi bir kriz yönetim aracıdır (Craig ve Porter, 2006: 72) ve krizi şeylerin devam edegelen halini dönüştürmek için bir fırsat olarak gören neo-liberal anlayışın bir uzantısıdır.

Dünya Bankası'nın 1990'lardan itibaren geliştirmekte olduğu bu kriz yönetimi çerçevesine asıl rengini ve karakterini, 1995 yılında Banka'nın başına geçen Wolfenshon ve Stiglitz vermiştir. Wolfenshon döneminde geliştirilen *Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi* ve bu çerçeveyi işler kılmak için oluşturulan *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları*, küresel bir siyasal kriz riskini önlemeye ve akışlardan menkul küresel piyasayı güvence altına almak için

gerekli kurumsal çerçeveyi inşa etmeye yönelik bir yaklaşımın sonucudur. Wolfenshon döneminde Banka, bir taraftan Güney’de yoksulların davranışlarını “rekabetin ve kapitalist birikimin teşvikine destek olacak tarzda şekillendirecek, mikro düzeyli bir özendirme yapısını” (Cammack, 2004: 199) yerleştirmeye, diğer taraftan ise küresel piyasanın işleyişini olanaklı kılabacak bir kurumsal yapının tesis edilmesine gayret etmiştir. Bu çabanın en önemli iki aracı belirttiğimiz gibi, *Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi ve Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları*’dır.

Haziran 1995’te Wolfenshon yeni stratejik programını şöyle açıklamıştır: Kalkınmaya yönelik daha geniş ve bütünleşik bir yaklaşım geliştirmek, güçlü ve genişleyen bir katılımı sağlamak, dünya yoksulların ihtiyaçlarını karşılamak için kaynakların verimli ve etkin kullanımı ve bunların olanaklı hale getirilmesi için Banka’nın sonuçlar üzerine yoğunlaşmasını sağlamak (Cammack, 2004: 194). Bu hedefleri gerçekleştirebilmek için Wolfenshon ve Stiglitz, Dünya Bankası’nı ağlar aracılığıyla işleyen bir bilgi bankası olmaya evrilmişler ve Banka’da bu doğrultuda çalışmalar yapmışlardır. *1998/99 Kalkınma İçin Bilgi (Knowledge for Development) Raporu*, doğrudan bu soruna yönelik bilginin üretilmesi üzerinde durmaktadır. Bu dönemde Banka, küresel ölçekte bilgi ve araştırma ağı oluşturma girişimini hızlandırarak, “bir bilgi yönetimi siyaseti” geliştirmeyi amaçlamıştır (Zabcı, 2009: 50). Bu açıdan hedef, üretilecek bilgi yoluyla geç kapitalistleşen ülkelerin kalkınma siyasalarını yapılandırmaktır.²⁶⁵

²⁶⁵ Dünya Bankası 1999 yılında, Birleşmiş Milletler’le işbirliği içinde ve Japonya, Almanya, İsviçre hükümetleri ile yedi bölgesel araştırma ağına, özel ve kamusal uluslararası kalkınma kuruluşlarının katılımıyla Küresel Kalkınma Ağı’nı oluşturmuştur. Zabcı’nın ifadesiyle, “Küresel Kalkınma Ağı, gelişmekte olan ülkelere bilgi toplama ve politika transferi gerçekleştirmek üzere oluşturulmuş en etkili bilgi topluluklarından biridir”. Küresel Kalkınma Ağı aracılığıyla, “ağların üstünde bir ağ”ın kurulması ve geliş-

Bu hedef doğrultusunda atılan en önemli adımlardan biri ise *Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi*'nin oluşturulmasıdır. Wolfenshon her ülke için, içerisinde bütün aktörlerin kalkınma için gerekli bilgi çerçevesine ulaşabileceği bir kalkınma çerçevesinin oluşturulmasını istemiştir. *Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi*, bu eksende 1999 yılında geliştirilerek uygulamaya sokulmuştur. Çerçeve, kalkınma için bilgi üretecek ve gerekli politikaları belirleyecek bir matrise dayanmaktadır. Matrisin, yatay ekseninde yapısal (iyi, temiz yönetim ve sosyal güvenlik ağları), beşeri (eğitim ve sağlık sistemleri), fiziksel (yol ve kanalizasyon sistemleri gibi altyapı yatırımları) ve özgül stratejiler (kentsel, kırsal ve ülkeye özgü stratejiler) bulunmaktadır. Dikey olarak ise matriste kalkınmada temel aktörler yerleştirilmiştir. Wolfenshon, “ülkelerin sürücü koltuğunda oturmadığı ve rotayı belirlemediği” bir durumda matrisin işlemeyeceğini belirtmiştir (Murphy, 2008: 57).

Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi, kalkınmaya yönelik etkili bir yönetim çerçevesini oluşturmayı hedeflemiş ve bu amaçla da etkili bir mülkiyet, sözleşme, emek, iflas, ticaret hukukunun oluşturulması ve kişisel hakların güvence altına alınması gibi unsurlardan oluşan bir yasal sistemi Güney’de kurumsallaştırmayı öncelikli hale getirmiştir (Cammack, 2003a: 49). Cammack’ın belirttiği gibi, *Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi*’nde özellikle iki unsur öne çıkmaktadır: Öncelikle programların meşrulaştırılması, kabul ettirilmesi işini ve sorumluluğunu hükümetlerin üstlenmesi (*country ownership-ülke sahipliği*) istenmektedir. İkinci olarak da *Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi* bağlamında uygulanacak olan programlar, rekabet ve girişimciliğe koşulsuz bağlılık sergilemelidir (Cammack, 2008: 137). Bu iki unsura dayanan *Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi*, Banka’nın merkezinde yer aldığı küresel bir

yönetişim ağının inşa edilmesinde kritik bir rol oynamıştır. Matris aracılığıyla ülkelerin izleyeceği yol bire bir şekillendirilirken, Banka bu sürece ilişkin gerekli bilgiyi ve süreci yönlendirecek genel çerçeveyi üretmek yoluyla, aslında bu ülkelerin kendini yönetme tarzını yönetmeyi amaçlamıştır denebilir. Bu doğrultuda Banka, “bireysel program unsurlarının gün be gün kontrolünden, ülke siyasalarını Banka’ya ve onun müttefiklerine karşı şeffaf ve hesap verebilir kılmak yoluyla bütünsel stratejik kontrolüne geçmiştir” (Cammack, 2003b: 42). Matris, bir taraftan uluslararası kalkınma topluluğu, hükümetler, sivil toplum örgütleri ve özel sektörün eylemlerini koordine etmeyi ve kalkınma siyasalarında küresel düzeyde bir yakınsamayı sağlarken, diğer taraftan da bu eylemleri makro-ekonomik disiplini genişletme ve Güney’de piyasa ilişkilerini derinleştirme amacına tabii kılmuştur.²⁶⁶

İyi yönetim, hukuk devleti, güçlü bir finansal sistemin kurulması ve güvenlik ağlarının inşasını öne çıkaran *Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi*’nin asıl amacının, Güney’de siyasi bir kriz ihtimalini ortadan kaldıracak ve bu ülkelerin küresel piyasaya eklenmesini olanaklı kılacak bir yönetim yapısı ve kurumsal düzen kurmak olduğu söylenebilir. Bu amaçla, güçlü, rekabetçi, istikrarlı ve etkili bir özel sektörü yaratmaya yönelik *Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi*, “iyi yönetim” anlayışının bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. *Piyasa İçin Kurumlar İnşa Etmek* başlıklı 2002

²⁶⁶ Lipschutz ve Rowe’un güvenlik bahsinde belirttiği gibi, günümüzde kalkınma siyasaları, sadece devletler ve toplumlar aracılığıyla değil, kalkınmaya yönelik olarak şeylerin (bireyler, onların ilişkileri ve kaynaklar) uygun dağılımını sağlamak için, her biri de kendi yönetsel normlarına ve ekonomik gelişme tekniklerine sahip sayısız yönetsel ve uluslararası teşekkül, kamusal ve özel birlik, hükümet dışı organizasyon ve korporasyon tarafından oluşturulmaktadır (Lipschutz ve Rowe, 2005: 14). Matris’in amacı bu yapıya belirli bir doğrultuda homojenlik getirmektir.

Dünya Kalkınma Raporu, Siyasal Kurumlar ve Yönetişim bölümünde, Banka iyi yönetişimi şöyle tanımlamaktadır:

“İyi yönetişim, eksikliği halinde, piyasa işlemleri için kapsamın sınırlı kalacağı, mülkiyet haklarının yürürlüğe konulmasını, korunmasını ve yaratılmasını içerir. İyi yönetişim rekabetin teşvik edilmesi için, piyasa ile birlikte çalışacak düzenleyici bir rejimin tedarik edilmesini içermektedir... İyi yönetişim aynı zamanda, siyasa hedeflerini bozan ve piyasayı destekleyen kamu kurumlarının meşruiyetini zayıflatan yolsuzluğun ortadan kaldırılmasıdır. İyi yönetişim, büyüme ve yolsuzluğun azaltılması sorunudur.” (World Bank, 2002: 99).

Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi ve daha sonra hazırlanan raporlarda görüldüğü gibi, piyasa için kurumsal çerçevenin inşa edilmesi, Banka’nın yoksullukla mücadele ve kalkınma stratejisiinde merkeze oturmuştur. Neo-liberal çevresel müdahalenin kendisini yönetimin eyleminin doğası ve sırası ile ilgili bir sorun olarak ortaya koyduğunu ve Foucault’nun yorumlarından hareketle devlet eyleminin kendisini ekonomikleştirmeyi amaçladığını belirtmiştim. Bu sorun etrafında neo-liberal çevresel müdahalenin kendisini, bir aşırı-kötü yönetim ve onun ortadan kaldırılması sorunu olarak tariflediğini söylemek mümkün görünüyor. Neo-liberal çevresel müdahale içerisinde, bir taraftan yönetim müdahalesini sınırlandıran ve bu amaç doğrultusunda ekonomiye yapılan devlet müdahalesini dönüştürerek bazı alanları siyasetten arındıran (bu alanları bir anlamda de-politize eden) teknikler devreye sokulurken, diğer taraftan da bazı alanlardaki yönetim eylemini kötü ve aşırı yönetim sorununa indirgemek yoluyla, bu alanlardaki yönetim tarzını yeniden biçimlendiren teknikler uygulanmıştır. Yönetişim ibaresi bu tür strateji ve tekniklerin, piyasanın var edilmesine uygun giden sosyo-

ekonomik kurumların yaratılması adına derinleştirilmesi anlamına gelmektedir.²⁶⁷

Yolsuzluk ve kötü yönetimin ortadan kaldırılması ile iyi yönetim programlarının ilişkilendirilmesi de işte bu nedenledir. Daha 1990'ların başında yolsuzluk karşıtı söylemin Banka tarafından benimsenmesi sonucu, kalkırma ve yoksulluk sorunu ahlaki ve teknik bir kötü yönetim sorunu olarak tanımlanmaya başlanmıştır. 2000'lerde ise iyi yönetim, kamu yönetimi kurum ve idari yapılarının yolsuzluk karşıtı bir hareket içerisinde reforme edilmesi ve yeni kurumların inşası adına gündeme getirilmiştir. Banka pek çok rapor ve çalışmasında, gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun ve yolsuzluğun birbirini karşılıklı olarak güçlendiren etkisini vurgulamıştır. Banka'ya göre yolsuzluk, kaynakların yanlış dağılımına yol açması nedeniyle yoksulluğu beslerken, yoksulluk da bireylerin yolsuzluğa dayalı ilişkilere girme ihtimalini güçlendirmektedir. Bu bağlamda, patronaj ilişkileri ve patrimoniyal yönetim biçimlerinde ifadesini bulan, yoksulluk ve yolsuzluğun temel nedeni olarak gösterilen kötü yönetimler ile bu ülkelerdeki yozlaşmış kurumsal düzeneklere

²⁶⁷ İyi yönetim ibaresi terminolojik olarak, iyi yönetim sorunsalını hatırlatmaktadır. İyi yönetim sorunsalı bilindiği gibi, 16. yüzyılın polis bilimlerinin bir yansıması olarak ortaya çıkmış, devletin tabasının mutluluğunu amaçlamasına ve bu amaçla tebaanın yaşamının bütününe yönetimin konusu haline getirmesine istinaden kullanılmıştır. Fakat iyi yönetim yaklaşımında dışa vurulan yönetim anlayışı yönetme edimine dair meşruluk temelini, doğrudan yurttaşların refahının sağlanmasından değil, yurttaşların refahını dolaylı olarak artıracak ekonomik ilişkileri en çoklaştırmaktan, bu ekonomik ilişkilere en uygun giden düzeni hem kurumsal hem de sosyal olarak yerleştirmekten almaktadır. Bu yönetimin kendisi artık ekonomik anlayışın saf bir cisimleşmesi olarak ortaya çıkmaktadır.

karşı, piyasayı destekleyecek bir liberal hukuksal çerçevenin inşası çözüm olarak önerilmiştir (Craig ve Porter, 2006: 9).²⁶⁸

Böylece özellikle Afrika kıtasında hâkim olan bu yapıları yerinden ederek, küresel piyasa ile entegrasyona olanak tanıyacak bir yönetim yapısının oluşturulması istenmektedir. Böyle bir yönetim yapısının oluşturulması, sağlık ve eğitim projeleri aracılığıyla beşeri sermaye inşasını destekleyecek, korunmasızların katılımını sağlayacak ve yasal hizmetlere ulaşımının önünü açmak vasıtasıyla korunmasızların haklarını koruyarak güçlendirecek, etkin (*enabling*) bir devletin Güney’de inşasının bir parçası olarak görülmektedir (Craig ve Porter, 2006: 12).

Etkin bir devletin ve yönetim yapısının oluşturulmasının bir diğer olmazsa olmazı da gerekli kurumların inşa edilmesidir. İyi yönetim çerçevesi daha önce de vurguladığımız gibi, akışlardan menkul küresel piyasayı olanaklı kılacak kurumsal bir çerçeveyi hayata geçirmek istemektedir. Söz konusu kurumların inşası, neo-liberal çevresel müdahalenin ve yönetim rasyonalitesinin küresel düzeyde yerleştirilmesinin ikinci evresine tekabül etmektedir. Craig ve Porter, ‘kapsayıcı neo-liberalizm’ adını verdiği bu dönemin kurumsal arka planını yeni kurumsal iktisadın oluşturduğunu belirtmektedir.²⁶⁹ Yazarlara göre,

‘Kapsayıcı’ neo-liberalizm, muhafazakâr neo-liberal makro ekonomik ve piyasa taraftarı siyasa ortamını alı koyarken, diğer taraftan ülkelerin ve insanların küresel ve yerel piyasalara katılımını (ve ‘kapsanmasını’ sağlama) olanaklı kılmak için, ‘güçlendirilmesini’ vurgulayarak, ‘pozitif’ liberal bir

²⁶⁸ Yolsuzluğa yol açıcı kliyantalist ve rantçı kurumsal yapılar söz konusu ülkelerin kültürel karakteristiklerine atfedilmekte ve Weberyen bir yaklaşımla bu özellikler, Batı norm ve kurumlarının yokluğuna yapılan referanslarla, bu ülkelerin kültürel biricikliklerinden hareketle temellendirilmektedir.

²⁶⁹ Ryan da yeni yoksulluk yönetimin yeniden yapılandırmasının merkezi-ne kapsayıcı yönetim kavramını koymaktadır. Bkz. Ryan, (2007).

yaklaşımı bu politikalara eklemektedir' (Craig ve Porter, 2006: 12).

Neo-liberal kurumsalcılığa fikri zemin oluşturan yeni kurumsal iktisat için, yolsuzluğa yol açan kurumsal düzenekler rekabetin tesis edilmesi açısından bir engeldir. Bu ülkelerde piyasalar, rant kollayıcıların ve patronaj ilişkilerinin hakimiyeti altında olduğundan dolayı, piyasanın ve onun kurucu prensibi olan girişimcilik ile rekabetin gelişmesi önlenmektedir.²⁷⁰ Aynı zamanda bu koşullar yoksulların kaynaklara, adalete ve yasal süreçlere ulaşımının da önünü kapamaktadır. Yeni kurumsalcılık, devletin etkinliği sorununu 'işlem maliyetlerinin' düşürülmesi altında yeniden tanımlarken, etkili ve rekabetçi bir piyasanın oluşması için temel önem arz eden yasal kurumlar ile şeffaf ve hesap verebilir bir kamu siyasasına dayanan etkili bir devletin oluşturulmasının, iyi yönetim adı altında programlaştırılmasını sağlamıştır.²⁷¹ Bununla birlikte, 'başarısız', 'kriminal', 'güvensiz' devletlerin, yerel sosyal istikrarsızlıklarla da başa çıkamayacağı ve küresel bir istikrarsızlık unsuru oluşturduğu anlayışı uluslararası düzeyde genel kabul görmüştür. Kurumların bu yeniden inşa edilme ve küresel düzeyde bu inşa faaliyetinin

²⁷⁰ Bu reformlara ruhunu veren rant-kollayıcı analizin açmazlarının devlet kuramı açısından kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Yalman (2010). Bu analiz içerisinde Yalman'ın belirttiği gibi, "mülkiyet haklarını tesis etme ve uygulama 'kapasite' si Yeni Sağ düşünce tarafından, biraz da işlevselci bir anlayışla, 'sınırlı iktidar'ın 'olumlu' bir özelliği olarak övülürken, belki de farkına varmadan, devletin kapitalist piyasa ekonomisini oluşturmaktaki kurucu rolü kabul edilmiş olmaktadır (krş. Barry 1987: 120; Gray 1990: 136; Letwin 1992: 323)." (Yalman, 2010: 74).

²⁷¹ İşlem maliyeti, yeni kurumsal iktisadın en önemli terimlerinden biridir. İşlem maliyeti kavramı için Bkz. Sadi, (2008). Sadi'nin çalışmasının da yer aldığı *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*'nde, günümüzü anlamak için temel önem arz eden birçok kavramın kapsamlı bir açıklamasını bulmak mümkün.

öne çıkarılması süreci, aslında kapitalizme ilişkin hukuk ile ekonomi arasında kurulan özgül bir ilişkiye yaslanan bir anlayışın ürünüdür. Devlet, mülkiyet haklarının yeniden tanımlanması ve klientalist ilişkilerden kaynaklanan belirsizliğin ortadan kaldırılması için, bir anlamda yeniden önem kazanmıştır. Yalman'ın belirttiği gibi,

“‘kötü tanımlanmış hakların’ ortadan kaldırılmasının yapısal uyum politikalarının köşe taşlarından biri haline gelmesi (krş., Dünya Bankası 1990: 7) böylece devletin kapitalist ekonominin işleyişini sekteye uğratan güvensizlik ve belirsizliğin nedeni olarak gözden düşürülerek, Yeni Sağ düşüncenin ideolojik hegemonyasını güçlendirmesi ile sınırlı değildir. Aynı zamanda, ironik bir şekilde, devleti, işlevselci bir tarzda olsa da, mülkiyet hakları yapısının temel belirleyicisi olarak kapitalist sistemin tam da merkezine yerleştirir (krş. Campell ve Linderberg 1990; Effertsson 1990: 79).” (Yalman, 2010: 73).

Yukarıda ana hatlarını verdiğimiz çerçevenin yapısal uyum programlarının yarattığı krizlere bir yanıt ve çözüm olarak üretildiğini ve küresel siyasal istikrarsızlık ihtimalini iptal etmeyi amaçladığını belirmiştik. Kurumsal iktisadın desteğiyle iyi yönetim başlığı altında üretilen çözümün yeniliği, hukuk ile ekonomi ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine dayalı bir aklıma, girişimcilik merkezli sosyal bir yapıyı inşa etmeyi amaçlayan bir sosyal gündem ve siyasetle birleştirmiş olmasında yatmaktadır. Çözümün kurumsal ayağı, hukuki olanın ekonomik olana biçim verdiği ve ekonomik süreçlerin, onların mümkünlük koşullarını oluşturan kurumsal bir çerçeve ve pozitif hukuk kuralları ile var olabileceği ilkesine yaslanmaktadır. Ekonomik alanın kuruluşunda hukukun bu kurucu rolünün kabulü, Foucault'nun belirttiği gibi, devletin yasal müdahalesinin, ekonomi söz konusu olduğunda biçimsel prensiplerin yürürlüğe konulması (oyunun kurallarının yerleştirilmesi) ile sınırlandırılması (Foucault, 2008:

171); fakat bu yasal müdahale ve sonrasında kurulacak yasal çerçevenin, girişimciliği ve rekabeti en çoklaştıracak bir tarzda şekillendirilmesi anlamına gelmektedir. Kurumların bu yönde inşası, bir önceki dönemde başlanan özelleştirme gibi uygulamalar aracılığıyla bazı kurumların tasfiye edilmesini, üst-kurullar, rekabet kurulları gibi yeni kurumların inşasını, kamu siyasasının icrasında bazı yetki ve görevlerin uluslararası kuruluşlara, bazı yetki ve görevlerin ise yerele ve devlet dışı örgütlere (NGOs) devredilmesini içermektedir.

Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları: Yoksulluğu Küresel Olarak Yönetmek

Neo-liberal çevresel müdahalenin yerleştirilmesinin ikinci aşamasının asıl özgüllüğü, belirttiğimiz gibi söz konusu kurumsal müdahaleyi, sosyal bir gündem ve yoksulluğa yönelik küresel bir biyo-siyasetle birleştirmiş olmasıdır. Neo-liberal sosyal gündemin oluşturularak, iyi yönetim başlığı altında toplanan reformların işler hale getirilmesi ve dolayısıyla neo-liberal çevresel müdahalenin küresel düzeyde inşası, *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları*'nın (*Poverty Reduction Strategy Papers*) hazırlanması ve uygulanması ile gerçekleştirilmiştir. Raporların hazırlanması, aynı zamanda yoksulluğu azaltma başlığı altında yeni sosyal soruna yönelik küresel ölçekli bir güvenlik ve refah siyasasının oluşturulmasına ve bu soruna yönelik küresel bir eylem çerçevesinin inşa edilmesine denk düşmektedir.

Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları, 1999 yılında açıklandığında amaç, "düşük gelirli ülkelere kalkınmada yardım etmek ve yoksullukla mücadelede daha etkili bir strateji ortaya koymak olarak" belirtilmiştir (Craig ve Porter, 2006: 81). Banka, Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları'nı geliştirmek ve hazırlanacak raporlar etrafında kaynakları yönlendirmek için belirli kıstaslar oluşturmuş ve ülkeleri oluşturulan kıstaslara göre de-

ğerlendirmeye tabii tutmuştur. Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları Kaynak Kitabı (PRSP Sourcebook) ve Ülke Siyasaları ve Kurumsal Değerlendirme Metni (CPIA-Country Policy and Institutional Assessment) bu kıstasları içermektedir.²⁷² Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları girişimi, 1990'ların makro uyum ve sosyal ve ekonomik reformlarının hem devamını hem de bu reformlardan bir kopuşu işaret eder. Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları, Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi'nin bir uzantısı olarak oluşturulmuş, sonuçlara odaklanma, ülke sahipliğinin sağlanması ve ülkeler öncülüğünde ortaklık gibi temalar doğrudan bu çerçeveden alınmıştır. Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları'nın, Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi'nin ilkelerini yürürlüğe koymak için bu ilkeleri pratik planlar haline getirmesi ve tek bir kalkınma ajandası oluşturması amaçlanmıştır (Murphy, 2008: 57). Kapsamlı Kalkınma Çevresi, Güney ülkeleri için bir varış noktası olarak görülürken, raporların bu noktaya varmakta izlenecek rotayı belirleyeceği düşünülmektedir (Levinsohn, 2003: 121). Bu ekseninde raporların katılımcı bir tarzda oluşturulması hedefiyle yola çıkılmış ve bu doğrultuda üç yıllık kamu siyasası oluşturma matrisleri ve makro ekonomik çerçeveler oluşturulmuştur. Raporlar aşamalı olarak bu bağlamda uygulanmıştır. *Tam Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporu*'nun uy-

²⁷² CPIA, ülkelerin notlamak ve borç vermeyi yönlendirmek için ölçütler geliştirmektedir. Bu amaç etrafında 4 ana başlık altında 16 kıstas geliştirilmiştir: Ekonomik yönetim (makro ekonomik, finansal ve borçlanma siyasaları), yapısal politikalar (ticaret ve finans sektörü ve şirketler için düzenleyici ortam), sosyal içerme ve hakkaniyet (*equity*) (cinsiyet eşitliği, kamu kaynaklarının kullanımında eşitlik, insan kaynakları inşa etme, sosyal koruma ve emek ve çevresel sürdürülebilirlik), kamu sektörü yönetimi ve kurumlar (mülkiyet hakları ve kural temelli yönetim, bütçe ve finans yönetimi, şeffaflık, hesap verebilirlik, kamu yönetiminin niteliği, vb.). Ülkeler bu kıstaslara göre notlanmaktadır. Notlama 1'den (kötü), 6'ya (iyi) kadardır (Cammack, 2009: 47).

gulanmasına, ancak hazırlık olarak görülen *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporu-I* ülkelerde tamamlandıktan sonra geçilmiştir (Murphy, 2008: 57).

Yoksulluğu Azaltma Stratejileri Kaynak Kitabı'nda belirtildiği gibi, Aşırı Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi altında borç yardımı alan bütün ülkelerin ve Uluslararası Kalkınma Birliği aracılığıyla Dünya Bankası'ndan ya da *Yoksulluğu Azaltma ve Büyüme Kolaylığı* aracılığıyla IMF'den ayrıcalıklı kalkınma kredisi alan bütün düşük gelirli ülkelerin (yaklaşık 70 düşük gelirli ülke) *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporu* hazırlaması istenmiştir. Raporlarda ortaya konacak olan stratejilerin şu beş temel prensibi gözetmesi istenmektedir:

- Ülke güdümlü ve sahipli, formüle edilmesi ve uygulanması, geniş temelli katılımcı süreçler ve sonuç temelli ilerleme denetimine dayandırılmış;
- Sonuç yönelimli, yoksullar için faydalı olacak sonuçlara odaklanmış;
- Geniş kapsamlı, yoksulluğun nedenlerinin çok boyutlu doğasını ve ona karşı taarruz etme önlemlerini tanımlar;
- Katılımcılık yönelimli, ülke stratejilerini desteklemekte kalkınma ortaklarının (iki taraflı, çok taraflı ve devlet dışı) aktif ve koordine katılımı için temel sağlayan ve
- Sürdürülebilir bir yoksulluğu azaltmanın bir gecede başarılamayacağı gerçeğinden hareketle yoksulluğu azaltmak için orta ve uzun vadeli bir perspektif üzerine kurulmuş (PRSP Sourcebook, 2002: 3).

Bu prensiplerden hareketle hazırlanacak olan *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi En Son Raporu* ise Banka'ya göre şu beş noktayı içermelidir:

- Yoksulluğu ve onun temel belirleyicilerini değerlendirmeli,
- Yoksulluğu azaltmak için hedefler koymalı,
- Yoksulluğu azaltmak için kamu eylemini önceliklendirmeli,

- Yoksulluk eğilimlerinin sistematik denetimini ve hükümet program ve siyasalarının değerlendirilmesini oluşturmali,
- Katılımcı süreçlerin temel yönlerini betimlemelidir (PRSP Sourcebook, 2002: 4).²⁷³

Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları sürdürülebilir bir büyümeyi desteklemek için makro ekonomik ve yapısal politikaların şekillendirilmesini, kamu sektörü finansal yönetimini içerecek biçimde yönetiminde iyileştirmeye yönelik siyasaların devreye sokulmasını, uygun sektörel siyasa ve programlar ile bu programlar için uygun düzeyde finansman sağlamanın yanında, gerçekçi maliyet analizlerini kapsamalıdır (PRSP Sourcebook, 2002: 16). Makro ekonomik ve yapısal politikalar YASR'nin (*Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları*) önemli bir bileşenidir. Önerilen makro ekonomik politikalar, Banka'nın büyüme merkezli politika önerilerinin bir devamı niteliğindedir. YASR'ler, yönetim başlığı altında toplanan politikalara ruhunu veren küresel güç ilişkilerinin bir nevi kristalleşmesini temsil etmektedir. YASR'ler aracılığıyla çerçevelenen politikalar basitçe ülkelere yukandan dayatılmamakta, bu politikalar aktörlerin çıkarları arasındaki iç içe geçmeler ve bütünleşmeler, "ulusal" ve uluslararası aktörler arasında kurulan iktidar süreklilikleri ve halkaları vasıtasıyla ülkelere taşınmaktadır. Daha ileride de göreceğimiz gibi, Dünya Bankası farklı iktidar öbekleri arasında düğümlerin atılmasında ve bu düğümleri cisimleştirecek kurumsal araçların yaratılmasında kritik önemde rol oynayan bir kurumdur. YASR'ler, belirli bir siyasa uzamını yapılandırırken,

²⁷³ Kamu eylemi için öncelikli olan alanlar, sürdürülebilir bir büyümeyi desteklemek için makro ekonomik ve yapısal politikaların şekillendirilmesi, kamu sektörü finansal yönetimini içeren yönetiminde iyileştirmeler, uygun sektörel siyasalar ve programlar ile temel programlar için uygun düzeyde finansman sağlamak ve gerçekçi maliyet analizinden oluşmaktadır (PRSP Sourcebook, 2002: 4).

yönetişim adı altında tanımlanan bu iktidar halkalarının işler kılınmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Cammack'ın belirttiği gibi, Banka'nun küresel yönetim matrisinin hayata geçirilmesi açısından *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları* anahtar mekânizma olmuştur (Cammack, 2003b: 45). Yaklaşımın açıklanması sonucu Banka kaynaklı borç hafifletme ve borç verme işlemlerinde, *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları* ve Kapsamlı Kalkınma Çerçeve'sinde açıklanan ilkelelerin ülkeler tarafından kabul edilmesi öncelikli hale gelmiş, *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları*'nın başarılı olması için işin içine ayrıca IMF de dâhil edilmiştir.²⁷⁴ Fon tarafından verilen Artırılmış Yapısal Kolaylık Kredileri (*Enhanced Structural Facility*), *Yoksulluğu Azaltma ve Büyüme Kolaylığı*'na (*Poverty Reduction and Growth Facility*) çevrilmiş, bununla beraber *Yoksulluğu Azaltma ve Büyüme Kolaylığı* siyasa koşullarının kabul edilmesi, *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporu* aracılığıyla uluslararası finans kurumlarından destek almak için bir koşul düzeyine çıkarılmıştır (Murphy, 2008: 58). Her bir *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporu*, Banka ve Fon'un personel denetiminden (*staff review*) geçmek zorundadır. *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Rapor*'larının geliştirdiği siyasa programları, genelde makro ekonomik hedeflerden ve yoksulluğu azaltma merkezli sosyal bir gündemden oluşmaktadır. Raporlarda cisimleşen makro ekonomik çerçeve, ekonomik büyüme, makro ekonomik istikrar ve uluslararası rekabetin sağlanması gibi unsurlardan oluşurken,

²⁷⁴ Cammack'ın belirttiği gibi, Eylül 2000'de IMF ve DB buluşarak sürdürülebilir büyüme ve yoksulluğun azaltılması için ortak bir çerçeve ortaya koydular. Fonun görevi, parasal ve finansal konulara yoğunlaşarak uluslararası finansal piyasalarında bir krize engel olmaya yoğunlaşmak, Bankanın rolü ise kalkınmanın sosyal, kurumsal ve yapısal sorunlarına eğilerek sermaye piyasaları hareketliliğine olan savunmasızlığı azaltmak olacaktı (Cammack, 2003a: 51).

sosyal hedefler Binyıl Kalkınma Hedefleri (*Millenium Development Goal*) ile uyum içerisinde oluşturulmuştur.²⁷⁵

Bu bağlamda makro ekonomik hedefler doğrultusunda, Banka'nın verdiği Yoksulluğu Azaltma Destek Kredileri, hükümet harcamalarını azaltma, fakat finansal yönetim ve yoksulluğu azaltmaya yönelik harcamaları ise artırma şartına bağlanmıştır. Ruckert'in ifade ettiği gibi, bütün *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları*, hükümet harcamalarını azaltmanın ve yönetimin işlemlerini Yeni Kamu İşletmeciliği'nin gerekleri doğrultusunda modernize etmenin gereklerini izlemektedir (Ruckert, 2009: 62).²⁷⁶ *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları*'nın sosyal hedeflerinin ise belirtildiği gibi, Binyıl Kalkınma Hedefleri ile uyum içerisinde olması gözetilmiştir. Binyıl Kalkınma Hedefleri, bilindiği gibi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), OECD ve Dünya Bankası'nın ortak bir sosyal politika girişimidir. Craig ve Porter'a göre, *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları*, "Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşmak için öncelikli strateji ve uygu-

²⁷⁵ Binyıl Kalkınma Hedefleri, Birleşmiş Milletlerin Eylül 2000'de yaptığı Binyıl Zirvesi'nde açıklanmıştır. Kalkınma hedefleri şunları içermektedir: Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak; evrensel temel eğitimi sağlamak; çocuk ölümlerini azaltmak; zihinsel sağlığı iyileştirmek; HIV/AIDS, sıtma gibi hastalıklarla mücadele etmek, çevre sürdürülebilirliğini sağlamak; kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirebilmek (Murphy, 2008: 162). Binyıl Kalkınma Hedefleri, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), OECD ve Dünya Bankası'nın ortak girişimidir.

²⁷⁶ Yeni Kamu İşletmeciliği, kamu hizmetlerini müşteri odaklılık, toplam kalite yönetimi, performans ölçümü ve rekabet gibi araçlar yoluyla piyasa benzeri bir yapıya dönüştürmeyi amaçlamıştır (Murphy, 2008). Güler'in ifadesiyle "devletin iç ve yapı ve işleyişinin piyasa kuralları doğrultusunda yeniden örgütlenmesi için gerekli kavramsal çerçeveyi" geliştiren Yeni Kamu İşletmeciliği (Güler, 2003: 101), gerek OECD'nin gerekse üçüncü yol hükümetlerinin girişimleri aracılığıyla uluslararası düzeyde etkili olmuştur.

lama aracı olarak" iş görmüştür (Craig ve Porter, 2006: 5).²⁷⁷ Bu amaç etrafında *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları*, Aşırı Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi gibi diğer uygulamalarla da desteklenmiştir.²⁷⁸

Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları ile beraber, ekonomik büyüme ile sağlık ve eğitime yatırım yapmaktan oluşan iki ayaklı yoksulluğu azaltma stratejisi yerini, 2000/01 *Dünya Kalkınma Raporu*'nda programlaştırılan, fırsatları teşvik etme, güçlendirmeyi olanaklı kılma ve güvenliği artırmaya dayalı üçlü stratejiye bırakmıştır. Banka'nun 2015'e kadar Dünya'da yoksulluğu yarı yarıya azaltma ve "yoksulluğun olmadığı bir dünya" hedefini açıklaması sonucu, birçok ülkede *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları* düzenlenerek uygulamaya konulmuştur. Ruckert'in belirttiği gibi, uygulamaya konan yeni yoksulluğu azaltma stratejisi, öncelikle Şartlı Nakit Transferleri gibi baskıya dayalı araçlarla rızaya dayalı araçları birleştirerek, neo-liberalizmin hegemonyasını geç kapitalistleşen ülkelerde derinleştirmiştir. Bu doğrultuda neo-liberal makro ekonomik politikalar, *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları*'na dayalı program-

²⁷⁷ Cammack, küresel yoksulluk siyasasının yakınsamasını sağlayan normatif çerçevenin Binyıl Kalkınma Hedefleri'nde özetlendiğini belirtmektedir. Böylece, rekabetçi olmayı ve rekabeti teşvik eden kurumsal ve düzenleyici çerçevenin oluşturulmasını, makro ekonomik istikrarı sağlayacak politikaların hayata geçirilmesini, meşrulaştırılmasını ve sahiplenilmesini devletlerin üstlenmesi gerektiği genel kabul görmüştür (Cammack, 2008: 147).

²⁷⁸ Aşırı Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi, IMF ve DB tarafından 1996 yılında örgütlenmiştir. ABYÜ girişimi, 2009 yılında potansiyel olarak borç yardımı almaya uygun görülen 40 ülkeden oluşmaktadır. Craig ve Porter'a göre, "Aşırı Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi, Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi'nin ilkeleri ile Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları'nun harcama önceliklerinin bağlanması için gerekli kaynakları sağlamakta ve bu yolla Binyıl Kalkınma Hedeflerinin gerçekleştirilmesinin yolunu sağlamaktadır." (Craig ve Porter, 2006: 84).

lar aracılığıyla, yoksulların davranışlarını gözetlemeyi ve dönüştürmeyi amaçlayan mikro düzeyli sosyal projelerle desteklenmeye başlanmıştır (Ruckert, 2009: 57).

İkinci olarak *Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları*, yoksulluk karşıtı siyasaların küresel düzeyde oluşturulması açısından uluslararası kuruluşlar arasında bir uzlaşma oluşmasını güçlendirmiştir. Raporlar aracılığıyla Dünya Bankası'nın merkezinde olduğu iç içe geçmiş bir siyasa ağı küresel düzeyde oluşturulurken, söz konusu siyasalar Banka'nın merkezinde olduğu bu ağlar aracılığıyla tekil ülkelere taşınmıştır. Kurulan yapı, politika oluşturma süreçlerinin uluslararasılaşmasını (Yalman, 2007: 653) ve küresel piyasanın işleyişinden kaynaklı siyasal ve sosyal çatışmaların zapt edilmesini olanaklı kılacak politika çerçevelerinin uluslararası düzeyde oluşturulmasını ve desteklenmesini sağlamıştır. Cammack'ın belirttiği gibi, uluslararası finans kuruluşları yoksulluk ile "kapitalist birikimi küresel düzeyde teşvik etme ve pekiştirme amacıyla uyumlu olduğu kadarıyla ilgilidirler" ve uluslararası kuruluşlar arasındaki yakınsama, kapitalist rekabetin disiplini küresel düzeyde yerleştirme yönünde olmuştur (Cammack, 2009: 42).²⁷⁹ Üçüncü olarak *Yoksulluğu*

²⁷⁹ Cammack OECD ve BM'nin de merkezi rol oynadığı, siyasa önerilerindeki bu yakınsamanın temel unsurlarını şöyle özetlemektedir: (i) Küresel ekonomide bütün ülkeler rekabeti kovalamalı ve gözetmelidir; (ii) Bu süreçte ülke sahipliğinin sağlanması temeldir; (iii) uluslararası kurumlar reformun siyasal ekonomisinin oluşturulmasında "stratejik ortak" olmalı ve gerekli bilgiyi üretmelidirler; (iv) Bu kuruluşların görevleri küresel ve ulusal rekabete eş zamanlı olarak katkı sunacak rekabeti teşvik etmek olmalıdır; (v) Güçlü makro ekonomik politikalar hala vazgeçilmez başlangıç noktasıdır; (vi) Bütün ülkeler yatırım için iyi bir çevre yaratmalı ve sürdürmelidir; (vii) Üretken ve bol emek sağlanmalıdır; (viii) Girişimcilik ve yenilik her düzeyde teşvik edilmelidir; (ix) Kamu harcamaları, altyapı ve beşeri sermaye oluşumunu destekleyici büyümeye yönlendirilmelidir; (x) Kadınların güçlendirilmesine belirli bir yoğunlaşma olmalıdır (Cammack, 2009: 45-47).

Azaltma Stratejisi Raporları aracılığıyla küresel sermaye akışları güvence altına alınırken, bu akışların yarattığı belirsizliğin ve risklerin sorumluluğu yerele ve yoksullara devredilmiş, yoksulların katılımı adı altında bu süreç meşrulaştırılmıştır.²⁸⁰

Craig ve Porter, küresel risklere yerel sorumluluğun üç yolla atfedildiğini belirtmektedir: Yoksulların sorumluluğunun yeniden ahlakileştirilmesi yoluyla, yoksulları ve yoksulluğu yerel mekânlara sabitleyen ve yoksullukla mücadelede cemaatleri ve yereli öne çıkaran stratejiler aracılığıyla; bütün girişimi meşrulaştırmak adına yoksullara katılım adı altında “söz verilmesi” aracılığıyla (Craig ve Porter, 2006: 78). Bilindiği gibi yoksullukla mücadeleyi ve bir sorun olarak yoksulluğu yerelleştirme stratejileri 1990’lardan itibaren uygulanmaktadır ve bu doğrultuda katılım süreçlerinin öne çıkarılması, küresel sermaye akışlarından kaynaklı risklerin sorumluluğunun yerele devredilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu amaçla Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmeleri’nin hazırlanmasında (*Participatory Poverty Analysis*), devlet dışı örgütlere özel bir rol atfedilmiştir.²⁸¹ Fakat Ruckert’in de belirttiği gibi, katılım süreçlerinde makro ekonomik politikalar tartışmanın özellikle dışında tutulmaktadır (Ruckert, 2009). Aktörler, önceden sınırları belirlenmiş bir çerçeve içerisine ve bu çerçevenin özsel unsurlarını sorgulama imkânına sahip olmaksızın söz söylemeye davet edilmektedirler. Böylece yoksulluğun nedenlerini yerel ilişkilere indirgeyen stratejiler, yok-

²⁸⁰ Yoksulluğu azaltma stratejilerinin merkezinde duran koşulluluk ve katılımcılık gibi kavramların siyasal analizi için bkz., Gould, (2005). Gould, yoksulluğu azaltma stratejilerini, Güneyde devletin yeniden inşası açısından ele almayı sağlayacak kapsamlı bir çerçeve önermektedir.

²⁸¹ DDÖ’ler ve yönetim süreçleri için bkz. Zabcı (2002). Katılım süreçleri oldukça tartışmalıdır. Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları bağlamında konuyu ele alan bir çalışma için ayrıca bkz. Lazarus, (2008).

sullukla mücadelede yereli öne çıkaran stratejilerle desteklenmektedir.

Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları, yoksulluğu temelde, 'aşırı kalabalık', 'kötü sıhhi koşullar', hukuk devletinin yokluğunda gelişen patronaj ilişkileri, etkisiz yerel yönetimler ve yetersiz vergi tabanı gibi unsurlara indirgemek yoluyla, ülkelerdeki idari yapılanmaları dönüştürmeyi amaçlayan küresel yönetim çerçevesinin hayat bulmasının önünü açmıştır (Craig ve Porter, 2006). Kurumsal ve sosyal bir gündemin özgül bir biçimde eklenmesinden oluşan Dünya Bankası'nın 1990'lar-
deki iyi yönetim çerçevesi, neo-liberal müdahaleyi ve toplumu bu müdahale biçimine uygun gidecek bir tarzda şekillendirilmeyi, yani girişimcilik ile rekabeti merkeze alarak toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirmeyi amaçlayan bir sosyal politika anlayışını Güney'e taşımıştır. Bu amaç doğrultusunda küresel düzeyde bir yönetimsel eyleme dayanan ve dolayısıyla küresel düzeyde anlam kazanan yeni bir sosyal politika anlayışı devreye sokularak, geç kapitalistleşen ülkelerde refah uygulamaları ve yoksulların yaşamları, neo-liberal çevresel müdahale doğrultusunda dönüşümün konusu haline getirilmiştir. Yoksulluğun azaltılması adı altında hayata geçirilen ve mikro kredi uygulamalarına, sosyal riski önleme programlarına, şartlı nakit transferlerine ve diğer sosyal güvenlik ağlarının inşasına dayanan bu yeni sosyal politika anlayışı, kurumsal dönüşümün tamamlanması ve akışlara dayalı bir küresel piyasanın güvence altına alınması açısından kritik önem arz etmektedir.²⁸²

²⁸² Bangladeş, Grameen Bank deneyiminden hareketle oluşturulan mikro krediler, finansal sektör liberalizasyonu ve yoksulların geçim biçimlerinin finansal ilişkiler içine çekilmesi açısından oldukça önemli bir katalizör görevi görmektedir. Krediler, kadınların ekonomik açıdan kendine yeterliliğini sağlayacak gelir getirici etkinliklere katılımı ve bu tür etkinliklerin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Weber mikro kredilerin etkisinin yoksulluğu

Neo-liberal sosyal politika, “ekonomi oyununu etkilemeksiz, sonuçta girişimci toplumun gelişimine izin vermeli ve müdahale mekânizmalarını sadece ihtiyaç olduğunda kullanmalıdır” (Foucault, 2008: 207). Dünya Bankası’nın 1990’larda ve 2000’lerin başında geliştirdiği sosyal politika programları, yoksullara kendisi aracılığıyla küresel piyasanın yarattığı risklerin sorumluluğunu üstlenebilecekleri bir ekonomik alanı sağlama ve onların emeğini küresel düzeyde tabiiyet altına alma girişimi üzerine kuruludur. Bu çaba, sermayenin ekonomik istekleri doğrultusunda akışkanlaştırılan ve siyasal hedefleri doğrultusunda kontrol altına alınarak yerli yurtlulaştırılan bir dünya nüfusunu, sınırlı bir biyo-politikayla kontrol etmeye yönelik programlara dayanmaktadır. Bu programlar, bir önceki bölümde ele aldığımız, sınırlı, ayrıştırıcı ve sosyalin dışına yönelen yoksulluk yönetimi sorunsalını, yeni terimler aracılığıyla küresel ölçekli bir nüfus ve güvenlik meselesine dönüştürmeyi amaçlamaktadır. 2000’lerde hayata geçirilen Sosyal Koruma ve Sosyal Risk Önleme politikaları işte bu girişimin bir yansıması olarak görülmelidir. Şimdi bu politikaların hangi unsurlardan oluştuğunun ayrıntısına geçebiliriz.

azaltmak yerine şiddetlendirici olduğunu siyasal tabiiyet ilişkilerinin kurulmasını da sağladığını belirtmektedir (Weber, 2003: 139). Mikro kredi politikaları ayrı zamanda cinsiyetçi bir iş bölümüne ve sınıf ve ulusal eşitsizlikler sistemine dayanmaktadır. Mikro krediler ayrıca, yoksulların geçim koşullarının ve gündelik hayatlarının finansallaştırılması açısından önemli bir rol oynamakta ve bu koşulları piyasanın içine çekmektedir. Finansallaşma, neo-liberalizm ve yeni yoksulluk politikaları ele ele gelişmektedir. Neo-liberal finansallaşmaya yönelik kapsamlı bir çerçeve için bkz. Güngen, (2010).

Dünya Bankası'nın Sosyal Koruma ve Sosyal Risk Yönetimi Politikaları: Geç Kapitalistleşen Ülkelerde Yoksulların Kontrolü

Yapısal uyum programlarının ekonomik büyüme ve yoksulluğu azaltmadaki başarısızlığının ortaya çıkması ve 90'ların sonuna doğru mali krizlerin ve küreselleşme karşıtı hareketin Güney'de yükselmesi sonucu, Dünya Bankası yeni bir sosyal politika çerçevesi geliştirmiştir. Dünya Bankası'nın kalkınma programında bir değişime gitmesinde ve bu yeni kalkınma programı ile uyum içerisinde bir sosyal politika programı belirlemesinde Craig ve Porter'ın belirttiği gibi, mali krizlerin ortaya çıkması ve bu krizlerin sosyal sonuçlarına karşı hareketlerin yükselişe geçmesi belirleyici olmuştur (Craig ve Porter, 2006: 39).²⁸³ Mali krizlerle iç içe geçen bir diğer önemli etken ise Banka'nın politikalarının da bir sonucu olarak emek açısından güvencesizliğin küresel bir düzeyde baskın hale gelmesidir. Bu sorunlara karşı, Banka makro ekonomik büyümeyi sağlayacak sosyal refah projeleri ile toplum temelli kalkınma ve sosyal etki analizlerinden oluşan sosyal kalkınma projelerine, sosyal koruma projelerini eklemiştir.²⁸⁴ Banka'nın sosyal koruma projeleri, geçici güvenlik

²⁸³ 1994 Meksika, 1997 Güney Doğu Asya (Tayland, Malezya, Endonezya ve Filipinler), 1998 Rusya, 2001 Arjantin ve Türkiye başta olmak üzere tüm 90'lar ve 2000'ler kriz yıllandır (Zabcı, 2009: 48). Banka metinlerinde de, Doğu Asya krizinin ve küreselleşmenin etkilerinin görülmeye başlanması Banka'nın yaklaşımında bir dönüşümü harekete geçirdiği kabul edilmektedir. Bkz. Holzmann ve diğerleri, (2003: 2).

²⁸⁴ Hall, bankanın son otuz yıl içerisinde ortaya çıkan siyasa ilişkili sosyal ajandasını şu başlıklar altında özetlemektedir: (i) sağlık, eğitim, emeklilik gibi temel sosyal sektörlere yatırım; (ii) güvenlik ağları gibi hedefli anti-yoksulluk programlarının uygulanması (iii) sosyal değerlendirme, yoksulluk ve sosyal etki analizi, Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporları'nı hazırlanması (iv) altyapı projelerinin olası zararlı sonuçlarını azaltmak için tasar-

ağları oluşturulmasından, bu doğrultuda sosyal fonların ve şartlı nakit transferlerinin uygulanmasından oluşmaktadır (Hall, 2007: 153). Dünya Bankası'nın 2000/01 *Dünya Kalkınma Raporu*'nun yayınlanması ile beraber, risk analizi merkezli yeni sosyal koruma yaklaşımının oluşturulması için Banka önemli bir atılım yapmıştır.

Barrientos ve Hulme'a göre sosyal koruma, "temelde 'verili bir rejim ve toplum içerisinde sosyal olarak kabul edilemez farz edilen korunmasızlık, risk ve yoksunluk düzeyine karşı hayata geçirilen kamu eylemi'ni (Conway, de Haan and Norton, 2000) tanımlayan siyasa çerçevesini" işaret etmektedir (Barrientos ve Hulme, 2008a: 5). Kuzey'de sosyal koruma uygulamaları, sosyal sigorta, sosyal yardım ve istihdam korumalarından oluşmaktayken, geç kapitalistleşen ülkelerde ise temel sosyal hizmetlerin sağlanması, üretken çalışmayı ve yoksulların 'varlıklarının' inşasını ve yoksulları bu doğrultuda teşvik eden gelir transferlerinden oluşmaktadır (Barrientos ve Hulme, 2008a: 5). Barrientos ve Hulme'a göre sosyal koruma programlarının genel amacı şöyle tariflenebilir:

- (i) yoksullar arasında ya da yoksulluğa düşme tehlikesi olanlar arasında temel tüketim düzeyini korumak.

lanmış sosyal himaye/koruma (*social safeguard*) önlemlerinin oluşturulması (Hall, 2007: 152). Hall, bankanın sosyal politika yönelimini üç temel başlık altında değerlendirmektedir: Sosyal refah, sosyal koruma ve sosyal kalkınma.

Sosyal refah başlığı eğitim, sağlık, beslenme, nüfus ve sosyal güvenlik alanlarında, sosyal refah hizmetlerin sağlanmasından; sosyal koruma, güvenlik ağlarının oluşturulmasından, sosyal riski önleme politikalarından, şartlı nakit transferlerinden; sosyal kalkınma başlığı ise toplum temelli kalkınma, sosyal hesap verebilirlik, sosyal himaye projelerinden oluşmaktadır (Hall, 2007: 152-153).

- (ii) beşeri ve diğer üretken varlıklara yatırımları teşvik etmek.
- (iii) zor durumlarının üzerinden gelmesi için yoksul durumdakilerin failliği güçlendirmek. (Barrientos ve Hulme, 2008b: 4).

Sosyal koruma programları son dönemde uluslararası kuruluşların sosyal politika gündeminin ana maddesi haline gelmiştir. ILO'nun sosyal korumayı insan hakları ile ilişkilendiren yaklaşımına karşı, Dünya Bankası sosyal korumayı 2000 sonrası sosyal risk yönetimine indirgemıştır.

Dünya Bankası, Sosyal Koruma ve Emek Sektörünü, Beşeri Kalkınma Ağı'nın bir parçası olarak 1996 yılında kurmuştur. Banka'nın Sosyal Koruma ve Emek stratejisinin 3 temel amacı bulunmaktadır: (i) kazanç fırsatlarını ve işlerin niteliğini; (ii) risklerin daha iyi idaresi yoluyla güvenliği ve (iii) savunmasız gruplara yönelik daha iyi yardım programları aracılığıyla aşırı yoksulluğu azaltarak gelir eşitsizliğini iyileştirmek (Holzmann, vd. 2009: 2). Sosyal koruma programlarını daha sonra adım adım geliştiren Banka, sosyal koruma ile risk kavramı arasında bir köprü inşa etmiştir. Bu doğrultuda, 2001 *Social Protection Sector Strategy: From Safety Nets to Springboard* strateji raporu, Banka'nın yoksulluk ve risk arasındaki ilişki üzerine daha kapsamlı bir çerçeveyi benimsediğinin ilk işareti olmuş ve rapor Sosyal Koruma ve Emek stratejisinin temellerini oluşturmuştur. Raporunda Dünya Bankası'nın strateji değişikliği şöyle resmedilmektedir:

Tablo 1: Dünya Bankası Ürünlerinde Yeni Sosyal Koruma Yaklaşımı Üzerine Kurulu Olan Değişiklikler

Ürün	Sosyal Risk Yönetimi Yaklaşımı Stratejik Yönergesinin Gerektirdiği Strateji Değişimi
Ülke Strateji Çalışması	* Yoksulluğun azaltılmasının bütünsel tartışılmasında risk yönetimini bir tema olarak teşvik etmek * Sosyal koruma araçlarının ülke stratejilerine içerilmesini sağlamak için sosyal koruma YASR Kaynak Kitabı gibi araçları kullanmak
Analitik ve tavsiye hizmetler	* Daha kapsamlı ve eylem yönelimli sektör analizlerine geçmek * Özellikle toplumsal cinsiyet perspektifinden, yoksulluk değerlendirmesinin dinamik korunmasızlık yönünü iyileştirmek
Portföy yönetimi ve nitelik çoğaltımı	* Niteliksel liderlik konumunda sektörün portföyünü sürdürmek * Borç vermede aşırı büyümeyi değerlendirmek, varolan operasyonları yeni risk yönetimi ölçütüne karşı yeniden işlemek
Bilgi işletimi	* Güncel analitik düşünce, operasyonel dersler, örnek olayları erişilebilir el kitabı formatında derleyen reform kitaplarını genişletmek ve sürdürmek * Yeni dağıtım teknolojilerini keşfetmek
Borç verme	* Daha fazla kılavuz çalışma üstlenmek * Hala birinci kuşak sektör reformu ihtiyacı içerisinde olan ülkelerde uyarlanma operasyonları uygulamak ve ikinci kuşak reformları başlatmak

	* Sosyal fonlar üzerine kurulu topluluk temelli kalkınmayı çoğaltmak
Bilgi ve iletişim	* 2000/1 Dünya Kalkınma Raporu ve Dünya Bankası kurumunu içerecek şekilde sosyal koruma yaklaşımının ve yeni risk yönetimi mekânizmalarının dağıtımını desteklemek
Değerlendirme	* Değerlendirme kriterlerini ve ölçütlerini düzeltmek * Hane içi bilgileri de içerek şekilde korunmasızlık göstergelerini daha iyi yansıtmak için hanehalkı araştırmalarını uyarlamak * Farklı risk yönetimi araçlarının uygunluğunu değerlendirmek

Kaynak: World Bank, (2001 : xiv)

Bu raporla birlikte Banka'nın risk temelli sosyal koruma programlarına asıl ruhunu ise, 2001 Dünya Kalkınma Raporu vermiştir. Ardı arda basılan raporların önemli kısmı R. Holzmann ve J. Jørgensen'in sosyal koruma ve risk kavramı üzerine olan çalışmalarından esinlenmiş ve yazarlarca kaleme alınmıştır. Dünya Bankası'nın sosyal risk yönetimi politikalarının genel çerçevesini sağlayan metinleri üreten Holzmann ve Jørgensen, emek piyasası müdahaleleri ile sosyal sigorta uygulamalarından oluşan ve kamunun rolünü çok fazla vurguladığını düşündükleri klasik sosyal koruma tanımına karşı, yeni bir sosyal koruma anlayışı önermişlerdir. Yazarlara göre sosyal koruma, "bireylerin, hane halklarının ve toplulukların, risklerini daha iyi yönetmelerine yardım eden ve kritik düzeyde savunmasız olanları destekleyen kamu politikalarının" bütünüdür (Holzmann, 2009: 1 ve Jørgensen ve Holzmann, 2001: 530). Yazarların yeni sosyal koruma tanımı ifadesini Banka'nın sosyal risk yönetimi politikalarında bulmuştur.

Banka'nın Yoksulluğa Taarruz Etmek/Saldırmak (*Attacking Poverty*) başlığıyla yayınladığı 2000/01 *Dünya Kalkınma Raporu*, sosyal risk yönetimi politikalarının genel çerçevesini çizmiştir. Sosyal Risk Yönetimi politikaları birçok açıdan yenilikçidir: Öncelikle bu politikalar, küresel düzeyde yoksulluk siyasalarının oluşturulmasında giriş bölümünde güvenlik sorunsalının merkezi unsurları olduğunu belirttiğimiz risk, kriz ve korunmasızlık (*vulnerability*) gibi kavramları öne çıkarmıştır. İkinci olarak bu politikalar, statik bir yoksulluk anlayışı yerine, yoksulluğu risklere karşı korunmasızlık temelinde tanımlayarak, dinamik bir yaklaşımı getirmiş, Banka'nın politikalarında baskın olan gelir ve tüketim temelli yoksulluk yaklaşımını daha kapsamlı bir yoksulluk anlayışına doğru genişletmiştir. Korunmasızlık temelli bu analiz ve siyasalarda yoksulluk, Banka tarafından statik bir durum olarak değil, bir süreç olarak kavranmakta ve önemli olan da, hareket halindeki akışkan nüfusun yoksulluk sınırları etrafındaki hareketi olduğu belirtilmektedir.²⁸⁵ Dolayısıyla Banka, akışlardan menkul bir küresel piyasa ile rekabet ve girişimciliğin gerekleri doğrultusunda akışkanlaştırılmış, bir başka deyişle yarınsızlaştırılmış olan Güney nüfusunu kontrol altına almayı sağlayacak araçlarla donanmış bir sosyal politika programını, risk, korunmasızlık, güvenlik, güçlendirme gibi kavramlar etrafında oluşturmaya yönelmiştir. Üçüncü olarak bu politikalar aracılığıyla, 1980 ve 90'ların ikili kalkınma sisteminden, fırsatları teşvik etme, güçlendirmeyi olanaklı kılma ve güvenliği arttırmadan oluşan üçlü sisteme geçilmiştir.

Söz konusu üçlü strateji yoksulları, uluslararası sermaye akışlarının yarattığı krizlere karşı hazırlıklı hale getirmeyi, bu

²⁸⁵ Bu politikalar etrafında Banka, bazen yoksul olanlar ile her zaman yoksul olanları ayırtmaya yönelmiştir. Banka için önemli olan artık bazen yoksul olan kesimin yoksulluğun sonuçlarını ve riskleri idare edebilmesini sağlamaktır; çünkü küresel akışların dünyası herkesi her an için yoksulluğa düşürebilir.

amaçla onları piyasa ilişkilerinin daha da içine çekecek araçları yaratmayı ve en önemlisi de "sosyal krizi önleme" başlığı altında sermaye akışlarının yarattığı, yoksulluğu ve eşitsizliği derinleştirici ekonomik krizlerin siyasal krizlere dönüşmesini engellemeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, sosyal riski önleme politikaları adı altında sosyal fonlar aracılığıyla Şartlı Nakit Transferi uygulamaları gibi, yoksulları siyasi "borç" altına sokan ve yoksullar ile iktidarlar arasında yeni siyasal tabiiyet ilişkileri yaratan sosyal yardım uygulamaları hayata geçirilmiştir. Dünya Bankası eliyle, söz konusu ülkelerin desteği sağlanarak küresel düzeyde uygulamaya konan bu politikaların temel amacı, Güney'de yarınsızlaşmış emeği ve krizler sonucu yarınsız emek ilişkilerinin dahi dışına düşen işsiz kesimi, küresel düzeyde kontrol altına alacak ve bu amaçla da bu ülkelerin özgül durumlarını göz önüne almaya el verecek bir sosyal politika çerçevesini üretmektir. Aynı zamanda Güney'de başlanan kurumsal dönüşümün tamamlanması ve akışlardan oluşan küresel piyasanın sürekli kriz ortamında güvence altına alınması da bu yolla sağlanmış olacaktır. Risk kavramının merkezde olduğu bir yoksulluk tanımı üretilerek, bu tanıma uygun yoksulluk karşıtı siyasa çerçevesi oluşturulmasının ardında işte bu saikler yatmaktadır. Böylece, kapitalist ilişkilerin verili tarihsel biçiminin sürdürülmesine ve üretilmesine uygun gidecek tarzda, insani potansiyeli ücretli emek gücü olarak küresel düzeyde tabiiyet altına alacak ve onun gerçekleşme ihtimalinin siyasal krizler biçiminde dışa vurumunu ortadan kaldıracak bir çerçeve de üretilmiş olacaktır. Bu çerçeve rekabetin ve girişimciliğin merkezinde durduğu, akışlardan menkul piyasa ile mükemmelen uyum içerisindedir. Hedef, piyasa ve onu oluşturan akışlara içkin olumsuzluğu, bu olumsuzluğa uygun risk, şok gibi araçlarla donanmış bir sosyal politikayla bütünleştirmektir. Banka'nın yoksullar için fırsatları ilerletme, riski önleme ve hafifletme politikaları bu iddiayı doğrulamaktadır.

Dünya Bankası'na göre risk, "hane halklarının gelirini ve/ya da refahını etkileyen koşullardaki potansiyel dalgalanmadır. Özel olarak risk, bireyin ve hanehalkının karşı karşıya olduğu dünyanın hallerine/durumlarına göndermede bulunmaktadır" (Kozel vd, 2008: 2).²⁸⁶ Şok ise, "dünyanın farklı hallerinin/ durumlarının gerçekleşmesine göndermede bulunmaktadır." (Kozel vd., 2008: 2). Şoklar, doğal felaketleri, ekonomik şokları, siyasi ve sosyal krizleri ve küresel sağlık tehditlerini içermektedir. Banka, risk ve şok kavramlarını korunmasızlık kavramıyla bağlayarak, dinamik bir yoksulluk anlayışı ürettiği iddiasındadır. Korunmasızlık ise Banka tarafından şöyle tanımlanmaktadır:

"bir hanehalkı veya bireyin, zamanla sağlık veya gelir yoksulluğu vakası deneyimlemesi riskidir. Fakat korunmasızlık, aynı zamanda suç, şiddet, doğal felaketler, okuldan alınma gibi diğer risklere maruz kalma olasılığı da demektir (World Bank, 2000/01: 19).

Dinamik bir duruma denk düştüğünden korunmasızlığı ölçmek zor olduğu için Dünya Bankası, *Risk ve Korunmasızlık Analizleri*'ni geliştirmiştir.²⁸⁷ Dolayısıyla yoksulluğa ilişkin hane halklarının önceden risklere maruz kalma durumunu değerlendirmeyi olanaklı kılacak ve bu doğrultuda yoksulların şoklarla

²⁸⁶ 2000/01 Raporunda risk, "refahı etkileyebilir olan belirsiz olay" olarak tanımlanmıştır (World Bank, 2000/01: 139). Raporda öne çıkan bir diğer kavram olan riske maruz kalmak (*risk exposure*) ise, belirli olayların olabirliğini ölçmektedir.

²⁸⁷ Risk ve korunmasızlık analizleri, riskler ve şoklar arasındaki bağları değerlendirmektedir. Bu analizlerde, kişinin yoksul olma olasılığının ekonometrik analizi üzerine kurulu yoksulluğa göre korunmasızlık hesapları yapılmaktadır. Dünya Bankası, bu bağlamda korunmasızların tanımlanmasına ve gözlenmesine yardım eden programlar olan Risk ve korunmasızlık değerlendirmeleri (*Risk and Vulnerability Assessment*) ile Korunmasızlık değerlendirme ve izlemesi (*Vulnerability Assessment and Monitoring*) programlarını devreye sokmuştur (Kozel vd., 2008: 6).

başta olmak için enformel ve formel güvenlik ağlarıyla bağlantısını göz önüne alabilecek türde bir bilginin üretilmesi gereklidir (World Bank, 2000/01: 20). Temelde şoklarla baş etme, riskleri azaltma ya da hafifletme yetersizliği olarak ortaya çıkan korunmasızlık, fiziksel varlıklar, beşeri sermaye, gelir farklılaştırma imkanı, enformel ağlarla kurulan ilişkiler, formel güvenlik ağlarına (işsizlik sigortası, sosyal yardım, emeklilik ve diğer kamusal transferlerden faydalanma vb.) katılım ve kredi piyasalarına ulaşım gibi değişkenlere bağlıdır (World Bank, 2000/01: 20). Bu nedenle söz konusu değişkenlerin bilgisi Banka'ya göre mutlaka üretilmelidir. Özellikle Wolfhenshon döneminden sonra, yoksulluğa ilişkin bilginin toplanması için Banka kapsamlı bir çerçeve üretme gayretine girmiştir.²⁸⁸ Korunmasızlıkla ilişkili olarak toplanmak istenen bilgi basitçe gelir veya tüketim hesaplamalarıyla ilgili olan bilgi değildir. Yoksulların korunmasızlıkla mücadelede Banka tarafından enformel olarak görülen piyasa dışı başta olmak yöntemlerinin niteliksel bilgisi de üretilmelidir.

Banka'nın korunmasızlık kavramını yoksulluk karşıtı politikalarda öne çıkarmasında, yoksulluğu sağlık, barınma, giyim ve diğer temel ihtiyaçlara ulaşmak için gerekli gelire sahip olmanın yanında, devlet kurumlarında sesini duyuramama (*voicelessness*), güçsüzlük ve şoklarla başta olmak yetersizliği gibi unsurlarla tanımlamaya başlaması yatmaktadır (World Bank, 2000/01: 34). 2000/01 Raporu bu bağlamda yoksulluğun ele alınmasında mutlak yoksulluk çizgisi ve gelir temelli analizlerin ötesine

²⁸⁸ Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Kaynak Kitabı'nda edinilmesi gerekli görülen bilgiler şöyle tasniflenmektedir. Ulusal düzeyde (yatırım, üretim, ihracat, ithalat, kamu finansmanı ve GSYH'ye dair bilgiler), yerel düzeyde (tüketici ve üretici fiyatları, bölgesel düzeyde ulusal hesaplar vs.), bireysel ve hanehalkı düzeyinde bilgi (nüfus istatistikleri, hanehalkı yaşam standartları vs.) (PRSP Sourcebook, 2002: 62). Korunmasızlık analizlerinin yapılabilmesi için ise Banka, Panel dataların üretilmesinin yanında regresyon analizlerinin yapılmasını önermektedir.

geçmeyi önermektedir.²⁸⁹ Bilindiği gibi Banka yoksulluk tanımını 2000'lerde önemli ölçüde gözden geçirerek göreceli yoksulluğu da raporlarında ele almaya başlamıştır. Bu nedenle de sosyal ve siyasal yönleri sahip olduğu düşünülen korunmasızlık kavramına başvurulmaktadır. Korunmasızlık kavramının tanımını Banka, olasılık ve risk kavramı ile ilişkilendirerek genişletmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi korunmasızlık, "bugün yoksulluk içerisinde olma ya da gelecekte derin bir yoksulluğa düşme riski ya da olasılığı" olarak tanımlanmaktadır (PRSP Sourcebook, 2002: 54). Birinci bölümde yoksullara yönelik kullanılan kavramların, yoksulluğu azaltmayı hedefleyen kamu siyasetlerini, belirli bir doğrultuda çerçevelediğini ve siyaset uzamlarını (*policy space*) yapılandırdığını belirtmiştim.

Son dönemin moda kavramı olan korunmasızlık da bu açıdan değerlendirilmelidir. Korunmasızlık ifadesinin, ilk bakışta görüleceği gibi, yoksulları acizlik içerisinde ve korunmaya ihtiyaç duyan özneler olarak işaretlerken, bu doğrultuda korumaya yönelik kamu eylemini seferber eden bir kavram olduğunu söylemeye gerek yok. Korunmasızlık üzerine kurulu siyasetler, korunmasızlığa yol açan yapısal süreçleri herhangi bir şekilde sorun haline getirmediği gibi, bu süreçlerin yarattığı etkilerle başa çıkma işini de, bu etkilere karşı bireyin elindeki kaynaklara dayalı bir güvenlik ve 'savunma' sorunu haline getiriyor. Bu nedenle, temelde yoksulluğun eşitsizleştirici etkilerinin bir ifadesi olan sosyal ve siyasal sorunlar, basitçe bireyin elindeki kaynakları doğru idare etmesine, elindeki kaynakları (temelde emeğini)

²⁸⁹ Dünya Bankası bilindiği gibi mutlak yoksulluk için 1 dolar, göreceli yoksulluk için 2 dolar günlük geliri sınır olarak kullanmaktadır. Banka'nın değerlendirmeleri 1993 yılı satın alma gücü paritesine dayanmaktadır (World Bank, 2000/01: 17). Dünya Bankası tarafından kullanılan yoksulluk sınırı ölçümlerinin değerlendirilmesi için bkz. Şenses, (2003), Laderchi, (2007), Zabcı, (2009). Daha önce de belirttiğimiz gibi artık Dünya Bankası tarafından kişi başı 1.25 dolar yoksulluk sınırı olarak kullanılmaktadır.

doğru bir biçimde ekonomikleştirilmesine ve devletin bu doğrultudaki sınırlı eylemine dayalı bir korunmasızlık ve korunma sorununa çevriliyor.

Denebilir ki bu politikalar altında sosyalin kendisini ekonomikleştirmeyi amaçlayan stratejiler, onun içerisinde marjinal olduğu düşünülen kesimleri, korunma sağlama adı altında ekonomik olarak entegre edici stratejilerle çevrelemektedir. Yoksulluk ve refah hiç kuşku yok ki aynı zamanda bir güvenlik sorunudur; fakat buradaki anlamıyla güvenlik, kaynaklardan yoksun olanların şoklara karşı güvenliğine indirgenemez, söz konusu olan daha temelde, yurttaş olarak yoksulun varlığını siyasalın eşit ve özgür bir üyesi olarak idame ettirmesinin ve bu doğrultuda eşitsizleştirici süreçleri sorun haline getirebilmesinin güvenlik altında oluşu ile ilgili bir sorundur.²⁹⁰ Dünya Bankası'nın yaklaşımı ise, varlığını sürdürme olanağı tehdit altında olan yoksulların koşullarını, bu varlığın idame ettirilmesine dair bir minimuma sahip olup olmama durumuna indirgemektedir. Aynı zamanda Banka, bu koşulların etkilerinin ortadan kaldırılması ve dolayısıyla çözümü meselesini de, bu minimumun sağlanması ve verilmesi sorunu olarak kavramlaştırmaktadır. Oysaki sorun, yoksulların bir şeylere sahip olmamasının ötesindedir. Yoksulluğa yönelik çözüm, yoksulların toplumsalı yapılandıran eşitsizleştirici süreçleri siyasal bir sorun haline getirebilme ve bu süreçleri siyasal müzakerenin konusu haline getirebilecek bir biçimde siyasalı yeniden yapılandırma kudretiyle donanmaları ve bu kudretlerinin artırılması ile ilgilidir. Dünya Bankası aşağıda görülebileceği gibi korunma başlığı altında yoksulları "güçlendirmeyi" sosyal siyasaştırmak için değil, daha da ekonomikleştirmek ve idarileştirmek için öne sürmek-

²⁹⁰ Bu güvenliğin sağlanması, siyasalı yapılandıran ilişkilerle ve bu ilişkileri bütünleyen hukuki biçimle ilişkilidir. Son bölümde bu sorun haklar bağlamında biraz daha etraflı ele alınacağından burada değinmiyorum.

tedir. Amaç, akışlardan oluşan bir küresel piyasayı güvenlik altına alacak bir kurumsal çerçeveyi, mikro düzeyde yoksulların davranışlarını dönüştürecek ve onları piyasa ilişkilerinin daha da içine çekecek politikalarla bütünlemektir. Banka'nın 2000'lerde geliştirdiği kalkınma çerçevesinin sacayağını oluşturan üçlü yapı ve yoksulluğun azaltılması arasında kurulan bağ da bu iddiayı destekler niteliktedir.

Daha önce belirttiğimiz gibi Banka fırsatları ilerletme, güçlendirmeyi olanaklı kılma ve güvenliği artırmaktan oluşan üçlü bir sacayağı geliştirmiştir. Fırsatları teşvik etmek, bütünsel büyümeyi teşvik etmek ile yoksulların varlıklarını (*asset*) geliştirmek ve aynı zamanda piyasa-piyasa dışı eylemlerin bileşimi aracılığıyla bu varlıklara geri dönüşleri artırmak yoluyla, yoksul insanlar için ekonomik fırsatları genişletmekten oluşmaktadır (World Bank, 2000/01: 7-33). Banka'ya göre, piyasa reformlarının yapılması, etkili bir kurumsal çerçevenin oluşturulması ve bu bağlamda özel mülkiyet haklarını tanımlayan ve dayatan bir yasal çerçevenin oluşturulması, yoksullar için fırsatların artırılması ve yoksulların 'varlıklarına' erişiminin sağlanması için zorunludur. Banka bu ekseninde sürekli olarak yoksulların sahip olduğu "varlıkların" altını çizmektedir. Yoksulların bu varlıkları, Banka'ya göre basit emek kapasitesi gibi beşeri varlıklardan, toprak gibi doğal varlıklardan, alt yapıya erişim gibi fiziksel varlıklardan, tasarruflar ve kredilere erişim gibi finansal varlıklar ve bağlantı ağları, karşılıklı zorunluluklar gibi sosyal varlıklardan oluşmaktadır (World Bank, 2000/01: 34). Fırsatları teşvik etmek, piyasayı yoksullar için çalışır hale getirmek ve onların varlıklarını inşa etmek demektir ya da Cammack'ın belirttiği gibi yoksulları "piyasa için çalışır hale getirmek" (Cammack, 2004).

Banka'nın 1990'lardan itibaren emek piyasasına yönelik yürüttüğü çalışmalar da bu doğrultuda şekillenmiştir. Emek piyasası, risk yönetimi açısından oldukça merkezi bir konumdadır. Banka'nın geliştirdiği sosyal risk yönetimi çerçevesi, emek piya-

sası risk yönetimi mekânizmalarının da üç kategoriye bölünmesini olanaklı kılmıştır: (i) işsizlik riskini azaltanlar (işsiz olma olasılığını azaltan ya da kişi eğer işsizse işsizliği bırakma olasılığını artıran); (ii) riskleri hafifletenler (gelecekteki işsizlik olasılığını azaltanlar); (iii) hali hazırda olmakta olan istenmeyen bir olaya yanıt olarak uygulananlar (başa çıkma mekânizmaları) (Vodopivec, vd., 2009: 46). Emek piyasası risk yönetimi mekânizmaları, güçlendirme politikaları ile de desteklenmektedir.²⁹¹

Güçlendirmeyi olanaklı kılmak Banka için, kamu eyleminin seçimlerini ve uygulamasını yoksulların ihtiyaçlarına yanıt verir kılmaktan, bu amaçla devlet kurumlarını yoksullara karşı hesap verebilir ve duyarlı hale getirmekten, yoksulların siyasal süreçlere ve yerel karar alma süreçlerine katılımını artırmaktan ve ırk, etnisite, sosyal statü ile cinsiyet kaynaklı sosyal bariyerleri kaldırmaktan oluşmaktadır (World Bank, 2000/01: 9-33).²⁹² Bu bağlamda yoksulların sosyal sermayesi desteklenmeli, 'kapsayıcı' kalkınma için yasal ve siyasal bir temel yaratılmalı, devlet kurumları şeffaf ve hesap verebilir hale getirilerek, büyümeyi destekleyecek kamu kurumları yaratılmalıdır (World Bank, 2000/01: 9-10).²⁹³ Dünya Bankası bu amaçla güçlendirme ve katkı

²⁹¹ 1990'lardan itibaren Banka, emek piyasası alanında çalışmakta ve işsizlerle formel emek piyasasından dışlananlara yardım edeceğini düşündüğü emek piyasası kurumları ve siyasalarının değerlendirilmesine yoğunlaşmaktadır. Banka tarafından, 2000 ve 2007 arasında emek piyasasını hedefleyen toplam 206 yatırım ve kalkınma siyasası kredi projesi (4 milyar dolardan fazla) verilmiştir (Vodopivec vd., 2009: 46-51).

²⁹² Dünya Bankası'nın Güçlendirme Takımı, Yoksulluğu Azaltma ve Ekonomik Yönetim Grubu içerisinde. Bu grup "güçlendirmeyi, birey ve grupların seçim yapma ve bu seçimlerini arzu edilen eylem ve sonuçlara dönüştürebilme kapasitesini artırma olarak" tanımlamaktadır (Alsop, 2005: 4).

²⁹³ Sosyal sermaye kavramı Banka'nın yoksulluk karşıtı ajandasında önemli bir yer tutmaktadır. Banka sosyal sermayeyi, "karşılıklı fayda için

lım gibi terimleri sol siyasal kültürden devralarak dönüşüme tabii tutmuştur.²⁹⁴ Hyatt'ın belirttiği gibi 1990'larda güçlendirme ve kendine yardım gibi terimler, sağda yer alan siyasetçi ve kamu siyasası oluşturmaları tarafından, daha çok yoksullara yönelik kamu kaynaklarını ortadan kaldırmayı meşrulaştırma ve rasyonelleştirme amacıyla kullanılmıştır (Hyatt, 2001).²⁹⁵

Güçlendirme temelde bir aktifleştirme siyasetidir; fakat güçlendirme politikaları aracılığıyla hayata geçirilmeye çalışılan politikalar "güncel liberal yönetim rasyonalitesinin, yönetilenlerin kendini yönetme kapasitesini, yönetsel amaçlar doğrultusunda işlevselleştirme çabasıyla" uyum içerisindedir (Dean, 2001: 67). Bu politikalar aracılığıyla harekete geçirilmeye çalışılan yeni aktif yoksul, karar alma süreçleri ve hizmetin görülmesine dair tercih ve taleplerini bir biçimde dile getirdiği kadar,

koordinasyon ve işbirliğini kolaylaştıran sosyal itimat, norm ve ağlar gibi sosyal örgütlenmelerin özellikleri" olarak tanımlamıştır (Kwon, 2003: 314). Banka'ya göre "sosyal normlar ve ağlar insanların yoksulluktan çıkabilmek için kullanabileceği anahtar sermaye biçimidir" (World Bank, 2000/01: 10).

²⁹⁴ Sol için güçlendirme, bir araç ve proje perspektifine tabii bir şey olarak değil (Kwon, 2003: 318), yoksulun eşitsizleştirici süreçlere karşı siyasal eylemini mümkün kılacak olan kudretini artırma çabasının bir parçası olarak anlaşılmalıdır. Güçlendirme kavramı konusunda eleştirel bir değerlendirme için bkz. Hyatt, (2001), Goldstein, (2001), Burchell, (1996).

²⁹⁵ Standing, emek piyasası ile ilişkili olarak yoksulluğu önleme siyasalarının kapsamlı bir özetini vermektedir: Bu politikalar işsizlik yardımları, ayrımcılık karşıtı önlemler, emek piyasası eğitimleri (aktif emek piyasası politikaları), çoğunlukla gelir testine dayalı sosyal yardımlar, sosyal sigorta (özel sigortalar ve genel sigortalar), hedefli emek piyasası programları (çalışma için iş, kamusal çalışma, istihdam ve ücret sübvansiyonları, mikro krediler ve mikro finans) ve şartlı nakit transferlerinden oluşmaktadır. (Standing, 2011b: 264)

kendi risklerini de kendisi üstlenen “aktif” yoksuldur.²⁹⁶ Sonuçta Goldstein’in belirttiği gibi güçlendirme politikaları, yoksulların “şirketlere ve devletlere karşı kolektif eylem üretme kapasitesini, değişimi dışa vuran bir iktidar odağı olarak sadece benliği ortaya koyan bir söylem” içerisinde soğurmaktadır (Goldstein, 2001: 243). Dünya Bankası’nın Güney’de aktif bir sivil toplum yaratma amacıyla sivil toplumun rolünü vurgulayan ve yoksulları bu amaçla güçlendirmeye niyetlenen politikaları, bu aktiveleştirmeyi neo-liberal çevresel müdahalenin amaçları doğrultusunda hayata geçirmeyi istemektedir. Bu kalkınma çerçevesinin son ayağı olan güvenliği artırma başlığı da bu hedefle uyum içerisinde.

Güvenliği artırma başlığı, yoksul insanların ekonomik şoklara, kötü sağlık koşullarına, şiddete, siyasal temelli alt üst oluşlara karşı savunmasızlığının azaltılmasından, finansal ve doğal makro şoklara karşı yanıt olacak, bu şokların oluşumunu önleyecek ulusal kalkınma programlarının geliştirilmesinden, büyüme taraftarı ulusal sosyal risk yönetimi sistemlerinin tasarlanmasından ve bu doğrultuda yoksulların karşı karşıya olduğu riskleri azaltıcı mekânizmaların geliştirilmesinden oluşmaktadır. Bunun için yoksulların riskleri idare edebilmelerini sağlayacak olan modüler (birimsel) yaklaşımın ülkeler bazında geliştirilmesi gerekmektedir (World Bank, 2000/01: 11-12; 33). Risk kavramı güvenlik mekânizmalarının hayata geçirilmesinin tam da merkezinde durmaktadır.²⁹⁷ Giriş bölümünde belirttiğimiz

²⁹⁶ Bilindiği gibi inşa edilmeye çalışılan bu yeni öznellik biçimleri, diğer taraftan performans teknolojilerine ve girişimcileştirme süreçlerince tabi kılınmaktadır.

²⁹⁷ Risk ve korunmasızlık analizlerinin yapılması ve Sosyal Risk Yönetimi çerçevesinin ülkeler temelinde oluşturulması için şu soruların yanıtlanması gereklidir: Hane halkları ve bireyler ne gibi risklerle karşılaşılıyorlar? Bu riskler neler, hangi yoğunlukta ve ne kadar yaygınlar? Hangi nüfus kesimleri daha derin bir yoksulluğa düşme riski taşıyor? Risk yoksulluğu

gibi, risk kavramı yine kontrolü sağlamak ve akışlardan kaynaklı belirsizliğe karşı hazır olmak adına işe koşulmaktadır.

Banka, uygun bir Sosyal Risk Yönetimi çerçevesinin geliştirilebilmesi için riskleri kaynağına, aralarındaki korelasyona, sıklıklarına ve yoğunluklarına göre ayrıştırmayı önermektedir. Bu bağlamda riskler, Banka tarafından sadece bireyleri ve hane halklarını etkileyen mikro (kişiyeye özel-*idiosyncratic*) riskler ile hanehalkı gruplarını veya toplulukları etkileyen meso ve makro riskler (eş değişken-*covariant*) olarak ayrıştırılmıştır (World Bank, 2000/01: 136). Riskin karakterinin ve kaynağının ne olduğu, bireylerin ve hane halklarının riskleri yönetebilme kapasitesi açısından önemli olduğu için, Banka tarafından oldukça ayrıntılı ve risklere yönelik bireysel eyleme yön verebilecek bir şema çıkarılmıştır. Banka'nın riskleri ve kaynaklarını tasnifi şöyledir:

Tablo 2: Temel Risk Kaynakları		
Risk Tipleri	Idiosyncratic (Kişiyeye Özgü)	Covariant (Eş Değişken)
	Bireyleri ya da hanehalklarını etkileyen riskler (mikro)	Hanehalklarını ya da toplulukları etkileyen riskler (meso) Bölgesi ya da ulusları etkileyen riskler (makro)
Doğal		Sağanak
		Heyelan
		Vulkanik Patlama
		Deprem
		Sel
		Kuraklık
		Kuvvetli Rüzgarlar

nasıl etkiliyor? Siyasa çerçevelerine risk kavramını nasıl entegre edebiliriz? Hane halkları tarafından ne türde *ex ante* (şok öncesi) risk yönetimi stratejileri, hangi maliyetlerle ve ne etkiye uygulanıyor?

Sağlık	Hastalık Yaralanma Sakatlanma Yaşlılık Ölüm	Salgın	
Sosyal	Suç Ev İçi Şiddet	Terörizm Çete Etkinlikleri	İç Kargaşa Savaş Sosyal Çalkantı
Ekonomik		İşsizlik Yeniden İskân Kötü Hasat	Gıda Fiyatlarında Değişkenlik Büyüme Başarısızlığı Hiperenflasyon Ödemeler dengesi, finansal ya da döviz kuru krizleri Teknolojik Şok Dış Ticaret Haddi Şoku Ekonomik Reformların Geçiş Maliyeti
Siyasi		İsyanlar	Sosyal Programların Siyasal İhmalı Askeri Darbe
Çevresel		Kirlilik Ormansızlaşma Nükleer Felaket	

Kaynak: (World Bank, 2000/2001: 136)

Banka, etkili bir risk yönetimini teşvik etmek ve buna uygun siyasaları tanımlamak için, bireylerin, hane halklarının ve toplumların refahı korumak için geliştirdiği şok öncesi (*ex ante*) ve şok sonrası (*ex post*) risk yönetimi stratejilerini ayırtmıştır. Banka'ya göre risk yönetme mekânizmaları şoklarla baş etme, risk azaltma ve risk hafifletme mekânizmalarından oluşmakta-

dır. Bu mekânizmalar arasında en tercih edilir olanı kuşkusuz riskleri azaltmaktır. Daha sonra ise şokların olası negatif etkilerini hafifletmek gelmektedir. Baş etme stratejileri diğer iki mekânizmanın eksikliğinde ve yetersizliğinde devreye sokulacak olan kalıntısal bir yaklaşımdır (World Bank, 2000/01: 145). Bu mekânizmalardan oluşan risk yönetiminin temel amacı, maksimum refah kaybı olasılığının boyutunu azaltmaktır (Holzmann ve Jørgensen, 2001: 540). Risk azaltımı stratejileri özelde negatif şok olasılığını ve dalgalanmayı azaltmayı hedeflemekte ve enformel olarak göç ve güvenilir gelir kaynaklarına başvurmadan, formel olarak ise kamu sağlığı politikaları, daha etkin makro ekonomik politikalar ve alt yapı yatırımlarının hayata geçirilmesinden oluşmaktadır (Zabcı, 2009: 109). Risk hafifletme stratejileri ise verili bir şokun potansiyel etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır (Kozel vd. 2008: 5). Hafifletme stratejileri, enformel olarak ürün ve ekim alanlarını, gelir kaynaklarını çeşitlendirmekten, grup bazında sosyal sermaye yatırımlarından, tasarruf ve kredi birliklerinden, formel olarak ise mikrofinans, kaza, sakatlık ve diğer sigortalardan, emeklilik sistemlerinden ve mülkiyetin korunmasından oluşmaktadır.

Son olarak şoklarla baş etme stratejileri de, şok ortaya çıktıktan sonra etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır. Bireylerin tüketimlerini azaltması, varlıklarını satması, borçlanması, çocuk emeğine başvurma, grup bazında da hane halklarının sosyal sermayeye dayanan grup temelli risk paylaşma mekânizmalarına başvurmaları, enformel baş etme mekânizmaları arasındadır. Dünya Bankası, hane halkları ve gruplar arasındaki karşılıklılığa dayalı transfer, hediye ve borç verme uygulamalarına, yoksullukla mücadelede büyük önem atfetmektedir. Hatta 2000/01 raporunda “grup temelli enformel sigortanın iyi işlediği durumlarda devlet bireyleri ve hane halklarını hedefleyen sosyal güvenlik ağı programlarından kaçınmalıdır.” denilmektedir

(World Bank, 2000/01: 148). Banka'ya göre aslında simetrik bilginin geçerli olduğu ideal dünyada, bütün risk yönetim mekânizmaları piyasa temelli olmalıdır (Holzmann vd., 2003: 9. Fakat asimetrik bilgi, piyasa ve hükümet başarısızlıklarına yol açtığından, hükümetlere "risk piyasasını gözden geçirme, kurma ve düzenlemeye yardım etmekte ve piyasanın zorunlu olarak başarısız olduğu yerlerde risk araçlarını sağlamakta önemli bir rol düşmektedir" (Holzmann ve Jørgensen, 2001: 537).²⁹⁸ Devlet tarafından sağlanabilecek olan başa çıkma mekânizmaları ise, sosyal fonlar, nakit transferleri, istihdam artırıcı uygulamalar (*workfare*) ve toplumsal yardımlaşmadan oluşmaktadır (World Bank, 2000/01).

Temel hatlarını yukarıda verdiğimiz sosyal risk yönetiminin, yoksullara riskleri idare etmeyi öğretme amacıyla geç kapitalistleşen ülkelerde uygulanması neyi hedeflemektedir? Banka sadece 2001 ve 2007 yılları arasında, risk ve korunmasızlık eksenli 155 metin üretmiştir. Bu metinlerin 132'si belirli ülkelere odaklanmaktayken, 23'ü genel nitelikli olmuştur (Kozel vd, 2008: 6-10). Metinlerin 2/3'ü risk odaklı yoksulluk değerlendirmelerinden ve yoksulluk siyasasına yönelik notlardan meydana gelmektedir. Banka'nın 2000-2007 yılları arasında ürettiği *Risk ve Korunmasızlık Analizleri*'nin bölgelere göre dağılımı ise şöyledir:

²⁹⁸ Asimetrik bilgi kavramı Stiglitz tarafından geliştirilmiştir. Bkz. Murphy, (2008).

Tablo 3: Dünya Bankası Bölgesel Risk ve Korunmasızlık Analizi, 2000-2007 Finansal Yılı Sayısal Dağılımı

Yıllar	Doğu Asya ve Pasifik	Doğu Avrupa ve Merkez Asya	Latin Amerika ve Karayipler	Orta Doğu ve Kuzey Afrika	Güney Asya Bölgesi	Sahra Altı Afrikası	Toplam
2000	5	2	1	0	1	2	11
2001	5	4	5	2	0	1	17
2002	2	4	4	2	6	1	19
2003	3	9	7	1	1	6	27
2004	0	4	7	0	0	3	14
2005	0	5	3	0	4	6	18
2006	6	0	1	0	1	3	11
2007	0	4	0	0	3	3	10
Toplam	21	32	28	5	16	25	127

Kaynak: Holzmann vd., (2009: 6)

Her ülkedeki farklı risk tiplerini ve farklı nüfus gruplarını kapsamak için Banka, ülkeler üzerine tek tek risk raporları hazırlayarak, ülke bağamlarına duyarlı, farklı risklerin ve korunmasızlığın kaynaklarını doğru teşhis etmeyi ve bu risklere karşı gerekli risk yönetimi mekânizmalarının en uygun karışımını üretmeyi amaçlayan modüler yaklaşımı uygulanmaya çalışmıştır.²⁹⁹ Bu doğrultuda Banka'nın sosyal koruma harcamaları, 2005 yılında toplam sosyal politika harcamalarının %35'ine ulaşmıştır (Hall, 2007: 157-158).

Sosyal Risk Yönetimi çerçevesi, bir önceki bölümde değindiğimiz işletme yaklaşımı temelli refah yönetimi anlayışını, küre-

²⁹⁹ Ülkelere yönelik kazırlanan örnek raporlar için bkz. Dünya Bankası Etyopya 2005 raporu, Şili 2004 raporu ve Türkiye 2003 raporu.

sel bir sosyal politika yaklaşımı haline getirmiştir. Risk kavramı aracılığıyla yoksullar riskli gruplar olarak tanımlanırken, her ne kadar devlete de bir rol biçilse de, risklerin sorumluluğunu taşıma eylemi yoksullara devredilmiş, yoksulların belirli hesaplama biçimlerini içselleştirmesi istenmiştir. Sosyal Risk Yönetimi yaklaşımı, temelde akışlardan menkul bir küresel piyasanın güvenliğini, bu akışlardan doğan riskleri, ülkeler özelinde tanımlayıp hapsetme ve sorunu yerelleştirip yeni tabiiyet ilişkileri kurma yoluyla sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla bu projelerin bir parçası olarak hayat bulan Şartlı Nakit Transferleri ve bu transferleri yöneten sosyal fonlar bugün de özel bir rol oynamaktadır. Kaynakları daha çok küçük ölçekli projelere aktarmak için bir aracı rolü gören, muhtaç durumdakilere küçük ölçekli gelir transferlerini yöneten sosyal fonlar, Sosyal Risk Yönetimi politikaları ile ayrı bir önem kazanmıştır (Haan, 2007: 118-119). Sosyal Fonların kuruluşlarından itibaren sosyo-ekonomik alt yapı projelerinin (okul, sağlık merkezi, su şebekesi sistemi, vb. inşası ya da rehabilitasyonu), “üretken” yatırımların (mikro finans ve gelir getirici projeler), sosyal hizmetlerin (ürün kampanyaları, okuma programları, gençlik eğitimi, yaşlılara ve engellilere destek gibi) ve kapasite inşaa programlarının (toplum temelli örgütler, hükümet dışı örgütler ve yerel yönetimler için eğitim) finansmanında rol oynaması beklenmektedir (de Silva ve Sum, 2008: 1).³⁰⁰ Fonlar ilk başta Dünya Bankası’nın yapısal uyum politikalarına açıktan verdiği desteğin etkilerini hafifletmek ve ortaya çıkan “olağanüstü” durumlarda kısa süreli müdahaleleri olanaklı kılmak için düşünülmüş; fakat daha sonra fonların etkinlik alanı giderek genişlemiştir. Genelde yarı özerk kuruluşlar olan sosyal fonlar, bir kriz yönetim aracı olarak

³⁰⁰ Dünya Bankası tarafından desteklenen ilk sosyal fon 1987 yılında Bolivya’da kurulan *Fondo Social de Emergencia*’dır (De Silva ve Sum, 2008: 2).

1990'larda toplum temelli kalkınma projelerinin, 2000'lerde ise mikro kredi projelerinin yürütülmesinde asli görev üstlenmiştir.³⁰¹ Günümüzde ise sosyal fonlar aracılığıyla belirttiğimiz gibi sosyal güvenlik ağı oluşturma anlayışı ile uyum içerisinde Şartlı Nakit Transferi uygulamaları hayata geçirilmektedir.³⁰² Sosyal fonlar, sosyal risk yönetimi mekânizmalarının işler kılınmasında ve Banka destekli yeni yoksulluk siyasasının hem ulusal hem de yerel düzeye ulaştırılmasında merkezi rol oynayan bir kurumsal düzenektir.³⁰³

“Sürdürülebilir” Bir Küresel Kriz için Yeni Küresel Yoksulluk Siyaseti: Şartlı Nakit Transferleri

1990'larda giderek yaygınlaşan küresel krizler ve bu krizlerin giderek güçlenen sosyal ve siyasal etkileriyle beraber, piyasanın doğasıyla uyum içerisinde olan ve krizlerin sosyal etkilerine yanıt vermeyi olanaklı kılacak sosyal politika araçları arayışı da güçlenmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yaşam koşullarına 2008 küresel finansal krizinin potansiyel etkileri, sosyal güvenlik ağlarına artan bir ilgiyi de beraberinde getirmiştir (World Bank, 2009: xi). Bu bağlamda son dönemin gözde sosyal politika aracı, Güney'de ve özel olarak da Latin Amerika'da Şartlı Nakit Transferleri olmuştur. Şartlı Nakit Transferleri (ŞNT), yoksullara beslenme, sağlık ve eğitim ihtiyaçlarını karşı-

³⁰¹ Yoksulluk ve toplum temelli kalkınma için Bkz. Bradshaw, (2009).

³⁰² Mikro finans hizmetlerinin sağlanması, savunmasız grupların hedeflenmesi, dışsal şoklardan etkilenen gruplara yardım, bugün sosyal fonların en çok desteklediği projeler arasındadır (de Silva ve Sum, 2008: 3-4).

³⁰³ Dünya Bankası 2000-2007 yılları arasında 49 sosyal fon projesine Sosyal Koruma Sektörü başlığı altında 1.9 milyar dolar vermiştir (De Silva ve Sum, 2008: 12).

lamaları için, bir koşula bağlı olarak minimum gelir transferi yapılmasından oluşmaktadır.

Banka'ya göre, ŞNT programları, genellikle yoksul hane halkalarına, çocuklarının beşeri sermayesine ön-belirlenmiş yatırımlar yapmaları koşuluyla gelir transfer eden politiklardır. Sağlık ve beslenme koşulları, periyodik taramaları, gelişme takiplerini, beş yaşından küçük çocukların aşılarının tamamlanmasını, annelerin periyodik sağlık toplantılarına katılımını içermektedir. Eğitim koşulları ise özellikle kız çocuklarına yönelik olarak okula kaydolmayı, okul günlerine %80-85 düzeyinde katılımı ve kimi örneklerde de performans ölçümlerini içermektedir. ŞNT programlarının çoğu parayı annelere ya da bazı durumlarda öğrencilere aktarmaktadır (World Bank, 2009: 1). Şartlı Nakit Transferleri, Arjantin (*Plan Familias*), Brezilya (*Bolsa Familia*), Meksika (*Oportunidades*) Nikaragua, Honduras, Türkiye ve Şili gibi pek çok ülkede uygulanmıştır (Ruckert, 2009: 71; Haan, 2007: 125). Bir bütün olarak değerlendirildiğinde piyasa prensibine arz-yanlı müdahalelerden daha saygılı olduğu düşünülen bu politikalar, Latin Amerika ve Karayip'lerde 1980 ve 1990'lar da "piyasa mantığı ile uyumlu" sosyal politika araçları geliştirme çabasının bir devamıdır (Lomeli, 2008: 479). Sonuç olarak Yalman'ın ifade ettiği gibi bu programların "toplumdaki mevcut güç dengelerini rahatsız etmeden ve toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırmadan, yoksullar lehine bir kaynak transferi gerçekleştirme olanağı sağlayacağı düşünülmektedir" (Yalman, 2007: 653)

Şartlı Nakit Transferi programları, temelde hak eden/etmeyen yoksul aynından hareket eden ve şartlar dayatmak yoluyla yoksulların davranışlarını piyasanın gerekleri doğrultusunda rasyonelleştirmeyi amaçlayan türde bir sosyal politika uygulamasıdır. Bu nedenle Şartlı Nakit Transferleri'nin yoksulların yaşamına mikro düzeyde sızma amacıyla oluşturulduğu ve yoksulların davranışlarını piyasanın gerekleri doğrultusunda bi-

çımlendirmek için bir müdahale alanı olarak belirlediği de düşünülmektedir (Ruckert, 2009: 69). Şartlı Nakit Transferleri'nin en önemli özelliği ise, en yoksul kesimleri hedefleyen, gelir testlerine dayalı, hedefli ve sınırlı gelir transferleri politikalarını hayata geçirirken, varlığını sürdürme olanağı tehdit altındaki kesimlere destek sağlamak yoluyla, yoksullar ile siyasal iktidarlar arasında yeni siyasal tabiiyet ilişkileri yaratmanın araçlarını üretmiş olmasıdır. Aşağıda daha ayrıntılı ele alınacağı gibi bu programlar, hayatı geçim koşulları açısından giderek gündelikleşen toplumsal kesimlerin davranışlarını, bu kesimleri kendi koşullarından sorumlu tutarak rasyonelleştirmeye çalışırken, onlara ihtiyaç içerisinde oldukları kaynakları siyasal iktidarlar eliyle sınırlı bir biçimde vermek yoluyla da, bu kesimleri söz konusu programları yürüten siyasal partilere daha da tabii kılmaktadır.

Şartlı Nakit Transferlerinin ilk modeli Meksika'da Ernesto Zedillo tarafından 1997 yılında uygulamaya konulmuştur. İktidarı sosyal ve ekonomik istikrarsızlık döneminde devralan Zedillo'nun *Progres*a isimli programı, önceden uygulanmakta olan ve yoksullara bazı ürünlerde sübvansiyon sağlayan politikaların yerini almıştır. *Progres*a, daha sonra *Oportunidades* adı altında, 1997 yılında 300 bin aileden 2004 yılında 5 milyon hanehalkına genişletilmiştir. Şartlı Nakit Transferlerinin ikinci en önemli örneği ise, Brezilya'da uygulanan *Bolsa Família* ve *Bolsa Escola* programlarıdır. Bu siyasalar Brezilya'da başlangıçta belediyeler tarafından uygulanmaya başlanmış, daha sonra federal hükümet belediyelerle beraber programların ortağı olmuştur. Brezilya'da *Bolsa Família*, yaklaşık 11 milyon hanehalkına (46 milyon kişi) ulaşmıştır (World Bank, 2009: 3; Britto, 2008: 182). Şartlı Nakit Transferleri, bugün Brezilya ve Meksika gibi ülkelerde en büyük sosyal yardım programı düzeyindedir. Aslında hemen hemen bütün Latin Amerika ülkeleri bu tür sosyal siyasaları günümüzde uygulamaktadır. Dünya Bankası verilerine göre

çoğunluğu Latin Amerika'da olan, hali hazırda 29 ülke Şartlı Nakit Transferi programına sahiptir. Bu ülkelerde Şartlı Nakit Transferi uygulamasına geçilmesinde en önemli etken ise, Türkiye örneğinden de açık olarak görülebileceği gibi, krizin yarattığı şoklarla baş etmek ve hükümetler ile kritik durumdaki yoksullar arasında doğrudan siyasal bağ kurmaktır. Şartlı Nakit Transferi programlarının içeriği de bu amaç etrafında yapılandırılmıştır.

Dünya Bankası ise ŞNT'lerin (Şartlı Nakit Transferleri) hedefini ve bu tür programlara verdiği desteği, başka bir biçimde açıklamaktadır. ŞNT programlarının siyasal doğası, Banka tarafında özellikle tartışma dışı tutulmaktadır. Bankaya göre ŞNT programları, yoksulların beşeri sermaye birikimini teşvik etmenin yanında, yoksul hane halklarına minimum tüketim temeli sağlamayı ve yoksulluğun kuşaklar arasındaki geçişine neden olan fasit daireyi kırmayı hedeflemektedir (World Bank, 2009: 31). Bu anlamda ŞNT programları Banka'nın beşeri sermaye geliştirme politikasının bir uzantısıdır. Söz konusu programlar beşeri sermayenin üç klasik bileşenini tek bir paket olarak bir araya getirmektedir: Eğitim, sağlık ve beslenme (Lomeli, 2008: 475). Beşeri sermayeyi geliştirmek adına yoksullar arasında temel eğitimi yaygınlaştırma hedefini gerçekleştirmek için programlar, yoksulların çocuklarını okula gönderme davranışlarını dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Yoksullar arasında çocukların beşeri sermayesine yapılan yatırımların çok düşük olması ve hak eden yoksulların iyi davranışlarına odaklanmayan programların toplum içinde yeterli desteği görmeyeceğinin düşünülmesi, transferlere şart atfedilmesinin ardındaki iki temel nedendir (World Bank, 2009: 9).

Söz konusu programlar yoksulluğun temel nedenini, yoksullar tarafından ekonomik fırsatlardan yararlanmakta karşılaşılan engellerde ve yoksulların hatalı "yatırım" davranışlarında bulan bir anlayışın uzantısıdır. Bu nedenle yoksulları kendileri

için iyi olacak tarzda davranmaya itecek bir teşvik sisteminin yerleştirilmesini yeterli olmasa da gerekli gören bir sosyal politika anlayışı sergilemektedirler. Lomeli'nin ifade ettiği gibi, ŞNT programlarının doğası, "hane halklarını daha verimli eğitim kararları vermeye ve onları rasyonel fayda-maliyet analizi yapan aktörler olarak davranmaya yönlendirecek bir biçimde yapılandırılmıştır." (Lomeli, 2008: 479). Yoksulların, kusurlu özgecilik, eğitim yatırımlarının uzun dönemli getirileri hakkında eksik bilgiye sahip olma ve kısa dönemli kazançlar adına geleceği iskonto etme davranışlarından dolayı, yetersiz beşeri sermaye yatırımı yaptığını düşünen Banka (World Bank, 2009: 4), bu nedenle öncelikle yoksulların eğitime "yatırım" davranışını dönüştürmeyi istemektedir. ŞNT'ler bu nedenle, yoksullarla toplum arasında yapılan ve yoksulların kendi yaşamlarını iyileştirmek için çaba sarf etmeye hazır oldukları beyanı karşısında, toplumun ve dolayısıyla devletin onları desteklediği bir tür "yeni sözleşme" olarak görülmektedir (World Bank, 2009: 60).

Bu sözleşme anlayışının yansıması olarak ŞNT'ler, neo-liberal sosyal politika yaklaşımının da bire bir uzantısıdır. ŞNT'ler aracılığıyla verilen yardımlar oldukça sınırlı olduğu gibi, bu programlar aracılığıyla temelde en yoksul kesim hedeflenmektedir. Özellikle Şili ve Türkiye'de programlar en aşırı yoksul düzeyde olan ve sosyal olarak dışlanmış kesimlere yoğunlaşmıştır (World Bank, 2009: xi). Brezilya ve Meksika gibi ülkelerde ise kapsanan yoksul oranı biraz daha geniştir. Programdan yaralanacak olan yoksulların seçiminde, temsili gelir testi, coğrafi hedefleme ya da topluluk hedeflemesi kullanılmıştır. Örneğin Türkiye'de temsili gelir testi kullanılmıştır.³⁰⁴ Meksi-

³⁰⁴ Türkiye'nin değerlendirme raporunda belirttiği gibi, "Genelde ŞNT programları için gelir testleri ya da temsili ortalama testleri kullanılarak haneler belirlenmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de kayıt dışı sektörün büyüklüğü gelire dayalı yapılacak hesaplamaları zorlaştırmak ve maliyetli kılmak-

ka'da ise, öncelikle hedefleme için demografik bilgi kullanılmış, daha sonra hedeflenen topluluklar içinde faydalanıcılar belirlenmiş ve son olarak da hedeflemenin hakkaniyetli olup olmadığına ilişkin topluluk katılımı sağlanmıştır (Britto, 2008: 183). Bütün örneklerde şartların yoksullar tarafından yerine getirilip getirilmediği sıkı bir gözetim sürecine tabii tutulmaktadır. Örneğin şartlara uyum koşullarının denetlenme sıklığı Türkiye'de aylık, Honduras örneğinde ise dört ayda birdir. Bir anlamda denetim merkezli bir sosyal politika anlayışı, programları yürüten sosyal fonlar ve yerel idareler aracılığıyla hayata geçirilmiştir. Banka, kurulan bu yapının söz konusu ülkelerdeki klientelist sosyal politika uygulamalarının ilerisinde olduğunu düşünmektedir. Fakat daha önce de belirtildiği gibi ŞNT'ler özünde siyasaldır.

Koruyucu devletin en yoksul kesime, şartlar dâhilinde yaptığı bir bağış olarak uygulanan bu gelir transferleri, yoksulları temelde siyasal yükümlülük altına sokan ve siyasal iktidarlar ile yoksullar arasında sözü edilmemiş karşılıklılık yaratan sosyal politika uygulamalarıdır.³⁰⁵ Doğası itibariyle aynı zamanda siyasal bir pratik olan sosyal yardım, ayrıca böyle ayrıştırıcı ve güç ilişkilerinin de önemli rol oynamasına izin veren bir biçim içerisinde yapıldığında, yoksulları yardım esnasında açıkça sözü edilmemiş bir siyasi borç altına sokan ve yardım eden kesimler için siyasi-sembolik sermaye inşa eden bir araca dönüşmektedir. Bir geri ödeme biçimi olarak siyasi desteğe ve dolayısıyla yardımı sağlayan kesime oy verme yükümlülüğüne dayanan siyasi borç, bir bağış veya ihsan olarak verilen bu politikalardan sözü

tadır. Bu nedenle hanenin geliri yerine hanenin tüketiminin ya da refahının temel alınmasına ve bu göstergelerden bir takım hesaplamaları olanaklı kılan temsili ortalama testi yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir." (SRAP, 2007: 62).

³⁰⁵ Bu tür sosyal politika pratikleri ve refahın bölüştürülme biçimi tarihsel olarak kuşkusuz oldukça eskidir.

edilmemiş, fakat tarafların farkında olduğu bir karşılık olarak doğmaktadır. Mevcut siyasal iktidarların yoksullara bir tür bağış gibi sunulan bu yardımlar, yoksullar ile siyasal iktidarlar arasında doğrudan toplumsal ve siyasal bir bağ oluşturma aracı olarak işlev görmektedir.³⁰⁶ Sonuçta, iktidarların tasarruflarını altına olan bu tür sosyal yardımların, tam da varlığını sürdürme olanağı tehdit altında olan kesimde, siyasal-toplumsal bir bağ oluşturmaları muhtemel bir tür minnet duygusu üretmeye açık olduğu ortadadır.³⁰⁷ Böylece neo-liberal çevresel müdahalenin mantığına uygun olarak, bir taraftan yoksulluğu derinleştirici stratejiler uygulanırken, diğer taraftan da, yoksulları bu müdahale biçimlerini hayata geçiren siyasal iktidarlara tabii kılcı uygulamalar, Şartlı Nakit Transferleri adı altında devreye sokulmaktadır.

Son olarak belirtmek gerekiyor ki, söz konusu Sosyal Risk Yönetimi ve Şartlı Nakit Transferi uygulamaları, küresel olarak yaygın emek biçimi olma yolunda olan yarınsız emeğin merke-

³⁰⁶ Marcel Mauss'un armağan üzerine olan çalışmasını takip eden Pierre Bourdieu'nun belirttiği gibi, "Bağış yükümlülükler yaratır, karşılık vermekle yükümlü insanlar yaratan bir tür elde tutma yöntemidir." (Bourdieu, 2005: 166). Bağış, aynı zamanda veren ile alan kesim arasında bir toplumsal bağ yaratmaktadır. Fakat bağış edimine içkin olan karşılıklılık, bağış ediminin sembolik yönü dolayısıyla perdelenmiştir. Sonuçta bağış vermekle, "ekonomik bir edimde bulunuyorum ama bunu bilmek istemiyorum; bunu öyle bir biçimde yapıyorum ki, kendi kendime ve başkalarına bunun ekonomik bir edim olmadığını söyleyebiliyorum –ve başkalarının gözünde, ancak buna bizzat kendim de inandığım takdirde güvenilir olabilirim." (Bourdieu, 2005: 190). Oysaki her iki taraf da bilmektedir ki bağışın kabulü bir tür borç ve minnet yaratmakta ve karşılıklılık doğurmaktadır.

³⁰⁷ Güneyde yaygın olan patronaj ilişkilerini de basitçe bir sapma olarak değil, bu tür refah uygulamaları aracılığıyla siyasal iktidarların sembolik-siyasi sermaye inşa etme girişiminin aldığı bir biçim olarak değerlendirmek gerekiyor.

zinde yer aldığı yeni sosyal sorunun doğasıyla da tam bir uyum içerisindedir. Bu sorunun kendisi küresel bir düzeyde olduğundan, ona yönelik siyasa çerçevesinin de küresel düzeyde oluşturulduğunu ve bu bağlamda uluslararası kuruluşlar arasında bir yakınsama olduğunu belirtmiştim. Sosyal Risk Yönetimi'nin kalkınma çerçevesini oluşturan l sacayağı aracılığıyla, çok yönlü insani potansiyeli küresel düzeyde ücretli emek olarak tabiiyet altına alacak ve bu amaçla yoksulları piyasanın içerisine çekecek (onları "en zengin varlıkları olan emeklerini" kullanmaya itecek) politikalar dayatılırken, piyasanın belirsizliğinin ayrılmaz bir parçası olan siyasal ve sosyal krizlerin olumsal ve yarınsız emeğin tekinsiz doğasına uygun siyasalar da, küresel düzeyde hayata geçirilmektedir. Risk kavramının günümüzde Sosyal Risk Yönetimi politikaları bağlamında kullanılma biçimi, Dünya Bankası'nın bu tekinsizliği ve onun siyasi kriz ve sosyal istikrarsızlık üretme potansiyelini küresel düzeyde iptal etme arzusunun tescilidir. Sosyal korumayı amaçlayan söz konusu politikalar, liberal anlayışla uyum içerisinde insani potansiyelin çok yönlülüğünü emek potansiyeli olarak tabiiyet altına almayı hedeflediği gibi, refah pratiklerini de gördüğümüz gibi bir bağımlılık ve tahakküm aracına dönüştürmek istemektedir.

SONUÇ BELİRSİZLİĞİN SİYASAL VE EKONOMİK TAHAKKÜMÜ: KORUNMA-TABİİYET AÇMA İNDA YOKSULLAR, RİSK VE YURTTAŞLIK

Belirsizlik, insanın zaman, mekân ve topluluğu deneyimleyişini düzenleyen en önemli kavramlardan biridir. Kavram, genelde gelecekle ilişkili olarak şeylerin hali hazırda olagelen ya da olacak olduğu düşünülen durumuna dair, kesin bir kanaatimizin ya da bilimsel verilerle desteklenmiş bir fikrimizin olmamasına işaret etmektedir. Bu durum bir olay, gerçekleşmekte olan bir süreç veya toplumsal ilişkilerin aldığı/alacağı bir biçim olabilir. Belirsizlik terimini bir olaya, ilişkiye ya da sürece attettiğimizde, temelde onun gidişatına veya sonuçlarına ilişkin kesinlik arzedecek bir düşünce geliştiremediğimizi anlatıyoruz. Oysa belirsizlik kavramı, bizlerin gelecekle ilişkili olarak neleri bilip neleri bilemeyeceğimize indirgenemeyecek düzeyde, kendimize ve çevremize dair ürettiği anlam dünyasını da belirleyen bir kavramdır. Belirsizlik kavramının bu yönü, ona başvuran söylemlere göre önemli farklılıklar arzeder. Belirsizlik kavramına dayalı söylemler, bir olay, ilişki veya süreci bu kavram etrafında tanımladığında, sözü edilen olay, ilişki ve süreçlerle olan ilişkimizi ve ona karşı davranışımızı, belirli bir tarzda koşulladıkları gibi (onu öğrenmeli, kavramalı, ona karşı önlem almalı, teslim olma-

lı ya da faydalanmalıyız gibi), kendi benliğimize ve topluluk deneyimimize dair ürettiğimiz anlamları da doğrudan etkileyecek sonuçlar üretmektedirler. Bu bağlamda belirsizlik kavramı, sadece şeylerin gidişatına ilişkin bilgimizin statüsünü değil, ama aynı zamanda özneler arası anlam evrenini de belirleyen bir kavramdır.³⁰⁸ Risk kavramı da, belirsizlik gibi öznelerin anlam dünyasının kuruluşuyla doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmada daha çok, bu ilişkinin sosyal olan yönü değil, siyasal veçhesi ve ürettiği siyasal sonuçlar üzerinde duruldu.

Çalışma boyunca risk ve belirsizlik kavram ikilisinin, sosyal sorunun kuruluşunda ve yoksulluk siyasasının tarihsel olarak oluşturulmasında kullanılma biçimlerinin siyasal analizi yapılmaya çalışılmış ve bu analizin söz konusu kavram ikilisinin epistemolojik statüsünün sorgulanmasının ötesine geçmesi hedeflenmiştir. Risk ve belirsizlik kavram ikilisi, sadece şeyleri belirli bir doğrultuda anlamamızı olanaklı kılan ve farklı bilme biçimlerini dışarıda bırakan anlama kategorileri değildirler. Daha önce de vurgulandığı gibi, risk kavramı aracılığıyla belirsizlikle kurduğumuz ilişki ya da modern sayısal bilme yöntemleriyle bilinemeyeni belirsizlikle etiketlemek, toplumsal evreni olduğu kadar siyasal güç ilişkilerini de yapılandıran ontolojik etkiye sahip bir edimdir. Ontolojik etkiden kastedilen, bu kavramlar aracılığıyla yoksullukla kurulan ilişkinin ve sosyal “gerçeğe” yapılan müdahalenin, özneler arası evreni olduğu kadar özneleşme

³⁰⁸ Günümüze dönerek bu konuyu somutlaştırsak, örneğin bugün hayatın her alanında maruz kaldığımız belirsizlik söylemi ve onu besleyen belirsizleşme, sadece bizlere zorunlu bireyselleşme süreçlerini dayatmıyor, içerisine gömülü olduğumuz karşılıklılaşma ve yardımlaşmaya dayalı sosyal ilişkilerin anlamını yitirmesine yol açmanın ötesinde, bireyin varlığını sürdürme ve geçimini sağlamasına ilişkin süreçleri, varlığının devamlılığına yönelmiş bir tehdit olarak yaşamasını koşullayarak, daha derinlere gömülü bir yalnızlaşmayı ve güçsüzleşmeyi de onun anlam dünyasına kazıyor.

biçimlerimizi de belirlediği, ayrıca özneleşme biçimlerine yönelik olarak bu kavramlar aracılığıyla yapılan müdahalenin, sosyal gerçeği kurucu etkiler ürettiğidir. Çalışma boyunca yürütülen tartışma da, bu genel önermenin bütünüyle değil, bir siyasal proje olarak liberalizmin yoksulluğa ve sosyal soruna yönelik olarak ürettiği güvenlik ve yönetim çerçevesinde, bu kurucu etkinin kısmi olarak nasıl ve hangi araçlar yoluyla cisimleştiğiyle ilgilenilmiştir. Bu bağlamda tartışmanın merkezine, yoksulluk ve sosyal sorun ekseninde emeğin öznelliğinin üretimi ve bu öznelğin tabiiyet altına alınması oturtulmuştur. Sosyal sorun bağlamında, risk ve belirsizlik kavramları aracılığıyla ne türde bir tahakküm zincirinin kurulduğunu görebilmek için bölümlerde geliştirilen fikirlere bir göz atmakta fayda var.

Risk kavramının tarihsel olarak farklılıklar arz eden bu güvenlik ve yönetim çerçevelerinde ne tür de bir ontolojik müdahaleyi olaraklı kıldığını göstermek için, birinci bölümde bu kavramın kendine içkin bir belirsizlikle malul olan potansiyelle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu ele alınmıştır. Potansiyel kavramı statik bir durum olarak değil, birbiriyle iç içe geçen, çarpışan ve birbirini destekleyen eylemler tarafından yapılandırılmış, farklı eğilimlerin karşılaşmasını barındıran dinamik bir süreç olarak kavramsallaştırılmıştır.³⁰⁹ Risk kavramıyla ilgili olduğu kadarıyla çalışmada odağa alınan ise, insanın başka türlü olma ve eylemde bulunma kapasitesi, çok yönlü bir eylemlilik gücü olarak insani potansiyeldir. Bu insani potansiyelin kendine içkin olarak

³⁰⁹ Tam da bu nedenle potansiyel, onun hem gerçekleşmesi hem de gerçekleşmemesi doğrultusunda çarpışan güçlerin ürünü, dinamik bir eylemsellik durumu olarak eylemi yapılandırır ve onunla eş zamanlı olarak var olur. Potansiyel ile eylem arasındaki ilişki art süremlili (*diyakronik*) değil, eş süremlilidir (*senkronik*). Potansiyelin zamanı, şimdiki zaman ve geçmiş zaman arasında konumlanmış bir tür sınır zaman olarak düşünmeyi öneriyorum.

taşıdığı olumsuzluk, onun hem belirli bir tarihsel biçim (emek gücü) içerisinde tabiiyet altına alınması hem de bu tabiiyet altına almayı olanaklı kılacak bilişsel-siyasal araçların üretimini zorunlu kılar. Sonuçta, taşıdığımız enerji ve potansiyelin bir çalışma kapasitesi olarak adlandırılışı ve emek gücü kapasitesine dönüştürülüşü, birinci bölümde ele aldığımız gibi belirli bir tarihsel, iktisadi, sosyal yapı ve tekniklerin ürünüdür.³¹⁰

Risk belirttiğimiz gibi bir göstergeler bütünü olarak, potansiyeli nicelikselleştirir ve onu bir kazanç/kayıp konusu olarak anlaşılabilir tarzda işaretler. Bu yönüyle risk kavramı, alternatif eğilimlerin iptal edilmesini olanaklı kılarak, insani potansiyelin emek gücü olarak tabiiyet altına alınmasında ve onun bu tarihsel biçim içerisinde gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Belirsizlikten farklı olarak risk kavramı, potansiyelin ve kudretin bir *teknikleştirme sorunu* olarak ortaya konulmasını ifade etmektedir.³¹¹ Risk kavramına ve olasılığa dayalı istatistikler söz konusu potansiyelin denetlenmesinde, liberal güvenlik ve yönetim mantığının vazgeçilmez araçlarıdır. Risk kavramının ve olasılık düşüncesinin bu ekseninde genel olarak kitlelerin, özel olarak ise yoksulların yönetiminde nasıl bir siyasal eylemi olanaklı kıldığı ayrıntılı olarak ikinci bölümde tartışılmıştır. Risk kavramına sosyal sorun bağlamında yapılan bu başvuru, kapitalist toplumda emeğin tabiiyetinin sürekliliği ka-

³¹⁰ Fakat bu yapılar, teknikler ve uygulamalar, potansiyelimize dışsal olarak müdahale etmiyorlar, potansiyelimiz bu hâkim eğilimler ile farklı biçimde olma eğilimlerinin, farklı güçlerin çarpışmasıyla karakterize olunuyor.

³¹¹ Risk kavramı potansiyeli, onu denetlemek, gerçekleştirmek ve iptal etmek gibi belirli bir amaca yönelik olarak anlamamızı ve onunla bu amaç doğrultusunda ilişki kurmamızı koşulladığı gibi, potansiyeli de her daim görevlendirerek (onu bir şey için-kâr, denetim, güvenlik için- varlık haline getirerek) kuramsal alanda açığa çıkarmakta ve kavranılabilir kılmaktadır.

dar, verili güç ilişkilerinin sürdürülmesi tarafından da belirlenen belirsizlik siyasetinin bir yansımasıdır. Belirsizlik, liberal siyasal proje için daha önce de vurgulandığı gibi, siyasal bir güvenlik ve yönetim sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.

Belirsizlik siyasetinin yeni dönemde aldığı biçimi değerlendirmek için risk kavramının neo-liberal dönemde yükselişi ve risk temelli siyasalar ikinci bölümde ele alınmıştır. Fakat günümüzde baskın olan belirsizlik siyaseti, risk kavramının uygulanmasını da aşan daha geniş bir siyasal tahakküm projesi olarak vücut bulmaktadır. Kapitalist toplumda belirsizlik siyaseti bireyleri kitleler olarak ele alan güvenlik uygulama ve siyasalarından, onları tek tek odağa alan biyo-politik tekniklere, sermayenin belirsiz doğasının ve bu belirsizliğin sonuçlarının ekonomik ve sosyal yönetiminden, beklenmeyen doğal afetlerin sosyal ve siyasal yönetimine kadar geniş bir alanı kat etmektedir. Burada bizim konumuzla daha çok ilgili olan, yarınsız emeğin odağında olduğu ve küresel sürekli kriz koşullarında sosyal güvencesizlik temelli bir siyasal ve ekonomik tahakküm sorunu olarak ortaya çıkan belirsizlik biçimidir. Bu tahakküm projesinin ve yeni sosyal sorunun siyasal doğasını ortaya koymak için, neo-liberalizmin belirsizliği ekonomik ve siyasal bir tahakküm aracına nasıl dönüştürdüğüne, yoksulları bu eksenle korumatabiliyet ikilemine sıkıştıran siyasaları nasıl uygulamaya koyduğuna ve daha önemlisi belirsizlik yönetimine ilişkin ne türde bir yurttaşlık siyaseti hayata geçirdiğine kısaca da olsa değinmek gerekiyor.

Liberal siyasal projenin belirsizlikle kurduğu ilişki karmaşık bir doğaya sahiptir ve liberalizmin aldığı farklı biçimler etrafında bu ilişki daha da karmaşılaşmaktadır. Klasik liberalizm bahsinde bu ilişkinin, piyasa ilişkilerinin genelleştirilmesi ve yayılması söz konusu olduğunda bir taraftan belirsizliği teşvik ederek sözleşme ilişkilerinin önünü açma, fakat diğer taraftan

da kitleler söz konusu olduğunda istenmeyen türde belirsizliği ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu belirtmiştim. Belirsizliği bu zapt etme çabası, istatistiğe dayalı yepyeni bir bilme biçiminin, buna uygun kurumların ve uygulamaların serpilmesinin de önünü açmıştır. Burada kritik olan nokta, belirsizliğin liberalizm için güvencelere sahip olmaya dayalı bir güvenlik sorunu olarak ortaya çıkışıdır. Liberal toplum ve liberal siyasal proje için belirsizliğe karşı güvenliğin biri açık, diğeri ise örtülü iki temel aracı vardır: özel mülkiyet ve yönetim anlayışı liberal mantık doğrultusunda yapılandırılmış, koruyucu bir güç olarak devlet. Özel mülkiyetin ve piyasanın yasaları, belirsizlik yönetiminin olduğu kadar, belirsizliğe karşı korunmayı sağlayacak güvenceler rejiminin de karakterini belirleyen asli unsur olmakla birlikte, söz konusu olan kitlelere ilişkin belirsizliğin zaptı ya da denetimi olduğunda, liberal güvenlik mantığı devlet kapasitesini de göreve çağırır, bu kapasiteyi destekler ve güçlendirir. İngiltere örneğinde, istatistik ve sosyal sorun bağlamında, emek ve onu çevreleyen koşulları sorun edinen liberal uygulamaların belirsizliğe karşı böyle bir devlet kapasitesini niçin gereksindiğini ve bu devlet kapasitesini ne türde bir yönetim mantığıyla buluşturmayı amaçladığını göstermeye çalıştım.

Bu tarihsel bağlamda üretilen liberal sosyal güvenlik mantığı da, ister özel ister kamusal hayırseverlik biçimlerine dayanıyor olsun, sosyal politika uygulamalarını tabiiyet kurucu pastoral bir koruma anlayışı etrafında yapılandıran, seçmeci, kısmi ve tahakküm kurucu bir nitelik arz etmiştir.³¹² Liberal siyasal projenin, kendini bir yönüyle tebaasını ve daha sonra yurttaşını koruma yaklaşımı üzerine kuran ulus devlet kapasitesi ile buluş-

³¹² Pastoral iktidar, Foucault'nun belirttiği gibi korur, kollar ve bu yolla kendine bağlar. Sürüsünün salahiyetini düşünen iyi çoban temasının bir yansımasıdır (Foucault, 2007: 121-152).

tuğu ve devlete temel oluşturan bu koruma anlayışını kendi temel ilkeleri (piyasa ve rekabet) etrafında dönüştürdüğü çerçeveyi, bu sosyal güvenlik anlayışı sağlamıştır.³¹³ Günümüzde hem sosyal sorun hem liberal güvenlik mantığı hem de onun devlet kapasitesiyle kurduğu ilişki, yani bir bütün olarak sosyal sorun bağlamında belirsizlik siyaseti bir dönüşüm geçiriyor. Farklı bir biçim almakla birlikte bir kez daha belirsizliğin bir ekonomik ve siyasal tahakküm aracına dönüştürülmesine, yoksulları koruma-tabiiyet ikilemine sıkıştırmaya çalışan sosyal politika uygulamalarının doğuşuna ve bu sefer sermayenin gereksindiği belirsizlik siyasetini uygulayacak devlet benzeri küresel bir yönetim kapasitesinin oluşumuna tanık oluyoruz.

Yeni sosyal sorun, Dünya Bankası merkezli bir uluslararası siyasa oluşturma kapasitesinin doğuşu, eksik veya enformel çalışma biçimleri içerisinde kendisini ortaya koyan yarınsız emeğin hakim hale gelişi, neo-liberal yönetim rasyonalitesinin yönetim adı altında programlaştırılması ve küresel sosyal politikanın risk kavramı etrafında geçici yoksullaşma ve sosyal güvensizliği sürekli kılmayı sağlayacak bir biçimde yapılandırılması tarafından karakterize olmaktadır. Yeni liberal sosyal güvenlik

³¹³ Rosanvallon'un belirttiği gibi "devlet, iki yönlü bir görevin yerine getirilmesi üzerine temellenir: Güvenliğin üretilmesi ve belirsizliğin azaltılması." Bu bağlamda koruma ve güvenlik, devleti konu edinen modern siyaset felsefesinin tam da merkezinde yer alır. Örneğin hem Hobbes hem de Locke "için devleti düşünmekle bireylere koruma hakkını tanımak bir ve aynı şeydir." (Rosanvallon, 2004: 21) Devlet güvenliğin son temin edicisi olarak da görülse, koruma hakkının tanındığı ve güvenlik altına alındığı merkez olarak piyasaya eşlik eder. Sonuçta Castel'in ifade ettiği gibi, liberal toplumda "güvenlik, geleneksel kısıtlama-güvencelerden kurtulmuş bireylerin "toplum oluşturabilmeleri"nin kesin gerekli ve ilk koşulu" olarak görülür. (Castel, 2004: 17). Bu güvenliğin ilk adresi de modern devlettir. Bu nedenle koruyucu bir güç olarak Leviathan'ın ilkesi *Protego ergo obligo*-koruyorum o halde kendime bağlıyordumdur (Schmitt, 2006).

mantığı, dünya nüfusunun çalışma ile işsizlik arasında gidip gelen ve küresel piyasanın sürekli kriz halinin yarattığı belirsizliğin yükünü sırtlanan yarınsız emeğin ve yeni yoksulluğun “tekinsiz” doğasına uygun olarak biçimlenmiştir. Sosyal koruma politikaları ve Şartlı Nakit Transferleri bu bağlamda oluşturulmuş olan seçmeci, sınırlı ve tabiiyet kurucu siyasalardır. Yeni sosyal sorunu belirleyen küresel sosyal güvencesizlik ve bu kısmi sosyal politika anlayışı, neo-liberal belirsizlik siyasetinin küresel sosyal güvenlik siyasetinde de ifadesini bulmuştur. Bu politikaların en önemli ayağı ise son bölümde tartışıldığı gibi risk merkezli sosyal siyasalardır. Risk kavramı kendisine, Dünya Bankası’nın sosyal politika paketinde, küresel krizlerin ve yeni yoksulluğun doğasına en uygun kavramsal araç olarak giderek daha fazla yer bulmaktadır. Çalışma boyunca risk kavramının yoksulluk siyasalarındaki bu kullanımının siyasal bir vechesi olduğu ve risk kavramının bu siyasalarda kullanımı ile kapitalist tahakküm ve sömürü ilişkilerinin yerleştirilmesi arasında, içsel bir ilişki olduğu belirtildi. Bu ilişkiyi açık kılmak için risk, potansiyel, belirsizleştirme, emek gücünün tabiiyet altına alınması ve iktidarın inşası arasındaki ilişkiyi kavramaya yönelik analitik bir çerçeve üretilmeye çalışıldı.

Çalışma boyunca geliştirilmeye çalışılan bu eleştirel analitik çerçeve, yoksulluk, siyaset ve risk merkezli sosyal politika uygulamaları arasındaki eklemlenmeyi analiz ederken, hareket noktası olarak güç ilişkilerinin oluşumunu ve emek biçiminin siyasal kuruluşunu (emeğin gerçek tabiiyet altına alınması) aldığı ölçüde, güncel hâkim yaklaşımdan farklılaşmaktadır. Yoksulluk araştırmalarına bilindiği gibi genelde ekonomik ve sosyolojik bir sorunsal hâkim durumdadır.³¹⁴ Bu sorunsalın ekonomik yö-

³¹⁴ Ekonomik ve sosyolojik sorunsalın yanında, yoksulluk ile siyaset arasındaki ilişki, patronaj ilişkilerinin kuruluşu, kalkınma sorunu ve iktidar

nelimli olan ayağı, yoksulluk çalışmalarını ayrıntılandırılmış ölçme teknikleri ekseninde yürütmekteyken, sosyolojik olan ayağı, yoksulların davranışlarına veyahut geçim stratejilerine odaklanmakta ve belirli bir normal tanımından hareketle yoksulları diğer toplumsal kesimlerden ayırtıran özellikleri ortaya koymaya çalışmaktadır.³¹⁵ Bu amaçla da genellikle yoksullar ve onların davranış örüntüleri damgalanmakta, tasnif edilmekte, kategorikleştirilmekte ve sosyalin içerisindeki “uygun”/“uygun-

ilişkilerinin kuruluşu üzerinden uzun zamandır tartışılmaktadır. Patronaj ilişkileri ve yoksulluk üzerine bkz., Stokes, (2009). Yoksulluğu önleme uygulamaları, kalkınma ve siyaset üzerine bkz., Hickey, (2008). Yoksulluk ve iktidar üzerine bkz., Royce, (2009).

³¹⁵ Yoksulluğa dair kuramsal tartışmalar yoksulluğun nasıl tanımlanacağı noktasına odaklanmaktadır; çünkü Steward’ın belirttiği gibi, bu tanımlar yoksulluğun ölçülmesi için hangi kriterlerin kullanılacağını, hangi bireylerin ya da grupların yoksul olarak bir araya getirileceklerini ve yoksulluğun azaltılması için hangi siyasa (*policy*) araçlarının kullanılacağını belirlemektedir (Steward vd., 2007: 1). Yoksulluğun tanımlanmasında en önemli ve yaygın yaklaşım parasal yaklaşım olarak da adlandırılan ölçüme dayalı ekonomik yaklaşımdır. İkinci bölümde tartıştığımız gibi yoksulluk tanım ve ölçümünde hâkim bu ekonomik yaklaşımın kökenleri, 19. yüzyılın sonlarında İngiltere’de yapılan çalışmalara dayanmakta olan gelir/tüketim harcamaları kıstaslarına dayalı mutlak yoksulluk çizgisi yaklaşımında yatmaktadır (Şenses, 2003: 62). Parasal yaklaşımda, yoksulu yoksul olmayandan ayırmak için teknik birtakım çözümler önerilmektedir ve bize yoksul tanımını verecek kriterler getirilmektedir (Steward et al., 2007: 10). Yoksulluğu ölçmek için koyulan tekil ya da çoğul bu kriterlerin esas amacı, yoksulluğun ne olduğunu yanıtlamak değil, bize yoksul sayısını vermektir. Sonuçta, söz konusu sürecin sonucu olarak da aslında “yoksulluk nedir?” sorusu göz ardı edilmektedir. Sosyolojik eğilim ise temelde “Yoksulu diğerlerinden farklı kılan nedir?” sorusundan hareketle yoksulların bireysel davranışlarına yoğunlaşmakta, yoksulluğu belirli gruplarla özdeşleştirmekte ve yoksulluk sorununu tikelleştirmekte ve toplumun belirli bir grubunun sorunu olarak sorunsallaştırmaktadır. Bu hakim yaklaşımın temel hatları için bkz. Steward, vd., (2007), Şenses, (2003), Alcock, (1993), Brady, (2003).

suz” yerleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Söz konusu ekonomik ve sosyolojik sorunsal içerisinde, yoksulluk tanımlanır ve bir sorun olarak ele alınırken, yoksulluk ile siyasal iktidarın oluşumu arasındaki ilişki temelde dışarıda bırakılmakta ve yoksulluk sadece gelir ve tüketimle ilişkin ekonomik ya da yoksulların sapkın ve düzensizlik yaratıcı davranışlarına ilişkin sosyolojik bir sorun olarak görmektedir. Sonuç olarak bu hâkim sorunsal içerisinde, siyasal iktidar, yoksullar ve yoksulluğa yönelik kamu siyasası arasındaki ilişkinin biçimi, yoksulluk sorununun oluşumunun ve yönetiminin bir parçası olarak analize genelde dâhil edilmemektedir.³¹⁶ Yoksulluk ile siyasal iktidar arasındaki ilişkinin analizinin dışarıda bırakılmasının önemli sonuçlarından biri, olasılık ve istatistik düşüncesinin yoksulluk araştırmalarında uygulanmasının ve risk merkezli yoksulluğu önleme uygulannın doğuşunun ardında yatan siyasal hedeflerin analiz sırasında göz ardı edilmesidir. Bir diğer sonuç ise, bu hâkim sorunsal içerisinde yoksulların pasif ve sürekli olarak bu siyasalardan sadece etkilenen kesimler olarak ele alınmasıdır.³¹⁷

³¹⁶ Kuşkusuz bu söylemin bütün yoksulluk araştırmalarını belirlediğini söyleyemeyiz. Günümüzde giderek daha fazla yoksulların kendi anlam dünyalarını nasıl inşa ettiğini ve yoksulların hangi söylemler içerisinde yoksulluğu anlamlandırdığını ele alan ve yoksullar ile onların sözlerine araştırmalarda daha fazla yer açan yaklaşımlar da öne çıkmaktadır. Böyle bir yaklaşımın klasik bir örneği Bourdieu’nun çalışmasıdır. Bkz. Bourdieu (1999). Erdoğan’ın araştırması da Türkiye üzerine bu türde yapılmış kapsamlı bir araştırma niteliğindedir. Bkz. Erdoğan, (2002).

³¹⁷ Son dönemde, Negri ve Hardt ile Asef Bayat ve Rahnema çalışmalarında, farklı yönetsel konum ve sorun alanlarından hareket ederek de olsa, yoksulların yaşam ve üretici gücünü vurgulamakta ve yoksulları bir kurban olmanın ötesinde, güçlü failler olarak ele almaktalar (Negri ve Hardt, 2004; Bayat, 2006; Robert ve Rahnema, 2011). Özellikle Negri ve Hardt’a göre, “Yoksulların yoksulluk koşullarına karşı mücadelesi güçlü bir protesto olmanın ötesinde, biyopolitik gücün bir ifadesidir.” (Negri ve

Yoksulluğa yönelik risk merkezli kamu siyasalarının analizi de, söz konusu bu hâkim sorunsalla bağlantılı biçimde, yer yer onun bir izdüşümü olarak, yer yer de onunla tartışma içerisinde olmuştur. Risk merkezli siyasaların analizinde günümüzde özellikle üç eğilim öne çıkmaktadır: odağa kamu siyasasının geçirdiği dönüşümü alan ve bu dönüşümü tetikleyen aktörlerin küresel etkilerine ve onların söylemlerine yoğunlaşan eğilim, risk merkezli yeni sosyal politikanın dilini ve bu dilin yeni terimlerini tartışan söylem kuramından etkilenen eğilim ve son olarak da bütün bu dönüşümü, Foucault'nun çalışmalarında hareketle iktidar kavramını merkeze alarak değerlendiren ve siyasal analize yer açmaya çalışan eğilim. Bu çalışma içerisinde daha çok Foucault esinli çalışmalara yer verilmiş ve bu çalışmaların, merkeze iktidar kavramını aldıkları ölçüde siyasal bir analiz için önemli ipuçları sağlamakla birlikte, hareket noktası olarak aldıkları iktidar kavramının döngüsellliği ve siyasal iktidar ile yoksullar arasındaki ilişkinin yanında, emek biçiminin siyasal kuruluşunun tartışılmasını dışarıda bıraktığı ölçüde, bütünlüklü bir siyasal analiz için yetersiz kaldığı belirtilmiştir.

Daha önce de vurgulandığı ve çalışma boyunca yer verildiği gibi, Foucault esinli ve yönetsellik kavramı merkezli çalışmalar, dikkati yerinde bir şekilde risk kavramının hangi rasyionali-

Hardt, 2004: 151). Antonio Negri bilindiği gibi erken dönem çalışmalarında da, sermayenin tahakküm biçimleri üzerinde duran yaklaşımlara karşı, işçi sınıfının mücadelelerini ve bu mücadelelerin sermaye birikim sürecinin örgütlenişindeki yenilikleri nasıl harekete geçirdiğini vurgulamıştır. Bkz. Negri, 2003. Asef Bayat ise *Ortadoğu'da Maduniyet* isimli çalışmasında, yoksulları her daim muktedir failer olarak görmek yerine, dikkatleri onların sessiz ve kanunsuz doğrudan eylemlerine, sokak siyasetlerine çekiyor. Bkz. Bayat, 2006. Robert ve Rahnema da yoksulların gücünü vurgulamaktadır (Robert ve Rahnema, 2011). Yoksulluk konusunda alternatif çalışmaları artık Türkçe'de de, bulmak mümkün. Özellikle bkz. Erdoğan, (2002), Özuğurlu, (2006), Yılmaz, (2011b).

teler etrafında yürürlüğe konulduğuna ve sosyalın bu bağlamda farklı biçimlerde nasıl inşa edildiğine çekmekte; fakat bu siyasaların, siyasalın inşasında nasıl bir rol oynadığını ve hangi türde siyasal projelere katıldığını açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Bu tür bir bakışta siyasalın “sosyal” merkezli analizi, bir anlamda “sosyal”ın siyasal merkezli analizini ikame etmektedir. Bu nedenle yukarıda temel hatlarını vermeye çalıştığım, bu çalışmada izlenen eleştirel-analitik çerçeve bağlamında, bu siyasalar basitçe iktidar teknikleri ve belirli bir siyasal rasyonalitenin açılanması olarak analiz edilmemiş, bu siyasaların güç ilişkileri ve emeğin tabiiyet altına alınması çabası etrafında şekillenirken, siyasalın oluşumuyla ve devlet kapasitesinin inşasıyla nasıl bir ilişkiye ve bağlantıya sahip olduğu tartışılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, devlet kapasitesinin oluşumunun, emeğe ve yoksullara yönelik müdahale amaçlı özgül bir yönetim rasyonalitesiyle ve bu rasyonalite etrafında yapılanmış sosyal politikalarla iç içe geçtiği bu süreci, Marx’ın gerçek tabiiyet kavramından hareketle değerlendirmeyi önerdim.³¹⁸ Gerçek tabiiyet kavramı, yönetsel rasyonalitelerin, bizlerin özneleşme biçimlerimizi, devlet kapasitesinin oluşumunu ve sosyal yapının inşasını nasıl kendi öncülleri doğrultusunda oluşturduğunu, belirlediğini ve koşulladığını kavramamızı ve dolayısıyla da bu rasyonalitelerin ontolojik etkilerini açığa çıkarmamızı olanaklı kılmaktadır. Gerçek tabiiyet, bu çalışmada kavrandığı biçimiyle ücretli emek biçiminin siyasal kuruluşunu amaçlayan, her zaman çe-

³¹⁸ Gerçek tabiiyet kavramı sadece ücretli emek biçiminin genelleştirilmesine indirgenemez. Gerçek tabiiyeti oluşturan strateji ve teknikler, kapitalist toplumsal ilişkilerin tüm toplum sathına yayılmasını ve sermayenin bir toplum olarak kuruluşunu amaçlarlar. Negri’nin belirttiği gibi, “Fabrika nasıl toplum sathında yayıldıysa, değişken bir karşılıklı içermeye ilişkisi içinde örgütlenme ve tabiiyet altına alma da aynı oranda tüm toplum sathına yayılmıştır.” (Negri, 2003: 123).

lişki ve çatışmalarla yüklü ve kesintili süreçler bütünüdür. Gerçek tabiiyet süreçlerini sermaye mantığının düz bir açılmanması ve genişlemesi olarak görmek yerine, onu oluşturan süreçlerin karmaşık, tarihsel olarak bağlam bağımlı ve siyasal doğasına yoğunlaşmalıyız. Böyle kavradığımız takdirde, ücretli emek biçiminin siyasal kuruluşunun temel düzeyde çatışma ve çelişkilerle yüklü olduğunu ve bu süreçleri yönetmeyi hedefleyen siyasal, hukuki ve yönetsel çerçevelerin ise, belirli bir düzeyde kitlelerin gücüne yanıt olarak oluşturulduğunu ve tam da bu nedenle söz konusu çerçevelerin her zaman gerilim ve çelişkilerle yüklü olduğunu kavrayabiliriz. Yoksulluğun yönetimine ilişkin sorunsalın oluşumu kadar, yoksulluğun ve kitlelere ilişkin belirsizliğin yönetimi bağlamında risk kavramının işe koşulma biçimi de, bu yanıtın niteliğini aslında gözler önüne seriyor.³¹⁹ Risk ve belirsizlik gibi kavramlar günümüzde de, geçmişte olduğu gibi siyasal hedefler doğrultusunda yürürlüğe konuluyorlar.

Yukarıda ana hatlarını verdiğimiz türde bir analiz, yoksulluk, eşitsizlik ve belirsizliğin yönetiminin, giderek daha fazla siyasal bir sorun haline geldiği günümüzü anlamak için de belki yolu açabilir. Aşağıda değinildiği gibi yoksulluğu, belirsizliğin yönetimini ve risk kavramını tartışmak, günümüzde giderek daha fazla ölçüde yurttaşlığı ve dolayısıyla siyasalın ve siyasal iktidarın inşasını tartışmak anlamına gelmektedir. Peki, bu ana-

³¹⁹ Yönetilenlerin eylem aları yönetsel çerçeveler tarafından sınırlandığı gibi, yönetenlerin eylem repertuarları ve yönetsel çerçeveler de yönetilenlerin arzu ve eylemlerince sınırlanırlar. Bu tür bir yaklaşımdan hareketle iktidar teknolojilerine baktığımızda, kendi kendini sorunsuz olarak yeniden ürettiği ve tarihsel bir süreklilik içerisinde olduğu iddiasında olan iktidarın yerine, kesintili, çatışma yüklü ve konusu haline getirdiği sorunları çözmekten öte, onları ancak öteleyebilen iktidar kurma girişimlerini görebiliriz.

litik-eleştirel çerçeve, bizlere neo-liberal dönemde siyasal olanın yeni biçimini, bu biçime etki eden yeni belirsizleştirme süreçlerini ve risk merkezli sosyal politikaların bu bağlamda oynadığı rolü düşünürken ileriye yönelik ne gibi ipuçları sağlayabilir?

Daha önce belirtildiği gibi risk merkezli sosyal politika uygulamaları, yoksulların belirsizlikle kurduğu ilişkiyi bütünüyle dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu politikalar bir taraftan yoksulların belirsizliği algılama tarzlarını dönüştürerek, krizlere ve belirsizliğe karşı yoksullar arasında rasyonel davranış biçimlerini yerleştirmeye çalışıyorlar. Diğer taraftan ise yoksulların belirsizlikle ilişki kurar ve onun sonuçlarıyla mücadele ederken başvurdukları toplumsal karşılıklılığa dayalı “enformel” biçimleri, kapitalist toplumsal ilişkilerin sürdürülmesini destekleyecek bir tarzda yeniden yapılandırmayı hedefliyorlar. Yoksulların enformel olarak adlandırılan gündelik hayatını sürdürme ve geçim stratejilerini tanımlamaya özellikle istekli olan bu raporlar, bu stratejileri bütünüyle reddetmeksizin onları rasyonel kriz yönetiminin bir parçası kılmak istemektedir.

Dünya Bankası metin ve uygulamalarında açığa çıkan toplumsal karşılıklılığa duyarlı bu yeni yaklaşım, bu karşılıklılık içerisinde, kapitalist toplumsal ilişkilerin sürdürülmesi adına yeni olanaklar keşfetmekte ve bu karşılıklılık biçimlerini yeniden biçimlendirmeye çalışmaktadır. Bir anlamda bu politikalar, bu karşılıklılık biçimlerini kapitalist girişimciliğin kalıbına dökerken, yoksulların belirsizlikle kurdukları ilişkiyi yoksullaştırmakta, onların hem anlam dünyasının hem de sosyal ilişkilerinin içini boşaltmaktadır. Bu nedenle güçlendirme adı altında hayata geçirilen ve mikro kredi gibi yoksullara yönelik yeni ekonomik araçlarla ve onları belirsiz biçimler içerisinde çalışmaya iten emek piyasası reformlarıyla desteklenen bu politikalar, yoksulların toplumsal karşılıklılığa dayalı ilişki biçimlerinin altını oyarken, onları bir anlamda güçsüzleştirmektedir.

Bankanın üzerinde durduğu korunmasızlık, kendi politikalarının doğrudan bir sonucu olarak ortaya çıkmakta ve yoksulların içerisinde olduğu siyasal tahakküm ilişkilerini daha da güçlendirmektedir. Yeni sosyal sorun ve belirsizlik siyaseti, bu yönüyle yoksulları değil de, siyasal eşitsizlik üzerine kuran süreç ve ilişkileri güçlendirmektedir denebilir. Bu konu günümüzde yurttaşlık ve haklar sorunu üzerinden yeniden tartışılmaya başlanmıştır; çünkü yeni belirsizlik siyasetinin bir diğer yönü de, siyasalın gerileyişi ve geçmiş dönemin sosyal politika uygulamalarını dönüştürmeyi hedefleyen yeni yurttaşlık stratejilerinin doğuşuyla ilgilidir. Bu tartışmanın temel noktalarına değinmek bizlere, siyasal olanın kuruluşu ile sözü edilen yeni belirsizlik siyaseti arasındaki ilişkiyi başka bir açıdan tartışmak için de ileriye yönelik ipuçları sağlayabilir kanaatindeyim.

Yeni sosyal sorunun ortaya çıkışı sadece ekonomik ilişkilerin dönüşümü ile bağlantılı değildir. Yeni sosyal sorunun ve onun doğasına uygun belirsizlik yönetiminin küresel düzeyde inşası, devletlerle yurttaşların ilişkilerini de dönüştüren siyasal bir süreçtir. Bu dönüşüm, neo-liberal çevresel müdahalenin devletler düzeyinde güç ilişkilerinin dönüşümünü zorunlu kılması kadar, yeni sosyal sorunun merkezinde duran yarınsız emeğin kapsadığı aktörlerin çeşitliliği ve küresel hareketliliği de yol açmıştır. Bu aktörler günümüzde ulus devletlere yurttaşlık bağı ile bağlı olan klasik çalışanların dışında göçmenleri, kaçak göçmen işçileri, kâğıtsızları ve mültecileri de içermektedir.

Bu nedenle söz konusu süreç hem siyasal ile sosyal arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesini hem de bu düzenlemenin bir parçası olarak siyasalın yeniden yapılandırılmasını içeren daha geniş bir dönüşümü içermektedir. Siyasala yönelik bu yeniden yapılandırma süreci beraberinde basitçe yurttaşlığın önem kaybetmesine yol açmamış, aksine “siyasal ilişkileri etkileyen sosyal değişim sürecini yönetme stratejisi” olarak yurttaş-

lığın (Procacci, 1996: 2), yeni güvenlik mantığının küresel kuruluşu açısından kritik bir müdahale alanı haline gelmesine neden olmuştur. Günümüzde sadece Kuzey ile sınırlı olarak bile basitçe sosyal yurttaşlığın gerileyişine tanık olmuyoruz; yurttaşlığı belirleyen temel haklar arası ilişkiler yeniden düzenlenirken, yurttaşlar ile refah arasındaki ilişki de yeniden düzenleniyor ve yurttaşlar cemaatinin sınırları ve onlar arasındaki siyasal bağ, bir başka deyişle yurttaşlar cemaatinin üzerine kurulu olduğu ilke yeniden biçimlendiriliyor.³²⁰ Özkazanç'ın ifade ettiği gibi, "yeni sağ zihniyet, özellikle sosyal vatandaşlık ile kişisel haklar ve siyasi vatandaşlık arasında bir çelişki kurarak, vatandaşlığın sosyal boyutunu geriletmeyi" amaçlamaktadır (Özkazanç, 2009: 264). Fakat eklemek gerekiyor ki sosyal vatandaşlığı bu geriletme çabası, kendi içerisinde siyasala kritik bir müdahaleyi de içinde barındırmaktadır.

Bu geriletme içerisinde yurttaşlık, bir taraftan siyasal haklara indirgenirken diğer taraftan sosyal olan siyasetten arındırılmakta ve bu arındırma vasıtasıyla siyasal yurttaşlık da zayıflatılmaktadır.³²¹ Yurttaşlığın genel olarak hukuki-siyasal bağlar ile siyasal haklara indirgenişi, günümüz toplumunda eşitsizliği kendisine konu edinen siyasetin sınırlarının ne olacağına ve siyasal hakların ne düzeyde kullanılabileceğine dair de ipuçları vermektedir. Risklere karşı bireyleri aktifleştiren ve onları girişimciileştirmeyi amaçlayan neo-liberal yaklaşım, sosyal eşitsiz-

³²⁰Roche'a göre, "sosyal yurttaşlık, refahı çalışma, eğitim, sağlık ve geniş anlamıyla yaşam kalitesi olarak aldığımızda, bir yurttaş olarak insanların refahıyla ilgili haklara ve sorumluluklara göndermede bulunur". (Roche, 1992: 3). Yurttaşlık ve sosyal haklar üzerine ayrıca bkz. Buğra, (2005).

³²¹Tam da bu nedenle günümüzde *denizen* kavramında görüldüğü gibi, sadece sosyal hakları içeren; ama siyasal hakları bütünüyle dışarıda bırakan, topluma yeni üyelik ve yurttaşlık biçimleri doğmaktadır. Denizen kavramı için bkz. Shearing ve Wood, (2003).

liklerin dünyasını siyasalın evreninden çıkarmayı ve “girişimci” yurttaşın sosyal eşitsizlikle kurduğu siyasal ilişkiyi de ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.³²² Tam da bu nedenle yapılan müdahale siyasalın alanını daraltıcı olduğu gibi, yurttaşın siyasal ve sosyal karakterize eden eşitsizlik biçimlerine yönelik eylem kapasitesini de azaltıcıdır. Sonuçta yurttaşlık, Balibar’ın belirttiği gibi basitçe sabit bir hukuki statü ilişkisi değildir (Balibar, 2008). Yurttaşlık, “her zaman inşa halinde bir şey”, Spinozacı anlamda bir kapasite ve kudret, yani belirli haklardan hareketle yurttaşlar cemaatinin ortaklığını var eden eylemlere katılma kapasitesidir (Balibar, 2008: 524). Kuşkusuz neo-liberal yurttaşlık stratejileri bu tür bir yurttaşlık anlayışı ile mutlak bir çelişki içerisindedir ve katılımcılığı teşvik ederken bile onu olabildiğince teknikleştirerek, eşitsizliğe ilişkin siyasal ihtilaf alanını siyasal mücadeleye konu olmaktan yalıtmayı amaçlamaktadır. Daha kritik olarak neo-liberalizm, hak öznesini bütünüyle çıkar öznesine indirgemek yoluyla siyasal ve sosyal olanı ekonomik bir düzlemde yeniden tanımlamayı ve siyasalın öznesini ekonomik bir rasyonalite içerisinde masetmeyi hedefler. Neo-liberal refah mantığı da bu amaca uygun olarak belirlenmiş ve hayırseverlik gibi unsurlar söz konusu refah anlayışı tarafından bu amaç etrafında teşvik edilmiştir.

Neo-liberalizm, sosyal yurttaşlık ve keynesci sosyal politika uygulamalarının karşısına, hayırseverlik ve hayırseverliğin toplumsal destekçisi olarak cemaatleri merkeze alan strateji ve politikaları çıkarmıştır. Neo-liberal hayırseverlik anlayışı, çıkarlarının taşıyıcısı olarak bireyin toplulukla olan bağı, acıma/merhamet/minnet duyguları üzerinden kurarken, onu aynı zamanda yeni türde bir ödül/ceza mantığının içerisine hapsed-

³²² Son dönemde bu bağlamda yaratılan en yeni kavramlardan biri de sosyal girişimciliktir.

mektedir.³²³ Kolektif ve bireysel hayırseverliği, ekonomik bir mantık etrafında kabul edilebilir kılmayı amaçlayan bu politikalar, aslında bireyin içerisinde bulunduğu cemaatle kurduğu ilişkiyi de bir sözleşme ilişkisine çevirmeyi amaçlıyorlar. Klasik liberalizm bahsinde özellikle Bentham'ın böyle bir anlayışa karşı çıktığından bahsetmiştim. Bentham, bu ödül/ceza mantığının merkezileştirilmesi ve kişilerin insafına bırakılmaması taraftarıydı. Oysa klasik dönemden farklı olarak neo-liberal hayırseverlik, bireyi böyle bir ödül/ceza mantığının içerisine yerleştirirken, sadece ekonomik bir mantığa sahip yeni tabiiyet ilişkilerini dayatmakla kalmaz, aynı zamanda refahın bölüşümü üzerinden düğümlenen toplumsal ilişkileri, merhamet ve gönüllülük duygusu etrafında kenetlenmiş cemaatin sosyal olarak kuruluşuna dair bir mesele haline de getirir. Neo-liberal hayırseverliğin başarısı, cemaatin sosyal kuruluşunu yapılandıran ilişkileri, bütünüyle sözleşme ilişkisine tahvil edebilme yeteneğinde ve gerçek anlamda şahsi, pastoral güç ilişkilerinin sosyal ve siyasal olarak kuruluşunu olanaklı kılmasında yatmaktadır.

Bu tarz hayırseverliğin bir diğer önemli sonucu ise, refahın bölüşümü üzerinden düğümlenen ve toplumsalın kuruluşunu belirleyen bu ilişkilerin siyasal doğasının bir nevi perdelenmesidir. Bu bağlamda neo-liberal hayırseverlik, refahın bölüşümüne dair siyasal tartışmayı dışarıda bırakan bir karşı yurttaşlık siyasetinin parçası olduğu kadar, cemaatine karşı, ekonomik bir mantık tarafından belirlenmiş sosyal sorumluluklarınca yönlendirilen bir yurttaşlık biçimini de desteklemektedir. Sonuçta, refahın bölüşümü, haklarla ve yurttaşın haklara yönelik kolektif

³²³ Hayırseverlik, her zaman ruha ilişkin bir merhamet ve ödül/ceza mantığına dayanır. Bu mantık içerisinde hayır işinden faydalanan, hayır işini teolojik dolayımıyla örtük olarak takdire ve onurlandırmaya davet edilmekteyken, hayır sahibi hayır edimiyle tam da doğrudan ödülü hedeflemediği için ödüllendirilir.

eylemiyle ilişki bir sorun olmaktan bütünüyle çıkmakta ve kişinin kendi benliğiyle ve kendi benliği üzerinde cemaatiyle kurduğu ve temelde ödül/ceza mantığına dayalı, ekonomik olan bir ilişkiye dönüşmektedir. Bu yaklaşım yurttaşlığın sadece sosyal olan yönünü değil, siyasal yönünü de geriletmeyi amaçlayan neo-liberal yurttaşlık kavrayışıyla da bütünüyle uyum içerisindedir.

Neo-liberal yurttaşlık ve belirsizlik siyaseti yurttaşın, hukuki-siyasal eşitlik ile sosyal eşitsizlik arasındaki açığı siyasallaştırmasını, bizzat yazılı eşitliğin ve hakların teste tabi tutulacağı ihtilaf sahalarını siyasetten arındırmaya çalışarak ya da hakları daraltan bir yaklaşımdan hareketle yurttaşın siyasal eylem kapasitesinin altını oyarak olanaksızlaştırmaya çalışmaktadır.³²⁴ Kapitalist toplumda güvence araçlarına sahip olma ve korunma sorunu olarak ortaya çıkan belirsizliğin, bir tabiiyet aracı haline gelişi ve kolektif teminat altına alınmış güvencelerden yoksunluk, yurttaşı tahakküme açık hale getireceği gibi, onun eşitsizliği siyasallaştırma ve siyasal ihtilafın konusu haline getirme kapasitesini de zayıflatacaktır. Yurttaşın siyaset üretebilme ve tahakküme karşı koyabilme kapasitesi, sosyal-siyasal ve medeni haklar arasındaki karşılıklı bağımlılığa olduğu kadar, yurttaşın eşitlik eksenli kolektif siyasal hareketler etrafında yurttaşlığın sınırlarını sorun haline getirebilmesini belirleyen güç mücadelelerine de bağlıdır. Aşırı teknikleştirilmiş kalkınma çerçevelerinin konusu olan yoksulluk siyasalarının oluşturulmasında, yurttaşlığın ve onun bu yönünün yoksulluğun azaltılması ile olan ilişkisi tartışmanın bütünüyle dışında bırakılmaktadır.³²⁵ Yoksulluk,

³²⁴ İnsan haklarını ve siyaseti bu bağlamda ele alan kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Çelebi (2009).

³²⁵ Haklar eksenli bir sosyal politika anlayışı kuşkusuz uzun süredir geliştiriliyor. Hatta Dünya Bankası bile bunun önemini kabul etmiş durumda. Fakat haklar, yurttaşlık ve yoksulluk ilişkisi, yukarıda belirttiğimiz anlamda

sadece kaynaklar ve ihtiyaçlar düzeyinde ele alırken, yoksul-
da hakların öznesi olarak değil, kısa süreli yardımın pasif alıcısı
olarak görülmektedir. Böyle bir bakış, yoksulun siyasal eylem
kapasitesini, olduğu kadarıyla da zayıflatmaktadır.

Haklar rejimi, yurttaşın siyasal eylem kapasitesi (kudreti) ve
yoksulluk siyaseti arasındaki ilişkinin tartışılması, bugün her
zamankinden daha kritik hale gelmiştir. Çelebi'nin belirttiği gi-
bi, günümüzde "mülteci, göçmen, kaçak göçmenin giderek iç
içe geçmesi, insan haklarının medeni, sosyal ve yurttaşlık hakla-
rı bakımından birbirinden ayrılmazlığının önemli bir kanıtını
oluşturmaktadır (Çelebi, 2009: 111).³²⁶ Bu iddia özellikle yarınsız
emeğe katılan aktörlere genişletilebilir. Yarınsız emek, Kuzey'in
kaçak göçmenlerinden mültecilerine, Güney'in yoksul çocuk iş-
çilerinden, enformel çalışanlarına, geniş bir kesimi aynı potada
bir araya getirmektedir. Yarınsız emek etrafında farklı aktörler
arasındaki bu iç içe geçme, günümüzde eşitlik doğrultusunda
siyasal hedef alan iki hareket arasında bir yakınsama ve örtüş-
me ihtimalini ortaya çıkartmıştır: Kendisine, siyasal "toplulu-
ğun eşit ve özgür olduğuna dair yazılı kayıt ile bu eşitlik ve öz-
gürlüğün hangi durumda, kimler için geçerli olduğunu tarif
etme arasında"ki aralığı konu edinen (Çelebi, 2009: 102) ve doğ-
rudan siyasalın sınırlarını hedef alan eşitlik istemi ile hukuki ve
siyasal eşitlik ile sosyal eşitsizlik arasındaki aralığı, örtüşmezliği
konu edinen eşitlik istemi. Yeni sosyal sorun tam da siyasalın

bütünlüklü bir kapasite sorunu etrafında ele alınmıyor. Banka'nın bakış açı-
sından tartışmayı ele alan bazı çalışmalar için bkz. Alsop, (2005), Moser,
(2005).

³²⁶ Bu bağlamda yoksulluk ve insan haklarını ele geniş bir literatür
oluşturmuştur. Bu literatür hayata geçirilebilir bir küresel insan hakları rejimini
yoksulluk karşıtı siyasalarla buluşturmayı amaçlamaktadır. Bu literatür için
bkz. Pogge, (2006) ve (2007), Ferraz, (2008), Kreide (2007), Fleurbaey, (2007),
Osmani (2005).

sınırlarına yönelik siyaset ile siyasalın kendi içindeki eşitsizliği, siyasalın iç sınırlarını konu edinen siyasetin örtüşmesinin önünü açmıştır denebilir.³²⁷

Bu iki eşitlik istemi etrafında yoksulluğu siyasal bir sorun olarak tariflemeye çalışan yaklaşımlar, onu sadece kaynak dağılımıyla ilgili iktisadi bir soruna indirgemeye çalışan yaklaşımlara ya da yoksulluğu bireyin değer verdiği iyi yaşamı seçememesi üzerinden etik bir sorun olarak tarifleyen yaklaşımlara ve yahut yoksulluğu patolojik bir durum olarak tarifleyen sosyolojik yaklaşımlara karşı giderek önem kazanmaktadır.³²⁸ Yurttaşlık bir kez daha güç ilişkilerinin kristalleştiği ve düzenlendiği bir alan olarak, sosyal sorun ve belirsizlik ile eşitsizliğin yönetimi bağlamında önem kazanmaktadır. Bu siyasal bakış açıları arasında belki gelecek açısından en çok tartışılacak olan, tüm yurttaşlar için temel gelir talep eden yaklaşımdır. Temel gelir yaklaşımı, belirsizliğe, keyfiliğe ve dolayısıyla tahakküme karşı verilecek

³²⁷ Yeni yoksulluk aynı zamanda, tam da küresel bir sorun olarak tariflenmesinden ve belirli bir ülke ile aidiyet bağına sahip olmayan aktörleri de içermesinden dolayı, siyasal ile ulusal sınırlar arasındaki denkliği de sorun haline getirmektedir. Daha şimdiden küresel bir sosyal haklar düzeninin nasıl kurulacağı tartışılmaktadır. Sosyal sorun ile ilgili olarak konunun küresel boyutu, şimdilik sadece haklar üzerinden de olsa, artık küresel bir siyasal yapıyı tartışmamızı gerekli kılmaktadır.

³²⁸ Yoksulluğu basitçe kaynak dağılımıyla ilgili bir gelir ya da tüketim sorunu olarak gören yaklaşımlar ağırlıkla liberal eksenslidir. Bu tür yaklaşımların kökenleri ve değerlendirmesi için bkz. Şenses (1999) ve Laderchi, (2007). Etik temelli yaklaşımlara ise temel yönelimini Amartya Sen ve M. Nussbaumun vermiştir. Sen'in yoksulluğu kişinin değer verdiği yaşamı yaşama kapasitesi ile ilgili bir sorun olarak tarifleyişi, yoksulluğun hem analizinde hem de yoksulluk karşıtı politikaların oluşturulmasında önemli bir dönüşümün önünü açmıştır. Fakat Sen'in etik odaklı bakışı, yoksulların katılımı ve yoksulluk-demokrasi ilişkisi gibi konulara değinmekle beraber, özünde siyasal eşitsizlik ve yoksulluk ilişkisini analize dâhil etmez. Bkz. A. Sen, (2004) ve M. Nussbaum, (2004).

olan, “bir toplumda yaşayan bütün insanlara, çalışma hayatındaki bugünkü veya geçmişteki yerlerinden bağımsız olarak, sadece toplumun bir ferdi oldukları için, koşulsuz olarak sağlanan düzenli bir nakit transferi ifade” etmektedir. (Buğra ve Keyder, 2007: 8). Pettit ve Casassas gibi cumhuriyetçi yazarlar temel gelire, yurttaşın tüm yaşam alanlarında güvenlik içerisinde seçim yapabilmesini olanaklı kılacağı, yurttaşın siyasal ve sosyal olarak güvenceli bir konum sağlayarak onun siyasal katılımını artıracığı ve nedensiz kontrol ile tahakkümü ortadan kaldıracığı için destek vermektedir (Pettit, 2007; Casassas, 2007).³²⁹

Cumhuriyetçi yaklaşıma göre temel gelir, yurttaşın özerkliğini ve bağımsızlığını teminat altına alma doğrultusunda atılacak olan önemli bir adımdır. Fakat belirsizliğe karşı bu tür teminatların sağlanması, basitçe devlet tarafından hakların tanınmasına dayandırıldığında eksik ve yetersiz kalacaktır. Bu tür teminatların cumhuriyetçi geleneğin murat ettiği türden sonuçları vermesi, kamuyu yurttaşların ortak eylemi ve etkileşiminin bir sonucu olarak gören bir yurttaşlık anlayışının gelişimi, yurttaşların kamuyu ve ortak olanı inşa etme kapasitesini doğrudan belirleyen geniş bir haklar rejimi ve yurttaşların sosyal eşitsizlikleri siyasal ihtilafın konusu haline getirebilme kapasitesini hem

³²⁹ Nedensiz kontrol Pettit’e göre, başkaları bir seçeneği ortadan kaldırdığında ve onu cezalandırıcı bir alternatifle yer değiştirdiğinde ya da bir zayıflık veya yanlış düşünceler imal ederek benim rasyonel seçim kapasitemi azalttığına ortaya çıkar (Pettit, 2007: 4). Pettit’e göre böyle bir temel gelir tahakkümsüzlük olarak özgürlüğün bir ön koşuludur. Yazara göre, “Tahakkümsüzlük olarak özgürlük bir kişiyi belirsizlikten ve beraberinde getirdiği endişe ile plan yapma acizinden; riayet etmek ve çeşitli hamlelerini önceden kestirmek zorunda kalarak güçlüyle bir takım stratejilere başvurma ihtiyacından; ve kişinin keyfi müdahale ihtimali karşısında savunmasız olduğuna ilişkin- yani, muhtemelen böyle yapmayacak bile olsalar, müdahale yapabilecek bir başkasının var olduğuna ilişkin- ortak bir bilince uygun düşen bağımlılıktan kurtarmayı vaat eder.” (Pettit, 1998:26).

belirleyen hem de bu kapasite tarafından belirlenen kolektif hareketi tarafından koşullanmaktadır.

Vatandaşlık gelirinin, yoksulluğun ürettiği belirsizliği belirli bir düzeyde ortadan kaldıracığı ve yoksullara güvenceler rejimi sağlayacağı doğru olmakla birlikte, tartışmanın temelde yurttaşın özerkliğinin altını oyan ve böyle bir özerkliği olanaksızlaştıran siyasal ve sosyal eşitsizleştirici süreçlere genişletilmesi gerekiyor. Bunun için tarıma siyasetine dayanan klasik hak istemlerinin ötesine geçerek, eşitlik ve özgürlük bağlamında yarınsız emeği ve işsizleri, bu tür bir güvence-koruma ikilemine sıkıştıran sosyal ve siyasal evreni ve yurttaşlığın sınırlarını sürekli olarak sorun haline getirmemiz ve yoksulluk karşıtı siyasaları bu bağlamda yoksullarla beraber üretmenin yollarını bulmamız gerekiyor. Elinizdeki çalışmanın sınırları dâhilinde sosyal sorunun kuruluşu ve risk-belirsizlik kavramları üzerine tartışma yürütülürken, bu türden bir yoksulluk karşıtı siyasaların önünü açacak bir siyasal analizin gerekli olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Böyle bir siyasal analiz bizlere, yoksulluğun basitçe kaynakların eşitsiz dağılımı veya sosyalin eşitsiz kuruluşu ilişkili bir sorun olmadığını, onun siyasalın ve güç ilişkilerinin eşitsiz bir biçimde yapılanmasıyla önemli bir bağa sahip olduğunu gösterebilir. Gerek küresel gerekse ülkeler nezdindeki yoksulluğu ve onun ürettiği sorunları ele alırken, kuramsal olarak yoksullaşmadan yoksullarla buluşmak için, aynı zamanda yeni türde bir eşitlik ve özgürlük anlayışı etrafında bir siyasal topluluğun üyesi olmak ve dolayısıyla demokrasiyi sürekli “kuran, genişleten ve demokratikleştiren”, dinamik olan bir yurttaşlık üzerine de artık yeniden düşünmeye başlamalıyız.³³⁰

³³⁰ W. Brown, bu bağlamda demokrasi ve yurttaşlık ilişkisinin yeniden ele alınmasına dair, S. Wolin’in metnine göndermede bulunmaktadır. Bkz., Brown, (2010: 62)

KAYNAKÇA

- Althusser, L., (2002), *Marx İçin*, I. Ergüden (çev.), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L., (1996), *Gelecek Uzun Sürer*, İ. Birkın (çev.), İstanbul: Can Yayınları.
- Agamben, G., (1999), *Potentialities*, D. H. Roazen (der.), Stanford: Stanford University Press.
- Agamben, G., (2001), *Kutsal İnsan: Egemen ve Çıplak Hayat*, İ. Türkmen (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ağaoğulları, A. ve Köker, L., (2008), *Tanrı Devletinden Kral-Devlete*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A., (2000), *Kent Devletinden İmparatorluğa*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Alcock, P., (1993), *Understanding Poverty*. Basingstoke: Macmillan.
- Alsop, R. ve Norton, A., (2005), "Power, Rights and Poverty Reduction", *Power, Rights and Poverty: Concepts and Connections*, R. Alsop (der), Washington D.C.: World Bank.
- Anderson, B., (2004), *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İ. Savaşır, İstanbul: Metis.
- Ansal, H., (1995), "Post-Fordist Emek Sürecinde Sermaye/Ücretli Emek İlişkisi", *Petrol İş 95-96 Yıllığı*, İstanbul.
- Apthorpe, R., (1996), "Reading Development Policy and Policy Analysis: on framing, naming, numbering and coding", R. Apthorpe and D. Gasper (der), *Arguing Development Policy: frames and discourses*, London: Frank Cass.
- Arın, T., (1999), "Sosyal Hakların Emek Gelişiminin Meta Niteliği Üzerine Etkileri", *Dünyada ve Türkiye'de Emek Gelişimciliğinin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*, İstanbul TMMOB Yayınları, içinde, s. 319-338.
- Aristoteles, (1996), *Metafizik*, A. Aslan (çev.), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Ashcraft, R., (1992), "Liberalism and the Problem of Poverty", *Critical Review*, Vol. 6, No. 4.
- Aufheben, (2005), "Sosyal Demokrasinin Geri Çerçesi: İngiltere'de İşin Yeniden Dayatılması ve Sosyal Avrupa", *Conatus*, Sayı 5.

- Aytaç, A. M., (2009), *Kitle ve Siyaset: Kalabalıkların Yönetimi*, Basılmamış Doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi).
- Aytaç, A.M., (2011)., *Kitlelerin Ruhu: Siyasal ve Sosyal Kuramda Kalabalık Tahayyülleri*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bahmueller, C. F., (1981), *The National Charity Company: Jeremy Bentham's Silent Revolution*, Berkeley: University of California Press.
- Balibar, É., (2008), "Historical Dilemmas of Democracy and their Contemporary Relevance for Citizenship", *Rethinking Marxism*, Vol. 20, No.4, s. 522-538.
- Balibar, E., (1996), "İnsan Hakları" ve "Yurttaş Hakları", *Eşitlik ve Özgürlüğün Modern Diyalektiği: Dersimiz Yurttaşlık*, Turan Ilgaz (haz).
- Barrientos, A. ve Hulme, D., (2008a), "Social Protection for the Poor and Poorest in Developing Countries: Reflections on a Quiet Revolution", Brooks World Poverty Institute Working Paper 30, <http://www.bwpi.manchester.ac.uk/resources/Working-Papers/bwpi-wp-3008.pdf>, indirilme tarihi, 12.6.2009.
- Barrientos, A. ve Hulme, D., (2008b), "Social Protection for the Poor and Poorest: An Introduction", *Social Protection for the Poor and Poorest: Concepts, Policies and Politics*, Der. A. Barrientos, D. Hulme, New York: Palgrave Macmillan, s. 3-27.
- Barry, N., (1999), *Welfare*, Buckingham: Open University Press.
- Bastiansen, J., et.all. (2005), "Poverty Reduction as Local Institutional Process", *World Development* Vol. 33, No. 6.
- Bauman, Z., (1999), *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, Ü. Öktem (çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bauman, Z., (2007), *Liquid Limes: Living in an Age of Uncertainty*, Cambridge: Polity Press.
- Bayat, A., (2006), *Ortadoğu'da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, Ö. Gökmen ve S. Deren (der. ve çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayramoğlu, S., (2002), "Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli", *Praksis*, Sayı 7, s.85-117.
- Bayramoğlu, S., (2008), "Yönetişim", *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, A. Ördek ve F. Başkaya, (der.), Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, içinde, s. 1405-1425.
- Beck, U., (1998), *Risk Society: Towards a New Modernity*, London: Sage Publications.
- Beck, U., (2005), *Siyasallığın İcadı*, N. Ünler (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Becker, G. S., (1993), *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, Chicago: The University of Chicago Press.

- Bedirhanoglu, P., (2010), "Küresel Kapitalist Krizin Yeniden Düşündürdükleri: Finansallaşma ve Devlet", *Praksis*, Sayı 20, s. 41-71.
- Benería, L., ve Floro, M., (2005), "Distribution, gender, and labour market informalization: A conceptual Framework with a focus on homeworkers", *Rethinking Informalization: Poverty, Precarious Jobs and Social Protection*, Cornell University Open Access Repository, s. 9-28.
- Benjamin, W., (2001), *Son Bakışta Aşk*, N. Gürbilek, S. Yücesoy (çev.), İstanbul: Metis.
- Bentham, J., (2001a), *Writings on The Poor Laws Vol. I*, M. Quinn (der), Oxford: Clarendon Press.
- Bentham, J., (2001b), *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Hertfordshire: Wordsworth Edition Ltd.
- Bentham, J., (2008), "Tracts on Poor Laws and Pauper Management", *The Works of Jeremy Bentham Vol. 8*, J. Bowring (der.), The Online Library of Liberty, http://files.libertyfund.org/files/2208/Bentham_0872-08_EBk_v5.pdf, indirilme tarihi, 2.10.2009.
- Berlin, I., (2002), "İki Özgürlük Kavramı", *Cogito*, Sayı: 32-Yaz, s. 202-253.
- Bermann, M., (1999), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Ü. Altuğ, B. Peker (çev.), İstanbul: İletişim.
- Bernstein, P. L., (2008), *Tarırlara Karşı Risk: Riskin Olağanüstü Tarihi*, C. Feyyat (çev.), İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Booth, C., (1902), *Life and Labour of the People in London*, Vol. 1. Poverty, New York: Augustus M. Kelley Publishers.
- Bourdieu, P., (2005), *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*, H. U. Tannöver (çev.), İstanbul: Hil yayınları.
- Bourdieu, P., vd., (1999), *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*, P. P. Ferhuseon, vd. (çev.) Cambridge: Polity Press.
- Bracking, S., (2005) "Guided Miscreants: Liberalism, Myopias, and the Politics of Representation", *World Development* Vol. 33 Num.6.
- Brady, D., (2003), "Rethinking Sociological Measurement of Poverty", *Social Forces*, Vol. 81, No. 3, s. 715-751.
- Bradshaw, T. K., (2009), "Theories of Poverty and Anti-Poverty Programs in Community Development", *Journal of Community Development Society*, Vol. 38, No: 1.
- Britto, T. F., (2008), "The Emergence and Popularity of Conditional Cash Transfers in Latin America", *Social Protection for the Poor and Poorest: Concepts, Policies and Politics*, A. Barrientos, D. Hulme (der.), New York: Palgrave Macmillan, s. 181-193.
- Brown, W., (2010), *Tarihten Çıkan Siyaset*, Emine Ayhan (çev.), İstanbul: Metis.

- Buck-Morss, S., (1995), "Envisioning Capital: Political Economy of Display", *Critical Inquiry*, Vol. 12, No. 2, s.434-467.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç., (2007), "Önsöz", *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Geliri: Vatandaşlık Gelirine Doğru*, A. Buğra ve Ç. Keyder (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, içinde, s.7-17.
- Buğra, A., (2008), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A., (2005), "Yoksulluk ve Sosyal Haklar", *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu*, http://www.spf.boun.edu.tr/docs/STGP_Bugra.pdf, indirilme tarihi, 25.02.2012.
- Burchell, G., (1996), "Liberal government and techniques of the self", *Foucault and Political Reason*, A. Barry, T. Osborne, N. Rose (der.), London: University of Chicago Press.
- Cammack, P., (2003a), "The Governance of Global Capitalism: A New Materialist Perspective", *Historical Materialism*, vol: 11:2, s. 37-59.
- Cammack, P., (2002), "Attacking the Poor", *New Left Review*, No. 13.
- Cammack, P., (2003a), "The Mother of all governments: The World Bank's matrix for global governance", *Global Governance: Critical Perspectives*, R. Wilkinson ve S.Hughes (der.), London and New York: Routledge.
- Cammack, P., (2004) "What the World Bank Means by Poverty Reduction, and Why It Matters", *New Political Economy*, Vol. 9, No.2.
- Cammack, P., (2008), "Poverty policy and the politics of competitiveness", *Governance, Globalization and Public Policy*, P. Kennett (der.), Cheltenham: Edward Eld.
- Cammack, P., (2009), "Poverty Reduction and Universal Competitiveness", *LABOUR, Capital and Society*, 42: 1&2, s. 33-54.
- Candeias, M., (2005), "Double Precarisation of Labour and reproduction-Perspectives of expanded (re)appropriation", http://www.rosalux.de/fileadmin/wgdw_uploads/Double_precarisation.pdf, indirilme tarihi 20.11.2009.
- Casassas, C., (2007), "Basic Income and Material Ideal: Rethinking Material Independence in Contemporary Studies", *Basic Income Studies*, vol. 2, Issue 2.
- Castel, R., (1991), "From Dangerousness to Risk", *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, G. Burchell, vd. (der.), Chicago: University of Chicago Press, s. 281-299.
- Castel, R., (2003), *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Castel, R., (2004), *Sosyal Güvensizlik*, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: İletişim.
- Castells, M., (2008), *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi Cilt 1*, E. Kılıç (çev.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Chen, M., (2008), "Informality and Social Protection: Theories and Realities", *IDS Bulletin*, vol. 39, No. 2.
- Chevalier, L., (1973), *Labouring Classes and Dangerous Classes: In Paris during the half of the nineteenth century*, F. Jellinek (çev.), London: Routledge & Kegan Paul.
- Clair, A.L.S., (2006), "Global Poverty: The Co-production of Knowledge and Politics", *Global Social Policy*, vol. 6 (1).
- Clarke, J., (2004), *Changing Welfare, Changing States: New Directions in Social Sciences*, London: Sage Publications.
- Conway, S., (1990), "Bentham and the nineteenth-century revolution in government", *Victorian Liberalism: nineteenth-century political thought and practice*, R. Bellamy, London: Routledge, içinde, s.71-90.
- Corrigan, P. ve Corrigan V., (1979), "State formation and social policy until 1871", N. Parry, M. Rustin ve C. Satyamuri (der.), *Social Work, Welfare and the State*, London: Edward Arnold.
- Corrigan, P. ve Sayer, D., (1985), *The Great Arch: English State Formation as Cultural Revolution*, Oxford: Basil Blackwell.
- Covello, V T. ve Mumpower J., (1985), "Risk Analysis and Risk Management: An Historical Perspective", *Risk Analysis*, Vol. 5 No: 2. s.103-120.
- Craig, D. ve Porter, D., (2006), *Development Beyond Neo-liberalism? Governance, Poverty Reduction and Political Economy*, Abington: Routledge.
- Crouch, C., (2009), "The governance of labour market uncertainty: towards a new research agenda", http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/wepn/esrc/pe/seminar1/colin_crouch_paper.pdf, indirilme tarihi, 20.12.2010.
- Cullen, M.J., (1975), *The Statistical Movement in early Victorian Britain: the Foundations of Empirical Research*, Sussex: The Harvester Press Ltd.
- Culpitt, I., (1999), *Social Policy and Risk*, London: Sage Publications.
- Çelebi, A., (2001), "Risk ve Olumsuzluk: Sosyal Teori-Sosyal Felsefe İlişkisini Anlamaya Yönelik İki Anahtar Kavram", *A.Ü. SBF Dergisi*, Ocak-Mart 56-1.
- Çelebi, A., (2009), "Haklara Sahip Olma Hakkı" ya da Siyasal Haklar: İnsan Hakları Üzerine Bir Deneme, *Tesmeralsekdiz*, Sayı: 4.
- Daly, M., (2003), "Governance and Social Policy", *Journal of Social Policy*, 32, 1, s. 113-128.
- Dante, A., (1998), *İlahi Komedi*, R. Teksoy (çev.), İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Daston, L., (1988), *Classical Probability in the Enlightenment*, Princeton: Princeton University Press.
- De Angelis, M., (2003), "Neoliberal Governance, Reproduction and Accumulation", *The Commoner*, Spring/Summer, <http://www.thecommoner.org>, indirilme tarihi: 20 Kasım 2006

- De Angelis, M., (2007), *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*, London: Pluto Press.
- De Haan, A., (2007), *Reclaiming Social Policy: Globalization, Social Exclusion and New Poverty Reduction Strategies*, New York: Palgrave Macmillan.
- De Silva, S. Ve Sum, J., (2008), "Social Funds as an Instrument of Social Protection: An Analysis of Lending Trends, FY 2000-2007", *SP Discussion Paper*, No. 0809, Washington D.C.: World Bank.
- Dean, M., (1991), *The Constitution of the Poverty: Toward a Geneology of Liberal Governance*, London: Routledge.
- Dean, M., (2001), *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, London: Sage Publications.
- Dean, M., (2008), "Governing Society", *Journal of Cultural Economy*, Vol. No.1.
- Deleuze, G., (1992), "What is a dispositive", *Michel Foucault Philosopher*, T.J. Armstrong (çev.), New York: Routledge.
- Deleuze, G., (2006), "Denetim Toplamları Üzerine Ek", *Müzakereler*, İ. Uysal (çev.), İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Desrosières, A., (1998), *The Politics of Large Numbers: A History of Statistical Reasoning*, C. Naish (çev.), Cambridge: Harvard University Press.
- Dillon, M. Ve Reid, J., (2001), "Global Liberal Governance: Biopolitics, Security and War", *Millennium*, Vol: 30, No.1, sf. 41-66.
- Dinerstein, A. G., (2005), "Maddiliği Geri Kazanmak: İşsizlik ve Emeğin Görünmeyen Öznelliği", İ. Sümer (çev.), *Conatus* 4, s. 103-117.
- Donzelot, J., (1979), *The Policing of Families*, R. Hurley (çev.), New York: Pantheon Books.
- Donzelot, J., (1988), "The promotion of the social", *Economy and Society*, Volume 17, Number: 3.
- Dreyfus H. ve Rabinow, P., (1982), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, New York: Harvester Press.
- Driver, F., (1993), *Power and Pauperism: the Workhouse System 1834-1884*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Eagleton, T., (2012), *Tatlı Şiddet: Trajik Kavramı*, K. Tunca (çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Edwards, R. ve Glover, J., (2001), "Risk and Citizenship and Welfare: Introduction", *Risk and Citizenship: Key Issues in Welfare*, R. Edwards ve J. Glover (ed.), London: Routledge, içinde, s. 1-18,
- Eley, G., (1990), "Edward Thompson, Social History and Political Culture: The Making of a Working-class Public, 1780-1850", *E. P. Thompson, Critical Perspectives*, H. J. Kaye, K. McClelland (der.), Philadelphia: Temple University Press.
- Elson, D., (2005), "Emek Değer Teorisi", Çev. M. Çelik, S. Özer, *Conatus*, Sayı 4.

- Engels, F., (1997), *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu*, Y. Fincancı (çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Ercan, F., (1995), “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik”, 95-96 Petrol İş Yıllığı, İstanbul.
- Ercan, F. ve Özar, Ş., (2000), “Emek piyasası teorileri ve Türkiye’de emek piyasası çalışmaları, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 86.
- Erdogan, N., (2002), *Yoksulluk Halleri, Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi.
- Ergut, F., (2004), “Demokrasi Tarihinin Öznesi”, *Toplum ve Ekonomi*, Sayı 6.
- Erhat, A., (1999), *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ericson, R., (2005), “Governing through risk and uncertainty, *Economy and Society*, Vol. 34, No. 4, s. 659-672.
- Esping-Andersen, G., (1999), *Social Foundation of Postindustrial Economies*, Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G., (1990), *The Three World of Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G., (2006), “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri”, *Sosyal Politika Yazıları*, A. Buğra ve Ç. Keyder (der.), B. Yakut-Çakar ve U. B. Balaban (çev.), İletişim Yayınları.
- Evans, E.J., (1978), *Social Policy 1830-1914: Individualism, Collectivism and the Origin of Modern Welfare State*, London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Ewald, F. (1991), “Insurance and Risk”, *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Der. G. Burchell, vd. (der.), Chicago: University of Chicago Press, s. 197-211.
- Ewald, F., (2005), “The Return of the Crafty Genius: An Outline of a Philosophy of Precaution”, *Governing Risks*, P. O’Malley (der.), Burlington: Ashgate, içinde, s.535-567.
- Ferra, O. L. M., (2008), *Poverty and Human Rights*, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 28, No: 3
- Ferraz, O. L. M., (2008), “Poverty and Human Rights”, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 28, No. 3, s. 585-603.
- Fleurbaey, M., (2007), “Poverty as a Form of Oppression”, *Freedom from Poverty as a Human Right: who owes what to the very poor?*, T. Pogge (der.), Oxford: Oxford University Press. S.133-154.
- Foucault, M., (1977), “Nietzsche, Genealogy, History”, *Language, Counter-Memory and Practice: selected essays and interviews*, D. F. Bouchard (der), D.F. Bouchard ve S.Simon (çev.), New York: Cornell University Press.
- Foucault, M., (2003), *Cinselliğin Tarihi*, H. U. Tannöver (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M., (2004), *Toplumu Savunmak Gerekir*, Ş. Aktaş (çev.), İstanbul: YKY.

- Foucault, M., (2005a), "'Omnes et Singulatim': Siyasi Bir Aklın Eleştirisine Doğru", Osman Akınhay (çev.), *Özne ve İktidar*, M. Foucault, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.25-57.
- Foucault, M., (2005b), "Özne ve İktidar", Osman Akınhay (çev.), *Özne ve İktidar*, M. Foucault, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, içinde, s.57-83.
- Foucault, M., (2005c), "İktidarın Halkaları", Işık Ergüden (çev.), *Özne ve İktidar*, M. Foucault, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, içinde, s.140-162.
- Foucault, M., (2005d), "Bir Özgürlük Pratiği Olarak Kendilik Kaygısı Etiği", Osman Akınhay (çev.), *Özne ve İktidar*, M. Foucault, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, içinde, s.221-248.
- Foucault, M., (2005e), "Polemik, Siyaset ve Sorunsallaştırmalar", Osman Akınhay (çev.), *Özne ve İktidar*, M. Foucault, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, içinde, s.57-83.
- Foucault, M., (2005f), "Yönetimsellik", Osman Akınhay-Ferda Keskin (çev.), *Entelektüel'in Siyasi İşlevi*, M. Foucault, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, içinde, 264-288.
- Foucault, M., (2005g), "Hakikat ve Hukuksal Biçimler", I. Ergüden ve F. Keskin (çev.), *Büyük Kapatılma*, M. Foucault, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 163-278.
- Foucault, M., (2006a), *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. M. A. Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M., (2006b), *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, M. A. Kılıçbay (çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M., (2007), *Security, Territory and Population, Lectures at the Collège de France, 1977-1978*, G. Burchell (çev.), New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M., (2008), *The Birth of Biopolitics, Lectures at Collège de France 1978-1979*, G. Burchell (çev.), New York: Palgrave Macmillan.
- Foster, H., (2011), "Towards a Grammar of Emergency", *New Left Review*, No. 68.
- Foweraker, J., Landman, T., (1997), *Citizenship Rights and Social Movements: A Comparative and Statistical Analysis*, Oxford: Oxford University Press.
- Freedgood, E., (2000), *Victorian Writing About Risk: Imagining a Safe England in a Dangerous World*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Frenkel, A. J. and Khan, M. S., (1993) "The International Monetary Fund's Adjustment Policies and Economic Development", in D. K. Das (der.) *International Finance: Contemporary Issues*, London: Routledge.
- Giddens, A., (2007), *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*, Cambridge: Polity.
- Gill, R. ve Patt, A., (2008), "Is Social Factory: Immaterial Labour, Precariousness and cultural Work", *Theory, Culture and Society*, Vol. 25 (7-8), s. 1-30.
- Gillie, A., (1996), The Origin of Poverty Line, *The Economic History Review*, New Series, Vol. 49, No. 4, s. 715-730.

- Güngen, A., (2010), "Finansallaşma: Sorunlu bir Kavram ve Verimli bir Araştırma Gündemi", *Praksis*, 2010-01, Sayı, 22.
- Goldman, L., (1991), "Statistics and the Science of Society in Early Victorian Britain; An Intellectual Context for the General Register Office," *The Society for the Social History of Medicine*, 4 (3), 415-434.
- Goldstein, D. M., (2001), "Microenterprise Training Programs, Neoliberal Common Sense, and the Discourses of Self-Esteem, *The new poverty studies. The ethnography of power, politics and impoverished people in the United states*, J. Goode ve Maskowsk, J. (ed.), New York: New York University Press, s.236-271.
- Goode, J. And Maskowsk, J., (2001), *The new poverty studies. The ethnography of power, politics and impoverished people in the United states*, New York: New York University Press.
- Gordon, C., (1991), "Governmental Rationality", *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Der. G. Burchell, vd., Chicago: University of Chicago Press, s.1-53.
- Gore, C., (2000) "The Rise and Fall of Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries", *World Development*, 28 (5).
- Gould, J., (2005), "Poverty, politics and states of partnership", *The New Conditionality, The Politics of Poverty Reduction Strategies*, J. Gould (der.), London: Zed Books.
- Gökbayrak, Ş., (2003), "Enformel Sektöre Yönelik Sosyal Koruma Modelleri", *Mülkiye*, sayı 239, s.231-254.
- Güler, B. A., (2003), "Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye", *Praksis*, Sayı 9, s. 93-117.
- Güngör, F. ve Özügürlü, M., (1997), "İngiliz Yoksul Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet", *GETA Tartışma Metinleri*, No: 3.
- Hacking, I., (1975), *The Emergence of Probability: A Philosophical Study of Early Ideas About Probability, Induction and Statistical Inference*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hacking, I., (1986), "Making up People", *Reconstructing Individualism: Autonomy, Individuality, and the Self in Western Thought*, T. C. Heller ve vd., (der.), California: Stanford University Press, s. 222-236.
- Hacking, I., (2005), *Şansın Terbiye Edilişi*, M. Morali (çev.), İstanbul: Metis.
- Hall, A., (2007), *Social Policies in the World Bank: Paradigms and Challenges, Global Social Policies*, Vol. 7 (2).
- Hallsworth, S. ve Lea, J., (2011), "Reconstructing Leviathan: Emerging contours of the security state", *Theoretical Criminology*, 15: 141.
- Hammond, P., (2009), *The Strangeness of Tragedy*, Oxford: Oxford University Press.
- Handa, S. ve Davis, B., (2006), "The Experience of Conditional Cash Transfers in Latin America and Caribbean", *Development Policy Review*, Vol. 24 (5), s. 513-536.

- Harvey, D., (1997), *Postmodernliğin Durumu*, S. Savran (çev.), İstanbul: Metis.
- Harvey, D., 2004, *Yeni Emperyalizm*, Çev. H. Güldü, İstanbul: Everest Yayınları.
- Harvey, D., (2006), "Neo-Liberalizm ve Sınıf İktidarının Restorasyonu", A. San (çev.), *Conatus*, Sayı 6.
- Hayek, A. F., (1944), *The Road to Serfdom*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Hayek A. F., (1997a), *Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni, Hukuk, Yasama ve Özgürlük*, Cilt III, M. Öz (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, A. F., (1997b), *Sosyal Adalet Serabı*, Hukuk Yasama ve Özgürlük Cilt III., M. Erdoğan (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Heidegger, M., (2008), *Varlık ve Zaman*, K. H. Ökten (çev.), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.
- Heidenheimer, A.J., (1986), "Politics, Policy and Policey as Concepts in English and Continental Languages: An Attempt to Explain Divergences", *Review of Politics*, 48:1.
- Henneock, E. P., (1991), "Concepts of Poverty in the British Social Surveys from Booth to Arthur Bowley", *The Social Survey in Historical Perspective 1880-1940*, M. Bulmer, vd., (der.), Cambridge, Cambridge University Press, s. 189-216.
- Henock, E. P., (1987), "The Measurement of Urban Poverty: From Metropolis to the Nation, 1880-1920", *The Economic History Review, New Series*, Vol. 40, No.2, s. 208-227.
- Hickey, S., (2008), "The return of politics in development studies I: getting lost within the poverty agenda?", *Progress in Development Studies*, 8, 4, s.349-58.
- Himmelfarb, G., (1992), *Poverty and Compassion: The Moral Imagination of Late Victorians*, New York: Vintage Books.
- Hobsbawm, E., (1998) *Uncommon People: resistance, rebellion and jazz*, New York: New Press.
- Hobsbawm, E., (1998), *Sermaye Çağı, 1848-1875*, B. S. Şener (çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Holzmann, R. vd. (2009), "Social Protection and Labor at the World Bank: An Overview", *Social Protection and Labor at the World Bank-2000-2008*, R. Holzmann (der.), Washington D.C.: World Bank, s. 1-9.
- Holzmann, R., Jørgensen, S., (2001), "Social Risk Management: A New Conceptual Framework for Social Protection and Beyond", *International Tax and Public Finance*, 529-556.
- Holzmann, R., vd., (2003), "Social Risk Management: The World Bank's Approach to Social Protection in a Globalizing World", Washington D.C.: World Bank.
- Hyatt, S. B., (2001), "From Citizen to Volunteer: Neoliberal Governance and the Erasure of Poverty", *The new poverty studies. The ethnography of power, politics*

- and impoverished people in the United states, J. Goode ve Maskowsk, J. (der.), New York: New York University Press, s.201-235.
- Janoski, T. ve Gran, B., (2002), "Political Citizenship: Foundations of Rights", *Handbook of Citizenship Studies*, Der. F. Işın ve B.S. Turner, London: Sage Publications, s. 13-51.
- Jessop, B., (2002), "The Changing Governance of Welfare: Recent Trends in its Primary Functions, Scale, and Models of Coordination", *New Risks, New Welfare: Signposts for Social Policy*, N. Manning ve I. Shaw (der.), Oxford: Blackwell Publishing, s. 12-24.
- Johnson, P., (1992), "Social Risk and Social Welfare in Britain 1870-1939", *Working Paper*, No. 3/92, Economic History Department, London School of Economics.
- Jones, G. S., (1971), *Outcast London: A Study in the Relationship Between Classes in the Victorian Society*, Middlesex: Penguin Books.
- Jones, C. & Nowak T., (1999), *Poverty, Welfare and the Disciplinary State*, London: Roudledge.
- Jütte, R., (2011), *Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık*, B. Kurtege-Sefer (çev.), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Jütting, J., vd., (2008), "Informal Employment Re-loaded", *IDS Bulletin*, Vol. 39, Number. 2.
- Kasperson, R. E., vd., (2005), "Stigma and the Social Amplification of Risk: Towards a Framework of Analysis", *The Social Contours of Risk: Public, Risk Communication and the Social Amplification of Risk*, R. E. Kasperson, vd., (der.), London: Earthscan.
- Katz, M. B., (1993), *The Underclass Debate: Views from History*, Princeton: Princeton University Press.
- Kemshall, H., (2002), *Risk, Social Policy and Welfare State*, Berkshire: Open University Press.
- Kennedy, P., (2005), "Social policy, social exclusion and commodity fetishism, *Capital and Class* 85, s. 91-114.
- Kennett, P., (2008), "Introduction: governance, the state and public policy in a global age", *Governance, Globalization and Public Policy*, P. Kennett (der.), Cheltenham: Edward Eld.
- Kern, S., (2008), *Nedenselliğin Kültürel Tarihi, Bilim, Cinayet Romanları ve Düşünce Sistemleri*, E. Ayhan (çev.), İstanbul: Metis.
- Klaus, E., (1996), *The New Politics of Class*, London: Sage Publications.
- Knemeyer, F-L., (1980), "Polizei", *Economy and Society*, Vol. 9, 2, s. 172-196.
- Knight, F., (2009), *Risk, Uncertainty and Profit*, Online Library of Liberty, http://files.libertyfund.org/files/306/Knight_0192_EBk_v5.pdf, indirilme tarihi, 2.10.2009.

- Kovancı, O., (2003), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihî Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Kozel, V., vd., (2008), "Risk and Vulnerability Analysis in World Bank Analytic Work: FY 2000-FY 2007, *SP Discussion Paper*, No: 0812, <http://siteresources.worldbank.org/SOCIALPROTECTION/Resources/SP-Discussion-papers/Social-Risk-Management-DP/0812.pdf>, indirilme tarihi 15.6.2009.
- Kreide, R., (2007), "Neglected Injustice: Poverty as a Violation of Social Autonomy", *Freedom from Poverty as a Human Right: who owes what to the very poor?*, T. Pogge (der.), Oxford: Oxford University Press. S. 155-183.
- Laurell, A.C., (2000), "Structural Adjustment and the Globalization of Social Policy in Latin America, *International Sociology*, Vol. 1 (2), s. 306-325.
- Lavalette, M., Mooney, G., (2000), *Class Struggle and Social Welfare*, London: Routledge.
- Lazarus, J., (2008), "Participation in Poverty Reduction Strategy Papers: reviewing the past, assessing the present and predicting the future, *Third World Quarterly*, Vol. 29, No.6, s. 1205-1211.
- Leiva, F. I., (2006), Neoliberal and neostucturalist perspectives on labour flexibility, povert and inequality: A critical appraisal, *New Political Economy*, Vol. 11, No.3, s.337-359.
- Lemke, T., (2001), "The birth of bio-politics: Michel Foucault's lecture at the College de France on neo-liberal governmentality", *Economy and Society*, Vol: 30 Number, 2, s.190-207.
- Levinsohn, J., (2003), "Poverty Reduction Strategy Paper Approach: Good Marketing or Good Policy?", *Challenges to the World Bank and IMF: Developing Country Perspective*, Der. A. Buira, London: Anthem Press, s. 119-141.
- Levitas, R., (1996), "The concept pf social exclusion and the new Durkheimian hegemony", *Critical Social Policy*, Vol. 16, No. 46.
- Lipschutz, R. D., ve Rowe, J. K., (2005), *Globalization, Governmentality and Global Politics: Regulation for the rest of us?*, London and New York: Routledge.
- Loayza, N., vd. (2009), "Informality in Latin America and the Caribbean, Policy Research Working Paper, 4888, Washington D.C.: World Bank.
- Lomeli, V.L., (2008), "Conditional Cash Transfers as Social Policy in Latin America: An Assessment of their Contributions and Limitations, *Annual Review of Sociology*, <http://www.annualreviews.org/go/EValenciaLomeli>, indirilme tarihi 20.6.2010.
- Luhmann, N., (1993), *Risk: A Sociological Theory*, Çev. R. Barrett, Berlin: Walter de Gruyter.
- Machiavelli, N., (1998), *Hükümdar*, H. K. Karabulut (çev.), İstanbul: Sosyal Yayınları.

- Mann, M., (1987), "Ruling Class Strategies", *Sociology*, Vol. 21, No.3.
- Marsden, R., (1998), "A Political Technology of the Body: How Labour is Organized into a Productive Force", *Critical Perspectives on Accounting*, Vol. 9, s. 99-136.
- Marshall, T. H., (2000), *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, A. Kaya (çev.), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Marx, K., (1979), *Grundrisse: Ekonomi politiğin eleştirisi için ön çalışma*, S. Nişanyan (çev.), Ankara: Birikim Yayıncılık.
- Marx, K., (1990), *Capital Vol. I*, B. Fowkes (çev.), London: Penguin Books.
- Marx, K., (2000), *Kapital Cilt I*, A. Bilgi (çev.), Ankara: Sol yayınları.
- Metz, K. H., (1990), "Paupers and numbers: the statistical argument for social reform in Britain during the period of industrialization", Lorenz, Krüger, L. Daston ve M. Heidelberger (der.), *The Probabilistic Revolution, Vol.1: Ideas in History*, Massachusetts: MIT Press.
- Moore, M. and Putzel, J., (1999), "Thinking strategically about politics and poverty", *IDS Working Paper 101*, Sussex: IDS.
- Moser, C., (2005), "Rights, Power, and Poverty Reductions", *Power, Rights and Poverty: Concepts and Connections*, Der. R. Alsop, Washington D.C.: World Bank.
- Munck, R., (2002), *Emeğin Yeni Dünyası: Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma*, M. Tekçe (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Murphy, J., (2008), *The World Bank and Global Managerialism*, Abingdon: Routledge.
- Negri A. ve Hardt, M., (2001), *İmparatorluk*, A. Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Negri, A. ve Hardt, M., (2003), *Dionysos'un Emeği: Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi*, E. Başer (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Negri, A., (2006b), *Yıkıcı Politika*, A. Sarı (çev.), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Negri, A., (2006a), *Marx Ötesi Marx*, M. Çelik (çev.), İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Negri, A., (2005a), *Yaban Kuraldışılık, Spinoza Meta fizikinin ve Siyasetin Gücü*, Eylem Canaslan (çev.), İstanbul: Otonom Yay.
- Negri, A. ve Hardt, M., (2004), *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, B. Yıldırım (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Negri, A., (2005b), *Devrimin Zamanı*, Y. Alogan (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Neilson B ve Rossiter, N., (2008), From Precarity to Precariousness and Back Again: Labour Life and Unstable Networks, *FibreCulture Journal*, Issue 5, http://journal.fibreCulture.org/issue5/neilson_rossiter.html, indirilme tarihi, 20.12.2010.
- Neilson, B., (2004), "Potenza Nuda? Sovereignty, Biopolitics, Capitalism, *Contre-temps*, 5.
- Neocleous, M., (2003), *Imagining the State*, Maidenhead: Open University Press.

- Neocleous, M., (2006), *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*, A. Bekmen (çev.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Neocleous, M., (2008), *Critique of Security*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Novak, T., (1995), "Rethinking Poverty", *Critical Social Policy*, 15, s. 58-74.
- O'Brien, M., (2000), "Class Struggle and the English Poor Laws", *Social Policy and Class Struggle*, M. Lavalette, G. Money (der.), London: Routledge.
- O'Connor, A., (2001), *Poverty Knowledge: Social Science, Social Policy, and the Poor in Twentieth-Century U.S. History*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Oğuz, Ş., (2011), "Tekel Direnişinin Işığında Güvencesiz Çalışma/Yaşama: Proleteriyadan "Prekarya"ya mı?", *Mülkiye* cilt XXXV, sayı 271.
- O'Malley, P., (2004), *Risk, Uncertainty and Government*, London: Glasshouse Press.
- O'Malley, P., (2008), "Governmentality and Risk", *Social Theories of Risk and Uncertainty*, J. O. Zinn (der.), Oxford: Blackwell Publishing, s.52-75.
- Osmani, S. R., (2005), "Poverty and Human Rights: Building on the Capability Approach", *Journal of Human Development*, Vol. 6, No. 2.
- Özkazanç, A., (2009), "Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-liberalizm Sorunu", *A.Ü. SBF Dergisi*, Cilt: 64, No: 1, s.248-274.
- Özuğurlu, M., (2003) "Sosyal Politikaın Dönüşümü ya da Sıfatın Suretten Kopuşu", *Mülkiye*, Sayı 239.
- Papadopoulos, D., vd., (2008), *Escape Routes: Control and Subversion in The Twenty-first Century*, London: Pluto Press.
- Peck, J., (2001), *Workfare States*, New York: Guilford Press.
- Peters, G. ve Pierre J., (2006), "Governance, Government and the State", *The State: Theories and Issues*, C. Hay, vd. (der), New York: Palgrave Macmillan, s. 209-222.
- Pettit, P., (2007), "A Republican Right to Basic Income", *Basic Income Studies*, Vol. 2, Issue: 2.
- Pettit, P., (1998), *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, A. Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Piven F. F., and Cloward, R. A., (1971), *Regulating the Poor*, New York: Pantheon Books.
- Pogge, T., (2006), *Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları*, G. Kömürçüler (çev.), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Polanyi, K., (2000), *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri*, A. Buğra (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Porter, T. M., (1986), *The rise of statistical thinking*, Princeton: Princeton University Press.
- Poovey, M., (1995), *Making a Social Body*, Chicago: Chicago University Press.
- Poovey, M., (1998), *A History of Modern Fact*, Chicago: Chicago University Press.

- Powell, M., (2002), "The Hidden Story of Social Citizenship", *Citizenship Studies*, 6:3, s. 229-244.
- Power, M., (2007), *Organized Uncertainty: Designing a World of Risk Management*, Oxford: Oxford University Press.
- Procacci, G., (1994), "Governing Poverty: Sources of the Social Question in Nineteenth Century France", *Foucault and the Writing of History*, J. Goldstein (der.), Cambridge: Blackwell, s. 206-219.
- Procacci, G., (1995), A New Social Contract? Against Exclusion: The Poor and Social Sciences, *EUI Working Paper EUI No. 96/41*, European University Institute, San Domenico.
- Procacci, G., (1996), "Poor citizens: social citizenship and the crises of welfare states", *EUI Working Paper EUI No. 96/5*, European University Institute, San Domenico.
- Procacci, G., (1991), "Social Economy and the Government of Poverty, The Foucault Effect: Studies in Governmentality, G. Burchell, vd. (der.), Chicago: University of Chicago Press, s. 151-169.
- Procacci, G., (1994), "Governing Poverty: Sources of the Social Question in Nineteenth-Century France", *Foucault and the Writing of History*, G. Goldstein (der.), Oxford: Blackwell, s.206-219.
- Proske, D., (2008), *Catalogue of Risk: Natural, Technical, Social and Health Risks*, Berlin: Springer.
- Quinn, M., (2001), "Editorial Introduction", *J. Bentham, Writings on the Poor Laws*, Oxford: Clarendon Press, s. xi-liii.
- Ranciere, J., (2005), *Uyuşmazlık*, H. Hünler (çev.), İzmir: Ara-lık Yayınları.
- Ranciere, J., (2009), İnsan Haklarının Öznesi Kimdir?, *Tesmeralsekdiz*, sayı 4.
- Raventos, D., (2007), *Basic Income: The Material Conditions of Freedom*, London: Pluto Press.
- Rhodes, R.W.A., (1996), "The New Governance: Governing Without Government", *Political Studies*, 44, s. 652-667.
- Robert, R ve Rahnama, M. (2011), *Yoksulların Gücü*, Ş. Ünsaldı(çev.), Ankara: Özgür Üniversite
- Roche, M., (1992), *Rethinking Citizenship: Welfare, Ideology and Change in Modern Society*, Cambridge: Polity Press.
- Rojas, C., (2005), "Governing through the social", *Global Governmentality: Governing international spaces*, W. Larner, W. Walters (der.), London: Routledge, s.97-115.
- Rosanvallon, P., (2004), *Refah Devletinin Krizi*, B. Şahinli (çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Rose, N, ve Miller P., (2008), *Governing the Present, Administering Economic, Social and Personal Life*, Cambridge: Polity Press.

- Rose, N., (1996), "Governing 'advanced' liberal democracies", *Foucault and Political Reason*, A. Barry, T. Osborne, N. Rose (der.), London: University of Chicago Press.
- Rose, N., (1996), "Governing "advanced" liberal democracies", *Foucault and Political Reason*, A. Barry, T. Osborne, N. Rose (der.), Chicago: University of Chicago Press.
- Rose, N., (1996), The death of the social? Re-figuring the territory of government, *Economy and Society*, Vol. 25, No. 3, s.327-356.
- Ross, A., (2008), The New Geography of Work, Power to Precarious?, *Theory and Society* Vol. 25 (7-8), s.31-49.
- Royce, E., (2009), *Poverty and Power: A Structural Perspective on American Inequality*, Lanham: Rowman&Littlefield Publishers Inc.
- Rowntree, S., (1901), *Poverty: A Study of Town Life*, London: T. Nelson&Sons.
- Ruckert, A., (2009), "A Decade of Poverty Reduction Strategies in Latin Amerika: Empowering or Disciplining the Poor?", *LABOUR, Capital and Society*, 42: 1&2.
- Rudé, G., (1959), *The Crowd in the French Revolution*, London: Oxford Uni. Press.
- Ryan, K., (2007), *s Social Exclusion and the Politics of Order*, Manchester: MUP.
- Sadi, İ. E., (2008), "Kurumsal İktisat", *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, A. Ördek ve F. Başkaya (der.), Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı, s. 731-741.
- Saith, R., (2007), "Social Exclusion: The Concept and Application to Developing Countries", *Defining Poverty in the Developing World*, Steward, F. vd., (der.), New York: Palgrave Macmillan, s.55-75.
- Sallangül, S. G., (2004), *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasal*, İstanbul: Etik Yayınları.
- Schmitt, C., (2006), *Siyasal Kavramı*, E. Göztepe (çev.), İstanbul: Metis.
- Sen, A., (2004), *Özgürlükle Kalkınma*, Y. Alogan (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Shearing ve Wood, (2003), "Nodal Governance, Democracy, and the New 'Denizens'", *Journal of Law and Society*, Vol. 30. No.3.
- Skinner, Q., (2004), *Machiavelli*, C. Atila (çev.), İstanbul: Altın Yayınları.
- Skinner, Q., (1989) "The state", T. Ball, J. Farr ve R.L. Hanson (der.), *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 90-131.
- Standing, G., (2007), "Temel Gelir: Küreselleşen Dünyada Yoksullukla Bir Mücadele Yöntemi", *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Geliri: Vatandaşlık Gelirine Doğru*, A. Buğra ve Ç. Keyder (der.), İstanbul: İletişim Yayınları, s17-37.
- Standing, G., (2011a), *The Precariat: The New Dangerous Class*, New York: Hodder Arnold.

- Standing, G., (2011b), "Labour market policies, poverty and insecurity", *International Journal of Social Welfare*, 20, sf. 260-269.
- Stedman-Jones, G., (2004), *An End to Poverty: A Historical Debate*, New York: Columbia University Press.
- Steward F., vd., (2007) "Introduction: Four Approaches to Defining and Measuring Poverty", *Defining Poverty in the Developing World*, Steward, F. vd., (der.), New York: Palgrave Macmillan, s.1-36.
- Stigler, S. M., (1990), *The Measurement of Uncertainty in Nineteenth-Century Social Science*, Lorenz, Krüger, L. Daston ve M. Heidelberger (der.), *The Probabilistic Revolution, Vol.1: Ideas in History*, Massachusetts: MIT Press.
- Stokes, S. C., (2009), "Political Clientelism", *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, C. Boix ve S. C. Stokes, (der.), New York: Oxford University Press.
- SYDTF (2007), *SRAP: En İyi Projelerden Biri*, Ankara: T.C. SYDTF Yay.
- Şenses, F., 2001. *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanör, B., (1978), *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, May Yayınları.
- Taylor-Gooby, P., (2005), *New risks, new welfare: the transformation of the european welfare state*, Oxford: Oxford University Press.
- Taylor-Gooby, P. and Zinn, J. O., (2006), "The Current Significance of Risk", *Risk in Social Sciences*, P. Taylor-Gooby ve J. O. Zinn (der.), Oxford: Oxford University Press, s. 1-19.
- Taxidou, O., (2004), *Tragedy, Modernity and Mourning*, Edinburg: Edinburg University Press.
- Thompson, E. P., (2004), *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, U. Kocabaşoğlu (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tilly, C., (1999), "Where Do Rights Come From", *Democracy, Revolution, History*, T. Skocpol (der.), London: Cornell University Press.
- Tooze, J.A., (2001), *Statistics and The Modern State, 1900-1945: The Making of Modern Economic Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Trimberger, E. K., (1999), "E. P. Thompson: Tarihin Sürecini Ayarlamak", *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'an Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, T. Skocpol (der.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Valverde M. ve Mopas M., (2004), "Insecurity and the dream of targeted governance", *Global Governmentality: Governing international spaces*, W. Laarner ve W. Walters (der.), London: Routledge.
- Varçın, R., (2003), *Enformel-formel Sektör İlişkileri: Bağımlılık mı Özerklik mi?*, *Mülkiye*, Sayı 239.
- Vodopivec, M. vd., (2009), "Labor Markets in World Bank Lending and Analytical Work, 2000-2007", *Social Protection and Labor at the World Bank*, R. Holzmann (der.), 2000-2008, Washington D.C.: World Bank, s. 45-72.

- Wacquant, L., (2008), *Urban Outcast: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*, Cambridge: Polity Press.
- Wacquant, L., (2009), *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*, Durham and London: Duke University Press.
- Wacquant, L., (2011), *Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*, M. Doğan (çev.), İstanbul: Boğaziçi Üni. Yayınları.
- Walker J., ve Cooper, M., (2011)., "Geneologies of resilience: From systems ecology to the political economy of crisis adaptation", *Security Dialogue*, 42: 143.
- Weber, H., (2003), "Global Governance and Poverty Reduction: The Case of Microcredit", *Global Governance: Critical Perspectives*, R. Wilkinson ve S.Hughes (der.), London and New York: Routledge.
- Weber, M., (1996), "Meslek olarak bilim", *Sosyoloji Yazıları*, Taha Parla (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, s.200-236.
- Webster, N., Engberg-Pedersen, L., (2002), *In the name of the poor: Contesting political space for poverty reduction*, London: Zed Books.
- Weller, J., (2001) *Economic Reforms, Growth and Employment: Labour Markets in Latin America and the Caribbean*, Santiago: ECLAC.
- Williams, R., (2006), *Anahtar Sözcükler*, Savaş Kılıç (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wilson, F. Kanji, N. and Braathen, E., (2001), *Poverty Reduction: What role for the state in today's globalized economy?*, London: Zed Books.
- Wong, K-F., (2003), "Empowerment as a panacea for poverty-old wine in new bottles?: Reflection on the World Bank's conception of power", *Progress in Development Studies* Vol: 3, No 4., s. 307-322.
- Woolf, S., (1989), "Statistics and the modern state", *Comparative Studies in Society and History*, 31, s. 588-604.
- World Bank, (1994), *Governance: The World Bank's Experience*, Washington D.C.: World Bank.
- World Bank, (2000/2001), *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, Washington D.C.: World Bank.
- World Bank, (2001), *Social Protection Sector Strategy: From Safety Net to Springboard*, Washington, D. C: World Bank.
- World Bank, (2002), *A Sourcebook for Poverty Reduction Strategies, Vol. I: Core Techniques and Cross-Cutting Issues*, J. Klugman (der.), Washington D.C.: World Bank
- World Bank, (2002), *World Development Report: Building Institutions for Markets*, Washington D.C.: World Bank.
- World Bank, (2003), *Turkey: Poverty and Coping Strategies After Crises*, Report No: 24185-TR, Washington D.C.: World Bank.

- World Bank, (2004), *Chile: Household Risk Management and Social Protection*, Report, No: 25286-CH, Washington D.C.: World Bank.
- World Bank (2005), *Ethiopia: Risk and Vulnerability Assessment*, Report No.26275-ET, Washington D.C.: World Bank.
- World Bank, (2009a), *Conditional Cash Transfers: Reducing Present and Future Poverty*, Washington D.C.: World Bank.
- World Bank, (2009b), *Global Monitoring Report: A Development Emergency*, Washington D. C: World Bank.
- Wuyts, M., (2001), "Inequality and Poverty as the Constitution of Labor", [http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/\(httpPublications\)/6AC5372682DFC580C1256BC9004C85B8?](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/(httpPublications)/6AC5372682DFC580C1256BC9004C85B8?), indirilme tarihi, 20.12.2010.
- Yalman, G., (2010), "İktisadi devlet kuramları veya 'iktisadın emperyalizmi': bir örnek olarak rant-kollama analizi", *Praksis*, Sayı 23.
- Yalman, G., (2007), "Sosyal Politika: Refah Yönetiminden Sosyal Risk Yönetimine", *Güncel Sosyal Politika Tartışmaları*, B. Ceylan-Ataman (haz.), Ankara: Sosyal Politika Araştırma ve Uygulama Merkezi., s.653-669.
- Yılmaz, Z., (2011a), "Yoksulluğun Ontolojik Kavranışı: Maddi-Sembolik Süreçler Bütünü Olarak Yoksulluk ve Yoksulluk Çalışmalarında Tekniğin Perdesini Aralamak", *Toplum ve Bilim*, Sayı 122.
- Yılmaz, Z., (2011b), "Tekel Direnişi ve Tekel Araştırması: Yarınsız Emek Yarınının İzinde Kolektif Kenar Notları", G. Yıkılmaz ve S. Kumlu (der.), *Tekel Eylemine Kenar Notları*, s. 17-29, Ankara: Phoenix.
- Zabcı, F., (2009), *Dünya Bankası: Yanılsamalar ve Gerçekler*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Zabcı, F., (2002), "Dünya Bankası'nın Küresel Pazar için Yeni Stratejisi: Yönetişim, A.Ü. *SBF Dergisi*, Cilt 57, No: 3 s. 152-179.
- Zinn, J. O., (2008), "A Comparison of Sociological Theorizing on Risk and Uncertainty", *Social Theories of Risk and Uncertainty*, J. O. Zinn (der.), Oxford: Blackwell Publishing, s. 168-210.

Yoksulluk üzerine olan eserlere ve araştırmalara genelde ekonomik ve sosyolojik bir sorunsal hâkim durumdadır. Elinizdeki çalışma ise bu sorunsaldan farklı olarak, yoksulluğa ilişkin araştırma gündemlerinin siyasal doğasını bir ölçüde ortaya koymayı, iktidarın bu alanda işleyişini analiz etmenin ötesine geçerek, yoksulların dünyasında beliren siyasal imkânlara işaret etmeyi ve yoksulların kudretinin siyasala çıkardığı çağrışımları okura ulaştırmayı amaçlamaktadır. Eserde bu eksende, Viktorya Dönemi'nden Dünya Bankası'nın Sosyal Riski Önleme politikalarına kadar, risk ve belirsizlik kavramları etrafında yoksulluğa ilişkin oluşturulan kamu siyasaları, siyasal bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Bu bakış açısından hareketle, yoksulluğun yönetimi, yoksulların kurucu gücü, liberal güvenlik projesi ve devlet kapasitesinin inşası gibi konular, yoksulluk siyasalarının oluşturulması bağlamında ele alınmaktadır.

***dipnot**
yayınları

Selânik Caddesi 82/24 Kızılay - Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 • Faks: (0 312) 419 25 32
dipnotkitabevi@yahoo.com • www.dipnotkitap.com

ISBN: 978-6054412549

